

Mitologia grecka i panteon

Mitologia grecka rozwinęła się z regionalnych tradycji i lokalnych kultów, które rozwinęły się wśród grup podobnych etnicznie, ale odrębnych kulturowo. Popularność tradycji i bóstw rosła i malała w całej historii starożytnej Grecji. W przeciwieństwie do wielu współczesnych im starożytnych bogów, bogowie greckiego panteonu byli zasadniczo ludźmi: zmiennokształtnymi zdolnymi do przybierania postaci zwierząt i zjawisk naturalnych, ale poza tym ludzkim wyglądem i postawą, w przeciwieństwie do bóstw z głowami zwierząt z Bliskiego Wschodu. Mitologia to greckie słowo ukute w odniesieniu do systematycznego porządkowania mitów wykonywanych przez pisarzy klasycznych, takich jak Hezjod. Nadal przestrzegano lokalnych tradycji, zarówno w formie rytuałów, jak i opowiadanych historii. W klasycznych dziełach literackich historie były ujednoczone i w dużej mierze spójne. Ale niewielu Greków wiedziało o jakichkolwiek niespójnościach: jeśli wierzyli, że jego babcia Gaja wychowała Zeusa, prawdopodobnie nie słyszeli wersji mitu, który miał go wychować przez kozę lub nimfę Cynosura. Być może z powodu tych regionalnych tradycji, podczas gdy różni bogowie byli kojarzeni z różnymi aspektami życia, granice między nimi były czasami niewyraźne. Hyperion i Apollo byli bogami Słońca, podczas gdy Helios był personifikacją Słońca, a Eos była boginią świtu, funkcje, które nakładają się na siebie i mogą wskazywać na współistnienie wielu przedklasycznych tradycji bogów słońca. Co więcej, istnieli bogowie powiązani tylko z określonym miejscem: nimfa z określoną jaskinią, pomniejszy bóg z określoną rzeką oraz bogowie tacy jak Adonis, których czczono tylko w określonych czasach. Teogonie (najsłynniejszy z zachowanych tekstów Hezjoda) opisywały pochodzenie bogów i były używane w rytuałach religijnych oraz przypisywano im nadprzyrodzone moce. Zaśpiewanie fragmentu teogonii może uspokoić morze, wezwać ochronę bogów lub ułagodzić nadprzyrodzonych wrogów. W teogonii Hezjoda świat zaczyna się od Chaosu, a pierwsi bogowie uosabiali podstawowe koncepcje wczesnej Ziemi: Uran był niebem; Gaja, ziemia; Pontos, morze; i Aither, światło. Uranus i Gaja spłodzili 18 dzieci: 12 Tytanów — gigantów o 300 dłoniach i 50 głowach — i trzech Cyklopów. Kiedy Uranus uwięził niektóre ze swoich dzieci, Gaja błagała Tytanów, aby go zabili. Tylko Kronos zgodził się, kastrując i zabijając swojego ojca. Wpadł w paranoję i zaczął zjadać własne dzieci, gdy się rodziły, aby uniemożliwić im zrobienie mu tego, co on zrobił Uranowi. Z pomocą Gai żona Kronosa, Rea, ukryła przed nim Zeusa, a młody bóg i przyszły patriarcha panteonu zabił swojego ojca, uwalniając rodzeństwo z żołądka Tytana. Bogowie o pierwszorzędym znaczeniu dla greckiego panteonu to 12 olimpijczyków, dzieci i wnuki tytanów. Dokładny skład tych 12 był różny, a różne historie wybierały dwie spośród Hebe, Heliosa, Hestii, Demeter, Dionizosa, Hadesa i Persefony. Stałe były jednak pozostałe 10, które następują:

Zeus. Władca Olimpu, bóg piorunów i nieba. Zeus jest ojcem wielu postaci z mitów, słynący z tego, że przebierał się, by uwieść jakiś obiekt pożądania. Apollo, Ares, Artemida i Hermes to jego dzieci, podobnie jak bohaterowie Perseusz i Herakles. Wraz z Mnemosyne, boginią pamięci, począł Muzy.

Hera. Siostra i żona Zeusa. Bogini małżeństwa często była zła na Zeusa za jego flirty. W jednej historii sama rodzi Hefajstosa, aby zrobić na złość swojemu mężowi za jego liczne dzieci z innymi. Hera mogła wyewoluować z wczesnej bogini przedhelleńskiej.

Afrodyta. Bogini miłości i piękna, zrodzona z morskiej piany, gdy Zeus wrzucił do oceanu wykastrowany członek swojego ojca. Często przedstawiana jako próżna miłość, której przewodniczy, jest właściwie pożądaniem. Jest niewierna swojemu mężowi Hefajstosowi.

Apollo. Bóg muzyki, poezji i słońca, Apollo, był związany z licznymi miejscami wyroczni, ważnymi dla greckiej kultury i praktyk religijnych. Miał zarówno kochanków, jak i kobiety, i czasami ścigał ich tak energicznie, jak jego ojciec. Zwykle jego gniew był zarezerwowany nie dla tych, którzy nim gardzili, ale

dla tych, którzy stali między nim a miłością: kiedy Klytia, siostra Leukotei, którą kochał, zdradziła ich ojcu, Apollo zamienił ją w słonecznik, zmuszony codziennie podążać ścieżką Słońca.

Ares. Bóg wojny, jeden z bogów związanych z cudzoziemcami. Homer opisuje go jako pochodzącego z Tracji.

Artemida. Bogini łowów, siostra bliźniaczka Apolla. Chociaż była boginią czystości, była także boginią płodności; chociaż była dziewicą, była boginią porodu. Była też często kojarzona z młodzią i nastolatkami.

Atena. Córka Zeusa i bogini mądrości, rzemiosła, wojny i przebiegłości. Była boginią patronką Aten, zrodzoną z czaszki Zeusa, kiedy połknął jej ciężarną matkę.

Hefajstos. Bóg kuźni, cierpliwy mąż Afrodyty i najbardziej tępy z bogów.

Hermesa. Być może najlepszym przykładem wielorakich funkcji niektórych bogów: Hermes był bogiem podróży, handlu, szybkości, literatury, sportowców, złodziei, kłamców i standardów miary.

Posejdon. Bóg morza, brat Zeusa. Znany ze swojego gniewu, był także bogiem i przyczyną trzęsień ziemi.

Olimpijczycy doszli do władzy po wojnie z Tytanami i zamieszkali na szczycie Olimpu, prawdziwej góry, jednej z najwyższych w Europie, na wysokości ponad 9000 stóp. Wiele narracji skupiało się na bohaterach, takich jak Eneasz i Perseusz, oraz na ich niezwykłych narodzinach, często rozpoczynających się od zakochania się boga w śmiertelniku (a czasem przebrania się, aby uwieść śmiertelnika). Inne historie opowiadają o mitycznym pochodzeniu artefaktów kulturowych, takich jak kradzież ognia przez Prometeusza i stworzenie liry przez Hermesa. Przede wszystkim inne wydarzenia historyczne, wiele mitów kręciło się wokół wojny trojańskiej. Chociaż wojna najprawdopodobniej została stoczona, wątpliwe jest, aby przybrała ona taką skalę, jaką przypisuje jej mit, a wraz z rozwojem mitów historia wojny oddalała się od rzeczywistości. To, co prawdopodobnie było prostą bitwą podboju, stało się w greckim micie epicką walką, która zaczyna się od złotego jabłka Eris i prowadzi do sądu nad Parysem, porwania Heleny Trojańskiej, śmierci Hektora i Agamemnona, upadku Troi i opowieści o bohaterach, które stały się Iliadą, Odyseją i Eneidą. Iliada i Odyseja były głównymi dziełami Homera, chociaż Homer, niewidomy poeta, mógł tak naprawdę nie istnieć. Wiersze opowiadają o zakończeniu wojny trojańskiej i długiej podróży Odyseusza do domu po jej zakończeniu. Hymny homeryckie były również przypisywane Homerowi w starożytności i używają tego samego heksametru daktylicznego. Różnią się długością, co jest kolejną możliwą oznaką wielokrotnego autorstwa, ale każdy hymn koncentruje się na jednym z bogów, wyśpiewując jego pochwały i opowiadając jego historię.

Ma Yuan

(14 p.n.e. – 49 n.e.) chiński generał

Ma Yuan pochodził ze słynnej rodziny z północno-zachodnich Chin. Wojna domowa szalała w Chinach po śmierci uzurpatora Wang Manga w 23 roku n.e. Potężny wódz w rejonie rzeki Wei, przyłączył się do nowo ogłoszonego cesarza Guangwu (Kuang-wu), założyciela wschodniej dynastii Han (23–220 n.e.) tymi słowami: „W dzisiejszych czasach nie tylko władca jest tym, który wybiera swoich poddanych. Poddani wybierają także swojego władcę”. Mniej więcej w tym samym czasie inny przywódca regionalny i rywal Ma, imieniem Dou Rong (Tou Jung), również przyłączył się do sprawy cesarza Guangwu. Frakcje Ma i Dou będą rywalami przez wiele lat. Ma Yuan wyróżnił się w kampaniach przeciwko ludom plemiennym wzdłuż kilku granic. Pierwsza była przeciwko Qiang (Chiang), proto-Tybetańczykom mieszkającym na północnym zachodzie. Po pokonaniu Qiang osiedlił wielu z nich na

terytorium imperium Han. Ta polityka była motywowana kilkoma czynnikami: uniemożliwieniem im połączenia sił z Xiongnu (Hsiungnu), głównym koczowniczym wrogiem Han przez dwa stulecia; poddanie ich bezpośredniej administracji chińskiej w celu ułatwienia asymilacji; oraz złagodzić presję wzrostu populacji Qiang poprzez osiedlanie ich na nowych ziemiach. Następnie Ma Yuan wyróżnił się w południowej części imperium, w dzisiejszych prowincjach Guangdong (Kwangtung) i Guangxi (Kwanghsi) we współczesnych Chinach oraz w północnym Wietnamie. Region ten został podbity i zaanektowany za panowania cesarza Wu z zachodniej dynastii Han w 110 r. p.n.e. Chińska administracja i imigracja (początkowo ograniczona głównie do więźniów zesłanych) doprowadziły do stopniowej asymilacji. Ale poważny bunt wybuchł w rejonie Czerwonej Rzeki we współczesnym Wietnamie w 40 roku n.e., na czele którego stanęły dwie kobiety znane w Wietnamie jako siostry Trung (Zheng lub Cheng w chińskiej transliteracji). Ma Yuan został mianowany naczelnym dowódcą sił cesarskich, liczących 10 000 żołnierzy w 42 roku n.e. Bunt został szybko stłumiony, a siostry rozstrzelane. Siostry Trung stały się bohaterkami późniejszego wietnamskiego folkloru za próbę uzyskania autonomii dla swojego ludu, a Ma Yuan w folklorze południowych Chińczyków za swoje militarne wyczyny. w 48 n.e. doszło do poważnego buntu rdzennych plemion w komturii Wuling (Wuling) w dzisiejszej prowincji Hunan. Ma Yuan zgłosił się na ochotnika do dowodzenia wojskami w celu stłumienia buntu; jego rywalom z obozu Dou udało się umieścić swoich ludzi wśród jego personelu, aby go sabotować. Pomimo całkowitego zwycięstwa Ma nad rewoltą, zwolennicy Dou spośród jego personelu wystali cesarzowi tajny raport, oskarżając go o niekompetencję. Ma zmarł podczas śledztwa. Jego śmierć ośmieliła przeciwników do ataku, w wyniku czego został pośmiertnie zdegradowany z rangi markiza do plebsu, a frakcja, której przewodził, odpadła od władzy. Jego rehabilitacja rozpoczęła się w 52 roku n.e. gdy jedna z jego córek została wybrana na małżonkę następcy tronu, ale nie była kompletna aż do śmierci cesarza Guangwu w 57 r. n.e. i wstąpienie na tron jego syna, cesarza Minga.

Machabeusze

Marzenie Aleksandra Wielkiego o zjednoczonym świecie mówiącym po grecku i prowadzącym grecki styl życia napotkało kłopoty, gdy zostało zastosowane do świata palestyńskich Żydów. Diadochowie, generałowie, którzy podążali za krótkotrwałą wielkością Aleksandra Wielkiego, przydzielili imperium Seleucydom azjatycki udział w podbojach Aleksandra. Oprócz kłótni z rodem Ptolemeusza o kontrolę nad Palestyną, Seleucydzi mieli pełne ręce roboty z mieszkającymi tam Żydami reprezentowanymi przez rodzinę Machabeuszy, której nazwa oznacza „podobny do młota”. W literaturze rabinicznej znani są jako Hasmonejczycy. Początkowo Żydzi żyjący w Palestynie otrzymywali łaski, aby pozyskać ich sympatię. Później Seleucydzi zmienili swoją politykę: musieli zebrać kapitał, aby sfinansować swoje wojny i zapłacić daninę, więc teraz Żydzi byli postrzegani jako źródło dochodów. Podniesiono żydowskie podatki, dokonano napadu na skarbiec świątyni jerozolimskiej, kupowano i sprzedawano urzędy religijne dla zysku Seleucydów. Inną częścią ich strategii przejęcia Palestyny było przekształcenie Jerozolimy w greckie państwo-miasto (lub polis), którego kultura wspierałaby takie rzeczy, jak teatr, sale gimnastyczne, taniec, grecka mitologia i panteon, wszystkie odrażające w oczach religijnych Żydów. Seleucydzi stwierdzili, że sprzeciw Żydów był tak wielki, że w 167 p.n.e. musieli założyć garnizon wojskowy w Jerozolimie. Błąd budowy obcej bazy w żydowskim świętym mieście został spotęgowany przez inny poważny błąd: cesarz Seleucydów Antioch IV zaczął derogować żydowskie zwyczaje i planował przekształcenie żydowskiej świątyni w sanktuarium Zeusa. W ten sposób Antioch uchylał żydowską samorządność i narzucał wszystkim Żydom hellenistyczne wartości. Gdyby te reformy zostały przyjęte, jak to miało miejsce w prawie każdym królestwie świata śródziemnomorskiego, naród żydowski mógłby nie przetrwać II wieku p.n.e. Zamiast tego nowe pokolenie walczyło o asymilację z Seleucydami. Jej przywódcami byli Machabeusze, którzy „rozbijali” imperium Seleucydów, osiągnęli niezależność polityczną i zachowali tożsamość religijną. Ich walka trwała 40 lat, począwszy od Mattitiasa, a skończywszy na siedmiu jego synach. Apokryficzna (lub deuterokanoniczna) księga

Machabeuszy opowiada o ich zmaganiach. Pierwszym z synów był Judasz. Rozpoczął powstanie wojskowe, błyskotliwie zdobywając tereny świątynne ze swoją elitarną siłą religijną i przywracając tam kult żydowski. Święto Chanuka (poświęcenie) upamiętnia to wydarzenie. Judasz ostatecznie uzyskał ustępstwa od Seleucydów, a katastrofalne decyzje z 167 r. p.n.e. zostały uchylone. W końcu zhellenizowani Żydzi i Seleucydzi odbili się i zabili Judasza. Najmłodszy syn, Jonatan, powstał jako nowy silny mężczyzna swojego ludu, podobnie jak biblijni sędziowie sprzed czasów króla Saula. Jonathan próbował negocjacji. Seleucydzi odwzajemnili się, mianując go arcykapłanem i dając mu kilka okręgów w Samarii. Dali także ziemię ostatniemu pozostałemu bratu Machabeuszy, Szymonowi. Zamiast wciągnąć Żydów do imperium Seleucydów, stało się coś odwrotnego: teraz Juda została odbudowana pod rządami dwóch braci, tak bardzo, że Rzymianie nawet to zauważyli i dali Machabeuszom polityczne uznanie. Seleucydzi próbowali zmniejszyć swoje straty, zabijając Jonatana, ale Szymon działał z jeszcze większym zapałem: wypędził obce wojska z Jerozolimy i zniósł wszelkie płacenie daniny Syrii. Syryjska dominacja nad Judą dobiegła końca.

Mahabharata

Mahabharata to ogromny poemat epicki, który obecnie odgrywa centralną rolę w religii hinduskiej. Opowiada historię wielkiej rodziny Bharatów i jej wojny o sukcesję. Wiersz został skomponowany pierwotnie w sanskrycie. Naukowa analiza wiersza doprowadziła niektórych do przekonania, że część wiersza może pochodzić z prawdziwych wydarzeń, które miały miejsce już w 1400 r. p.n.e. Pomiędzy 400 p.n.e. i 400 n.e. Mahabharata osiągnęła swoją obecną formę ponad 100 000 poetyckich kupletów. Mahabharata najprawdopodobniej rozpoczęła się jako opowieść wojownika opowiedziana przez wojownika lub poetę o wojowniku w królestwie Kuruksetra w północnych Indiach. Opowiada historię walki o królestwo między potomkami króla Bharaty, toczonej przez dwie rodziny (Pandawowie i Kaurawowie) we wczesnej historii Indii. Bracia Pandawowie tracą królestwo na rzecz Kaurawów i podejmują tytaniczną walkę o jego odzyskanie. Historia pełna jest brutalnych konfliktów, bogów, bogiń, bohaterów, obowiązku składania i dotrzymywania ślubów oraz daremności wojny. Bohaterowie są w niektórych przypadkach prawdziwymi postaciami historycznymi. W innych heroiczne postacie przedstawiają ludzki ideał lub bogów. Główny wątek Mahabharaty przerywany jest wieloma wątkami pobocznymi i dyskusjami, w tym dotyczącymi religii i obowiązków. Centralnym punktem Mahabharaty jest dharma (kodeks postępowania). Dharma opisuje właściwe postępowanie królów lub innych osób we wszelkiego rodzaju sytuacjach. W obecnej formie Mahabharata składa się z 18 części (parwanów). Ponadto istnieje dodatkowa sekcja zwana Harivamsa (Genealogia boga Hari), który jest identyfikowany jako bóg Kryszna-Wisznu. Mahabharata zawiera całą Bhagawadgitę, czyli Pieśń Boga. Bhagawadgita rejestruje rozmowę między Ardżuną a jego woźnicą rydwanu, którym w rzeczywistości jest Kryszna (awatar Wisznu). Filozoficzna rozmowa toczy się na polu bitwy między dwiema stronami, które przygotowują się do ostatecznej rzezi. Zakłada określoną kosmologię, która różni się od wielu innych kosmologii, w tym kosmologii współczesnego Zachodu. Bitwa między 18 armiami trwała 18 dni. Kosmologia Mahabharaty przedstawia wszechświat jako cykle powtarzającego się tworzenia i niszczenia. Wojna i zbliżająca się śmierć wojowników będą miały miejsce jako część cyklu, który jest częścią brahmana, czyli rzeczywistości. Filozoficzna dyskusja dotyczy karmy, predestynacji i ludzkiego działania. Działania ludzi są zdeterminowane, ale jednocześnie skuteczne w osiągnięciu celów. Mahabharata została powtórzona na rozległych obszarach Azji Południowo-Wschodniej. Wiele z jego historii zostało wyrytych lub namalowanych na ścianach świątyń hinduistycznych w Indiach i Azji Południowo-Wschodniej. Płaskorzeźby w Angkor Wat i Angkor Thom w Kambodży przedstawiają jego sceny

Maotun (Mao-t'un, Maodun)

(209-174 p.n.e.) przywódca Xiongnu

Maotun lub Maodun był najpotężniejszym przywódcą koczowniczego ludu zwanego Xiongnu (Hsiungnu), który żył na północ od doliny Żółtej Rzeki; pod jego przywództwem Xiongnu osiągnęło zenit potęgi. Został shanyu (królem) Xiongnu w 209 p.n.e. po zabiciu swojego ojca, Toumena. Jako dynamiczny przywódca skonsolidował swoją władzę między Xiongnu a podbitymi plemionami, zwołując ich przywódców na doroczne spotkanie w swojej kwaterze głównej we współczesnej Mongolii Zewnętrznej. Tam przeprowadził spis ludzi i zwierząt oraz opracował system rządów, w którym on sam był najwyższym przywódcą. Dojście Maotuna do władzy zbiegło się z upadkiem dynastii Qin (Ch'in) w Chinach, poczynając od śmierci pierwszego cesarza, a następnie samobójstwa generała Meng Tian (Meng T'ien) w 210 p.n.e. (jego potężna chińska armia pokonała siły Xiongnu i zbudowała Wielki Mur Chiński, aby trzymać je z dala od chińskich terytoriów). Dynastia Qin skończyła się w 206 roku p.n.e. i nastąpiła czteroletnia wojna domowa, zakończona założeniem przez Liu Banga (Liu Panga) dynastii Han. Upadek Qin pozostawił granice bez obrony, a Liu Bang, znany pośmiertnie jako Han Gaozu (Han Kao-tsu), postanowił natychmiast zająć się zagrożeniem ze strony Xiongnu. W 200 p.n.e. osobiście poprowadził 300 000 żołnierzy, głównie piechoty, do wojny z Xiongnu. Maotun i Gaozu spotkali się w bitwie w pobliżu współczesnego miasta Datong (Ta-tung) w prowincji Shanxi (Shansi); Maotun wygrał ze swoją 400-tysięczną kawalerią, a Gaozu ledwo uniknął schwytania. Obie strony zawarły pokój w 198 p.n.e. Traktat He qin (Ho-ch'in) uznawał obie strony za równe, wytyczył ich granice wzdłuż Wielkiego Muru. Ponadto Gaozu obiecał swojej jedynej córce swojej żony, cesarzowej Lu, poślubić Maotuna. Cesarzowa zawetowała małżeństwo swojej córki, a oni adoptowali krewną, nadali jej stopień księżniczki i wysłali ją, by poślubiła Maotuna. Kiedy Gaozu zmarł w 195 p.n.e. Maotun oświadczył się cesarzowej Lu, sugerując, aby pobrali się i zjednoczyli swoje imperia. Była wściekła, ale musiała grzecznie odmówić. Druga księżniczka Han została wysłana, aby poślubić go w 192 p.n.e. Imperium Xiongnu nadal rozwijało się pod rządami Maotun. Zwyciężyli nad innym koczowniczym ludem zwanym Yuezhi (Yueh-chih) i wypędzili ich z Korytarza Gansu (Kansu). Główne plemię Yuezhi uciekło aż do Afganistanu, gdzie pozostało. Przed śmiercią w 174 p.n.e. Maotun negocjował traktaty Heqin z Hanami, za każdym razem zwiększając ilość prezentów, które Han musiał dawać Xiongnu. Kolejni władcy Han poddawali się warunkom Xiongnu, ponieważ chińska gospodarka została zniszczona przez poprzednie wojny domowe, a pokój był niezbędny do odbudowy. Syn i wnuk Maotuna byli również potężnymi przywódcami, naśladując przykład Maotuna w zastraszaniu Han. Dopiero w 134 p.n.e. Han zakończył erę traktatów Heqin i rozpoczął długotrwałą wojnę, która zakończyła się klęską Xiongnu.

Maraton, bitwa (490 p.n.e.)

W 490 p.n.e. Grecji groziła inwazja sił perskich pod dowództwem Dariusza I, który był aktywny w niszczeniu rebeliantów na Wyspach Jońskich. Dariusz wylądował w Maratonie na północny wschód od Aten. Wcześniej schwytał rebeliantów z Eretrii na Eubei, a Maraton znajdował się w pobliżu tej wyspy. Znajdowało się też blisko rodzinnego terytorium towarzyszącego Persom tyrana Peisistratydów Hippiasza. Persowie mieli wyraźną przewagę w kawalerii, ponieważ w Grecji brakowało koni, chociaż ich lżej uzbrojona piechota była lepsza od ateńskich hoplitów, nazwanych tak ze względu na duże tarcze hoplonowe, które nosili. Hoplici manewrowali w głębokich, dobrze zorganizowanych szeregach, a ich tarcze, broje i długie włócznie przedstawiały groźnego wroga. W obliczu tego niebezpieczeństwa Ateńczycy zastanawiali się, czy czekać na oblężenie, czy maszerować na spotkanie wroga. Do dowództwa wybrano dziesięciu generałów, z których każdy dowodził oddziałami przez jeden dzień na zmianę. Ten nieporęczny system został zakończony, gdy Kallimach zakończył impas, spotykając Persów i umożliwiając zawodowemu żołnierzowi Miltiadesowi poprowadzenie wojsk, na które wielu innych generałów przekazało władzę. Plateja wysłała z Aten kontyngent 1000 ludzi, aby przyłączyli się do 10 000 żołnierzy. Według Herodota, głównego źródła informacji o bitwie, Miltiades wysłał do Sparty biegacza imieniem Pheidippides z prośbą o pomoc. Inne tradycje mówią, że Pheidippides pobiegł do Aten, aby ogłosić wynik bitwy i natychmiast zmarł po wykonaniu swojego zadania. Spartanie nie

przybyli z pomocą. Miltiades okazał się zdolnym i raczej szczęśliwym dowódcą, ponieważ Grecy natknęli się na Persów, podczas gdy ich kawaleria była gdzie indziej. Ateńczycy zaatakowali z pełną prędkością. Miltiades wzmocnił obie flanki, aby Persowie mogli się odpierać, a potem groziło im otoczenie ze wszystkich stron. Persowie złamali się i uciekli, ponosząc 6400 ofiar, co stanowiło około 40 procent całkowitej siły 15 000 piechoty, która walczyła. Ateńczycy stracili zaledwie 192 ludzi i świętowali słynne zwycięstwo, gdy Persowie wycofali się z Grecji. Jednak po śmierci Dariusza kilka lat później sprawa perska została ożywiona przez jego następcę, Kserksesa I, który zaplanował większą inwazję. Bitwa pod Maratonem zajmuje ważne miejsce w rozwoju zachodniej tradycji intelektualnej jako wydarzenie oznaczające zwycięstwo europejskiej demokracji nad azjatyckim despotyzmem. W rzeczywistości żadna ze stron nie była tak czarno-biała, jak ją później przedstawiano.

Marcellinus, Ammianus

(ok. 330 – ok. 398 n.e.) Historyk rzymski

Za powszechną zgodą Ammianus Marcellinus był ostatnim ważnym starożytnym historykiem Cesarstwa Rzymskiego. Większość autorytetów zgadza się, że urodził się w Antiochii w Syrii (obecnie Antakya w Turcji) pod koniec panowania Konstantyna Wielkiego, chociaż wysunięto argumenty za Tyrem lub Sydonem. Był synem wysokiego rangą oficera rzymskiego mówiącego po grecku i mającego ważne koneksje polityczne. Ammianus prawdopodobnie miał wykształcenie literackie, jeśli uznamy częste aluzje jego narracji do Cyserona, Salustiusza, Herodota, Tukidydesa i Polibiusza. Mógł pragnąć wybitnej kariery wojskowej, która nie została spełniona, prawdopodobnie z powodu jego publicznego związku z pogańskim cesarzem Julianem Odstępcą. W Antiochii, w wieku dwudziestu kilku lat, Ammianus wstąpił do elitarnego korpusu wojskowego, *protektores domestici* (straż domowa), prawdopodobnie jako oficer wywiadu. Służył w osobistym sztabie Ursicinusa, gubernatora Nisibis w Mezopotamii, a także w milicji mater. Wezwany do Italii wraz z Ursicinusem w połowie 350 roku n.e., później towarzyszył swojemu mentorowi w Galii, aby obalić słynnego niefortunnego frankońskiego uzurpatora cesarskiego Silvanusa. Wracając z Ursicinusem na Wschód w 359 roku, Ammianus ledwo uniknął zacieklego ataku Persów na Amidę (Diyarbakir, Turcja). Ammianus spędził kilka następnych lat w Antiochii, aż dołączył do wypraw cesarza Juliana w Galii i na Wschodzie. Po śmierci Juliana w bitwie w 363 roku Ammianus ponownie udał się do Antiochii. Jego działalność przez następne 20 lat jest w większości nieznana. Udał się nad Morze Czarne, Egipt, Grecję i prawdopodobnie Trację w czasie najazdów Gotów w latach 376–378. Ammianus pojawia się ponownie dopiero w 383 r. w Rzymie podczas niedoboru żywności, w wyniku którego cudzoziemcy — z wyjątkiem około 3000 zagranicznych tancerek — zostali wypędzeni z miasta. Jest prawdopodobne, że Ammianus przybył do Rzymu, aby przeprowadzić wywiady z naoczными świadkami znaczących ówczesnych wydarzeń i uzyskać dostęp do oficjalnych dokumentów. Pierwszy szkic *Res gestae* (Czyny ludzkie) Ammianusa rozpoczyna się w 96 r. n.e., wraz z wstąpieniem Nerwy na tron, a kończy się w 364 r., wraz ze śmiercią Jowisza wkrótce po śmierci Juliana (Ks. 1–25). Wydaje się, że przychylnie publiczne przyjęcie recytacji jego rękopisu skłoniło go do dodania sześciu kolejnych (Księgi 26–31). Pierwszych 13 ksiąg śledzących bieg Rzymu od 96 do 354 roku zaginęło, a 18 zachowanych ksiąg obejmuje tylko 25 lat, od 354 do 378. Ten fragment jest cenną pozostałością, ponieważ istnieją tylko fragmenty z historii współczesnego mu Eunapiusa; *Breviarium ab urbe condita* jego kolegi żołnierza Eutropiusa i dzieło Aureliusza Victora to zwykłe streszczenia, które kończą się przed 378 rokiem. Idąc za Tukidydesem, odtworzył ważne przemówienia i zamieścił plotkarskie szkice postaci. Bardziej w nowoczesnym guście, Ammianus zerwał z tradycjami, aby przedstawić współczesne życie społeczne, gospodarcze i kulturalne. Choć wciąż kontrowersyjne, jego zwykle obiektywne podejście do chrześcijaństwa - być może motywowane chęcią zdobycia szerokiego grona czytelników - jest prawdopodobnie najbardziej bezstronnym spojrzeniem na ten temat ze wszystkich starożytnych pisarzy. Cnoty Juliana, bardzo podziwiane przez Ammianusa, są

należycie wyliczane i wychwalane, ale historyk wyszczególnia również katalog wad Juliana w osądzie. Dla porównania, ani poprzednicy Juliana, tacy jak Konstancjusz II, ani jego następcy, Walentynian I i Walens, nie wypadają tak dobrze w Res gestae. Res gestae Ammianusa to po Tacycie najważniejsze dzieło dotyczące historii starożytnego Rzymu. Utwór został skomponowany przez patriotycznego obywatela cesarstwa, który posiadał wyidealizowaną moralną wizję rzymskiej przeszłości i niepokoił się o perspektywy cywilizacji rzymskiej w przyszłości. Chociaż jego tekst jest często kwiecisty i plotkarski, jasne jest, że Ammianus Marcellinus — „żołnierz i Grek” (31.16.9), który pisał po łacinie w Rzymie — starał się dotrzymać swoim czytelnikom tego, co obiecał: relacji z czyny ludzkie, które są kompetentne, dokładne i często porównywalne z najlepszymi wzorcami starożytnej historiografii.

Mari

Mezopotamskie miasto Mari utożsamiane jest ze współczesnym Tell Hariri, położonym na zachodnim brzegu Eufratu, 30 mil na północ od granicy między Irakiem a Syrią. Jego architektura pałacowa została pięknie zachowana, a zapisy historyczne dają rzadki wgląd w politykę górnej Mezopotamii w okresie staroasyryjskim. Mari było okrągłym miastem (o średnicy 1,2 mili), wykopany najpierw przez André Parrota (od 1933 r.), a później przez Jeana Marguerona (od 1979 r.). Wykopaliska ujawniają szereg pałaców z okresu wczesnodynastycznego II-III (początek trzeciego tysiąclecia p.n.e.) do okresu starobabilońskiego (początek drugiego tysiąclecia pne), każdy pałac zbudowany na ruinach poprzedniego. Najnowszy pałac jest jednym z najlepiej zachowanych i najbardziej imponujących z całej epoki brązu. Był wyjątkowy jak na swój okres, ponieważ obejmował różne świątynie religijne wraz z rezydencją królewską. W Mari odkryto ponad 20 000 tabliczek klinowych, w większości datowanych na okres starobabiloński. Chociaż językiem większości tekstów jest język akadyjski (wschodni semicki), gramatyka i składnia północno-semickiego pojawiają się w nazwach własnych i różnych konstrukcjach. Archiwum składa się głównie z pałacowych i prowincjonalnych tekstów administracyjnych, listów i traktatów, co świadczy o politycznej wartości pisma w tym okresie. To jest jedno z głównych źródeł informacji o tym, jak wielki asyryjski król Szamszi-Adad I zorganizował swoje imperium w północnej Mezopotamii. Ponadto Mari ma największą liczbę mezopotamskich tekstów proroczych. Były to listy od proroków, często do króla, zawierające bezpośrednie przesłania od bóstw. Miasto Mari powstało prawdopodobnie od samego początku I okresu wczesnodynastycznego (początek III tysiąclecia p.n.e.). Szybko prosperował dzięki strategicznemu położeniu na szlaku handlowym łączącym Mezopotamię z Syrią. Znaleźiska archeologiczne z III okresu wczesnodynastycznego (ok. 2600-2350 p.n.e.) wskazują na zanurzenie Mari w znacznej części kultury sumeryjskiej. Krótkie inskrypcje z tego okresu odnoszą się do Ansuda jako króla Mari, imię, które może również pojawić się na sumeryjskiej liście królów. w ciągu ok. 2250-2000 p.n.e. tytuł shakkanaku (akadyjski odpowiednik „gubernatora”) był używany w odniesieniu do władców Mari, co może nawiązywać do czasów obcej kontroli, kiedy władcy Mari byli zastępcami innych królów. Wydaje się, że był to okres wielkiej potęgi, kiedy miasto przeszło gruntowną renowację. Ostatnie stulecie przed zniszczeniem Mari zostało w znacznym stopniu wyjaśnione w zapisach pisanych. Yahdun-Lim, który wywodził się z plemienia Amorytów, był królem Mari. Został zamordowany podczas przewrotu pałacowego, a jego następcą, Sumu-Yaman, zmarł wkrótce potem. W 1796 p.n.e. asyryjski władca Szamszi-Adad I podbił Mari i osadził na tronie Mari młodszego syna, Jasma-Adada. Zimri-Lim, potomek Yahdun-Lima, uciekł do Yamhad (Aleppo), którego król Yarim-Lim był jego teściem. Szamszi-Adad zmarł w 1782 r. p.n.e., a Zimri-Lim odzyskał tron Mari. Nawiązał silne więzi z Aleppo i Babilonem, wiernie wspierając ekspansjonistyczne podboje Hammurabiego. Jednak Hammurabi ostatecznie zwrócił się przeciwko Mari: miasto zostało zdobyte w 1761 r. p.n.e., a w ciągu następnych dwóch lat jego bogactwa zostały przeniesione do Babilonu, a jego pałac spłonął. Chociaż Mari nadal było zamieszkane jako małe miasteczko, zniszczenie Hammurabiego oznaczało jego koniec jako głównego ośrodka politycznego.

Mariusz i Sulla

Po krwawym buncie Grakchów dwie emblematyczne postaci skoncentrowały polityczne losy Republiki Rzymskiej. Senat wszczął kilka wojen zagranicznych, aby odwrócić uwagę od konfliktów wewnętrznych, które zachwiały stabilnością miast. Gajusz Mariusz (157–86 p.n.e.), urodzony w Arpinus w rodzinie plebejskiej, karierę publiczną rozpoczął w czasie wojny z Jugurtą, gdzie zwycięstwami militarnymi zdobył poparcie stronnictwa ludowego, a w 107 p.n.e. został wybrany konsulem. Od 113 p.n.e. Rzymianie ponosili różne klęski z plemionami germańskimi, takimi jak Cymbrowie i Teutoni, które zmierzały do Italii. Mariusz dowodził armią, a Senat zezwolił na przedłużenie jego konsulatu na trzy kolejne lata. W 100 p.n.e. Mariusz został wybrany na konsula po raz szósty i do tego czasu zawarł sojusz polityczny z Saturninusem, trybunem plebsu, który promował ustawę mającą na celu kontynuację reform Gracchan dotyczących podziału ziemi. Propozycja obejmowała rozszerzenie przywileju na członków *populus*, którzy służyli w armii: łupy wojenne i działki miały stanowić odpowiednią zapłatę za ich służbę. Jednak Senat natychmiast odrzucił ustawę, a Mariusz nie mógł poprzeć propozycji; zamiast tego musiał stłumić powstające bunty. Podejrzany przez wszystkich – gdyż arystokracja wzięła go za niewiernego współnika, a plebs za potencjalnego zdrajcę – Mariusz wyjechał na Wschód. Został wezwany z powrotem do Rzymu w 91 p.n.e. kiedy Italicy sojusznicy zaczęli powstawać z powodu głębokich różnic istniejących między Rzymem a podbitymi miastami. Wojna italska trwała trzy lata, a Mariuszowi udało się uspokoić bunt. Mariusz wrócił do miast i wydawało się, że odzyskał część swojego prestiżu. Podczas gdy Rzym koncentrował się na reorganizacji swojego terytorium, Wschód przygotowywał się do oddzielenia od 260 roku Mariusza i Sulli Urbów, a do 89 roku p.n.e. większość wschodnich miast wspierała Mitrydatesa VI, króla Pontu. W Rzymie powstał nowy spór związany z mianowaniem dowódcy wojskowego, który miałby walczyć z nowym zagrożeniem. Zadanie to ostatecznie powierzono Lucjuszowi Korneliuszowi Sulli, konsulowi wybranemu w 88 r. p.n.e., należącemu do drobnej arystokracji i przez lata służącemu Mariuszowi jako porucznik. Wziąwszy za czwartą żonę Caecilię Metellę, córkę pontifexa *maximus* i *princeps* *senatus*, arystokracja uznała go za swojego naturalnego przedstawiciela. Niemniej jednak trybun *Suplicius Rufus* odrzucił ten pomysł i, wspierany przez partię ludową, chciał, aby zamiast tego Mariusz został mianowany generałem. Sulla więc uciekł do Kampanii i gwałtownie skierował legiony przeciwko Rzymowi. Zanim tam dotarli, Mariusz już uciekł do Afryki jako zbieg; wielu przeciwnych przywódców zostało brutalnie zabitych. Rozgorzała wojna domowa między *optimatami* a *popularami*. Sulla postanowił udać się do Grecji i zająć się konfliktem wschodnim. Mariusz wrócił i dołączył do Cinny, który promował działalność wywrotową w *provinciae*. Po utworzeniu armii udali się w kierunku Rzymu i wprowadzili brutalny konsul; zginęło wielu członków zakonów senatorskich i jeździeckich. W 87 p.n.e. Mariusz zmarł, a jego następcą został *Valerius Flaccus*. Sulla, pogrążony w niesprzyjającej sytuacji, pozwolił swojej armii splądrować miasta *Epidauros*, *Delfy* i *Olimp*. Po redukcji *Aten* zreorganizował swoich ludzi i pokonał *Mitrydatesa* w *Chaeronea* i *Orchomenos*. Spacyfikował rywalizującą armię rzymską, która w buncie zabiła *Flaccusa*, i zmusił *Mitrydatesa* do podpisania traktatu pokojowego. Kiedy wrócił do Rzymu, gdzie rządził *Cinna*, wojna domowa wybuchła na nowo. Sulla w końcu wysiadł w *Brindisium*. *Cinna* próbował go powstrzymać, ale zginął w walce. Zamieszki rozpoczęły się w Rzymie, gdzie władza nadal znajdowała się w rękach *popularów*, na czele których stał teraz młodszy Mariusz, syn *Gajusza Mariusza*. Mariusz ogłosił Sullę wrogiem publicznym i nie raz próbował stawić mu czoła w bitwie, ale również został pokonany przez wojska Sulli. W 81 p.n.e. *Triumf Sulli* był absolutny. Jako najwyższy przywódca w Rzymie, Sulla wprowadził w życie kilka aktów despotycznych. Promował systematyczne mordowanie swoich przeciwników i opracował listę (*proscriptio*) nazwisk tych obywateli, których uważał za niepożądany i chciano go wyeliminować. Dokonano odbudowy arystokracji i osłabiono Zgromadzenie z zamiarem zwiększenia władzy Senatu. Za jego rządów Sulla nadał sobie tytuł „dyktatora” i sprawował

autokratyczną władzę. Kiedy uznał, że jego reformy zostały wprowadzone w życie, w 78 r. p.n.e. zrezygnował z dyktatury i opuścił Rzym. Zmarł wkrótce potem w południowych Włoszech.

Martyrologie

Heroiczna reakcja pierwszych chrześcijan na prześladowania doprowadziła do powstania gatunku literackiego, który zainspirował późniejszych chrześcijan do tego samego zapału. Gatunek ten nazywa się martyrologią i rozkwitł po tym, jak Cesarstwo Rzymskie zawarło pokój z Kościołem pod rządami Konstantyna Wielkiego. Duchowość inspirowana przez męczenników sięga zbiegu idei i wpływów regionalnych już w IV wieku p.n.e. Filozofia grecka i mit mezopotamski wysunęły ideę heroicznej walki o osobiste przekonania i cnotę. Później, gdy rozpowszechniły się perskie teorie dualizmu zoroastryjskiego, poczucie męczeństwa jako walka na śmierć i życie dobra ze złem znalazła miejsce w literaturze religijnej. Na przykład wczesny judaizm zaczął postrzegać świat jako walkę jego bohaterów z politeizmem i niszczącymi wpływami sąsiednich ludów. Jest to żywo wyrażone w martyrologiach Machabeuszów oraz w apokaliptyce Pseudepigratów i Apokryfów oraz Zwojach z Morza Martwego, opracowanych na początku chrześcijaństwa. Pierwsi żydowscy chrześcijanie napotkali opór i znaleźli w ideologii męczenników wyraz tego, co stało się z Jezusem (Chrystusem) z Nazaretu. Jednocześnie korzystali z powszechnej fascynacji ascetyzmem filozofa. Filozofowie stoicyzmu, podobnie jak w Soliloquiach Epikteta, pokazali, że poganie mogli zaproponować indywidualnych nauczycieli, gotowych oddać życie za udowodnienie swoich ideałów i przekonań. Jak chrześcijaństwo zakorzeniło się poza Judea w regionach Mezopotamii, unikalna synteza koncepcji greckich i azjatyckich dała początek pierwszej generacji martyrologii. Kult męczenników obowiązywał do końca II wieku n.e. Jedną z najwcześniejszych opowieści dotyczyła syryjskiego biskupa Ignacego z Antiochii, który został skazany przez władze cesarskie podczas panowania Trajana (98-117 n.e.) i przewieziony do Rzymu na egzekucję. Ignacy nigdy nie nazywał siebie „męczennikiem”, ale „naśladowcą” i „ucniem” Jezusa. Opisuje swoje męczeństwo jako demonstrację, że Jezus cierpiał w ciele (przeciwstawiając się idei doketyzmu, że Jezus nie miał prawdziwego ciała). Polikarp ze Smyrny otrzymał jeden z ostatnich listów Ignacego, w ten sposób zawiązała się więź między dwoma wielkimi męczennikami wiary. Polikarp zginął śmiercią męczeńską około 156 roku n.e., a jego śmierć wygenerowała co najmniej dwie relacje, które można nazwać martyrologiami. W najwcześniejszym (napisanym około 165 r.) poczucie „męczennika” zostaje przyjęte i staje się standardowym sposobem opowiadania późniejszych żywotów męczenników. Martyrologie przedstawiają przedstawicieli, którzy nie są tylko świadkami (męczennik po grecku oznacza „świadek”) w sensie sądowym właściwych przekonań o Jezusie, ale bronią wyznania chrześcijańskiego i jego obrony przed przeciwnikami. W opowieściach tych z męczennikami konfrontują się zwykle wrogowie wiary, będący funkcjonariuszami sądowniczymi, wojskowymi lub religijnymi dominującymi mocarstw światowych. Męczennicy są ścigani jako terroryści, przestępcy lub dewianci, którzy zagrażają fundamentalnemu porządkowi, a mimo to męczennicy w martyrologiach triumfują śmiercią, ponieważ odmawiają przyjęcia tych fundamentalnych priorytetów społecznych. Mieszają uczucia swoich prześladowców, potwierdzają wiarę swoich współwyznawców i często nawracają pogańską publiczność. W martyrologiach występują zarówno mężczyźni, jak i kobiety. Jedną z bardziej błyskotliwych historii opowiada o męczennicach Perpetui i Felicycie (zm. 203). Ponieważ jednak martyrologie mają tendencję do promowania postaci już sprawujących przywództwo we wspólnocie chrześcijańskiej, częściej celebrowane są męskich biskupów i pastorów. Tam, gdzie kobiety miały większą odpowiedzialność w starożytnym świecie, to znaczy w kontekście domowym, są one przedstawiane w martyrologiach. Tak więc ojciec Barbary ściął jej głowę, kiedy ona złożyła ślub dziewictwa w trakcie nawrócenia, a Cecylia zmarła wraz z mężem i przyjaciółmi. Oboje zmarli na początku III wieku. W miarę rozkwitu martyrologii wzrastało ich znaczenie w duchowości kościelnej. Niektóre wczesne dokumenty twierdziły, że męczeństwa były jak „drugi chrzest” lub „chrzest krwią”, ponieważ usuwały wszystkie grzechy od pierwszego chrztu

wodnego. Inne wczesne pismo mówiło, że moment męczeństwa był epifaniczny, to znaczy, że bóstwo opętało i przemieniło skądinąd śmiertelne ciało, tak bliskie było naśladowanie Jezusa w jego własnym cierpieniu fizycznym. Justyn Męczennik, Tertulian i Laktancjusz wszyscy potwierdzili to przekonanie. Wraz ze wzrostem reputacji męczenników, powszechny zapał wykraczał poza troskę o należyty pochówek i uświęcenie ich pamięci. Relikwie, posiłki pogrzebowe (refrigeria, agapai) i dni męczeństwa (dies natalis) zaczęły odgrywać rolę wśród chrześcijan. Cesarz Julian Apostata porównał kult męczenników do kultu herosów Greków: w obu grupach występowało wiele takich samych nabożeństw, w tym posiłki grobowe, dni świąteczne oraz specjalne wyrocznie lub objawienia od zmarłej osoby. Martyrologie opowiadałyby o znakach i cudach towarzyszących śmierci męczennika, podobnie jak wydarzenia towarzyszące śmierci Jezusa. Bazyli Wielki stwierdził, że „każdy, kto dotknie kości męczennika, ma udział w świętości i łasce, które w nich mieszkają”. Sens był taki, że męczennicy swoją śmiercią zasłużyli sobie na miejsce potężnych patronów żyjących, którzy byli im oddani. Jeśli dusza męczennika była w niebie, fizyczne szczątki męczennika były warte zachowania na ziemi ciała, relikwii, a nawet obrazów. Późniejsi Ojcowie Kościoła próbowali zapanować nad nieokiełznanymi obyczajami martyrologicznymi. Zwłaszcza Augustyn z Hippony, ale także Hieronim podkreślał, że kontekstem dla zrozumienia męczenników jest nabożeństwo do Jezusa, a nie wewnętrzna i mistyczna moc świętego. Sugerowali również, że prawdziwą wartością świętych jest demonstracja cnót. Lekcja dla późniejszych pokoleń chrześcijan, powiedzieli ci ojcowie Kościoła, polegała na dążeniu do cnoty pośród codziennego życia.

Maksym Wyznawca

(580-662 n.e.) teolog katolicki

Maksym Wyznawca, znany także jako Maksym Teolog i Maksym z Konstantynopola, urodził się w Konstantynopolu w szlacheckiej rodzinie bizantyjskiej i otrzymał dobre wykształcenie. Pełnił funkcję sekretarza cesarza Herakliusza, został szefem kancelarii cesarskiej i nadzorował kompleksową przebudowę wyższych szczebli służby cywilnej. Zrezygnował jednak ze stanowiska i około 614 roku n.e. został mnichem. w klasztorze Chryzopolis. Był niezadowolony z religijnych przywiązań dworu i przeszedł na emeryturę, by cieszyć się swoją miłością do cichej modlitwy. Do 618 roku zrobił wystarczające postępy w życiu monastycznym, aby pozyskać ucznia, mnicha Anastazjusza, który był towarzyszem Maksyma przez resztę jego życia. Kiedy Persowie najechali jego region w 626, Maximus uciekł do Afryki. W tym czasie zyskał znaczną reputację teologiczną. Większość tego, co uważa się za jego największe pisma teologiczne, pochodzi z jego pobytu w Afryce. Tam stał się zdeklarowanym przeciwnikiem monoteletyzmu - doktryny, według której Jezus Chrystus miał jedną wolę, ale dwie natury: boską i ludzką. Kościół katolicki odrzucił tę doktrynę, podobnie jak Maksym, który nalegał na dyteletyzm, który wierzył, że Chrystus ma dwie wole, a nie jedną. Wypowiedział się przeciwko monoteletyzmowi na Soborze Laterańskim w 649 r. Jego otwartość doprowadziła do aresztowania go w 653 r. przez cesarza Konstansa II, a gdy odmówił przyjęcia dekretów cesarskich, został wygnany. Wrócił do Konstantynopola w 661, ale po raz kolejny odmówił wyrzeczenia się swoich przekonań. Jego karą było odcięcie prawej ręki i języka oraz ponowne wygnanie. Zmarł 13 sierpnia 662. Uważany za jednego z wielkich teologów Kościoła katolickiego, Maksym otrzymał tytuł „Teologa” i jest uznawany za Doktora Kościoła ze względu na swój wkład w teologię, przede wszystkim Wcielenia. Maximus preferował dwie formy pisania: zbiór akapitów, z których wiele było bardzo krótkich, a drugi to odpowiedzi na pytania zadane mu przez innych. W swojej pracy postrzegał siebie jako interpretatora różnych tradycji, najważniejszych pism świętych, ale także ojców kościoła, soborów, świętych i sakramentów. Pisma Maximusa są uważane przez niektórych za wysoce spekulatywne, bardzo intelektualne i trudne do zrozumienia. Lubił wyjaśniać rzeczy obszernie. Pozostawił po sobie około 90 pism, w szczególności List o miłości, Trudność 10, Trudność 41, Trudność 71 i Opuscule 7. Pisma te

dotyczyły takich tematów, jak traktaty teologiczne i polemiczne, symbolizm, mistycyzm, Grzegorz z Nazjanzu, duchowa dojrzałość, i Wcielenie Chrystusa.

Majowie: okres klasyczny

W okresie klasycznym, który dzieli się na Wczesny (250-600 n.e.), Późny (600-800) i Końcowy (800-900/1100), cywilizacja Majów osiągnęła szczyt swojego kulturowego, gospodarczego i politycznego rozwoju. Od lat 200 do 400 n.e. dziesiątki autonomicznych miast-państw, z których wiele powstało w okresie przedklasycznym, inne we wczesnym okresie klasycznym, walczyły o władzę. Dwa zyskały prymat: Tikal i Calakmul. Były to rozległe miasta-państwa liczące co najmniej 100 000 mieszkańców, z wysokimi piramidami i świątyniami, masywnymi ośrodkami obywatelskimi i ceremonialnymi, zewnętrznymi pierścieniami pomniejszych kompleksów i rezydencji oraz intensywnie uprawianymi terenami zaplecza rozciągającymi się na wiele mil. Eredycki król i niewielka klasa elit kontrolowali ważne szlaki handlowe i drugorzędne ośrodki oraz agresywnie dążyli do podboju i zawierania sojuszy z innymi systemami politycznymi. Między tymi dwoma wielkimi mocarstwami i ich sojusznikami wybuchła seria wysoce niszczycielskich wojen. Gdzie indziej w strefie Majów inne miasta-państwa zaangażowały się w ten sam proces ekspansji, budowania sojuszy i działań wojennych. Następnie, z powodów wciąż szeroko dyskutowanych, w latach 700-tych i 800-tych wszystkie te ustroje uległy gwałtownemu upadkowi, a kilkanaście głównych i dziesiątki mniejszych kompleksów miejskich zostało opuszczonych na początku lat 90-tych. Odrodzenie w północnym Jukatanie, rozpoczęte w latach 800. i naznaczone zwłaszcza powstaniem Chichén Itzá, również upadło pod koniec 1000 roku. Ten trwający od 600 do 800 lat okres był świadkiem rozkwitu handlu, architektury, inżynierii, pisma, matematyki, kalendarzy, astronomii, kosmologii i wszelkiej twórczości artystycznej w całej strefie Majów. rozwój kulturalny, gospodarczy i polityczny.

PISMO MAJÓW

Podczas gdy początki pisma Majów w środkowym okresie preklasycznym pozostają niejasne, do późnego okresu klasycznego Majowie rozwinęli najbardziej wyrafinowany system pisma w historii Ameryk prekolumbijskich, jeden z nielicznych niezależnie wymyślonych systemów pisma w historii świat. Po ponad stuleciu żmudnych wysiłków uczonych na kilku kontynentach przełom w latach 70. i 80. umożliwił odczytanie wielu z tych starożytnych tekstów po raz pierwszy. We wczesnym okresie klasycznym wszystko, co można było wypowiedzieć w języku Majów, można było przetłumaczyć jako tekst pisany. Używając pisma składającego się z ponad 800 glików o charakterystycznym okrągłym lub owalnym kształcie i zawiłym stylu, pismo Majów wykorzystywało zarówno logografy, jak i znaki fonetyczne. Czytane od góry do dołu i od lewej do prawej gliky te są klasyfikowane jako „główne znaki” i „afiksy”, przy czym te ostatnie składają się z przedrostków, przyrostków, superfiksów, podfiksów, postfiksów i wrostków. Takie teksty pisane, którym często towarzyszą daty i graficzne przedstawienia postaci ludzkich i istot boskich (pod względem stylistyki nie do końca różnią się od współczesnych powieści graficznych), pojawiają się na rzeźbionych pomnikach, malowidłach ściennych, ceramice i innych artefaktach oraz na kilku zachowanych kodeksach złożonych na papierze. Hiszpanie zniszczyli setki, a być może tysiące tych kodeksów podczas podboju, celowo niszcząc ogromne ilości zgromadzonej wiedzy na równi ze spalaniem Biblioteki Aleksandryjskiej. Większość zachowanych tekstów upamiętniała znaczące epizody z życia królów, choć wiele z nich odnotowało wojny, sojusze dynastyczne i inne ważne wydarzenia. (Wiele przedmiotów osobistych zawierało bardziej prozaiczne informacje, takie jak „jego kielich” czy „jego miska”). Gdyby tylko niewielka część populacji potrafiła pisać lub czytać, wyeksponowanie tych tekstów w miejscach publicznych i ceremonialnych na imponujących i wspaniałych rzeźbionych kamiennych stelach, schodach, ołtarzach, nadprożach i innych pomnikach publicznych miało wyraźnie przekazywać jednoznaczne przesłania dotyczące boską moc króla wszystkim, którzy o tym świadczyli.

INNOWACJE MAJÓW

Ściśle związana z pismem i nie mniej niezwykła ze względu na swoje wyrafinowanie była matematyka Majów i kalendarze. Po wynalezieniu matematycznej koncepcji zera – najwyraźniej czyniąc z nich pierwszą cywilizację na świecie, która tego dokonała – Majowie przystąpili do wykonywania fantastycznie skomplikowanych obliczeń matematycznych. Ich system liczbowy był dwudziestkowy (oparty na liczbie 20), najczęściej zapisywany przy użyciu notacji słupkowo-kropkowej, z kropką reprezentującą jeden; bar, pięć; i postać przypominająca muszlę, zero. Dzięki tym prostym notacjom byli w stanie obliczyć liczby w milionach i dokładnie przewidzieć zaćmienia Księżyca i Słońca tysiące lat w przyszłość. Majowie pojmowali czas jako serię powtarzających się cykli. Wszystkie ludy Mezoameryki miały wspólne trzy cykliczne kalendarze: 365-dniowy rok słoneczny, 260-dniowy święty almanach i 52-letni „okrągły kalendarz”. Te trzy kalendarze, które można zwizualizować jako trzy ząbujące się koła zębate, sprawiły, że każdy z 18 980 dni 52-letniego „okrągłego kalendarza” był wyjątkowy. Majowie dodali do tego to, co uczeni nazywają „długim liczeniem” lub „serią początkową”, która była niezależna od innych cykli i służyła jako absolutna chronologia, śledząc czas od ustalonej lub „zerowej” daty daleko w przeszłości. Najwyraźniej byli pierwszą cywilizacją na świecie, która wyznaczała czas od ustalonej daty. Według Długiej Rachuby świat dobiegł końca i był tworzony na nowo co 5128 lat słonecznych, pod koniec każdego „wielkiego cyklu”. Obecny świat, według tego kalendarza, zakończy się 21 grudnia 2012 roku. Podobnie jak wszystkie cywilizacje mezoamerykańskie, Majowie nadali ruchom Księżyca, Słońca, planet i gwiazd głębokie znaczenie religijne i kosmologiczne, często projektując i budując swoje świątynie, kapliczki i inne budowle, aby dostosować się do obserwacji astronomicznych. Te ciała niebieskie reprezentowały bogów i bóstwa i nie ma dowodów na to, że Majowie rozumieli kołowe lub eliptyczne orbity Księżyca, Ziemi i planet, które odkryli Kopernik i Kepler wieki później. Religia i kosmologia Majów były niezwykle złożone, wszechogarniający system wierzeń, w którym nie istniało rozróżnienie między sakralnym a świeckim. Rzeki, skały, jaskinie, źródła i inne naturalne elementy były postrzegane jako posiadające boskie moce, podczas gdy mnogość duchów i bóstw, w tym duchy przodków, przenikała każdy aspekt codziennego życia. Mity o stworzeniu kładły nacisk na cykliczne odtwarzanie świata przez dualistyczne boskie istoty, które weszły do Xibalbá, czyli innego świata, „miejsca po śmierci, zamieszkałego przez przodków, duchy i bogów – miejsca między światami”, według Friedela i innych, przechytzyli bogów i zostali boskimi królami. Najbardziej wyszukany podejściem Majów do mitów o stworzeniu i kosmologii jest Popul Vuh, wyjątkowo odkrywcza książka napisana przez Majów z gór K'iche (Quiché) po hiszpańskim podboju.

GOSPODARKA, SPOŁECZEŃSTWO I POLITYKA

Ekonomiczne podstawy klasycznych miast-państw i królestw Majów składały się z ekstensywnego i intensywnego rolnictwa, uzupełnionego łowiectwem, rybołówstwem i zbieractwem; specjalizacja rzemieślnicza; oraz handel lokalny, regionalny i dalekobieżny, wszystkie o oszałamiającej złożoności. Społeczeństwo zostało podzielone na dwie szerokie grupy: niewielką grupę elit i zdecydowaną większość plebsu, z drobnymi stopniami statusu na wszystkich poziomach. W niektórych przypadkach pojawiły się bardziej zamożne warstwy plebsu, chociaż ogólnie bogactwo i władza były wysoce scentralizowane i skoncentrowane w bardzo nielicznych rękach. Władzę polityczną sprawowały dziedziczne dynastie rządzące. Na szczycie stał król („święty pan” lub k'uhul ajaw), prawie zawsze mężczyzna i uważany za istotę boską lub półboską. Pod nim znajdowała się niewielka grupa wysokiej rangi elit — wojowników, arcykapłanów, skrybów i administratorów. Polityka międzypaństwowa była bizantyjska, a sojusze między politykami były generalnie konsumowane poprzez małżeństwa dynastyczne. Królestwa powstały w wyniku podboju i dominacji pomniejszych państw, których domy rządzące mocarstwa podbijające na ogół pozostawiały nienaruszone. Upadek ogromnego miasta-państwa El Mirador pod koniec lat 100. n.e. stworzył próżnię władzy na nizinach, którą wkrótce

wypełniły inne wschodzące polityki, w szczególności Tikal i Calakmul. Od lat 100-tych do końca 300-tych, kiedy Tikal sprzymierzył się z potężnym Teotihuaca'n, stał się wybitnym królestwem Majów, którego potęga rozciągała się od północnych nizin aż po Copán w Hondurasie. W latach 400-tych Calakmul zaczął rzucać wyzwanie Tikal poprzez podboje i sojusze mające na celu okrążenie i osłabienie przeciwnika. W 562 Calakmul pokonał i złupił Tikal. Nastąpił okres intensywnych konfliktów trwających ponad sto lat. „Gigantyczna wojna toczyła się w tę i z powrotem”, słowami Arthura Demaresta, aż do roku 695, kiedy Tikal „ryknął i zmiądzzył Calakmula. A potem świat Majów po prostu rozpadł się na regionalne potęgi, przygotowując grunt pod okres intensywnych, małostkowych działań wojennych, które ostatecznie doprowadziły do upadku Majów”. W okresie późnej klasyki podobne procesy zachodziły na południowym zachodzie w królestwach rzeki Usumacinta, zwłaszcza w trwającym od wieków konflikcie między Piedras Negras i Yaxchilán. Wojna między tymi dwoma regionalnymi potęgami i ich sojusznikami toczyła się od lat 400 do 800, ostatecznie kończąc się klęską Piedras Negras w 808 roku. Granica z Hondurasem miała podobne rozwiązanie. W latach 800., gdy królestwa południowych i środkowych nizin podupadły, na nizinach północnych w latach 900. i 1000. zyskało na znaczeniu wiele polityk, szczególnie w regionie Puuc w zachodnim Jukatanie. Na wschodzie królestwo Chichén Itzá, założone pod koniec lat 700., szybko stało się najpotężniejszym i najbardziej zaludnionym państwem w całej historii Majów. Z bardziej zdecentralizowaną strukturą polityczną i zróżnicowaną bazą gospodarczą niż jej słabnący południowi sąsiedzi, Chichén Itzá prosperowało od lat 800-tych do 1000-tych, kiedy to również przeżywało okres upadku i prawie zostało opuszczone przed 1100 rokiem.

PRZYCZYNY UPADKU

Złożona kombinacja czynników najprawdopodobniej spowodowała upadek klasycznej polityki Majów. Pomimo dużej zmienności w czasie i miejscu, najbardziej prawdopodobne scenariusze wskazują na wzajemne oddziaływanie przeludnienia, długotrwałych kryzysów ekologicznych, endemicznych działań wojennych i erozji moralnej prawowitości boskich królów w oczach ludności. Do lat 800-tych niziny Majów zamieszkiwały dziesiątki milionów ludzi, prawdopodobnie przekraczając nośność ziemi nawet w optymalnych warunkach. Z biegiem czasu rosnąca gęstość zaludnienia oraz coraz bardziej intensywne i ekstensywne rolnictwo i budownictwo miejskie doprowadziło do powszechnego wylesiania, nasilenia erozji gleby i spadku żyzności gleby, w niektórych przypadkach zaostrzonych przez przedłużającą się suszę. Dowody wskazują, że procesy te spowodowały wzrost liczby przypadków niedożywienia i chorób oraz fundamentalnych ekologicznych wąskich gardeł, które ostatecznie okazały się nie do rozwiązania. Endemiczne działania wojenne były zarówno objawem, jak i przyczyną tych szkodliwych procesów. Na początku lat pięćdziesiątych wojna pochłaniała ogromne ilości zasobów materialnych i ludzkich, a pod koniec lat siedemdziesiątych cykle przemocy zaczęły wymykać się spod kontroli, a seria coraz bardziej niszczycielskich wojen obciążała nie tylko ziemię i ludzi, ale nie mniej ważna, wiara zwykłych ludzi w moralną prawowitość ich królów. Ponieważ królowie Majów rządili na mocy boskiej sankcji, każdy przedłużający się kryzys — ekonomiczny, ekologiczny, polityczny — mógł wywołać głęboki kryzys duchowo-religijno-moralny wśród ogółu społeczeństwa, którego praca i wiara były niezbędne do utrzymania funkcjonowania całego systemu. Wszystkie te czynniki, działające w dynamicznej i przypadkowej kombinacji, były najprawdopodobniej odpowiedzialne za upadek jednej z najbardziej kreatywnych, oryginalnych i wyrafinowanych cywilizacji na świecie.

Majowie: okres przedklasyczny

We wczesnym okresie preklasycznym (2000-1000 p.n.e.) dwa główne archeologiczne ślady cywilizacji w strefie Majów pojawiły się po raz pierwszy w regionach przybrzeżnych Pacyfiku i Karaibów: osiadłe na stałe wioski rolnicze i/lub morskie oraz garncarstwo. Najwcześniejsze znane przykłady ceramiki mezoamerykańskiej znaleziono wzdłuż wybrzeża Pacyfiku od Chiapas w Meksyku, na południe i wschód do Salwadoru. Uczeni dzielą te style ceramiczne na trzy fazy: Barra (ok. 1850–1650 p.n.e.), która

najwyraźniej wyłoniła się z wcześniejszej tradycji pojemników na tykwę; bardziej wyrafinowana Locona (ok. 1650-1500 p.n.e.); oraz bardziej rozbudowane i różnorodne Ocos (ok. 1500–1200 p.n.e.). W tym czasie mnożyły się również ręcznie robione czerwone figurki z gliny, wiele z wysoce zindywidualizowanymi stylami i motywami tego okresu. Szeroka gama innych towarów wykonanych z łatwo psujących się materiałów, w tym tekstylia, kosze i sieci, również była prawdopodobnie powszechna, chociaż pozostawiły one niewiele śladów w zapisach archeologicznych. Początki złożonego społeczeństwa w strefie Majów sięgają fazy Locona na wybrzeżu Pacyfiku. Dowody obejmują różne rozmiary domów, specjalizację rzemieślniczą w niepełnym wymiarze godzin i praktyki pogrzebowe. Wykopaliska w Paso de la Amada w stanie Chiapas odkryły jeden dom znacznie większy niż inne w tym miejscu i odnowiony co najmniej dziewięć razy, co sugeruje zarówno rosnące zróżnicowanie społeczne, jak i wysoką wartość duchową i estetyczną przywiązywaną do ciągłości miejsca i hołdu dla przodków. Nakładanie się domów mieszkalnych i innych budynków wokół wcześniej uświęconego miejsca jest ogólnie charakterystyczne dla praktyk budowlanych Majów (i Mezoameryki). Pobliskie miejsce ujawniło pochówek małego dziecka ozdobionego lusterkiem z miki, co wskazuje na rosnące znaczenie dziedzicznej nierówności. Dalej na wschód wzdłuż wybrzeża współczesnego Belize, we wczesnym preklasycyku powstały liczne osady morskie, założone w późnym archaiku (ok. 3000 p.n.e.), które w środkowym preklasycyku rozszerzyły się na zachód do wnętrza. Podobne zmiany mogły mieć miejsce również na wyżynach, chociaż późniejsza aktywność wulkaniczna prawdopodobnie pogrzebała te osady, czyniąc je niedostępnymi, a tym samym tworząc błąd dowodowy w zapisie archeologicznym. Inne ważne stanowiska wczesnego preklasycyku zostały odkryte w Hondurasie (dolina Copán, jaskinia Cuyamel, Puerto Escondido) i Salwadorze (Chalchuapa). Mieszkańcy tych i innych wczesnopreklasycyckich osad utrzymywali się z połączenia rolnictwa, rybołówstwa, łowiectwa i zbieractwa. Analizy izotopów kości pokazują, że kukurydza stanowiła mniej niż 30 procent ich diety, znacznie mniej niż średnia dla wielu współczesnych Majów, która zbliża się do 75 procent. Zachowana ceramika z tego okresu wskazuje na pojawienie się i rozprzestrzenienie wspólnego korpusu symboli religijnych, wierzeń i koncepcji, które stanowiły podstawę późniejszego rozwoju kulturowego.

ŚREDNI PREKLASYK

Średni preklasycycki okres (1000-400 p.n.e.) był świadkiem rosnącej złożoności społecznej społeczności przybrzeżnych i podgórskich oraz ekspansji złożonych społeczeństw na wyżyny i, w mniejszym stopniu, na niziny. Zróżnicowanie społeczne nasiliło się, jako symbole statusu i władzy w coraz większym stopniu znajdowały się pod kontrolą niewielkiej grupy władców i elit. Prestiżowe przedmioty, takie jak lustra, maski, szpule do uszu, krwawe litery i specjalistyczne naczynia, często wykonane lub ozdobione cennymi minerałami lub kamieniami (jadeit, obsydian, piryt i inne), stawały się coraz bardziej powszechne i wyszukane. Wspólny zbiór przekonań religijnych, zrytualizowany i kontrolowany przez niewielką klasę władców-kapłanów, służył jako ideologiczne podstawy coraz bardziej nierównego społeczeństwa. Roboty publiczne również rosły pod względem wielkości i złożoności, co wskazuje na rosnący stopień kontroli elit nad nadwyżką siły roboczej. Jednym z największych stanowisk okresu środkowo-preklasycyckiego jest La Blanca wzdłuż rzeki Río Naranjo na równinie przybrzeżnej Pacyfiku we współczesnej Gwatemali. W większości zniszczone przez współczesną zabudowę, miejsce to zajmowało 99 akrów i obejmowało co najmniej 40 mniejszych domów i cztery duże ziemne kopce pokrywające ruiny świątyń lub inne roboty publiczne. Największa z tych ostatnich miała powierzchnię 182 987 stóp kwadratowych u podstawy i wznosiła się na ponad 82 stopy wysokości, co czyni ją jedną z największych budowli w Mezoameryce w tamtym czasie. Państwo, które rozkwitło w latach 900-650 p.n.e. i został opuszczony 50 lat później, rządziło około 60 osadami na obszarze około 127 mil kwadratowych, administrowanym przez co najmniej dwa drugorzędne ośrodki. Te wzorce wzrostu i upadku, rosnące zróżnicowanie społeczne i wielopoziomowa hierarchia administracyjna charakteryzowały późniejszy wzrost, ekspansję i upadek dziesiątek miast-państw w całym regionie

Majów. Inne ważne miejsca środkowo-preklasyczne na wybrzeżu Pacyfiku to El Mesak i El Ujuxte, z których oba, wraz z La Blanca, wykazują bliski kontakt gospodarczy i kulturowy z cywilizacją Olmeków daleko na północy wzdłuż wybrzeża Zatoki Meksykańskiej. Na wyżynach miasto Kaminaljuyú (miejsce starożytnych) stało się największą górską stolicą preklasycznych Majów. Założone we wczesnym okresie preklasycznym i ostatecznie obejmujące około 2 mil kwadratowych, około 500 roku p.n.e. miasto rozszerzyło swój zasięg, by zdominować liczne osady satelitarne, rosnąc i słabnąc, aż do ostatecznego upadku pod koniec epoki klasycznej — jakieś 2000 lat po jej powstaniu założenie. Już w środkowym preklasiku istnieją dowody na rozległe roboty ziemne, kanały, świątynie i inne roboty publiczne, a także rzeźbiony pomnik przedstawiający kolejnych władców siedzących na tronach, odbierających hołd od związanych i kłęczących jeńców. Inne górskie ośrodki środkowego preklasiku obejmują El Portón i sąsiednie miejsce pochówku Las Mangales, które dostarcza wyraźnych dowodów działań wojennych, hołdu i ofiar jeńców wojennych. Rosnące publiczne nakłady pracy, zróżnicowanie społeczne i militarizm na wybrzeżu i na wyżynach w okresie środkowego preklasiku kontrastują z prostszymi konstrukcjami i względnym egalitaryzmem występującym na nizinach na północy. Mimo to ogólne trajektorie są bardzo podobne, a niziny zostały zasiedlone później. Najintensywniej badane ośrodki nizinne w środkowym preklasiku to Altar de Sa crificios i Nakbé w Gwatemali oraz Blackman Eddy, Cuello, K'axob i Cahal Pech w Belize. W szczególności w dorzeczu El Mirador na najbardziej wysuniętym na północ krańcu współczesnego gwatemalskiego Petén (gdzie znajdują się ruiny Nakbé) nastąpił szybki rozwój wielu głównych ośrodków miejskich, w tym El Mirador, Wakna i Tintal. Również w okresie środkowego preklasiku mieszkańcy ponad 20 miejsc na nizinach północno-zachodniego Jukatana zbudowali duże ośrodki miejskie z charakterystycznymi dla Majów boiskami piłkarskimi i kompleksami świątyni. Krótko mówiąc, środkowy preklasik był okresem szybkiej transformacji i rozwoju w większości strefy Majów. Duże ośrodki miejskie z towarzyszącą im monumentalną architekturą – w tym świątyniami, placami, pałacami, boiskami do balów, groblami i misternie rzeźbionymi pomnikami – powstały w ciągu zaledwie dwóch lub trzech stuleci, pokrywając znaczną część krajobrazu pod koniec tego okresu. Ten szybki wzrost sugeruje wysoki stopień scentralizowanej kontroli nad pracą dodatkową, a także pogłębiającą się instytucjonalizację odziedziczonych nierówności, chociaż do tej pory nie odkryto żadnych grobowców nizinnych władców środkowo-preklasycznych. Równie ważne są dowody wskazujące na wiele oznak handlu i wymiany oraz nasilającej się konkurencji, konfliktów i działań wojennych między tymi wyłaniającymi się systemami politycznymi.

PÓŹNY PREKLASYK

W późnym okresie preklasycznym (400 p.n.e. – 100 n.e.) w strefie Majów pojawiło się coś, co tradycyjnie nazywa się cywilizacją. Cały okres charakteryzował się gwałtownym wzrostem liczby ludności, pogłębiającym się rozwarstwieniem społecznym, rosnącą centralizacją władzy politycznej władzy, rozszerzając roboty publiczne, wzmagając militarizm i działania wojenne oraz, co szczególnie znaczące, pełny rozwój pisma i kalendarzy. Początki pisma Majów w okresie środkowego preklasiku pozostają niejasne, z dowodami zarówno istmijskiego wpływu region Veracruz na północy i niezależny wynalazek. Jednak bez względu na swoje konkretne pochodzenie pismo Majów osiągnęło swój pełny rozkwit w późnym okresie przedklasycznym, podobnie jak praktyka datowania wydarzeń od określonego punktu w przeszłości, tak zwanej długiej rachuby. Zachowane artefakty z datami Long Count pozwalają naukowcom określić chronologie i sekwencje wydarzeń ze znaczną dokładnością. Największym i najważniejszym ustrojem w południowej strefie Majów w późnym preklasiku był Kaminaljuyú. Kontrola kamieniołomów z cennymi minerałami połączona z kontrolą ważnych szlaków handlowych — zarówno na północ, jak i na północ z południa i ze wschodu na zachód — pozwoliły władcom miasta skonsolidować swoją władzę na obszarze setek mil kwadratowych. Niestety, ponieważ to miejsce sąsiaduje ze współczesnym Guatemala City, większość z nich została zniszczona przez zabudowę komercyjną i mieszkaniową. Inne ważne stanowiska późnego preklasiku na południu to El

Ujuxte, Tak'alik Ab'aj, Chocoma, Chalchuapa i El Guayabal w dolinie Copán we współczesnym Hondurasie. Na nizinach na północy największym państwem tego okresu był El Mirador, który podobnie jak Kaminaljuyú było centrum ekspansywnej regionalnej sieci handlowej i politycznej. Z masywną triadyczną piramidą na jej zachodnim krańcu (konstrukcja nazwana El Tigre) i ceremonialnym i obywatelskim rdzeniem rozciągającym się około mili na wschód – rdzeniem obejmującym świątynie, pałace, boiska piłkarskie, grobowce i sklepione murowane budynki – El Mirador rywalizował pod względem wielkości i złożoności z największymi ośrodkami miejskimi okresu klasycznego, w tym Tikal i Palenque. Niektórzy uczeni uważają El Mirador za najwcześniejsze państwo przedindustrialne (w przeciwieństwie do wodza), które pojawiło się na nizinach Majów. Inne ważne stanowiska nizinne późnego preklasycy to Cerros, Nohmul, Lamanai, Tikal, Uaxactún i San Bartolo (to ostatnie, odkryte przez archeologów dopiero w 2001 roku, zawierało jedno z najwspanialszych malowideł ściennych Majów, jakie kiedykolwiek odkryto, przesuując datę pełnego kwitnienia sztuki Majów wstecz, co najmniej do 100 roku p.n.e.). Z przyczyn, które pozostają niejasne, te i inne ośrodki późnego preklasycy przeszły okres gwałtownego upadku w końcowym okresie preklasycy (100–250 n.e.). Niektórzy wskazywali na katastrofalną erupcję wulkanu Ilopango (w pobliżu współczesnego San Salvador), która pokryła tysiące mil kwadratowych popiołem i sprawiła, że cały obszar w promieniu 62 mil nie nadawał się do zamieszkania przez co najmniej wiek, jako częściowo odpowiedzialny. Inni sugerowali, że pewną rolę odegrały również zmiany wzorców migracji, zakłócenia na szlakach handlowych, wąskie gardła ekologiczne, kryzysy dynastyczne i inne czynniki. Bez względu na dokładne przyczyny, jasne jest, że wiele ważnych polityk Majów doświadczyło dramatycznego upadku w okresie przedklasycy terminalu, przygotowując grunt pod niezwykle kulturowy, ekonomiczny i polityczny renesans okresu klasycznego.

Medowie, Persowie i Elamici

Medowie i Persowie byli ludami indoeuropejskojęzycznymi i częścią szerszych grup irańskich. Elamici mają bardzo różne mezopotamskie korzenie. Medowie i Persowie przenieśli się na południe, na płaskowyż irański w drugim tysiącleciu p.n.e., chociaż dokładnie to, kiedy jest przedmiotem wielu dyskusji. Medowie osiedlili się w północnych górach Zagros (Loristan w dzisiejszym Iranie), krainie wysokich gór, bogatych dolin i kaskadowych rzek. Stolica Medów, Ekbatana, dzisiejszy Hamadan, znajdowała się w krytycznym punkcie głównej drogi łączącej Mezopotamię z Płaskowyżem Irańskim, prowadzącej stamtąd wokół centralnej pustyni Iranu i ostatecznie do Chin; w rezultacie Medowie byli dobrze związani z okolicznymi narodami. Z drugiej strony Persowie osiedlili się początkowo nieco na zachód od Medów, ale pierwsze wzmianki pisane, pochodzące z Asyrii, mówią o nich w południowych górach Zagros, na obszarze na północ od Zatoki Perskiej, wokół Parsu i starożytnych stolic perskich Pasargadae i Persepolis, obszar oddalony od głównych korzeni handlowych. W okresie dominacji asyryjskiej w Mezopotamii w VIII wieku p.n.e. Tiglat-Pileser III dwukrotnie najechał region Zagros, a Sargon II (721-705 p.n.e.) sześć razy. Asyryjczycy byli zdeterminowani, by kontrolować szlaki handlowe na wschodzie, a to oznaczało utrzymanie kontroli nad Mediami; deportacje ludności medyjskiej są odnotowane w annałach asyryjskich 18 razy. Teksty Sargona wspominają o 50 wodzach Medów w VIII wieku p.n.e., a jeśli wierzyć Herodotowi, to dopiero przyjsię władcy Deiocesa na początku VII wiek p.n.e. że lud Medów zjednoczył się, a Ekbatana została ich stolicą. Medowie walczyli o pozbycie się zwierzchnictwa asyryjskiego, co ostatecznie udało się dopiero po zawarciu sojuszu między ich królem Cyaksaresem (ok. 650-585 p.n.e.) a odradzającymi się Babilończykami, sojuszem, który doprowadził do zniszczenia imperium asyryjskiego po udanym wspólnym ataku na asyryjską stolicę Niniwę w 612 p.n.e. Zasięg imperium Medów przed jego wchłonięciem przez imperium perskie pod panowaniem Cyrusa II nie jest jasny, chociaż wydaje się, że rozciągało się do granicy starożytnego królestwa Lidii, centrum współczesnej Turcji. Persowie odgrywali drugorzędną rolę w stosunku do Medów przez cały VII wiek p.n.e., a za panowania Kyaxaresa stali się królestwem podległym. Jednak w VI wieku p.n.e. Cyrus

poprowadził Persów do udanej rewolty i ostatecznego przejęcia imperium Medów. Choć Persowie byli zwycięzcami, Medowie mieli specjalny status w Imperium Perskim, nie tylko dlatego, że byli ludami podobnymi rasowo i językowo, ale także dlatego, że Cyrus miał rodowód Medów i Persów. Wydaje się, że do czasów Cyrusa perski nie był językiem pisanym. W rezultacie pismo klinowe używane na starożytnych pomnikach widocznych dzisiaj w Behistun i Persepolis zostało najprawdopodobniej wynalezione w tym celu za panowania Cyrusa lub Dariusza I. Ogólnie rzecz biorąc, dowody sugerują, że ani Persowie, ani Medowie nie byli piśmienni i w rzeczywistości głównym językiem pisanym imperium był elamicki. Podczas gdy Medowie i Persowie wywodzili się z jednego plemienia, Elamici, mieszkańcy południowo-wschodniego krańca równiny Mezopotamii byli językowo i rasowo Mezopotamczykami. Pierwsza zapisana historia Elamitów pochodzi z początku trzeciego tysiąclecia p.n.e.; w tym czasie mieli własną formę pisma, praelamicką. W trzecim i na początku drugiego tysiąclecia p.n.e. Elamici rywalizowali z Sumerami i chociaż wydali swoich synów za sumeryjskie księżniczki, istnieją dowody na to, że ok. 1950 r. p.n.e. splądrowali wielkie sumeryjskie miasto Ur. W drugim tysiącleciu p.n.e. wahali się między wojną a pokojem z innymi ludami Mezopotamii na północ i zachód od nich. Elamici po raz pierwszy spotkali Persów, gdy Persowie migrowali na południe; chociaż Persowie mieli mieć przewagę, jasne jest, że przejęli wiele rzeczy z bardziej wyrafinowanej kultury elamickiej. Dobrym przykładem tej absorpcji kulturowej są rzeźbione płaskorzeźby Persepolis (wyzynnej królewskiej stolicy imperium perskiego), na których Persowie noszą elamickie stroje i niosą elamickie przedmioty. Elamici na ogół działali jako naród pośredniczący między ludami Mezopotamii a ludami irańskimi i innymi ludami płaskowyżu. Jednak ta rola nie zawsze była łatwa; kiedy imperium asyryjskie dążyło do utrzymania swojej dominacji w VII wieku p.n.e., Elam znalazł się w konflikcie z asyryjskim królem Asurbanipalem, który rozpoczął serię kampanii przeciwko Elamowi, które całkowicie zniszczyły stolicę Elamitów, Suzę. Po wchłonięciu Elamu przez imperium perskie w VI w. p.n.e. Elamici zaczęli tracić swoją odrębność, nawet gdy Susa, ich stolica, stała się główną siedzibą rządu imperium. Ani Medowie, ani Elamici nie są dziś odrębnymi ludami. Persowie jednak zachowują tożsamość jako dominujący lud Iranu. Iran zmienił swoją nazwę z Persji w XX wieku, aby odzwierciedlić różnorodność jego mieszkańców.

Megasthenes

(ok. IV w. p.n.e.) dyplomata i autor

W 324 p.n.e. Chandragupta Maurya zjednoczył północne Indie, pokonując swoich rywali. Wyruszył na wojnę z następcą Aleksandra Wielkiego w Azji, Seleukosem Nikatorem, wypędzając jego wojska z pogranicza Indii. W 305 p.n.e. obaj mężczyźni zawarli traktat, na mocy którego Grecy wycofali się z Pendżabu w północno-zachodnich Indiach i ustalili zachodnią granicę imperium mauretańskiego na grzbiecie Hindukuszu. Doszło też do wymiany ambasadorów, prezentów i niejasnej wzmianki o przymierzu małżeńskim. Megasthenes był przedstawicielem Seleukosa na dworze Chandragupty. Napisał szczegółowy opis swoich obserwacji podczas pobytu w Indiach. Choć oryginał zaginął, fragmenty przetrwały dzięki obszernym fragmentom dzieł innych starożytnych pisarzy. Megasthenes opisał Pataliputrę, stolicę Maurów, jako drugą pod względem świetności po Persepolis, stolicy dawnego imperium perskiego. Miał drewniany mur miejski o długości 9 mil i szerokości 1,5 mili, który miał 570 wież, 64 bramy i fosę o szerokości 900 stóp. Pisał z podziwem o Chandragupcie jako energicznym władcy, który osobiście nadzorował sprawy państwa. Cesarz żył w przepychu w olbrzymim, zbudowanym z drewna pałacu, ale żył też w strachu przed zamachem, rzadko pojawiał się publicznie, odziany we wspianą purpurowo-złotą szatę, noszony w lektyce lub na słońcu. Opisał także administrację stolicy przez sześć zarządów, każdy po pięciu ludzi, odpowiedzialnych za rzemiosło i przemysł, handel, pobór podatków, cudzoziemców, zbieranie informacji statystycznych i roboty publiczne. Inne informacje mówią, że jedna czwarta produkcji ludowej była płacona jako podatki i że

od handlu pobierano opłaty. Opisał wojsko mauretańskie jako posiadające piechotę, kawalerię, rydwany, słonie, marynarkę wojenną. Skomentował również podział ludzi na siedem kast według zawodu. W pewnym fragmencie z życia tych ludzi napisano: „Żyją dość szczęśliwie, są prostolinijni i oszczędni. Nigdy nie piją wina, z wyjątkiem ofiar. . . O prostocie ich praw i umów świadczy fakt, że rzadko idą do sądu. . . Prawdę i cnotę jednakowo cenią. . . Większa część gleby jest nawadniana, w związku z czym daje dwa plony w ciągu roku”. Niektóre informacje dostarczone przez Megastenesa były błędne, na przykład jego twierdzenie, że w Indiach nie było niewolnictwa i że nie wystąpił głód. Niemniej jednak jego pisma na temat Indii są cenne, ponieważ istnieje niewiele indyjskich źródeł dotyczących rzeczywistego życia w tym okresie, a jego były pierwszymi obszernymi obserwacjami cudzoziemca.

Mencjusz

(372 – ok. 289 p.n.e.) Filozof konfucjański

Mencius to zlatynizowana forma dla Mengzi (Meng Tzu), co po chińsku oznacza „Mistrz Meng”. Jest czczony jako Drugi Mędrzec Chin, ustępując jedynie Konfucjuszowi. Nazywał się Ke (K'ó) i podobnie jak Konfucjusz pochodził z niższej rodziny arystokratycznej. Matka Mencjusza była wdową, ale dbała o to, by dorastał w dobrych warunkach. Jest czczona jako wzorowa matka, a on później okazał jej wielkie oddanie. Mencjusz studiował pod kierunkiem ucznia wnuka Konfucjusza. Podobnie jak Konfucjusz podróżował od państwa do państwa, próbując przekonać władców, by rządili cnotą i postępowali drogą starożytnych mędrców władców, najczęściej na próżno; podobnie jak Konfucjusz był wybitnym nauczycielem. Debatował z innymi filozofami, zwłaszcza z Moistsem. Napisał książkę zatytułowaną *The Mencius*, która zawiera jego wypowiedzi i nauki. Mencjusz objaśniał nauki konfucjańskie dotyczące rządu i natury ludzkiej. Podkreślił cechę zwaną ren (jen), co oznacza „ludzkość” i „miłość”, ale w przeciwieństwie do Moistów, którzy nalegali na uniwersalną miłość lub obowiązek kochania wszystkich jednakowo, Mencjusz podkreślał, że miłość do innych jest stopniowana w zależności od ich wzajemnych relacji i zobowiązań. Mencjusz również nalegał na praktykę prawości, a poczucie obowiązku lub yi (i) w stosunkach międzyludzkich. Twierdził, że to praktykowanie tych cnót uczyniło panowanie starożytnych władców złotym wiekiem. Mencjusz wykladał na temat życzliwego rządu, twierdząc, że rząd istnieje dla ludu, a nie odwrotnie. Ale jeśli władca zaniedbał swoje obowiązki lub, co gorsza, źle rządził swoim ludem, Mencjusz był bardziej radykalny niż Konfucjusz, mówiąc, że taki władca utracił mandat niebios i powinien zostać obalony. Wyjaśnił dalej, że chociaż władca jest winien ludowi przykład moralny, nie może oczekiwać, że będą praktykować cnoty bez cieszenia się dobrobytem ekonomicznym. W ten sposób opowiadał się za różnymi programami społecznymi i ekonomicznymi, których zapewnienie leżało w oświeconym interesie władców i wyjaśniał je. Wyidealizował wczesną dynastię Zhou (Chou) za wdrożenie systemu pól uprawnych, który sprawiedliwie dzielił ziemię dla grup ośmiu rodzin rolniczych, które wspólnie uprawiały dziewiątą działkę dla rządu i opowiadały się za jej odbudową. Mencjusz nauczał, że wszyscy ludzie rodzą się z początkami cnoty i skłonnością do dobra, co jest równie naturalne jak skłonność wody do spływania w dół. Ludzie zwracają się ku złu, gdy zaniedbują kultywowanie swojej wrodzonej dobroci. Tak więc samodoskonalenie, edukacja moralna i studiowanie historii są niezbędne, aby jednostki powróciły do czystości, i to samo dotyczy państw, które chcą powrócić na cnotliwe drogi złotego wieku. Te nauki sprawiły, że ludzie kochali Mencjusza, a tyrani się go bali.

Meng Tian (Meng T'ien)

(zm. 210 p.n.e.) chiński generał

Meng Tian był najpotężniejszym generałem dynastii Qin (Ch'in). Uczestniczył w ostatniej próbie zjednoczenia Chin przez państwo Qin, która doprowadziła do powstania dynastii Qin w 221 p.n.e. Jego

największym osiągnięciem była budowa Wielkiego Muru Chińskiego, tzw. „Długi Mur” po chińsku. Budowę głównych murów rozpoczęto w Chinach w IV wieku p.n.e. przez trzy północne stany, Qin, Zhao (Chao) i Yan (Jen), z których każdy walczył z koczownikami na północy. W 221 p.n.e. tuż po tym, jak Qin zakończył zjednoczenie Chin, generałowi Mengowi powierzono zadanie połączenia istniejących murów i dobudowania do nich elementów w celu utworzenia zunifikowanego systemu obrony przed koczownikami. Do tego zadania powołano około 300 000 mężczyzn, żołnierzy, skazańców i robotników pańszczyźnianych, którzy jednocześnie prowadzili kampanie przeciwko barbarzyńcom Rong (Jung) i Di (Ti). Niewiele jest szczegółów na temat tego, jak poradził sobie z gigantycznym zadaniem. Biografia Menga w monumentalnym wydaniu dzieła zatytułowanego „Zapisy historyczne”, autorstwa Sima Qiana (Ssu-ma Ch'ien) w I wieku p.n.e., mówi jedynie: „On... . zbudowali Wielki Mur, konstruując jego wąwozy i przejścia zgodnie z konfiguracją terenu. Zaczęło się w Lin-t'ao i rozciągało się do Liao-tung, osiągając odległość ponad dziesięciu tysięcy li. Po przekroczeniu [Żółtej] Rzeki skręciła na północ, dotykając gór Yang”. Ponadto Meng był odpowiedzialny za budowę głównej autostrady z północy na południe, która łączyła stolicę Xianyang (Hsien-yang) na północ przez pustynię Ordos, przez północną pętlę Żółtej Rzeki, kończąc się w Jiuyuan (Chiu-yuan) w Mongolii Wewnętrznej. Na płaskim terenie droga miała ponad 75 stóp szerokości, a nawet w górzystym terenie miała około 17 stóp szerokości. Pozostałości drogi przetrwały, a nowoczesna droga przebiega mniej więcej tą samą trasą. Była to jedna z sieci cesarskich autostrad, zwanych żuźłami, które zostały zbudowane w czasach dynastii Qin i promieniowały ze stolicy. Łączna długość autostrad Qin wynosiła około 4250 mil. Odgrywały kluczową rolę w szybkim przemieszczaniu wojsk, handlu i kolonizacji. W 210 p.n.e. Pierwszy cesarz Qin niespodziewanie zmarł podczas wyprawy inspekcyjnej, pozostawiając tron swojemu najstarszemu synowi, księciu Fusu (Fu-su). Od 212 p.n.e. Fusu pełnił służbę na Wielkim Murze pod dowództwem generała Menga. Uważano, że była to kara za protesty wobec ojca za surowe traktowanie przez niego konfucjańskich uczonych. Główny minister cesarza Li Si (Li Ssu) i główny eunuch Zhao Gao (Chao Kao) spiskowali następnie, aby zmienić testament, wyznaczając słabego młodszego syna na spadkobiercę i nakazując zarówno Fusu, jak i Mengowi popełnić samobójstwo. Obaj wykonali polecenie. Bez najzdolniejszego generała i słabeusza na tronie dynastia Qin popadła w powszechny bunt.

Meroe

Dowody cywilizacji w Meroe, obecnie części Sudanu, a następnie zwanej Nubią, istnieją od około ósmego tysiąclecia p.n.e. Przeznaczeniem kultury było życie w cieniu Egiptu faraonów na północy nad Nilem. Przez wieki faraonowie najeżdżali Nubię w poszukiwaniu złota, niewolników i innych łupów. Jednak upadek dynastii egipskich około XI wieku p.n.e. dał królestwom nubijskim szansę rozkwitu. Jak napisał John Reader, władcy Kusz faktycznie byli w stanie podbić Egipt, „gdzie rządili przez ponad sześćdziesiąt lat — okres egipskiej historii znany jako dwudziesta piąta dynastia, czyli dynastia etiopska”. Jednak ostateczny wybuch potęgi Egiptu zmusił władców Nubijskiego Kusz do wycofania się w górę Nilu w bezpieczne miejsce w Meroe w 590 p.n.e. Według Readera Meroe było idealnym miejscem do obrony, ponieważ „obszar łądu o szerokości 250 [kilometrów], leżący między punktami, w których Atbara i Nil Błękitny łączą się z głównym nurtem Nilu Białego, jest znany jako „wyspa Meroë”. Zgodnie z artykułem „Kush, Meroë, and Nubia” w Bibliotece Kongresu „Sudan: A Country Study” (1991), „U szczytu potęgi w drugim i trzecim wieku p.n.e. Meroe rozciągało się na obszarze od trzeciej katarakty na północy do Sawby, w pobliżu dzisiejszego Chartumu, na południu”. Sama odległość na południe dawała Meroe pewną ochronę przed inwazją Egiptu z północy. Po tym, jak Kambyzes II, syn perskiego Cyrusa II, najechał Egipt w 525 r. p.n.e. armia, którą wysłał na pustynię, po prostu zniknęła — jedna z największych tajemnic historii. Mając miasto Apata jako stolicę, władcy Meroe podtrzymywali żywe wspomnienia farańskiego Egiptu i we wczesnych latach wzorowali swój dwór na dworze egipskim. Po samobójstwie Kleopatry w 30 r. p.n.e. Egiptem rządził Rzym Oktawiana, który był na tyle silny, że odzyskał władzę w Górnym Egipcie, który stał się terenem najazdowym wojsk

meroickich. Rzymska ekspedycja karna w 23 p.n.e. zrównała z ziemią Napatę. Meroe nigdy nie podniosła się po rzymskim najeździe i do II wieku n.e. Nobatae, koczownicy z zachodu mogli osiedlić się jako władcy Meroe. Jednak Cesarstwo Rzymskie, w obliczu inwazji germańskiej i toczącej się walki z Partią na wschodzie, chętnie wspierało Nobatów jako sojuszników i wykorzystywało ich do obrony południowej granicy rzymskiego Egiptu. Jednak do tego czasu Etiopia stała się regionalną potęgą w królestwie Aksum. Aksum pojawił się po raz pierwszy około 500 r. p.n.e. i prosperował dzięki swojej pozycji na szlakach handlowych z Bliskiego Wschodu, przez Arabię z Jemenu na południe oraz z Egiptem. Aksum było jednym z najbardziej zróżnicowanych wczesnych królestw, stając się centrum handlowym i administracyjnym. W tym czasie Rzym stanął w obliczu silnej presji w całym imperium i mógł poświęcić mniej energii Nobatae, Meroe lub granicom Egiptu. Konstantyn Wielki zmarł w 337 roku n.e. i rozpoczęła się walka o sukcesję. Wykorzystując ten moment, Aksum najeżdżało Meroe około 350 roku i podbił je, niszcząc Meroe jako niezależne państwo. Jednak, jak zauważył Karl W. Butzer w 1981 roku, Aksum również dozna zaćmienia, głównie z powodu „degradacji środowiska i gwałtownego spadku demograficznego”. Około 800 roku Aksum praktycznie przestało istnieć.

Mezoameryka: okresy archaiczne i przedklasyczne

Region geograficzny i strefa kulturowa zwana Mezoameryką (dosłownie „Ameryka Środkowa”) rozciąga się od dzisiejszego środkowego i południowego Meksyku aż po północną Nikaraguę (około 21 do 13 stopni szerokości geograficznej północnej). Okres archaiczny (8000-2000 p.n.e.) w tym rozległym i zróżnicowanym regionie charakteryzował się pierwszym pojawieniem się osiadłych społeczności i rolnictwa. Okres przedklasyczny jest umownie podzielony na wczesny (2000-1000 p.n.e.), środkowy (1000-400 p.n.e.), późny (400-100 p.n.e.) i końcowy (100-250 p.n.e.). Ekonomiczny, polityczny i kulturowy rozwój w każdym z tych okresów charakteryzuje się zarówno dużymi podobieństwami, jak i regionalnymi różnicami – okresy najbardziej owocnie postrzegane jako dogodne narzędzia do datowania, a nie ustalone horyzonty charakteryzujące się definitywnymi przesunięciami. Cztery główne mezoamerykańskie kompleksy kulturowe pojawiły się w okresie preklasycznym: Olmekowie wzdłuż wybrzeża Zatoki Meksykańskiej, w Dolinie Oaxaca, w Dolinie Meksyku oraz dalej na wschód i południe w strefie Majów.

OKRES ARCHAICZNY

We wczesnym okresie archaicznym ludzie w różnych częściach Mezoameryki zainicjowali przejście od koczowniczego łowiectwa i zbieractwa do bardziej terytorialnego wyspecjalizowanego żerowania, długotrwałego procesu, którego kulminacją było osiadłe rolnictwo. Pierwsze stałe wioski pojawiły się wzdłuż wybrzeży Zatoki Meksykańskiej, Karaibów i Pacyfiku we wczesnej epoce archaicznej, prawdopodobnie w wyniku względnej obfitości morskich zasobów żywności na tych obszarach. Witryny demonstrujące całoroczną okupację w okresie archaicznym obejmuje Cerro de las Conchas na wybrzeżu Chiapas, kilka wzdłuż wybrzeża Karaibów we współczesnym Belize oraz w głębi lądu wzdłuż rzek w Colha i Cobweb Swamp. Chociaż dokładne pochodzenie mezoamerykańskiego rolnictwa pozostaje niejasne, uczeni zgadzają się, że przez wiele pokoleń ludzie w dwóch głównych regionach udomowili kilka gatunków dzikich roślin w okresie archaicznym, które później posłużyły jako rolnicza podstawa cywilizacji preklasycznej i klasycznej mezoamerykańskiej cywilizacji, w szczególności kukurydza, kabaczek, fasola i papryczki chili, zwykle uprawiane razem w milpie. Tymi regionami były wyżyny Oaxaca i Tehuacán (na południowy wschód od Doliny Meksyku) oraz przybrzeżne niziny Zatoki Meksykańskiej i Pacyfiku. W szczególności pochodzenie kukurydzy wywołało obszerną debatę i obszerną literaturę. Wynikające z tego nadwyżki żywności zaowocowały wzrostem populacji i początkami bardziej złożonych społeczeństw naznaczonych rosnącym zróżnicowaniem społecznym, specjalizacją rzemieślniczą i lokalnym handlem - zwłaszcza żywnością, krzemieniem, obsydianem, czertem, tekstyliami i piórami.

WCZESNY PREKLASYK

Wczesny preklasyk charakteryzował się gęstszą populacją, ekspansją i rosnącą złożonością osiadłych społeczności, wyspecjalizowaną produkcją rzemieślniczą – ceramika i stylizowane figurki były najbardziej widoczne w zapisach archeologicznych – bardziej rozbudowanymi regionalnymi sieciami handlowymi, wyraźniejszym zróżnicowaniem społecznym i początkami działania wojenne. Najwcześniejsze dowody trwałej wojny w Mezoameryce, pochodzące od Zapoteków w Dolinie Oaxaca, pochodzą z około 1800 r. p.n.e. Później nasiliły się konflikty zbrojne w tej strefie, których kulminacją była dominacja państwa Monte Albán nad całym działem wodnym Oaxaca pod koniec preklasyku. Najwcześniejsza mezoamerykańska ceramika została przesłędzona na wybrzeżu Pacyfiku w Chiapas i obszarach dalej na południe, rozciągając się aż do współczesnego Salwadoru. Dowody na zwiększone zróżnicowanie społeczne we wczesnym okresie przedklasycznym obejmują różnice w wielkości domów, osiąganiu dóbr statusowych i praktykach pogrzebowych. W tym okresie pojawili się również Olmekowie, od dawna uważani za „kulturę macierzystą” kolejnych państw i polityk Mezoameryki, pogląd, który w ostatnich latach został wyparty przez bardziej multiregionalną perspektywę.

ŚREDNI PREKLASYK

W okresie środkowego preklasyku te złożone społeczeństwa rozwijały się dalej wzdłuż trajektorii ustalonej we wcześniejszym okresie, z bardziej scentralizowanymi i hierarchicznymi politykami pojawiającymi się w Dolinie Oaxaca, Chalcatzingo, Dolinie Meksyku oraz na nizinach i wyżynach Majów. Na niektórych obszarach doszło do przejścia od wodzów do stanów, zwłaszcza w Monte Albán I (ok. 500–200 p.n.e.) w Dolinie Oaxaca. W tym okresie doszło również do konsolidacji dziedzicznych rządów i powstania koncepcji boskiej władzy królewskiej. Wraz ze wzrostem populacji i gęstości zaludnienia, zróżnicowanie społeczne stało się bardziej wyraźne, z wyraźniejszymi różnicami między członkami elity i większą przepaścią między elitami a zwykłymi ludźmi. Rządzące i religijne elity wykorzystywały moc duchową, aby wzmocnić swoją legitymację i rządy. W tym okresie wykrystalizowała się pan-mezoamerykańska strefa kulturowa, z powszechną i ciągłą wymianą towarów i idei w całym regionie. Wymiana towarów prestiżowych, takich jak magnetyt, jadeit, piryty, muszle ostryg perłowych i pióra kwezala, wymiany wierzeń i symboli religijnych. W tym okresie nastąpił również wzrost wyrafinowania w rozwoju architektury monumentalnej i rzeźbionych pomników. Pierwsze rzeźbione pomniki w Dolinie Oaxaca pochodzą z 1000 r. p.n.e. Tutaj, w Monte Albán, do 500 r. p.n.e. rozwinął się podstawowy system glifów. Podczas Monte Albán I władcy wzniesli ponad 300 rzeźbionych pomników, na których widniały nazwiska, daty i wydarzenia, wiele z nich miało tematy i motywy wojenne, w tym rytualne ofiary z jeńców wojennych. Ucnieni muszą jeszcze w pełni rozszyfrować te glify. Podobne zmiany miały miejsce wśród Majów, a misternie rzeźbione stele służyły jako publiczne pokazy władzy, władzy i prawowitości władców. Środkowe Preklasyczne pomniki Majów wzniesiono od Chiapas aż po Salwador. W całej Mezoameryce, gdy rywalizujące ze sobą ustroje polityczne walczyły o władzę, działania wojenne rosły w skali i złożoności. Rolnictwo stało się bardziej intensywne, o czym świadczą gęstsze populacje i bardziej wyszukane technologie kontroli wody. Również style ceramiki stały się bardziej wyszukane, wyrafinowane, stylizowane i zróżnicowane.

PÓŹNY I KOŃCOWY PREKLASYK

Późny preklasyk, charakteryzujący się prawdziwą „rewolucją miejską”, położył podwaliny pod rozkwit państw i ustrojów politycznych w okresie klasycznym. Na centralnych wyżynach Meksyku planiści zaprojektowali, rozplanowali i rozpoczęli budowę kolosalnego miasta Teotihuacán, który zdominował znaczną część Mezoameryki we wczesnym okresie klasycznym. Dalej na południe Monte Albán II (ok. 250 p.n.e. – 1 n.e.) zostało rozbudowane jako centrum mieszkalne i ceremonialne, gdy elita rządząca umocniła kontrolę nad regionem. Na północy i zachodzie (we współczesnym Nayarit, Jalisco i Colima)

urbanizacja, budowanie państwowości i towarzysząca jej monumentalna architektura miały mniejszą skalę, z ceramiką i stylami artystycznymi, a także praktykami pogrzebowymi, wykazującymi charakterystyczne różnice regionalne. Na wschodzie, wzdłuż wybrzeża Zatoki Perskiej, olmeckie centrum Tres Zapotes nadal się rozwijało, podczas gdy sąsiednie ośrodki miejskie La Venta i San Lorenzo słabły pod względem wpływów i władzy. Najbardziej oszałamiające osiągnięcia późnego prekласyku miały miejsce wśród Majów, gdzie postęp w piśmie, matematyce, astronomii, architekturze, urbanistyce, wojnie i pokrewnych dziedzinach zapowiadał późniejszy rozwój okresu klasycznego.

Mezoameryka: okres klasyczny

Okres klasyczny w historii Mezoameryki dzieli się na wczesny (250–600 n.e.), późny (600–800) i klasyczny końcowy (800–900/1100). W tym okresie cztery główne obszary kulturowe osiągnęły dojrzałość: środkowe wyżyny, zdominowane przez Teotihuacán aż do jego upadku w 650 roku; dolina Oaxaca, zdominowana przez Monte Albán aż do jej upadku około 900 roku; wzdłuż wybrzeża zatoki wśród Classic Veracruz, które osiągnęło apogeum około 900 roku; oraz cztery odrębne strefy Majów, z których większość miast-państw upadła pod koniec lat 800. Ogólna trajektoria tego okresu charakteryzowała się stopniowym i ciągłym rozwojem społecznym i kulturalnym, ekspansją gospodarczą i tworzeniem się państw we wszystkich czterech obszarach kulturowych, wyrastających organicznie przedklasycznych, po których (z wyjątkiem przypadku klasycznego Veracruz) nastąpiły nagłe i katastrofalne upadki państw i imperiów oznaczające koniec klasycznego – upadki, których przyczyny pozostają przedmiotem badań i debat wśród uczonych.

CENTRALNE WYŻYNY I TEOTIHUACÁN

Nazywane przez Azteków „Miastem Bogów” wieki po jego opuszczeniu, kolosalne miasto Teotihuacán pozostaje owiane tajemnicą. Jego mieszkańcy pozostawili po sobie wiele pomników, rzeźb, malowideł ściennych i innych dzieł artystycznych, ale tylko kilka glifów i żadnych czytelnych tekstów porównywalnych z pismami Majów. Nie wiemy nawet, jak się nazywali. Oczywiście jest, że elita rządząca miastem nadzorowała miasto liczące około 150 000–200 000 mieszkańców, co czyni je jednym z największych skupisk miejskich na świecie w tamtym czasie - i imperium, które obejmowało większość Mezoameryki poza doliną Oaxaca i strefami Majów na południu i wschodzie. Przez stulecia dominujące mocarstwo w Dolinie Meksyku, imperium Teotihuacán, rozciągało swój ekonomiczny i ideologiczny zasięg na północ aż do dzisiejszego południowego zachodu Stanów Zjednoczonych, na zachód do wybrzeża Pacyfiku, na wschód do Zatoki Meksykańskiej i na południe aż do Hondurasu. Wpływy Teotihuacána w Mezoameryce były trojakiego rodzaju: polityczno-wojskowy, ekonomiczny i ideologiczno-religijny. Politycznie i militarnie miasto bezpośrednio rządziło większością centralnych wyżyn, w tym gęsto zaludnioną Doliną Meksyku, której populacja wzrosła 40-krotnie w ciągu 10 wieków od 900 p.n.e. do 100 n.e. W miastach i dzielnicach bezpośrednio kontrolowanych przez wojska cesarskie pobory do pracy i pobieranie daniny łączono z budową (lub przebudową) nowych miast i ośrodków miejskich w stylu naśladowującym miasto kolosalne. Z ekonomicznego punktu widzenia imperium ustanowiło i utrzymywało rozległe sieci handlu i wymiany w całej Mezoameryce. Rezydencje kupieckie w stylu Teotihuacán pokazują to tak daleko na południe, jak Gwatemala i szeroką gamę możliwych do zidentyfikowania przedmiotów wymiany rozsianych na dużym obszarze (takich jak zabarwiony na zielono obsydian odkryty w miejscach w Hondurasie z kontrolowanego przez Teotihuacán kamieniołomu Pachuca). To właśnie w sferze ideologicznej lub duchowej miasto-imperium sprawowało największą władzę. W szczególności jego kult Quetzalcoatl (Pierzastego Węża), bóstwa pan-mezoamerykańskiego, stawał się coraz ważniejszy w większości Mezoameryki. Podobnie było z praktyką rytualnych ofiar z ludzi, prawdopodobnie wywodzącą się z Olmeków, Majów, Monte Albán lub innych poprzedzających ją kultur. Rozprzestrzenianie się tych i innych religijnych mitów,

symboli i praktyk z Teotihuacán na środkowe wyżyny i dalej, jak również utrzymywanie się tych mitów i praktyk przez wieki po upadku miasta, pokazuje ogromny wpływ ideologiczny wywierany przez Imperium i jego rządząca elita.

KLASYCZNY VERACRUZ

Nie wiadomo, co spowodowało upadek Teotihuacán, choć najbardziej prawdopodobną przyczyną jest połączenie kryzysów ekologicznych i inwazji z północy. Wiadomo, że około 650 r. n.e. części miasta zostały spalone i zbezczeszczone, a większość samego miasta opuszczona. Wynikająca z tego próżnia władzy na centralnych wyżynach doprowadziła do powstania wielu pomniejszych stanów, w szczególności Cholula i Cacaxtla we współczesnej Puebla oraz Xochicalco w Morelos. Wzdłuż regionu przybrzeżnego Zatoki Meksykańskiej klasyczny Veracruz, najczęściej kojarzony z kompleksem miejskim El Tajín, wyłonił się jako prawdopodobnie najpotężniejszy ustrój na północ od stref Majów. El Tajín, znany zwłaszcza ze swoich licznych boisk do gry w piłkę – gry w piłkę, czyli ollama, stanowiącej kolejną pan-mezoamerykańską tradycję kulturową, ściśle związaną z działaniami wojennymi i rytualnymi ofiarami z ludzi oraz przesiąkniętą symboliką religijną – osiągnął swój rozkwit około 900 roku n.e. Wszystkie te stany kładły większy nacisk na militarystykę, który charakteryzowałby późniejszy okres postklasyczny.

DOLINA OAXACA I MONTE ALBÁN

W Dolinie Oaxaca wysoce zmilitaryzowane państwo Monte Albán Zapoteków zdominowało otaczający region poprzez podboje, kolonizację i sojusze z mniejszymi mocarstwami. W okresie dominacji Teotihuacán Monte Albán i Teotihuacán cieszyły się dobrymi stosunkami dyplomatycznymi, o czym świadczą częściowo rzeźbione pomniki na Monte Albán przedstawiające spotkania ambasadorów oraz dzielnice w Teotihuacán, w których mieszkali kupcy Zapotekowie. Również w Monte Albán dziedziczna klasa królów i kapłanów, których legitymacja została usankcjonowana przez Boga, zdominowała ściśle zhierarchizowany porządek społeczny utrzymywany razem przez wojnę, groźby wojny oraz rozbudowany zbiór wierzeń i praktyk religijnych, w tym rytualne ofiary z wojny w niewoli ofiary. Monte Albán osiągnęło apogeum swojej potęgi około 400 roku n.e., po czym liczne miasta i dzielnice wasalne odebrały autonomię miastu na wzgórzu, które następnie przechodziło okres stopniowego upadku. Około 800 części miasta nie było już zamieszkałych ani używanych, chociaż to miejsce i okoliczne dzielnice były zamieszkałe jeszcze w okresie postklasycznym.

MAJOWIE

Najbardziej niezwykle osiągnięcia kulturowe okresu klasycznego miały miejsce wśród Majów. Praktycznie w każdej dziedzinie ludzkiej działalności — piśmie, matematyce, astronomii, kalendarzach, sztuce wojennej, architekturze, rolnictwie, technologiach kontroli wody i wielu innych — Majowie pozostawili po sobie zdumiewającą spuściznę. Złożona ze zmieniającej się mozaiki miast-państw, które nigdy nie zjednoczyły się pod jednym parasolem politycznym, historia klasycznych Majów jest tradycyjnie podzielona na wczesny (250–600 n.e.) i późny klasyczny (600–900), z polityczną reorganizacją w Jukatan, wywodzący się głównie spoza tego regionu i istniejący do około 1100 roku. Uczeni dzielą również obszar Majów na cztery główne strefy geograficzne: (1) równinę przybrzeżną Pacyfiku i Piemont, które łączą się w (2) północne wyżyny współczesnej Gwatemali i Chiapas, które łączą się w (3) niziny południowe i środkowe, czyli Petén, a dalej na północ w (4) niziny północne lub Jukatan. Podczas gdy rozwój gospodarczy, społeczny, kulturowy i polityczny w każdej z tych stref podążał odrębnymi trajektoriami, dzieje się tak również w przypadku, gdy rozwój okresu klasycznego w regionie Majów jako całości wykazywał szereg wspólnych cech i atrybutów, które należy zrozumieć w obu konteksty pan-majów i pan-mezoameryki.

Mesjanizm

Mówiąc ogólnie, mesjanizm odnosi się do wszelkich oczekiwań na pojawienie się mesjasza lub mesjaszy w czasach ostatecznych. Mesjanizm pojawia się w czterech zbiorach literatury: pismach hebrajskich, dziełach pozabiblijnych napisanych w okresie Drugiej Świątyni, Nowym Testamencie (NT) i pismach judaizmu rabinicznego. Od połowy XIX wieku do niedawna uczeni powszechnie utrzymywali, że mesjanizm był zjawiskiem marginalnym nie tylko w pismach hebrajskich, ale także w pismach powstałych w okresie Drugiej Świątyni. Chrześcijaństwu albo przypisywano, albo obwiniano za wprowadzenie mesjanizmu w tak widoczny sposób. W ostatnich latach to tradycyjne rozumienie mesjanizmu spotkało się z krytyką. Do mesjanizmu w pismach hebrajskich podchodzi się na dwa sposoby. Pierwsze podejście polega na zbadaniu występowania słowa meszaz, które oznacza „namaszczone”. Skrajnym stanowiskiem byłoby ograniczenie mesjanizmu do fragmentów, które wymieniają słowo meszaz w kontekście eschatologicznym (czasów ostatecznych). Według tego kryterium Księga Daniela 9:25-26 byłaby jedyną, która by się kwalifikowała. Inne wystąpienia terminu meszaz w Biblii żydowskiej są bardziej dyskusyjne, ponieważ wydaje się, że nie ma kontekstu eschatologicznego. Nie jest na przykład jasne, czy nazwanie Dawida „pomazańcem Pańskim” kwalifikuje się jako prorocstwo eschatologiczne. Można co najwyżej powiedzieć, że takie odniesienia mogą mieć wydźwięk eschatologiczny. Drugie podejście do mesjanizmu polega na badaniu go z szerszej perspektywy eschatologii Izraela. Nie można zaprzeczyć, że wiele fragmentów hebrajskich pism świętych przedstawia jakiegoś rodzaju agenta czasów ostatecznych, człowieka lub anioła, który przywróci Izrael i przywróci pierwotny porządek Boży na ziemi. Większość uczonych uważa, że wiele z takich fragmentów jest mesjanistycznych, mimo że nie wspominają one o meszaszu. Najważniejszą postacią mesjanistyczną w pismach hebrajskich jest przyszły król na podobieństwo Dawida i potomek Dawida. Istnieją zasadniczo dwie naukowe opinie na temat pochodzenia mesjanizmu. Niektórzy uważają, że mesjanizm rozwinął się z praktyki oddawania czci królom izraelskim jako boskim agentom przed wygnaniem. Głównym orędownikiem tej hipotezy był S. Mowinckel. Inni uważają, że przed wygnaniem lub w jego trakcie Żydzi zapożyczyli koncepcję boskiego królestwa z Egiptu lub Persji i przekształcili ją w mesjanizm, formę bardziej zgodną z monoteizmem Izraela. Niezależnie od przypadku, naukowy konsensus wskazuje na królewskość jako podstawową matrycę żydowskiego mesjanizmu. Pozakanoniczne dzieła żydowskie powstałe w okresie Drugiej Świątyni odnoszą się do Pseudepigrafów i Apokryfów, Qumran i Zwojów znad Morza Martwego, Józefa Flawiusza i Filona. Chociaż wiele z tych żydowskich pism obfituje w spekulacje na temat czasów ostatecznych, bezpośrednia wzmianka o słowie meszaz znajduje się tylko w Filonie, Psalmach Salomona, Jubileuszach, 4 Ezdrasza, 2 Barucha i 1 Enocha. Spośród nich 4 Ezdrasza i 2 Barucha, technicznie rzecz biorąc, leżą poza okresem Drugiej Świątyni, a Filon wspomina o Meszaszu tylko raz w cytacie z 4 Moj. 24:7 (LXX). Również 4 Ezdrasz jest jedynym pismem apokryficznym, w którym pojawia się słowo meszaz. Ponieważ apokryfy zostały przekazane wraz z Septuagintą, greckim tłumaczeniem Pisma Hebrajskiego i zachowane przez chrześcijan, można by się spodziewać bardziej jawnego mesjanizmu. Innymi słowy, słowo meszaz w pismach żydowskich z tego okresu pojawia się bardzo rzadko. Powodem może być to, że w okresie Hasmoneuszy, kiedy powstało wiele z tych dzieł, silne zainteresowanie stabilnym królowaniem żydowskim tu i teraz miało tendencję do tłumienia mesjanizmu. Zdecydowanie najciekawszy materiał mesjański z tego okresu znajduje się w Zwojach znad Morza Martwego, które mówią o co najmniej dwóch meszaszach — królewskim i kapłańskim. Rozwój ten wynika z faktu, że w pismach hebrajskich namaszczeni byli nie tylko królowie, ale także kapłani, świątynia i jej zawartość, a czasem nawet prorocy. Tytułem Jezusa najczęściej używanym w NT jest „Chrystus”, co jest greckim tłumaczeniem mesjasza (por. J 1,14). Paweł, który używa tego tytułu najczęściej, używa go również jako wirtualnego imienia Jezusa. U Łukasza Jezus czyta fragment z Księgi Izajasza na początku swojej posługi, aby nazywać siebie pomazańcem: „Duch Pański spoczywa na Mnie,

ponieważ Mnie namaścił, abym ubogim niósł dobrą nowinę” (Łk 4: 18). Innymi słowy, w NT mesjasz jest praktycznie synonimem Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu. Ale w NT pojawiają się także inne tytuły mesjańskie. Autorzy Ewangelii oprócz Chrystusa używają tytułów Syn Dawida i Syn Człowieczy. Hebrajczycy używają tytułu arcykapłana dla Jezusa. Obraz Jezusa jako Arcykapłana Bożego zajmuje również ważne miejsce w Objawieniu. Te i inne mesjańskie tytuły Jezusa w NT podzielają powszechne przekonanie, że Jezus jest mesjaszem cierpiącym. Judaizm rabiniczny z pewnością wie o mesjaszu. Słowo mesjasz pojawia się w Misznie, Osiemnastu Błogosławieństwach, Targumach i Talmudzie. Mesjanizm jako idea teologiczna miał jednak niewielki bezpośredni wpływ na powstanie i rozwój judaizmu rabinicznego. Niezależnie od tego ruchy mesjanistyczne do dziś odgrywają istotną rolę w judaizmie. Niemal wszystkie materiały mesjańskie wspominają o związku z Bożym sądem w czasach ostatecznych. Zwoje z Qumran są pod tym względem godne uwagi, ponieważ nie tylko łączą mesjanizm i boski osąd, ale także rozwijają je w rozbudowane scenariusze czasów ostatecznych. Podobnie 4 Ezdrasz (zob. 12:32) i 2 Baruch (zob. 29:3) wspominają o mesjaszu w ścisłym związku z wizjami sądu ostatecznego, który w obu księgach jest częściowo zrównany z upadkiem Jerozolimy. Jezus i jego naśladowcy również skupiają swoje mesjańskie przesłania na ogłoszeniu ostatecznego sądu Bożego. Naśladowcy Jezusa, tacy jak Paweł, którzy wierzyli, że w śmierci Jezusa dokonał się sąd Boży, dali żydowskiemu mesjanizmowi jego najbardziej zauważalny i trwały wyraz. Krótko mówiąc, mesjanizm jest zjawiskiem apokaliptycznym, które zwykle stawało się widoczne w społecznościach żydowskich i chrześcijańskich, które wierzyły, że znajdują się pod boskim osądem.

Minojczycy

Cywilizacja minojska ma swoje korzenie na Krecie na Morzu Śródziemnym w okresie neolitu (7000-3000 p.n.e.). Pierwotni mieszkańcy wyemigrowali najprawdopodobniej z Azji Mniejszej, która już do 2000 roku p.n.e. miała rozwinięte miasta i prowadziła handel. Grecki poeta Homer w dziewiątej księdze Odysei nazywa ludność minojską „Eteo-Kreteńczykami”. Ta wczesna kultura używała hieroglifów podobnych do egipskich, które ostatecznie przekształciły się w liniowy pismo do prowadzenia zapisów. Większość tego, co wiadomo o tej cywilizacji, odkryto podczas wykopalisk Sir Arthura Evansa na początku XX wieku. Pomimo silnych wpływów marynarki wojennej, kultura minojska nie ma żadnych dowodów na jakąkolwiek działalność wojenną lub organizację. Najważniejszym ośrodkiem cywilizacji minojskiej było miasto pałacowe Knossos. Położone w głębi lądu na Krecie, Knossos zostało zbudowane u zbiegu strumienia Vlihia i rzeki Keratos, z dobrymi terenami pod winnice i gaje oliwne. Główny pałac został zbudowany na wzgórzu Kefala na początku drugiego tysiąclecia p.n.e. Minojczycy zbudowali również wyrafinowany system kanalizacji, dróg i magazynów w celu promowania handlu. Struktury w Knossos pokazują dowody na istnienie podzielonych na przedziały domów z działającymi drzwiami i ściankami działowymi, bez różnicy między domami bogatych i robotników. Sugeruje to, że bogactwo mogło być dzielone bardziej równomiernie, gdy minojskie szlaki handlowe prosperowały. Pałac i większe budynki mogły mieć nawet funkcjonujące toalety. Wiele ruin w Knossos ma kolorowe freski lub misternie zaprojektowaną ceramikę, które przedstawiają unikalną formę sztuki w starożytnym świecie. Niemal wszystkie odkryte dzieła sztuki przedstawiają minojskie życie codzienne, przedstawiające łowienie ryb, żeglarzy handlujących towarami, młodych mężczyzn i kobiety uczestniczących w grach sportowych lub rytuałach, dziką przyrodę i postacie religijne. Minojczycy rozwinęli sztukę dla sztuki, rewolucyjną koncepcję starożytnego świata. Poprzez Mykeńczyków przenieśli to zamiłowanie do sztuki do Grecji kontynentalnej. Wierzenia religijne wczesnej kultury minojskiej były politeistyczne i matriarchalne, religią bogini. Wężowa bogini odgrywała znaczącą rolę w domach minojskich, być może zapowiedź silnych bóstw żeńskich w religii greckiej. Wpływy minojskie w basenie Morza Śródziemnego rozprzestrzeniły się poprzez handel. Kreteńczycy i ich krewni z Morza Egejskiego rozwinęli jedną z najbardziej zaawansowanych flot handlowych w historii. Istnieją dowody na handel z różnymi obszarami, takimi jak Turcja, Cypr, Egipt, Afganistan i Skandynawia. Towary

sprzedawane z Knossos obejmowały miedź, kość słoniową, ametyst, lapis lazuli, karneol, złoto i bursztyn. W Knossos znaleziono gliniane tabliczki z pismem zarówno liniowym A, jak i B, które zawierają zapisy dotyczące handlu i przechowywania towarów. Dowody tej rozległej sieci handlowej można również znaleźć w pałacu miasta Akrotiri, położone na południowo-zachodnim krańcu wyspy Santorini. To miasto zostało ponownie odkryte dopiero w połowie XX wieku, pochłonięte przez erupcję wulkanu. Wykopiska ujawniły skomplikowany system odwadniający zbudowany pod wyrafinowanymi, wielopoziomowymi budynkami. Wnętrza budowli zdobity wspaniałe freski, meble i naczynia. Brak szczątków szkieletów lub jakichkolwiek kosztowności wskazuje, że ludność mogła zostać ostrzeżona o erupcji i ewakuowana. Najważniejszym artefaktem minojskim jest Kodeks praw z Gortyna, datowany na 450 rok p.n.e. Jest wyryty w marmurze w Odeionie przy użyciu greki doryckiej w stylu boustrofedonu (jedna linia jest czytana od prawej do lewej, a następna od lewej do prawej). Większość przepisów dotyczy do praw własności, małżeństwa, rozwodu i dziedziczenia odnoszących się do wolnych mężczyzn i kobiet oraz niewolników. Treść kodeksu potwierdza koncepcję, że mężczyźni i kobiety mieli równy status w społeczeństwie minojskim. Uczeni nie mogą dojść do porozumienia co do tego, co dokładnie doprowadziło do końca cywilizacji minojskiej. Być może było to połączenie nieszczęść w krótkim okresie czasu. Kreta jest podatna na wstrząsy sejsmiczne. Uważa się, że erupcja wulkanu w Thíra (Thera) mogła spowodować tsunami, które zdziesiątkowało cywilizację. Inne teorie wskazują na przyjęcie pisma linearnego B jako dowód na to, że Mykeńczycy podbili Kretę i traktowali ją jako swoją kolonię. Wszystko, co wiadomo na pewno, to to, że kultura minojska podupadła wraz z rozwojem Mykeńczyków.

Miszna

Kiedy pod koniec II wieku n.e. społeczeństwo palestyńskie wyłoniło się z zawirowań wywołanych dwoma żydowskimi powstaniem przeciwko Rzymianom, rabini zjednoczyli się, by promować dokument religijny zwany Miszną. Miszna i jej księgi pomocnicze, zwane potocznie Tosefta i Talmudem, służą judaizmowi do dnia dzisiejszego, podobnie jak konstytucja jednoczy obywateli z państwem. Miszna jest rdzeniem tej konstytucji; jego nazwa pochodzi od hebrajskiego słowa oznaczającego „powtórzenie”. Została opracowana pod kierownictwem Judy ha-Nasi, aorganizowany na sześć „porządków”, 63 traktaty i 531 rozdziałów. Sześć porządków to Zera'im (prawa rolne), Mo'ed (obrzędy sezonowe), Nashim (stosunki z kobietami), Neziqin (prawo cywilne), Qodashim (prawo kultowe) i Tohorot (tabu). Tosefta jest zbiorem dodatków do Miszny, z których około trzy czwarte poświęcone jest jedynie cytowaniu i wzmacnianiu treści Miszny. Tosefta nie ma niezależnej pozycji, jest zorganizowana wokół Miszny, zamkniętej prawdopodobnie około V wieku n.e. Oba te dokumenty są podstawą Talmudu, palestyńskiego (IV wiek n.e.) i babilońskiego (V wiek n.e.). Organizacja Talmudów jest również zgodna z nakazami i traktatami Miszny. Miszna jest dla chrześcijan czymś w rodzaju Nowego Testamentu pod dwoma ważnymi względami: przedstawia nową i ograniczoną perspektywę Biblii oraz przedstawia się jako natchniona przez Boga. Po zniszczeniu świątyni , istniała potrzeba reorientacji judaizmu z kultu zorientowanego na świątynię na zorientowaną na Torę kulturę studiowania i wykładania. Podobnie, po życiu Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu, chrześcijanie dokonali reinterpretacji Starego Testamentu w sposób, który koncentrował się na jego mesjaństwie. A zatem żaden dokument nie był powtórzeniem Biblii żydowskiej, ponieważ w żadnym z nich nie zwrócono uwagi na wszystkie aspekty tematów biblijnych. Miszna przedstawia się jako przekazywane ustnie uzupełnienie spisanej inspiracji Biblii. Twierdzi, że są to słowa Mojżesza, które nie zostały pierwotnie spisane jak Biblia, teraz chronione w formie pisemnej, aby zachować wiarę żydowską. Biblia to spisana Tora; Miszna to ustna Tora. Oba pochodzą od Mojżesza i są autorytatywne. Zaskakujące jest jednak to, że Miszna wcale nie koncentruje się na historycznych losach ani przyszłych losach narodu żydowskiego. Jest to raczej kompendium tematów, które rabini uznali za istotne dla ich wyobraźni religijnej. Jedynymi odniesieniami historycznymi to około 150 nauczycieli i rabinów, którzy wypowiadają się w

książce, ale otacza ich niewiele opisów, które mogłyby pomóc czytelnikowi zrozumieć ich „prawdziwy świat”. Właściwie jedyny kontekst historyczny odzwierciedla świat żydowski po 150 roku n.e. Jego wartość dla historyków jest zatem ograniczona. Współcześni uczeni utrzymują, że Miszna odzwierciedla to, co rabini z II wieku uważali za ważne dla ich wiary: nie tymczasowe i zmieniające się oblicze historii zewnętrznej, ale stały i nieprzemijający świat świętości i wieczności. Na przykład piąty porządek dotyczy głównie Świątyni, mimo że Świątynia została zniszczona wiele pokoleń wcześniej, a jej teren był niedostępny dla Żydów. Połowa Miszny odnosi się do tego wymyślanego świata urzędników i zwyczajów, które nie były już obecne lub możliwe w czasach Judy ha-Nasiego. Żydzi w późnej starożytności mogli jednak czerpać pociechę z „rzeczywistego świata” w przestaniu Miszny. Jej przestanie wskazywało na wymyślanego świat, który sprzeciwiał się rzymskiemu światopoglądowi, w którym Cezar domagał się całkowitej wierności. Miszna mówi, że Bóg jest właścicielem ziemi Palestyny i daje ją ludowi Izraela, Izrael musi płacić Bogu reprezentatywne płacności (dziesięciny i ofiary) i przestrzegać kalendarzy religijnych, aby pokazać boską własność, a Bóg sprawuje władzę nad społecznymi wymiarami ludzkiego życia jak w klanie i kulturze. Jeśli Miszna jest wybiórczym traktowaniem Biblii i odzwierciedla teologię, którą jej kompilatorzy uznali za inspirującą, ale nie jawnie związaną ze światem zewnętrznym, to jej kontynuacja, Talmud, również skomentowała Misznę zgodnie z jej późniejszymi priorytetami. Zignorowano całe sekcje Miszny. Talmud jerozolimski obejmuje tylko 39 z 63 traktatów i nie mówi ani słowa o piątym rządzie i niewiele o szóstym rządzie; Talmud babiloński ma swój własny zestaw równie ograniczonych zastosowań. Oba razem traktowały Misznę w sposób inny niż zamierzali kompilatorzy Miszny. Jeśli Miszna jest analogiczna do Nowego Testamentu, to Talmudy są analogiczne do pism ojców kościoła. Wkrótce po skompilowaniu Miszny Żydzi uczynili z niej centralny punkt swoich studiów i stała się ona strukturą i treścią ich dyskusji. Inne akademie poza Jawne (Tyberiada, Cezarea, Seforis i Lidda w Palestynie; Sura, Pumbedita i Nehardea w Babilonii) przyjęły Misznę jako swój tekst bazowy. Nawet materiały nie-misznaickie (takie jak baraitot) były badane w odniesieniu do ich podobieństw w Misznie. Jego język, powszechnie nazywany hebrajskim misznaickim, jest bezpośrednim rozwinięciem mówionego języka hebrajskiego z późnego okresu biblijnego, z silnym wpływem dominującego języka aramejskiego. Dzięki autorytetowi Miszny nie tylko w Palestynie, ale także w innym wielkim ośrodku kultury żydowskiej, Babilonie, język hebrajski odżył i nigdy nie wymarł w kręgach rabinicznych.

Mittania

Królestwo Mittani było imponującym imperium indoeuropejskim, które rządziło północną Mezopotamią, czyli Żyznym Półksiężycem, w XV i XIV wieku p.n.e. W szczytowym momencie region geograficzny Mittani rozciągał się od starożytnego miasta Nuzi i rzeki Tygrys na wschodzie po Morze Śródziemne na zachodzie. Dwie stolice, Taite i Waššukanni, znajdowały się najprawdopodobniej w sercu doliny rzeki Chabur lub u jej górnego biegu. Stanowiska archeologiczne w stolicach nie zostały jeszcze zlokalizowane. Pomimo jego wielkości nie znaleziono żadnych tekstów Mittani dotyczących jego własnej historii, więc większość informacji dotyczących Mittani pochodzi z zapisów egipskich, hetyckich i asyryjskich. Huryci, lud, który był obecny w dolinie rzeki Chabur przez kilkadziesiąt lat przed politycznym establishmentem Mittani, stanowili większość populacji. Wydaje się jednak, że klasa rządząca Mittani pochodziła z ludu indoeuropejskiego i czciła bóstwa wedyjskie; to znaczy ślady tego społeczeństwa zasadzone w dzisiejszym centrum Bliskiego Wschodu przypominały klasyczną kulturę indyjską. Kwestionuje się, czy Mittani sprowadzili konia na Żyzny Półksiężyc, ale wykorzystali go w nowej formie wojny rydwanów. Mittani opracowali dwukołowy rydwan ciągnięty przez dwa konie. Rydwany te obsługiwali elitarni arystokratyczni wojownicy, zwani Maryannu (co oznacza „szlachetni w rydwanach”) i towarzyszący im łucznicy. Maryannu wraz ze swoimi końmi byli ubrani w zbroje z brązu lub żelaza. Rydwany były używane jako pojazd do otaczania wrogów i baza, z której można było regularnie strzelać salwami strzał i oszczepów. Rydwany były również używane jako broń zderzająca i

depcząca. Ta forma prowadzenia wojny była wzorem dla Egipcjan, Hetytów, Babilończyków i Kananejczyków. Królestwo Mittani rządziło całą północną Mezopotamią w XV wieku p.n.e. i zredukował dawne państwo asyryjskie do statusu wasala. Do XIV wieku p.n.e. ciągły konflikt z Hetytami i Egipcjanami spowodował znaczne zmniejszenie rozmiarów imperium Mittani. Po tym, jak król Mittani, Artatama, zawarł traktat z egipskim faraonem Totmesem IV, oba narody żyły we względnym pokoju, a Egipcjanie nabyli córki królów Mittani za żony. Jednak rosnąca potęga królestwa hetyckiego na zachodzie i odrodzenie Asyryjczyków na wschodzie szybko stały się zbyt dużym wyzwaniem dla Mittani. Za panowania Tuszraty, ostatniego niezależnego monarchy Mittani, hetycki król Suppiluliumasa, splądrował Waššukanni. Wydarzenie to oznaczało upadek imperium Mittani około 1370 roku p.n.e. Region Mittani został zredukowany do hetyckiego wasala znanego jako Hanilgalbat, a później miał być kontrolowany przez Asyryjczyków. Sojusz hetycki i asyryjski zniszczył ostatnią pozostałość państwa Mittani na północy około 1340 r. p.n.e. Wreszcie król asyryjski imieniem Salmanasar I wymazał historię z Mittani, zabezpieczając terytorium Hanilgalbat (1280–70 p.n.e.) i deportując lud Mittani z całego znanego świata jako tanią siłę roboczą.

Mohendźo-Daro

Mohendźo-Daro i Harappa to dwa starożytne miasta położone nad brzegiem Indusu i jego dopływu rzeki Ravi w północno-zachodnim regionie subkontynentu indyjskiego. Reprezentują najwcześniejszą cywilizację w regionie, zwaną cywilizacją Indusu lub Harappan, datowaną na około 2500-1500 p.n.e. Wykopaliska cywilizacji Indusu rozpoczęto w 1921 roku pod kierunkiem Sir Johna Marshalla. Mohendźo-Daro znajduje się na brzegu rzeki Indus w dzisiejszym Pakistanie i jest najlepiej zachowanym miastem cywilizacji Indusu. Jego nazwa oznacza „Kopiec Umarłych”, ponieważ centrum miasta to sztuczny kopiec o wysokości około 15 metrów, otoczony ceglany murem i ufortyfikowany basztami. Kopiec miał również wielką łaźnię o wymiarach 39 stóp na 23 stopy, otoczony dużą salą z kolumnami, małymi pokojami i spichlerzem. Pod cytadelą leżało dobrze rozplanowane miasto z ulicami biegnącymi w siatce zorientowanej na punkty kompasu. Miasto zostało podzielone na obwody według funkcji, takich jak obszary dla sklepów, warsztatów i rezydencji. Wszystkie budynki wzniesiono z wypalanych cegieł jednakowej wielkości. Oprócz prywatnych studni na dziedzińcach dwukondygnacyjnych pojedynczych rezydencji, na skrzyżowaniach ulic znajdowały się również studnie publiczne. Kryte kanały odprowadzające ścieki. Był też cmentarz, na którym groby były starannie ułożone w tym samym kierunku. Nie było pałaców ani cmentarzy królewskich. Pieczęcie z inskrypcjami znalezione w Mohendźo-Daro i innych miastach Indusu przedstawiają pismo piktograficzne, do tej pory nierozszyfrowane. Na każdej pieczęci jest tak mało znaków, że nawet gdyby zostały odszyfrowane, nie dawałyby zbyt wielu informacji. Tak więc pomimo wysokiego poziomu kultury materialnej cywilizacja Indusu jest nadal uważana za prehistoryczną. Brak pałaców i cmentarzy królewskich oraz obecność ceremonialnej łaźni i wielkiej sali skłaniają specjalistów do przypuszczenia, że rządziło kolegium kapłanów. Obfitość małych figurek kobiecych wskazuje na kult płodności. Cegły o jednakowych rozmiarach w całej dolinie Indusu i pobliskich regionach prowadzą do spekulacji, że jakiś rząd nadzorował cały obszar; stąd nazwa Imperium Indusu jest również używana do opisanie tej cywilizacji. W Mohendźo-Daro archeolodzy odkryli zaawansowaną kulturę wykorzystującą metale (brąz i miedź), w której ludzie używali naczyń ceramicznych wykonanych na kole, tkali bawełniane tkaniny, żyli pod dobrze zorganizowanym samorządem miejskim i handlowali między sobą oraz z innymi kulturami. Pieczęcie Indusu znalezione w Mezopotamii, a lapis lazuli, półszlachetny kamień używany przez rzemieślników Indusu, jest wydobywany w Afganistanie. Warunki w Mohendźo-Daro pogorszyły się około 1700 roku p.n.e., na co wskazują skarby zakopanej biżuterii i cennych przedmiotów, porzucane garnki i przybory kuchenne, ślady ognia i co najmniej 30 rozrzuconych szkieletów, co wskazuje, że ludzie zostali uwięzieni i zmarli lub zostali zabici. Niezależnie od tego, czy klęska żywiołowa, czy najeźdźcy spowodowali ostateczną katastrofę, miasto zostało opuszczone, stąd nazwa

potomności Kopiec Umarłych dla jego ruin. Mohendzo-Daro jest najlepiej zachowanym z dotychczas odkrytych miast cywilizacji Indusu.

Monastycyzm

Słowo monastycyzm pochodzi od greckiego słowa monos, oznaczającego „sam”. Ci, którzy odrzucili świat, aby przyjąć bezkompromisowe oddawanie czci Bogu i posłuszeństwo Jego przykazaniom, zostali wkrótce zgrupowani we wspólnej rezydencji, zwanej po grecku monasterionem, a później klasztorem; mieszkańcem klasztoru był monachos, od którego pochodzi angielskie słowo mnich. Asceza, która pierwotnie odnosiła się do fizycznego przygotowania sportowców do zawodów sportowych, w kontekście chrześcijańskim oznacza trening namiętności – fizycznych i umysłowych – w celu przeciwstawienia się obecnym w świecie pokusom grzechu i całkowitego skupienia się na Bogu. Asceza nie ogranicza się do monastycyzmu; we wczesnym Kościele formy ascezy obowiązywały wszystkich chrześcijan. Asceza jest również tylko częścią życia monastycznego, która obejmuje inne wymiary, w tym modlitwę, dobroczynność, kultuwanie cnót i edukację w Piśmie Świętym i innej budującej literaturze chrześcijańskiej. W judaizmie i innych religiach grecko-rzymskich, działających w pierwszych wiekach chrześcijaństwa, istniały również ruchy, w których grupa oddzielała się od społeczeństwa, by przestrzegać religijnych nakazów nieskrępowanych wymaganiami i pokusami społeczeństwa. Jednak próby znalezienia w jakiegokolwiek religii późnej starożytności prekursorów monastycyzmu chrześcijańskiego są w najlepszym razie niejednoznaczne. Po ustaniu prześladowań chrześcijan w Cesarstwie Rzymskim monastycyzm zaczęto rozumieć jako formę męczeństwa, w której mnich stawał się „martwy dla świata”, aby prowadzić życie całkowicie skoncentrowane na Bogu. Monastycyzm w formach przekazanych średniowieczu pojawił się w III i IV wieku n.e. Monastycyzm był spektrum warunków życia między anachoretą lub samotnikiem, który żył samotnie, a cenobitą, który żył we wspólnocie (coenobium), pod jednym opatem i jedną regułą. Rozwinęło się wiele odcieni pomiędzy tymi dwoma, a każdy mnich lub mniszka doświadczyłby w pewnym stopniu obu skrajności, albo poprzez tymczasowe ustalenia w ramach swojego szkolenia, albo z powodu rytmu życia, który może być przemianą elementów obu skrajności. Monastycyzm we wszystkich swoich formach był prawdopodobnie praktykowany do pewnego stopnia w całym świecie chrześcijańskim. Ograniczenie naszych źródeł doprowadziło do skupienia się na Egipcie, Syrii i Palestynie jako najwcześniejszych ośrodkach. Nawet jeśli na Zachodzie istniały wspólnoty monastyczne przed IV wiekiem, formy monastycyzmu, które stały się standardem na Zachodzie, opierają się na modelach wschodnich. W Egipcie głównymi postaciami trzeciego i początku czwartego wieku są Antoni (ok. 251–356) i Pachomiusz (292–346). Życie św. Antoniego, przypisywane biskupowi Aleksandrii z IV wieku, Atanazemu, jest nie tyle biografią świętego, co antyariańskim dziełem mającym na celu ukazanie korzeni „ortodoksyjnego” monastycyzmu. Zachowane listy Antoniego ujawniają obawy inne niż te z późniejszego Życia z IV wieku. Antoniemu przypisuje się założenie samotnego monastycyzmu pustelniczego lub anachorickiego, chociaż w samym życiu Antoniego są wyraźne oznaki, że nie był on pierwszym pod tym względem. Pachomiuszowi przypisuje się ustanowienie monastycyzmu cenobickiego, czyli wspólnotowego. Założył dwa klasztory, według Żywotu św. Pachomiusza, w Górnym (południowym) Egipcie. W chwili śmierci miał pod swoim nadzorem około 3000 mnichów. Nie można pominąć Shenoute (Shenouda) z Atripe (334-450 n.e.), który był opatem Białego Klasztoru w Sohag, również w Górnym Egipcie. Shenoute jest uważany za największego ze wszystkich pisarzy języka koptyjskiego, języka kościoła egipskiego poza greckojęzyczną Aleksandrią i bezpośredniego potomka języka faraonów. Równocześnie z monastycyzmem w Egipcie rozwinął się również monastycyzm w Syrii. Chrześcijaństwo syryjskie od samego początku wyróżniało się surową ascezą. Chrześcijanie ochrzczeni żyli w celibacie. Chrześcijaństwo syryjskie rozwinęło również do połowy IV wieku instytucję Synów i Córek Przymierza, ochrzczonych chrześcijan, którzy poświęcili swoje życie wyrzeczeniu i służbie miejscowemu biskupowi i kościołowi. Chrześcijanie ci nadal mieszkali blisko swoich rodzin

pochodzenia, nierzadko pod nadzorem rodziców. Na początku V wieku kanony regulujące życie Synów i Córek Przymierza zostały wydane obok kanonów regulujących życie mnichów, co wskazuje, że ten pierwszy nie był tylko etapem rozwoju monastycyzmu cenobickiego w Syrii i Mezopotamii. Charakterystyczne dla syryjskiego monastycyzmu byli także słupnicy, czyli samotnicy mieszkający na szczycie kolumny. Najbardziej znanym z nich był Symeon Słupnik (388–459), mnich z północnej Syrii (dziś Qa'lat Sem'an), którego rady we wszystkich sprawach szukali zarówno chrześcijanie, jak i niechrześcijanie w różnych praktycznych sprawach. Trzecim wczesnym ośrodkiem monastycyzmu była Palestyna, gdzie Hilarion (293–371), działający w rodzinnej Gazie, jest przedstawiany jako jeden z wybitnych wczesnych przywódców. Jego uczniowie, tacy jak Epifaniusz z Salaminy (Cypr), założyli klasztory w całej Palestynie. W Anatolii (dzisiejsza środkowa Turcja) najwcześniejsze znane fundacje monastyczne pochodzą od Eustachego z Sebastei (300–377), którego wpływ na mieszkańców Kapadocji był szczególnie ważny. Jeden z nich, Bazyli Wielki, biskup Cezarei, stał się centralną postacią w organizacji i rozprzestrzenianiu monastycyzmu na Wschodzie i Zachodzie. Skomponował regułę monastyczną (ok. 358–364), która przedkładała cenobityczny styl życia nad samotny. Reguła Bazylego w różnych formach wywarła niezrównany wpływ na życie monastyczne na Wschodzie i Zachodzie. Wśród tych, którzy sprowadzili prądy monastyczne ze Wschodu na Zachód, byli Jan Kasjan i Benedykt z Nursji. Istnieją dowody pochodzące od pisarzy, takich jak Grzegorz, biskup Tours i Hieronim, że na Zachodzie rozwinęły się pewne formy monastycyzmu. Jednak wprowadzenie wschodnich wpływów monastycznych jest w dużej mierze zasługą Jana Kasjana, który po wizycie w Egipcie założył około 415 r. dwa klasztory w Marsylii. Benedykt z Nursji (ok. 480–540), pod wpływem Reguły Bazylego, skomponował regułę, która stała się klasycznym wyrazem cenobitycznej organizacji monastycznej na Zachodzie. Monastycyzm rozprzestrzenił się wcześniej na ziemiach celtyckich w Wielkiej Brytanii i Irlandii; w tym ostatnim monastycyzm miał fundamentalne znaczenie dla kształtowania się kościoła, a także „świeckiego” życia chrześcijańskiego. Reguła Kolumbana (543–615) wywarła ogromny wpływ na organizację monastycyzmu w Irlandii i Wielkiej Brytanii oraz w Galii.

Mojżesz

(ok. XIII w. p.n.e.) przywódca religijny

Jeśli Abraham symbolizuje początek Izraela poprzez przymierze między Bogiem Biblii a potomkami Abrahama, to Mojżesz symbolizuje drugi początek Izraela poprzez inne przymierze, bardziej wszechstronne i konstytucyjne, między Bogiem a koalicją plemion hebrajskich. Mojżesz różni się znacznie od wcześniejszych patriarchów Abrahama, Izaaka, Ismaela, Jakuba i Józefa: jest wyjątkową i potężną postacią, wyjątkowo wyróżniającą się spośród reszty Izraela. Mojżesz dominuje na początku pism żydowskich. Jest przywódcą „dzieci Izraela” w drodze do wyzwolenia z niewoli egipskiej; jest godnym zaufania konsolidatorem pstrakatej bandy plemion hebrajskich; jest pośrednikiem wspomnianego przymierza; jest założycielem religii biblijnej ze względu na swoją znajomość monoteizmu i unikalnego imienia Boga. Mimo tych wszystkich monumentalnych dokonań historia nie przedstawia jednak jego jednoznacznego obrazu. Chociaż uczeni nie zaprzeczają już jego istnieniu, nie ma na niego dowodów poza żydowską Biblią. Nawet w Biblii obraz Mojżesza jest sprzeczny, ponieważ być może opiera się na skomplikowanych i starożytnych źródłach. Jego historię najlepiej uznać za legendę o historycznych korzeniach, którą należy dokładnie przesiać. Według przekazów pisanych jest trudnym i niejednoznacznym bohaterem. Był samotnym przywódcą, oddzielonym od samych narodzin. Jego narodziny były dziwnie podobne do innych starożytnych bohaterów (Cyrusa II z Persji i Sargona z Akadu): wrzuceni do rzeki, cudownie uratowani, adoptowani i wychowani przez potężnych władców. Jego genealogia wskazuje na jego hebrajskie pochodzenie i rodzinę, jednak samo jego imię wywodzi się z egipskich źródeł religijnych. Pierwsza część jego życia ukazuje przywileje i wykształcenie. Druga część jego życia nadal pokazuje jego wyobcowanie. Jego własne pierwsze próby uwolnienia hebrajskich

niewolników zostały odrzucone przez jego własny naród i ścigane przez egipskich ciemiężców. Został zmuszony do ucieczki do ziemi Madianitów, gdzie wziął za żonę i rodzinę cudzoziemkę i przyjął obcy sposób życia. (Paradoksalnie, ostatnią publiczną czynnością Mojżesza w życiu byłoby nakazanie zagłady tego ludu.) Trzecia część życia Mojżesza to wezwanie Boga do powrotu do narodu hebrajskiego w Egipcie. Podobnie jak inni prorocy biblijni, Mojżesz początkowo nie chciał być rzecznikiem Boga, ale w końcu się zgodził. Wielokrotnie pertraktował z egipskim wodzem, zwanym faraonem, najwyraźniej jego byłym przybranym ojcem. Dziesięć razy Mojżesz żądał uwolnienia hebrajskich niewolników i za każdym razem spełniał swoje groźby wobec Egipcjan w postaci plag i zaraz. W końcu Mojżesz doprowadził do uwolnienia „dzieci Izraela” i świętowali je rytualnym posiłkiem zwanym Paschą na polecenie Mojżesza. Faraon ponownie złamał dane słowo i ścigał lud Mojżesza. Kiedy woda oddzielająca Egipt od świata zewnętrznego uwięziła ich, Mojżesz dokonał cudu. Hebrajczycy uciekli, ale Egipcjanie utonęli w wodzie. Mojżesz wkracza w czwartą fazę swojego życia jako najwyższy wódz plemienia dla tłumów uchodźców na pustyni po drugiej stronie wody. Ponownie pokazał swoją odrębność od ludu, rozmawiając twarzą w twarz z Bogiem Izraela. Został wezwany, aby wstąpić na górę Synaj, aby otrzymać prawa przymierza, które miały trzymać Izrael razem, coś w rodzaju konstytucji religijnej. Miał prawie nieograniczony dostęp do obecności Boga, a jego lud bał się do niego zbliżyć z powodu jego boskiego blasku. Nawet w swoich wadach okazał się lepszy: Jego „łagodność” w obliczu krytyki była podobno większa niż u jakiegokolwiek innej istoty ludzkiej. Mojżeszowi nie udało się przekonać swego ludu do wejścia do ziemi Kanaan, kiedy mieli taką możliwość wkrótce po zawarciu przymierza na górze Synaj, więc lud został zmuszony do wędrowania przez pustynię przez 40 lat za karę. Mojżesz pozostał ich wodzem, dopóki nie byli gotowi do wejścia; ale, jakby dla podkreślenia wyjątkowości Mojżesza, Bóg nie pozwolił mu wejść. Chociaż przywieziono kości niektórych patriarchów i przeszło nowe pokolenie Izraela, Mojżesz umarł, patrząc z daleka na „ziemię obiecaną” i został pochowany w nieoznaczonym grobie. Nic dziwnego, że późniejsze pokolenia pisarzy religijnych spekulowały, że Mojżesz został pochwycony i zajmował specjalne miejsce na dworze Bożym. Peter Machinist podaje cztery powody, dla których Mojżesz był przedstawiany jako outsider. Najpierw wcielił się w rolę bohatera starożytnego świata, co oznaczało, że był jak półbóg, nie do końca ludzki ani boski. Po drugie, symbolizował sam lud Izraela, lud, który miały być inny niż inne narody. Po trzecie, charakterystyka jego w Biblii jako osoby niejednoznacznej pozwoliła czytelnikowi skupić się na Bogu Biblii i przymierzu, a nie na Mojżeszu. Wreszcie, Biblia zazwyczaj przedstawia negatywny obraz ludzkich przywódców i autorytetów, tak że wokół żadnego bohatera nie powstaje kult jednostki. Na przełomie naszej ery Józef Flawiusz i Filon opisali Mojżesza jako boskiego człowieka, być może próbującego przekonać osoby postronne, że jest tak samo wykształcony jak każdy grecki czy rzymski filozof i tak pomysłowy jak każdy założyciel cywilizacji. Qumran i Zwoje znad Morza Martwego przedstawiały go jako największego proroka. Nowy Testament ożywił jego obraz, zarówno jako model mesjanizmu dla Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu, jak i jako folia reprezentująca uosobienie legalizmu reprezentującego Torę Starego Testamentu. Późniejsi rabini, tacy jak Yohanan ben Zakkai i inni w Misznie i Talmudzie, znaleźli w Mojżeszu wzorowego nauczyciela i założyciela swojej wiary: wszyscy rabini po naszej epoce byli uczniami Mojżesza.

Mozi (Mo Tzu)

(ok. 480-390 p.n.e.) Chiński filozof

Mozi, co oznacza „Mistrz Mo”, zapoczątkował chińską szkołę filozoficzną zwaną Moizm. Jego osobiste imię brzmiało Di (Ti). Po studiach u uczniów Konfucjusza odłączył się i założył własną szkołę filozoficzną. W epoce stu szkół filozoficznych moizm był znaczącym przeciwnikiem zarówno konfucjanizmu, jak i taoizmu (taoizmu). Mozi i jego uczniowie są autorami księgi składającej się z 71 rozdziałów (brakuje 18), Mozi, które wyjaśniają ich poglądy. Można je podsumować w trzech kategoriach: uniwersalna miłość, utilitaryzm i pacyfizm, czyli sprzeciw wobec ofensywnej wojny. Mozi nauczał, że niebo jest

aktywną siłą w życiu ludzi i będzie karać ludzi za trwanie w złości. Dlatego wzywał ludzi, aby podążali za niebem, praktykując uniwersalną miłość. Powiedział: „Droga powszechnej miłości polega na uznawaniu cudzego kraju za własny, cudzej rodziny za własny, cudzych osób za siebie. Kiedy panowie feudalni będą się kochać, nie będzie więcej wojen. . . kiedy jednostki będą się wzajemnie kochać, nie będzie więcej wzajemnej krzywdy. . . Kiedy wszyscy ludzie na świecie kochają się nawzajem, wtedy silni nie pokonają słabych, wielu nie będzie uciskać nielicznych, bogaci nie będą drwić z biednych. . . przebiegłość nie zwiedzie prostaczków”. Moizm kładł również nacisk na utylitaryzm, odrzucanie wszelkich działań i wydatków, które nie przyczyniają się do dobrobytu ludzi. Moizm mocno sprzeciwiał się konfucjanom, którzy nauczali o znaczeniu wszelkich form rytuałów i muzyki oraz kpili z konfucjańskich nalegań, aby dzieci formalnie opłakiwały śmierć swoich rodziców jako stratę czasu i zasobów, które można lepiej wykorzystać na karmienie i opiekę nad żywymi. Potępili także konfucjanistów jako pompacyjnych elit, którzy zajmowałiby tylko te stanowiska rządowe, które im odpowiadały. Ponadto nauczali, że myśl powinna być spójna z działaniem, że przywódcy są posłuszni woli nieba, a ludzie są posłuszni swoim przywódcom. Trzeci główny punkt moizmu dotyczył działań wojennych. Mozi żył w epoce, w której nasilały się wojny międzypaństwowe. Potępiał agresywną wojnę jako największą zbrodnię przeciwko niebu, ale uzasadnił prawo do samoobrony. W ten sposób Mozi stał się ekspertem w taktyce obronnej i udostępniał swoją pomoc każdemu państwu zagrożonemu agresją. Historia głosi, że Mozi siedział kiedyś przez 10 dni i nocy na misji pokojowej, wiążąc obolałe stopy, ale nie odpoczywając. Kiedy nie udało mu się przekonać agresora, śpieszył z ostrzeżeniem potencjalnej ofiary. Zachowało się wiele opowieści ludowych o czynach Mozi podobnych do Robin Hooda w imię sprawiedliwości. Mozi i jego zwolennicy byli idealistami i wojowniczymi dobroczyńcami. Krytykowali konfucjanistów za tradycjonalizm i stopniowe podejście do relacji i obowiązków. Z czasem konfucjanizm stał się głównym nurtem chińskiej filozofii, podczas gdy moizm został porzucony.

Mykeny

Mykeny to starożytne miasto-państwo położone w Grecji na Półwyspie Peloponeskim, na szczycie wzgórza na niższych zboczach Eubei, pomiędzy dwoma jej szczytami, na drodze prowadzącej z Zatoki Argolidzkiej. Miejsce to jest zamieszkane od około 4000 lat p.n.e. w okresie neolitu. Mykeny zyskały władzę i wpływy w późnej epoce brązu (1350-1200 p.n.e.). Kultura mykeńska pierwotnie opierała się na działaniach wojennych ze względu na surową geografiją, która utrudniała uprawę roli, a hodowlę stanowiła wyzwanie. Ci wodzowie-wojownicy ostatecznie stali się zdobywcami i administratorami, przynosząc grecką wiedzę do Morza Śródziemnego. Starożytne miasto zbudowane jest na akropolu, otoczone potężnymi „cyklopowymi” murami, z pałacem na szczycie wzgórza. Znane jako megarony, pałace mykeńskie były wielkimi salami z portykiem z przodu, podobnie jak długie domy z okresu helladyjskiego. Pałace te były bardziej funkcjonalne i surowe niż pałace w Knossos czy Akrotiri. Podobnie jak w przypadku większości ekspansjonistycznych cywilizacji, Mykeny rozszerzyły swój zasięg militarny w poszukiwaniu surowców i towarów, aby utrzymać swoją populację. Najbardziej znanym z najazdów mykeńskich jest wojna z Troją w Azji Mniejszej. Statki mykeńskich wojowników podróżowały również na Kretę i do Egiptu, a nawet zachęcano ich do uprawiania piractwa. Ostatecznie najazdy przekształciły się w handel, z dowodami na to, że Mykeny i Kreta handlowały towarami już w 1600 r. p.n.e. Mykeny przekształciły się z centrum wojskowego w centrum redystrybucji towarów na wielu drogach łączących je z okolicznymi nadmorskimi miastami. W tym czasie Mykeńczycy stopniowo przyjmowali minojską technologię i umiejętności artystyczne, przekazując pismo liniowe B, które było używane do prowadzenia dokumentacji i ostatecznie przekształciło się w język grecki. Rozwój alfabetu greckiego rozpoczął się w Fenicji, gdzie po raz pierwszy pojawił się system pisma składający się wyłącznie ze spółgłosek. Mykeńczycy wzięli to pismo i dodali do niego samogłoski, tworząc pismo liniowe B. Alfabet ten składał się z 24 liter, a jego nazwa powstała z połączenia dwóch pierwszych liter, alfa i beta. Pismo liniowe B zostało użyte do wpisania historii przekazanych przez Homera, zapisów

handlowych kultur Morza Egejskiego oraz struktur politycznych i społecznych, które rozwinęły. Mykeńczycy podzielali wiele wierzeń religijnych Minojczyków. Mykeny wyznawały religię politeistyczną i były aktywnie synkretyczne, co oznacza, że do swojego panteonu bogów dodawały obcych bogów. Jednak w zapisach archeologicznych można znaleźć wiele wczesnych form hellenistycznego greckiego panteonu bogów i bogiń. Podobnie jak inne społeczeństwa monarchiczne, Mykeny chowały swoich królów w okazałych grobowcach tholos, dużych komnatach wykutych w zboczu wzgórza. Inną wyjątkową praktyką religijną szlachty jest maska pogrzebowa, nakładana na twarz. Złotnicy wykonywali podobiznę twarzy zmarłego i tworzyli na niej cienką maskę z wyglądem śpiących oczu. Wraz ze wzrostem handlu z resztą wschodniej części Morza Śródziemnego rosły również zawody praktykowane przez obywateli mykeńskich. Oprócz wojowników zaczęli się rozwijać rzemieślnicy, tacy jak brązownicy, garncarze, murarze i stolarze. Również piekarze, posłańcy i heroldowie oraz pasterze znajdują się w zapisie artystycznym pozostawionym na freskach i ceramice. Klasy społeczne mykeńskie również zaczęły się rozwijać i nabierać kształtu. Na szczycie społeczeństwa znajdowali się królowie i inni przywódcy wojenni. W przeciwieństwie do królów Minoi, królowie mykeńscy zgromadzili bogactwo, którym nie dzielili się z plebem. Był także przywódcą społeczeństwa nastawionego na wojnę i przygotowanego do inwazji. Byli też niżsi członkowie społeczeństwa, składający się z żołnierzy, chłopów, rzemieślników, poddanych, a nawet niewolników. Mykeny stały się centralnym mocarstwem w luźnej konfederacji miast-państw na całym Morzu Egejskim. Ewentualnymi innymi członkami miast-państw były Tiryns, Pylos, Teby i Orchomenos. Mykeny były najsilniejsze. Ten system polityczny jest opisany w Odysei i Iliadzie Homera. Wielu uczonych uważa, że Agamemnon mógł być królem Myken podczas wydarzeń wojny trojańskiej. Seria pożarów od 1250 do 1100 p.n.e. obaliła polityczną i militarną potęgę Myken. Dorianie z Argos ostatecznie podbili miasto-państwo w 468 roku p.n.e., a jego ludność została wygnana z ruin. Grecki pisarz Pausanias odwiedził Mykeny w II wieku n.e. i poinformował, że zostały opuszczone przez jakiś czas. Polityczny wpływ Myken na region Morza Egejskiego rozprzestrzenił język, kulturę i handel, które ostatecznie przekształciły się w hellenistyczną Grecję.

Mit perski

Irańskie mity nie dotyczą tylko jednej epoki, ale wielu epok w ciągu 12 000-letniej chronologii. Historia mitu w Iranie jest podzielona na cztery epoki, z których każda obejmuje trzy tysiąclecia. Pierwsza ćwiartka odnosi się do stworzenia jako duchowej esencji, w której nie można było wyczuć żadnego miejsca ani czasu, a świat był daleki od jakiegokolwiek substancji czy ruchu. Jednak świat duchowy przejawiał się w dwóch typach egzystencji: jeden należący do Ahura Mazdy (Ormuzd), mistrza wiedzy, dobrego i prawdomównego ducha; a drugi należący do złego ducha, Arymana. Konflikt między dobrem a złem jest powszechny w irańskim micie. Zorwan jest bogiem, który modli się o syna o cechach Ormuzda, aby stworzyć świat. Pod koniec tysiąclecia Zorwan wątpi, czy jego modlitwy działają. Z powodu tego zwątpienia jednocześnie powstają w nim Ormuzd i Aryman. Ten pierwszy reprezentuje jego cierpliwość, a drugi jego wątpiwości. Zorwan obiecuje uczynić starszego władcę i pana świata. Aryman rodzi się jako pierwszy, a Zorwan, zgodnie ze swoją obietnicą, mianuje Arymana władcą na skończoną część pozostałych 9000 lat. Zorwan jest pewien, że Ormuzd zatriumfuje nad Arymanem i pomyślnie zawładnie światem na wieczność. W drugiej ćwiartce świat zamienia się w materialny i powstają pierwsze emblematy światowych pierwowzorów. Ormuzd tworzy sześć głównych prototypów stworzenia: niebo, wodę, ziemię, rośliny, zwierzęta i istoty ludzkie. Ludzki prototyp, Kiumarth, jest śmiertelny. Został stworzony, aby pomagać Bogu i nazywa się Ahlav (święty człowiek). Trzecia ćwiartka przedstawia mieszanekę dobra i zła, światła i ciemności oraz mieszanek woli Ormuzda i Arymana. Aryman zbliża się do granic światła, zostawiając za sobą ciemność i uświadamiając sobie istnienie wielu dobrych stworzeń, które stworzył Ahura Mazda. Rywalizując z nim, niszczy jego stworzenia i najeżdża każdy prototyp stworzony przez Ormuzda oraz psuje przyziemny świat. Okres

ten jest określany jako gumizishn w pismach Pahlavi i oznacza, że zarówno Aryman, jak i Ormuzd triumfują. Ormuzd szuka pomocy i pomocy u Boga. Ormuzd, wykorzystując dobre siły, jest w stanie odtworzyć każdy z prototypów stworzenia zniszczonego lub zepsutego przez Arymana. Po śmierci Kiumartha Ormuzd reprodukuje ludzki prototyp. Mówi się, że nasienie Kiumartha pada na ziemię podczas przemijania, zostaje oczyszczone przez promienie słoneczne i po 40 latach zamienia się w Rivas, świętą roślinę z dwoma łodygami. Te łodygi stają się pierwszą parą ludzką, Maszją i Maszajaną. Na parę czyhają siły zła. Pierwsza para mówi pierwsze kłamstwo, przypisując stworzenie Arymanowi. Aby ukarać swoje przewinienia, pozbawia się dzieci na długi czas, zanim ich zadośćuczynienie zostanie przyjęte. W końcu mają siedmiu synów i siedem córek. Każda z par wychodzi za mąż i wyjeżdża do jednego z siedmiu terytoriów lub królestw — według mitologii irańskiej starożytny Iran składał się z siedmiu krajów. Liczba ludzi wzrosła w siedmiu krajach. Ostatnia część czwartego kwartału dotyczy głównie Zoroastra. Było to 10. tysiąclecie stworzenia, kiedy „Dobra Religia” rozszerzyła się i rozwinęła na całym świecie. Zoroaster odwiedza Ormuzda nad rzeką Daieti w starożytnym Iranie i przebywa z nim przez 10 lat, kiedy to Ormuzd wyjawia mu tajemnice religii. Zoroaster ogłasza swoje prorocstwo i opierając się na pismach Pahlavi, Zoroaster jest kompletnym człowiekiem w mazdaizmie (chwaląc i czcząc Ahura Mazdę). Teksty środkowe i pisma Sasanidów mówią o końcu świata. Literatura prorocza Zoroastriana jest równoległa z wewnętrznymi konfliktami w Imperium Sasanidów, rozszerzającymi się podczas buntu Bahrama Czubina. Po upadku Sasanidów przez muzułmańskich Arabów taka literatura jest zachęcana i odradzana. Według tekstów Sasanidów jest trzech zbawicieli świata. Houshidar, Houshidarmah i Saoshyanth pojawiają się tysiąclecie po Zoroastrze i rozwijają się dobrze. Wszyscy w cudowny sposób narodzili się z nasienia Zoroastra i są jego synami. Bahram (zwycięski) i Pashootan należą do najbardziej znanych. Bahram jest wojownikiem poszukującym prawdy, przybywającym do Iranu na białym słońcu. Pokonuje okrucieństwo i oczyszcza Iran z nieczystości, zapewniając dawno utracony spokój. Teksty środkowe opisują narodziny trichotomicznego Saoshyantha w następujący sposób: Zoroaster kocha się ze swoją żoną trzy razy w ciągu trzech miesięcy, po czym jego żona myje się w rzece Kiyanseh, a nasienie Zoroastra miesza się z wodą rzeki. Pan Naryousang pozostawia nasiona Anahicie, aby we właściwym czasie zmieszały się z nasionami matki. 15-letnia dziewica pływa w rzece Kiyanseh, zachodzi w ciążę i rodzi pierwszego zbawiciela, Houshidara. W wieku 30 lat spotyka Ormuzda i poznaje wszystkie nauki Mazdimów oraz kontynuuje prorocstwo, które wcześniej posiadał jego ojciec Zoroaster. Houshidar oczyszcza religię, niszczy tradycje Arymana, pomniejsza głód i głód oraz pomaga rozszerzać siły dobra. Za jego rządów dzieci rodzą się mądrzejsze, rzeki stają się pełne, a rośliny doświadczają jesieni tylko raz na trzy lata. Znikają dzikie zwierzęta i drapieżniki. Trzydzieści lat przed końcem tysiąclecia Houshidara 15-letnia dziewica znowu pływa w rzece Kiyanseh i zachodzi w ciążę, rodząc Houshidarmaha. Houshidarmah odwiedza Ormuzda, gdy ten ma 30 lat i staje się odpowiedzialny za niesienie świata zbawienia. 20-dniowe zatrzymanie Słońca jest jedną z oznak jego pojawienia się. Na początku swego tysiąclecia rośliny doświadczają jesieni co sześć lat, a wszelkie siły zła zostają pokonane. Ghul pragnienia i głodu staje się zbyt słaby i każdy może wyżyć się na jednym posiłku dziennie. W ciągu ostatnich 53 lat jego tysiąclecia ludzie stali się wegetarianami i pijącymi mleko, a nie mięsożercami. Medycyna kwitnie w tej epoce, a średnia długość życia wzrasta. Jednak bunt Zahaka ponownie zaburza równowagę dobra i zła w Iranie. Ormuzd wskrzesza duchy Garshasba, by walczyły z Zahakiem i zniszczyły go, a złote lata rozpoczną się od nowa. Trzydzieści lat przed końcem tysiąclecia Houshidarmy, Saoshyanth, ostatnia istota z Ormuzda, narodzi się w cudowny sposób z nasienia proroka Zoroastra przez dziewiczą matkę i stanie się zbawicielem świata. W jego objawieniu Słońce pozostaje nieruchome na niebie przez 30 dni. Saoshyanth zostaje ciepło przyjęty przez Kay Xusrav, który jedzie na Izadwai (bogu wiatru). Saoshyanth docenia odwagę Kay Xusras, która zniszczyła bożki i pokonała Afrasyaba, otwierając tym samym drogę do odbudowy i renowacji świata. Kay Xusrav zostaje królem wszystkich siedmiu krajów podczas tysiąclecia Saoshyanth, podczas gdy Saoshyanth to Moubad-e-Mubadan (pan duchowieństwa). Podczas tysiąclecia Saoshyanth, które trwa 57 lat,

wszystko zostanie dokonane zgodnie z Gathas (oryginalnymi naukami Zoroastra). Zbiera armię i walczy z ghulem niewierności, który następnie chowa się w dziurze. Shahrivar (strażnik metali w przyziemnym świecie) wlewa metal do dziury, aby uwięzić złego ghula i wysłać go do piekła. Saoshyanth pokonuje wszystkie ghule i siły zła poprzez swoje pięć modlitw. Aryman i jego złe symbole zostają zapomniane, a niegodziwe złe duchy zostają zniszczone. Świat staje się pełen życzliwości i panuje szczęście. Stworzenia Arymana — brzydota, choroby, ból, kłamstwa i chciwość — znikają, a rośliny i drzewa nigdy nie doświadczają jesieni; są wiecznie zielone. W pierwszych 17 latach tysiąclecia Saoshyanth ludzie jedzą rośliny. Od 30 lat piją tylko wodę, a w ciągu ostatnich 10 lat nie mają nic do jedzenia, zamiast tego są karmieni pokarmem duchowym. Powstaje idealny świat, a ziemia zostaje przywrócona do pierwotnej dobroci. Taki świat reprezentuje połączenie wszystkich potencjalnych sił Ormuzda i jego absolutnej supremacji. Tak kończy się świat i dokonuje się zmartwychwstanie, na które czeka człowiek, a skończone życie zamienia się w nieskończone.

Miasta-państwa Afryki Wschodniej

Migracja Bantu ze środkowej Sahary, być może najważniejsze wydarzenie w historii Afryki, na południe od Sahary, sprowadziła ludzi do regionu Afryki Wschodniej jako jądra powstających miast-państw. Od X wieku arabscy kupcy zauważyli znaczenie takich osad dla swojego handlu. Od samego początku państwa-miasta były zaciekle niezależne i żadne imperia Afryki Wschodniej nie wyłoniły się w taki sposób, jak Ghana, Mali i Songhai na zachodzie. Jak napisał Richard Hooker w książce *Civilizations in Africa: The Swahili Kingdoms*: „Głównymi państwami-miastami suahili były Mogadysz, Barawa, Mombasa (Kenia), Gedi, Pate, Malindi, Zanzibar, Kilwa i Sofala na dalekim południu. Te miasta-państwa były mułmańskie i kosmopolityczne i wszystkie były od siebie politycznie niezależne; wokół żadnego z tych miast-państw nie powstało nic podobnego do imperium suahili lub hegemonii. W rzeczywistości przypominały bardziej konkurencyjne firmy lub korporacje, z których każda rywalizowała o lwią część afrykańskiego handlu”. Jednakże, chociaż Arabowie w dużej mierze przyczynili się do rozwoju gospodarczego i kulturalnego, pierwotne osady były z pewnością zakorzenione wśród Afrykanów. Joseph E. Harris pisze w książce *Afrykanie i ich historia*, że „wydaje się, że najważniejszym przedislamskim miastem handlowym na wybrzeżu była Rhapta, o której niewiele wiadomo poza tym, że było to centrum eksportu kości słoniowej kontrolowane przez arabskich kupców. Rhapta prawdopodobnie znajdowała się na północnym wybrzeżu Tanganiki [obecnie Tanzania]”. Kultura regionu stawała się coraz bardziej zróżnicowana, w miarę jak Persowie i Hindusi przyłączyli się do Afrykanów Bantu i Arabów w miastach-państwach. Kiedy Idi Amin Dada za swoich rządów (1971–1979) wygnał Hindusów z terenów dzisiejszej Ugandy, położył kres obecności Indii w jego kraju, która miała swoje korzenie w pierwszych handlarzach z Indii setki lat wcześniej. Chociaż kość słoniowa, drzewo sandałowe i złoto były ważnymi towarami eksportowymi, tragicznie największą część gospodarki stanowił handel niewolnikami. Zanzibar i Mombasa stały się wschodnimi punktami końcowymi dla niewolników, których Arabowie wywozili z Afryki w celu transportu do Arabii i Jemenu. Kilwa wyłoniło się w XII wieku jako prawdopodobnie najpotężniejsze z miast-państw, posiadające meczet wykonany z koralowca. Wielki arabski podróżnik Ibn Batuta zatrzymał się w Kilwie w 1331 roku. Rządzili nim, jak zauważa Harris, Szirazis, którzy pierwotnie opuścili perskie miasto Sziraz i zawarli związki małżeńskie z ludnością Bantu. Kilwa rozprzestrzeniła swoje wpływy na południe, do regionu Zimbabwe i stała się decydującym czynnikiem w handlu również w południowej Afryce. Symbolem szeroko zakrojonego handlu była podróż z Malindi do Chin w 1414 roku. Podczas tej podróży władca miasta-państwa Malindi wysłał żywą żyrafę do cesarza Chin Ming, cesarza Yongle (Yunglo). Na początku XV wieku wielka dynastia Ming pod dowództwem admirała Zheng He badała floty płynące z Chin, być może nawet aż do obu Ameryk. Admirał Zheng ostatecznie odbył siedem historycznych wypraw w latach 1405–1433. Floty chińskie zatrzymały się kilka razy na wybrzeżach Afryki Wschodniej, czyniąc miasta-państwa Suahili częścią rozległej panoceanicznej gospodarki handlowej. Handel był determinowany przez

przeważające wiatry w porze monsunowej. Od listopada do marca Arabowie, Hindusi i Persowie płynęli na południe w kierunku wybrzeża Suahili, a w okresie od lipca do września odbywali podróż powrotną na północ. Handel na Oceanie Indyjskim został zmonopolizowany przez Arabów aż do przybycia Portugalczyków w 1498 roku. Oznaczało to początek końca zamożnych miast-państw Afryki Wschodniej. Mocambik, pisany również jako Mozambik, uwolnił się spod imperialnych rządów Portugalii dopiero w 1975 roku.

Miasta-państwa Hausa

Wczesne pochodzenie ludu Hausa owiane jest tajemnicą. Niektórzy uczeni uważają, że pierwotnie przybyli z Sahary, podobnie jak Bantu, podczas gdy inni uważają, że wyemigrowali z regionu Jeziora Czad. Jeszcze inna szkoła uważa, że byli to pierwotni mieszkańcy regionu. Powstanie miast-państw Hausa datuje się na około 500–700 rok n.e. W wyjątkowym układzie miasta-państwa były skupione na swoim miejscu w ogólnym społeczeństwie hausa i nie zawdzięczały swojej pozycji określonej władzy politycznej, jak w królestwie Bantu (Bantu) Mutapa. Bawełna szybko rosła na wielkich równinach tych stanów, a oni stali się głównymi producentami sukna, tkając je i farbując, a następnie wysyłając je w przyczepach kempingowych do innych stanów w Hausaland i do rozległych regionów dalej. Biram było pierwotną siedzibą rządu, natomiast Zaria dostarczała siłę roboczą. Region był w dużej mierze zjednoczony pomiędzy Jezioro Czad i rzeką Niger na zachodzie, otwierając dla handlarzy Hausa ogromną część Afryki. Daura jest pierwszym znanym prawdziwie zjednoczonym królestwem. Około XII wieku Hausas stali się dominującym narodem w tym regionie, chociaż groziło im Kanem Bornu, które zastąpiło wcześniejsze królestwa Ghany, Mali i Songhai. Dominujący w Kanem lud Kanuri przyjął islam i rozpoczął serię dżihadów, czyli islamskich świętych wojen, aby poszerzyć swoje królestwo. Wśród Hausa islam pojawił się w tym samym czasie, ale został szerzony pokojowo przez kupców i misjonarzy, w przeciwieństwie do dżihadów imperium Kanem. W tym samym czasie większość populacji nadal wyznawała rodzime wierzenia hausa. Ze względu na szerokie wpływy handlowe hausa stała się powszechnym językiem w Afryce Zachodniej, podobnie jak suahili na wschodnim wybrzeżu. Karawany handlowe Hausa zatrzymywały się w miejscach zwanych zongos, które ostatecznie przekształciły się w ośrodki zamieszkiwania hausa w całej Afryce Zachodniej. Zongos stało się także islamskim centrum każdego miasta, związanym z meczetami, medresami (szkołami) i waqfami (organizacjami charytatywnymi). Niezależnie od tego, jak silny był wpływ kulturowy, Hausas we współczesnej Nigerii znaleźli się pod rosnącą presją ze strony Fulani, zmilitaryzowanego społeczeństwa islamskiego, zdecydowanego podbijać poprzez dżihad. Fulani pojawili się w tym regionie w V wieku, najwyraźniej także po długiej migracji z Sahary, która stała się pustynią. Dotarli do Mauretanii na początku pierwszego wieku oraz od V do XI wieku na terenach ówczesnego regionu Senegambii. Fulani, znani również jako Fulbe, byli jedną z pierwszych kultur afrykańskich, która przeszła na islam, tworząc własną klasę mużulmańskich imamów lub duchownych, Torodbe. Miało to miejsce między VIII a XIV wiekiem w regionie Takrur. Fulani wyznaczyli sobie imperialne cele na podbój Hausas. Na początku XIX wieku Hausaowie zostali wchłonięci politycznie – ale nie kulturowo i społecznie – przez Królestwo Fulani w Nigerii. Fulani założyli islamski kalifat Sokoto. Pod rządami Usmana Dana Fodio Sokoto stało się być może najpotężniejszym państwem islamskim w regionie.

Magna Carta

Zbuntowani baronowie zażądali, aby w roku 1215 król Anglii Jan zatwierdził Magna Carta (po łacinie „Wielka Karta”). Wielu uważa ten dokument za podstawę angielskiego rządu konstytucyjnego i wolności jednostki. Pod koniec średniowiecza statut stał się wiążącym precedensem prawnym w sądach angielskich i kontrolą władzy królewskiej, potwierdzany, ze zmianami, przez kolejnych monarchów. Magna Carta jest postrzegana jako pierwszy publiczny akt wyłaniającego się państwa narodowego i rewolucyjna deklaracja nie tylko przywilejów potężnych panów, ale także praw

sądowych, politycznych i handlowych Anglików każdej rangi. Co więcej, jest postrzegana jako kolejna przeszkoda dla absolutyzmu w Anglii, poprzez uznanie zbiorowej woli narodowej i koncepcji praworządności, a także prekursor supremacji parlamentu i przyszłych osiągnięć demokracji, w tym Konstytucji Stanów Zjednoczonych. Inni postrzegają to głównie jako potwierdzenie istniejących obowiązków feudalnych narzuconych na sprawnego administracyjnie, lecz pechowego króla przez egoistycznych baronów. Korzenie Magna Carta sięgają czasów panowania ojca Jana, energicznego i pomysłowego Henryka II, pierwszego władcy z dynastii Plantagenetów i „ojca prawa zwyczajowego”. W ramach udanej centralizacji władzy po latach wojny domowej i chaosu Henryk II stworzył krajowy system prawny poprzez ujednoczenie przepisów prawnych i ruchome sądy królewskie kosztem trybunałów dworskich stosujących przypadkowe zwyczaje lokalne i zdominowanych przez indywidualnych lordów. Jak na ironię, koncentracja władzy poprzez uregulowanie prawa byłaby bodźcem do ograniczenia mniej sprawiedliwego syna Henryka. Pozbawieni władzy sędziowskiej baronowie docenili przewidywalne standardy prawne, bezstronne sądy i obiektywne regulowanie obowiązków feudalnych, zwłaszcza po tym, jak Jan je nadużył. Nadużycia te obejmowały bezprecedensowe podatki, wygórowane kary feudalne, nadużycie władzy królewskiej nad okrętami wojennymi i małżeństwami, nielegalną konfiskatę ziem rónialnych i arbitralne orzeczenia sądowe. Niezadowolony z rządów Jana, ograniczonych do panów, niższa arystokracja i wielu mieszczan sprzeciwiało się jego uciskowi, podatkom i lekceważeniu obyczajów. Dlatego baronowie starali się zachować prawo, aby powstrzymać Jana i zapobiec utrwaleniu się porządku tyrańskiego. W ten sposób to, co niegdyś było metodą Henryka II rozszerzania władzy królewskiej, stało się środkiem jej ograniczania. Magna Carta może być postrzegana jako konserwatywna reakcja na złe rządy Henryka. Jan nie jest całkowicie winny klęski w 1215 r., gdyż wstąpił na tron w 1199 r. bez popularności swojego charyzmatycznego brata i poprzednika, krucjaty Ryszarda I Lwie Serce, i był obciążony pustym skarbcem, szalejącą inflacją i pseudonim „John Lackland” ze względu na brak zapisu terytorialnego od ojca. Utrudniony reputacją osoby niegodnej zaufania, pogłoskami, że uzurpował sobie tron, mordując swojego siostrzeńca, oraz ekskomuniką w 1209 r. z powodu sporów z kościołem, Jan dostrzegł utratę posiadłości w Normandii i Anjou, sercu imperium Andegawenów, na rzecz króla francuskiego Filipa II Augusta stały się katastrofalne. Po tych porażkach militarnych w latach 1203–1204 upokorzony Jan zaczął wzmacniać swoją kontrolę nad Anglią i zbierać fundusze na sfinansowanie nowej kampanii francuskiej. Kiedy kampania ta zakończyła się niepowodzeniem i został zmuszony do złożenia hołdu królowi Francji, Jan wrócił do Anglii zdyskredytowany, załamany i zdeterminowany, aby wycisnąć ze swojej angielskiej domeny wszystkie możliwe fundusze. W przeciwieństwie do wcześniejszych sporów między angielskimi królami a ich baronami, niezadowolenie nie dotyczyło ani rywalizujących pretendentów do korony, ani zazdrośnych frakcji rodziny królewskiej. Okazało się to korzystne dla baronów, gdyż zamiast walczyć o osobistość lub władzę, twierdzili, że bronią całego królestwa i jego tradycji. Na konferencji z królem w styczniu 1215 roku w Londynie baronowie zażądali, aby Jan potwierdził przysięgę koronacyjną i wprowadził reformy. Ale Jan, który poprosił papieża, aby stanął po jego stronie i przygotowywał się do bitwy, zażądał od baronów złożenia nowej przysięgi wierności. Zamiast tego baronowie zmobilizowali się do wojny i 5 maja w Northampton wyrzekli się wierności królowi. Pod przywództwem Roberta Fitzwaltera rebelianci zostali powitani w Londynie przez ludność 10 czerwca, gdy Jan uciekł do swojej twierdzy w zamku Windsor. Po długich negocjacjach i odejściu niezadowolonych władców północy Jan zgodził się na warunki 15 czerwca na łące Runnymede niedaleko Windsoru i jego pieczęć została przytwierdzona do dokumentu. 19 czerwca baronowie potwierdzili swoją lojalność. Magna Carta, znana początkowo jako „Artykuły Baronów”, zawierała 63 artykuły ograniczające władzę królewską, wyjaśniające obowiązki feudalne i gwarantujące określone prawa, w tym prawa kościelne. W szczególności zapewniał zadośćuczynienie za skargi dotyczące gruntów, potwierdzał uprawnienia Wielkiej Rady do blokowania nadużyć podatkowych, wymagał, aby sądy pozostały sprawiedliwe i otwarte, zapewniał prawa handlowe korzystne dla kupców z klasy

średniej i wymagał powściągliwości urzędników królewskich. Chroniło nawet wdowy przed przymusem do zawarcia małżeństwa. Był niezwykle wizjonerski, ponieważ uznawał prawa do należytego procesu sądowego wszystkich Anglików, nie tylko arystokracji. Egzekwowanie prawa zapewniała rada złożona z 25 baronów, posiadająca prawne upoważnienie do podjęcia wojny z królem, jeśli zajdzie taka potrzeba. Zgodnie ze swoją reputacją Jan nigdy nie miał zamiaru przestrzegać dokumentu i jedynie kupował czas. Wkrótce przygotował się do ponownego oporu i uzyskał od papieża oświadczenie stwierdzające nieważność Magna Carta, ponieważ zgodził się na nią pod przymusem. Ale tam nie ma odwrotu. Chociaż Magna Carta nie powiodła się jako traktat pokojowy, szybko zyskała własny szacunek i majestat i stała się niezatartą częścią angielskiej konstytucji. Jan zmarł w 1216 r., ponownie uciekając przed swoimi baronami.

Mahmud z Ghazni

(zm. 1030) sułtan i zdobywca

Mahmud z Ghazni, założyciel Imperium Ghaznawidów, był synem Sebuka-Tigina, tureckiego żołnierza-niewolnika, który przeszedł służbę wojskową, aby przewodzić małemu państwu-wasalowi dynastii Abbasydów w Afganistanie. Mahmud przejął kontrolę nad tym państwem w 997 r., po pokonaniu wyzwania rzuconego przez swojego brata Ismaila. Chociaż państwo, które odziedziczył, było małe, Mahmud podjął agresywne działania w celu powiększenia swoich posiadłości ziemskich, rozpoczynając wyprawy wojskowe do wschodniego Iranu. Siły Ghaznawidów podbiły Khurasan w 999 r., co doprowadziło do upadku dynastii Samanidów, a w 1009 r. upadła także irańska prowincja Sydzistan. Ghaznawidzi pokonali swoich jedynych rywali do władzy na wschodnich ziemiach islamu, Khwarazmian, w 1017 r. Mahmud przedarł się aż do irańskiej prowincji Rayy – rządzonej przez konfederację Buyidów z siedzibą w Bagdadzie – i podbił ją w 1029 r. Pomimo znacznych podbojów we wschodnim i środkowym Iranie, największym dziedzictwem Mahmuda była ekspansja władzy muzułmańskiej na wschód, do Azji Południowej. Począwszy od roku 1001 armie Ghaznawidów prowadziły kampanię w Indiach, od czasu do czasu wracając do Iranu, aby odeprzeć najazdy koczowniczych plemion tureckich z Azji Środkowej. Mahmud dotarł do Indii aż do stanu Gujarat, choć udało mu się ustanowić silną kontrolę jedynie nad północnym regionem Pendżabu. Chociaż Mahmud korzystał z pomocy hinduskich indyjskich oddziałów pomocniczych, nakazał także zniszczenie świątyń hinduistycznych lub pozwolił na nie. Jednak jako fundamentalistyczny muzułmanin sunnicki nakazał także prześladowania muzułmanów szyickich, zarówno w dolinie Indusu, jak i w Rayy, rządzonej przez szyickich kupców. Sukcesy militarne Mahmuda równoważył jego patronat nad niektórymi muzułmańskimi uczonymi i filozofami, w tym słynnym historykiem i antropologiem Abu Raihanem al-Biruni, który napisał obszerne i szczegółowe studium subkontynentu indyjskiego. W szczytowym okresie swego rozkwitu, za panowania Mahmuda, Imperium Ghaznawidów rozciągało się od Morza Kaspijskiego na zachodzie po Pendżab i północne Indie. Po śmierci Mahmuda w 1030 r. tron objął jego syn Masud. Jednak scentralizowana struktura imperium zaczęła się rozpadać, gdy Masud skoncentrował się na dalszym rozszerzaniu władzy Ghaznawidów w Indiach, nie dostrzegając zagrożenia stwarzanego przez dynastie Seldżuków, która zaczęła wkraczać na ziemie Ghaznawidów w Iranie. Masud próbował powstrzymać natarcie Seldżuków, ale został pokonany w 1040 r. w bitwie pod Dandanqan, a rok później został obalony. Ghaznawidzi pozostali u władzy do 1187 r., chociaż ich posiadłości ziemskie stopniowo zmniejszały się, aż obejmowały jedynie miasto Ghazna w Afganistanie i małe części tego regionu.

Majmonides

(1135–1204) filozof i rabin

Majmonides, czyli Mojżesz ben Maimon, urodził się w Kordobie w żydowskiej rodzinie uczonych, kiedy południowa Hiszpania lub Andaluzja była rządzona przez dynastie islamskie. Wraz z Awerroesem stał się najbardziej znanym intelektualistą muzułmańskiej Hiszpanii. Jego rodzina uciekła z Hiszpanii do Fezu w Maroku, kiedy w Hiszpanii do władzy doszła represyjna dynastia muzułmańska berberyjska. Aby uniknąć prześladowań religijnych, rodzina podawała się za muzułmanów, ale ostatecznie przeniosła się z Maroka do Palestyny i Egiptu, gdzie ostatecznie osiedliła się w Kairze. Majmonides był znanym rabinem, a także lekarzem i uczonym. Pełnił funkcję lekarza syna i wezyra Saladyna (Salah ad din, Yusufa) i został głową dużej społeczności żydowskiej w Kairze. Majmonides był płodnym pisarzem zajmującym się wieloma tematami. Napisał 10 prac medycznych w języku arabskim, w których udzielał porad dotyczących diety, współżycia seksualnego i zdrowego stylu życia. Napisane w języku neohebrajskim jedno z jego największych dzieł, Miszna Tora (Powtórzenie prawa), szczegółowo opisywało wszystkie prawa Tory i innych tekstów żydowskich. Jego Przewodnik błędzących (1190) został napisany po arabsku ze znakami hebrajskimi, ale później został przetłumaczony na hebrajski i łacinę. Przewodnik był jednym z najbardziej kontrowersyjnych dzieł Majmonidesa, wywołując powszechną i zawziętą debatę na temat wzajemnych powiązań religii i racjonalności w społecznościach chrześcijańskich, żydowskich i islamskich. Majmonides próbował pogodzić pobożne praktyki religijne i wiarę z racjonalnymi, naukowymi założeniami. Postulował, że przyszłe przyjście mesjasza jest jedną z 13 zasad wiary żydowskiej i wierzył w słowo Boże, ale argumentował, że racjonalność należy zastosować do nakazów prawnych i postępowania w życiu codziennym. Odrzucił także astronomię Ptolemeusza, która twierdziła, że Słońce i gwiazdy krążą wokół Ziemi. Twierdził, że ludzie nie powinni być zmuszani do wyboru między religią a rozumem, a w swoich płodnych pismach omawiał kwestie nieśmiertelności, stworzenia wszechświata i rodzaju ludzkiego oraz wolnej woli. Zmarł w Kairze i został pochowany w Tyberiadzie w Palestynie.

Mehmed I

(1389? –1421) Władca osmański

Mehmed I wstąpił na turecki tron osmański w być może najbardziej rozpaczliwym momencie w historii dynastii. Aż do panowania jego ojca, Bajazyda I, dojście do władzy Osmanów było błyskawiczne. Jego dziadek, sułtan Murad I, pokonał serbskiego króla Łazara pod Kosowem w 1389 roku, otwierając Bałkany na podbój osmański. Jednak w chwili zwycięstwa jeden z poruczników Lazara, Miloš Obilić, jak relacjonuje Caroline Finkel w swoim „Śnie Osmana: Historia Imperium Osmańskiego”, „podszedł do niego, udając, że ucieka przed Osmanem. Zamiast tego dźgnął sułtana. Lazar wkrótce został schwytany i ścięty w namiocie Murada”. Po śmierci Murada na polu bitwy w Kosowie, gdzie 600 lat później serbski przywódca Slobodan Milošević rozpałił ducha serbskiego nacjonalizmu i rozpoczął nową serię wojen bałkańskich, syn Murada Bajazyd I został sułtanem. Bajazyd był energicznym wojownikiem, zdeterminowanym opierać się na dziedzictwie swojego ojca, Murada. Zyskał przydomek Yilderim, „Błyskawica”, dzięki szybkości i zdecydowaniu swoich ruchów. Podczas I wojny światowej, kiedy Turcja była sojusznikiem cesarskich Niemiec, elitarna dywizja wyszkolona przez generała Limana von Sandersa i innych niemieckich doradców stała się znana jako „Dywizja Yilderim”. W 1396 roku armie chrześcijańskiej Europy zebrały się na krucjatę, aby ocalić Konstantynopol, stolicę Cesarstwa Bizantyjskiego, czyli wschodnio-rzymskiego, przed rosnącym okrażeniem przez Turków. Jednakże w Nikopolis porywczosć rycerzy francuskich, która skazała ich na porażkę w latach 1346 i 1356 podczas walk z Anglikami pod Crécy i Poitiers, a także doprowadziła do ich ponownej porażki z angielskimi łucznikami pod Azincourt w 1415 r., dała Bajazydowi szansę na którym udało mu się zniszczyć całą armię chrześcijańską. Jak napisał Lord Kinross w książce *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, „najwspanialszy kwiat europejskiej rycerskości leżał martwy na polu Nikopolis lub został pojmany w rękach Turków”.

OBLĘŻENIE KONSTANTYNOPOŁA

Dwa lata wcześniej, w 1494 r., Bajazyd rozpoczął już oblężenie Konstantynopola, zwanego także Bizancjum. Jednak jego starożytne mury, w połączeniu z pewną pomocą udzieloną cesarzowi Manuelowi II Paleologowi przez francuskiego marszałka Jeana Boucicauta, który przeżył rzeź w Nikopolis, umożliwiły Konstantynopolowi przeciwstawienie się oblężeniu Bajazyda. Ostateczny atak około 10 000 Osmanów, najprawdopodobniej z elitarnego korpusu janczarów, czyli jeni cheri, zakończył się porażką. Jednak Bajazyd był zdeterminowany, aby spróbować kolejnego ataku na miasto, gdy ze wschodu wyłoniło się jeszcze większe zagrożenie. Przez kilka lat Bajazyd był uwikłany w zimną wojnę z tureckim watażką Timurlanem (Tamerlanem), czyli Timurem Kulawym, który swoim mieczem rzeźbił rozległe imperium w Azji Środkowej. W końcu szydercze słowa między dwoma wojowniczymi sułtanami doprowadziły do otwartej wojny w 1399 r., kiedy wyprawa prowadzona przez syna Bajazyda, Sulejmana, schwytła jednego z wasali Tamerlana, Karę Yussufa, i wzięła go do niewoli. Tamerlane natychmiast odpowiedział i zajął rządzone przez Turków miasto Sivas, grzebiąc żywcem tysiące jego obywateli. Nagły paraliż ogarnął Bajazyda, który nie zrobił nic w zamian. Ośmielony becznością rywala, w 1402 roku Tamerlane najechał serce rosnącego Imperium Osmańskiego, Anatolię. Tam 28 lipca 1402 roku dwie wielkie armie wschodnie spotkały się w Ankarze z 85 000 żołnierzy Bajazyda, według Finkela, przewyższających liczebnie 140 000 Tamerlana. Wygląda na to, że Bajazyd czuł, że jego janczarowie mogą wygrać dla niego dzień i stanął na ich czele, w centrum armii osmańskiej. Sulejman dowodził lewym skrzydłem, jak relacjonuje Kinross, podczas gdy serbski władca Stephen Lazarevitch przewodził prawu. Mehmed, ulubiony syn Bajazyda, dowodził tyłem. Ze względu na zajmowane stanowisko dowódcze rok urodzenia Mehmeda wydaje się kwestionowany. Gdyby urodził się w 1389 r., jest mało prawdopodobne, aby Bajazyd powierzył takie polecenie księciu, który miał wówczas zaledwie 13 lat. Bitwa, w której Bajazyd miał wszelkie nadzieje na wygraną, zamieniła się w katastrofalną porażkę Osmanów. Niektórzy z książąt Anatolii, niedawno podbici przez Turków, po prostu nie walczyli dla niego. Tamerlane pojmał Bajazyda żywcem. Chociaż niektóre historie głosiły, że Tamerlane pokazywał schwytanego sułtana w klatce, współczesne relacje wydają się one fantazyjne. Justin Marozzi w swoim Tamerlane: Sword of Islam, Conquerer of the World cytuje kronikarza Timurlane'a Sharafa, który dodał Ali Yazdi, że Tamerlane w rzeczywistości zamierzał przywrócić Bajazyda na tron. Jak napisał Yazdi, Timurlane „postanowił. . . podniesienie przygnębionego ducha Bajazyda poprzez ponowne osadzenie go na tronie z większą mocą i wspaniałością, niż cieszył się wcześniej”. Jeśli Yazdi miał rację, Tamerlane mógł uznać, że lepiej mieć na tronie sułtana osmańskiego, który jest zadłużony, niż innego, który będzie żądny zemsty. Prawdą jest jednak, że w roku 1403 Bajazyd rzeczywiście zmarł – czy to z własnej ręki, czy z przyczyn naturalnych. Jak na ironię, jego wielki zdobywca Timurlane zmarł dwa lata później w 1405 roku, planując podbój Chin.

WOJNA DOMOWA

Pojmanie i późniejsza śmierć Bajazyda zapoczątkowała skomplikowaną wojnę domową, w której jego synowie walczyli o władzę. Zdumiewająco chrześcijańska Europa, być może wciąż pamiętająca katastrofę w Nikopolis, niewiele zrobiła, aby wykorzystać to bezkrólewie do zadania decydującego ciosu chaotycznemu królestwu osmańskiemu. Według Marozziego Tamerlane faktycznie wykonał jeden z pierwszych ruchów. Po zapewnieniu, według słów Yazdiego, że Bajazyd zostanie pochowany „z całą pompą i wspaniałością” należną władcy jego rangi, Tamerlane złożył niespodziewaną wizytę synowi Bajazyda, Musie Çelebi, którego, jak zauważa Marozzi, otrzymał od zdobywcy „kamizelę królewską, piękny pas, miecz i kołczan [strzały] wysadzany drogimi kamieniami, trzydzieści koni i pewną ilość złota”. Najwyraźniej przed śmiercią Tamerlane wpadł na pomysł przygotowania Musy, aby zajął miejsce ojca. Musa został oddany pod opiekę emira Germiyana, który później przekazał go synowi Bajazyda Mehmedowi, który wycofał się do północno-środkowej Anatolii, gdzie Tamerlane zostawił go

w spokoju. W rzeczywistości wydaje się, że Tamerlane ustalił, że ktokolwiek odziedziczy tron Bajazyda, będzie jego dłużnikiem. W rzeczywistości, według internetowej Encyklopedii Orientu, we wpisie dotyczącym Mehmeda I Çelebiego odnotowuje się: „1403: Po śmierci Bajazyda I Timur Lenk podzielił pokonane imperium osmańskie pomiędzy trzech synów Bajazyda, Murada w Amasya (w środku dzisiejszej Turcji), Isa w Bursie (zachodnia Turcja) i Sulejmana w Rumelii (Bałkany).” Niemniej jednak w latach 1404–05 Mehmed pokonał Isę i zajął Bursę dla siebie. (Jednak Finkel twierdzi, że Isa został zabity przez Sulejmana w 1403 r.) Po Ankarze Tamerlane nie ścigał Sulejmana, gdy ten wycofał się na zachód w tureckiej części Bałkanów, Rumelii, gdzie założył własne królestwo wśród bałkańskich chrześcijan, licząc na ich lojalność bardziej niż muzułmanie z Anatolii. W tym samym czasie Sulejman zakończył traktatem z Gelibolu w 1403 r. stan wojny, który istniał między Konstantynopolem a Turkami od czasu, gdy Bajazyd rozpoczął oblężenie miasta w 1494 r. Rzeczywiście sojusze dyplomatyczne między chrześcijanami i muzułmanami na Bałkanach 700 lat temu stoją w jaskrawym kontraście z tym, co niektórzy przedstawiciele obu obozów religijnych nazywają dziś „zderzeniem cywilizacji”. W rzeczywistości książę Sulejman czuł się tak bezpiecznie dzięki swoim chrześcijańskim sojuszom na Bałkanach, że w 1404 r. przekroczył Dardanele, aby zaatakować własnego brata Mehmeda w jego małym królestwie w Anatolii. Mehmed został zmuszony do odwrotu przed swoim bratem, który mógł sprowadzić niektórych ze swoich serbskich lub innych chrześcijańskich sojuszników, aby wzmocnić jego armię. Jednakże w roku 1409, jak pisze Finkel, książę Musa przeprowadził niespodziewany atak na Sulejmana, przedostając się z Anatolii do Rumelii. Mircea, wojewoda, czyli książę wołoski, zawarł sojusz z Musą, potwierdzony małżeństwem córki Mircei z Musą, i przyłączył się do ataku na Sulejmana. W rzeczywistości Mircea był dziadkiem historycznego Drakuli, Włada Palownika, który miał także rządzić jako wojewoda wołoski, choć urodził się w Siedmiogrodzie, wówczas części Węgier. Musa okazał się bardziej kompetentnym wojownikiem i wkrótce w 1410 roku zdobył większą część ziemi zajętej przez Sulejmana na Bałkanach, w tym miasto Edirne. W 1411 roku na rozkaz Musy stracono Sulejmana, usuwając jednego kandydata do tronu. Został uduszony, najprawdopodobniej tradycyjną jedwabną chustą, zgodnie z osmańskim tabu dotyczącym przelania królewskiej krwi osmańskiej w przypadku egzekucji członka dynastii. Ponieważ Musa rządził teraz posiadłościami Sulejmana i jego własnymi, inne siły biorące udział w wojnie domowej, cesarz bizantyjski Manuel II, Serb Stefan Łazarewicz, zaczął postrzegać Musę jako większe zagrożenie niż Mehmed. W rezultacie rzucili się na Mehmeda, co w dużej mierze wynikało z winy Musy. Musa złamał traktat z 1403 roku z Konstantynopolem, atakując miasto w 1411 roku, kiedy syn Sulejmana, Orhan, jak pisze Finkel, schronił się u cesarza. W 1413 Musa schwytał Orhana, ale z jakiegoś powodu go wypuścił. Pomimo tego aktu miłosierdzia wojna domowa trwała nadal.

NOWE SOJUSZE

Odważnym posunięciem Mehmed zawarł nowy sojusz z cesarzem Manuelem II, aby zyskać jego poparcie przeciwko swemu bratu Musie. W 1412 roku wysłannicy Manuela przypieczętowali pakt z Mehmedem w jego stolicy Anatolii w Bursie. Ponieważ flota bizantyjska nadal była najsilniejszą flotą we wschodniej części Morza Śródziemnego, Manuel zaoferował ją Stefanowi i Mehmedowi, aby przewieźli żołnierzy i zaopatrzenie na nadchodzącą kampanię przeciwko Musie, która miała być toczona w Europie, a nie w Turcji. Każdy statek bizantyjski był w stanie wystrzelić budzący strach „ogień grecki” w kierunku statków wroga – łatwopalną substancję, która podobnie jak dzisiejszy napalm wywołałaby pożar, którego praktycznie nic nie było w stanie ugasić. W 1412 roku, wspierany przez Bizantyjczyków i Serbów, Mehmed spotkał Musę w Camurlu w Serbii 5 lipca 1413 roku i odniósł miażdżące zwycięstwo. Po swoim triumfie Mehmed z kolei kazał udusić Musę. Po zwycięstwie Mehmed pozostał wierny traktatowi z cesarzem Manuelem. John Julius Norwich cytuje go w Krótkiej historii Bizancjum, jak wysłał tę wiadomość do Manuela: „Idź i powiedz mojemu ojcu, cesarzowi Rzymian, że od tego dnia jestem i będę jego poddanym, jak syn jego ojca. Niech mi tylko rozkaże, abym wykonywał

jego polecenia, a jako jego sługa z największą przyjemnością spełnił jego życzenia. W 1413 r. Mehmed został oficjalnie intronizowany jako sułtan Mehmed I. Przez resztę swojego życia Mehmed pozostał wierny paktowi zawartemu z Manuelem II. Teraz próbował zawrzeć pokój z niektórymi anatolijskimi arystokratami, którzy wspierali Musę lub Sulejmana przeciwko niemu w wojnie domowej. Od początku wspierała go duża liczba; pozostałych teraz szukał jako sojuszników. Dwa lata później, w 1415 r., Mehmed stanął w obliczu buntu prowadzonego przez jego brata Mustafę, który najwyraźniej zginął w bitwie pod Ankarą w 1403 r., lub przez bardzo przekonującego oszusta. W rzeczywistości Mustafa rozpoczął negocjacje z cesarzem Manuelem i rządzącym dożą Wenecji. Wyczuwając realne zagrożenie, Mehmed uderzył w Mustafę i Cuneйда z Aydin, anatolijskiego szlachcica, który zwrócił się przeciwko niemu, gdy po raz pierwszy zawarł pokój. Mehmed szybko pokonał ich obu, a kiedy szukali schronienia w greckim mieście Tesalonika, Manuel pozostał wierny swemu traktatowi z Mehmedem i uwięził ich obu. Mustafa został uwięziony na wyspie Lesbos.

MISTYCYZM

Jednak nadal nie było spokoju dla Mehmeda, którego można teraz słusznie nazywać Mehmedem I. Gdy wydawało się, że walka dynastyczna w jego rodzinie dobiegła końca, stanął w obliczu powstania islamskiego mistyka szejka Bedreddina w 1416 r. Szejek zagroził, że stanie się punktem zbornym dla wszystkich, których nadal nie zirykowały rządy Mehmeda; dlatego konieczne było, aby uderzył zdecydowanie. Mistycyzm, zwłaszcza suficki, miał szerokie, choć tajne, zwolenników w Imperium Osmańskim i Mehmed nie mógł ryzykować, że szejek będzie głosił religijny dżihad, czyli świętą wojnę, przeciwko jego rządom. Mehmed szybko zaatakował szejka Bedreddina, który został bezceremonialnie skazany na śmierć na rynku w Serres. Ponieważ Mircea z Wołoszczyzny najwyraźniej skłaniał się ku Bedreddinowi, choćby po to, by uzyskać większą wolność od centralnych rządów osmańskich, Mehmed zażądał od niego zakładników za swoje dobre zachowanie. Jak zauważa Finkel: „Jednym z tych chłopców był Vlad Drakula, znany później jako „Palownik”. Rzeczywiście, to od Turków Vlad nauczył się kary polegającej na wbiciu na pal. W 1416 roku Mehmed uczynił Wołoszczyznę formalnym państwem wasalnym Imperium Osmańskiego. Mehmed rządził przez pięć lat z niewielkim sprzeciwem wobec swoich rządów. Oderwany od konieczności prowadzenia odległych wojen, dał się poznać jako mecenas sztuki i wielki budowniczy. 26 maja 1421 roku w Edirne zmarł Mehmed I. Jednak został pochowany w Bursie, w sercu Anatolii jego Imperium Osmańskiego.

Mezoameryka: okres postklasyczny

Postklasyczna Mezoameryka (900–1500 n.e.) obejmowała cztery główne regiony geograficzne: strefy Majów na południu i wschodzie; centralne wyżyny, skupione w Basenie Meksyku; Zapotekowie z Doliny Oaxaca; oraz władze Mixtec w regionie na północ i zachód od Oaxaca. Okres postklasyczny w tych regionach, nazywany czasem „czasem kłopotów”, charakteryzował się kilkoma szerokimi i nakładającymi się trendami. Najważniejsze z nich to fragmentacja polityczna oraz powstanie i upadek nowych polityk; zwiększony nacisk na militarystykę, agresję i przemoc, któremu towarzyszy polityczna dominacja wznoszącej się klasy elit wojowników; instytucjonalizacja praktyki składania ofiar z ludzi; zwiększone ruchy i migracje ludów; oraz zakłócenia i rekonfiguracja regionalnych i dalekosiężnych sieci handlowych i handlowych.

TOLTEKOWIE

W Basenie Meksyku i na centralnych wyżynach okres postklasyczny został zainaugurowany upadkiem i upadkiem wielkiego miasta Teotihuacán około 650 roku; ekspansja i kurczenie się miast-państw Cholula, Xochicalco i El Tajín; oraz późniejsza fragmentacja polityczna regionu na wiele konkurujących ze sobą miast-państw. Około 900 roku na centralnych wyżynach szybko zyskało na znaczeniu inne państwo: Toltekowie. Pochodzący gdzieś z północnych pustyń, prawdopodobnie z okolic dzisiejszego

meksykańskiego stanu Zacatecas, Toltekowie byli tylko jedną z kilku fal imigrantów z suchych północnych regionów, do których osiadłe ludy z centralnych wyżyn stosowały nazwę rodzajową Chichimeca, co oznacza „rodowód psa” i kojarzący się zarówno z ich umiejętnościami bojowymi, jak i „barbarzyństwem”. Późniejszych Azteków nazywano także Chichimeca. Według legendy Tolteków, ich półboski założyciel Mixcóatl (Wąż Chmurny) szybko pokonał swoich przeciwników w jego nieubłaganym marszu do Kotliny Meksykańskiej, gdzie założył stolicę w Culhuacán. Następnie inny brat Mixcóatla zdradziecko go zamordował, po czym ciężarna wdowa uciekła na wygnanie, gdzie urodziła jego syna, któremu nadała imię Ce Acatl Topiltzín (Prince One Reed). Jako chłopiec Topiltzín został oddany wyznawcą Quetzalcoatla (Pierzastego Węża), głównego bóstwa dawnego wielkiego miasta Teotihuacán. Topiltzín przyjął nazwisko Quetzalcoatla i stał się Topiltzín-Quetzalcoatlem; człowiek-bohater zabił swojego wuja (zabójcę swojego ojca) i około roku 968 założył nowe miasto w północnej części Kotliny Meksykańskiej, Tula, które stało się stolicą Tolteków. Topiltzín-Quetzalcoatla stał się z kolei źródłem wszystkich oszałamiających osiągnięć Tolteków, w tym uprawy kukurydzy, wynalezienia pisma, wprowadzenia kalendarza rytualnego i wszystkich innych atrybutów cywilizacji Tolteków. W międzyczasie w stolicy Tolteków, Tula, wybuchła walka o władzę pomiędzy wyznawcami dwóch głównych rywalizujących ze sobą bogów, Quetzalcoatla i Tezcatlipoki (Dymiącego Lustra). Ten ostatni podstępnie nakłonił Topiltzína-Quetzalcoatla do nawiązania kazirodzkiego związku ze swoją siostrą i w konsekwencji tej hańby zmusił go do wygnania, najpierw do Choluli, a następnie do regionu Majów. W ten sposób, według legendy, Tezcatlipoca stał się wybitnym bogiem Tolteków. Kapryśne, kapryśne bóstwo, które lubowało się w obnażaniu słabości i pretensji istot ludzkich, Tezcatlipoca podobno wymagało w ramach swego prześlągnięcia rytualnej ofiary z ludzi. W ten sposób, według legendy, narodził się wśród Tolteków zwyczaj składania ofiar z ludzi. Bardziej prawdopodobne jest, że podobnie jak w przypadku innych polityk przed i po, rytualne ofiary z ludzi pojawiły się jako sposób dla klas rządzących Tolteków, zwłaszcza ich elity wojowników, na legitymizację i skonsolidowanie swojej władzy oraz zasianie strachu u ich rzeczywistych i potencjalnych wrogów. Toltekowie rządili znaczną częścią Basenu Meksyku aż do połowy XII wieku, kiedy to połączenie suszy, głodu i endemicznych wojen śmiertelnie osłabiło wciąż kształtujący się ustrój. W połowie XII wieku opuścili swoją stolicę Tulę, która stała się miejscem, z którego później Aztekowie rościli sobie bezpośredni rodowód.

ZAPOTEKOWIE

Wśród ludów Doliny Oaxaca, mówiących o Zapotekach, po upadku Monte Albán między 700 a 900 rokiem (końcowa faza Monte Albán IIIb i początek fazy IV) nastąpiła fragmentacja polityczna i powstanie wielu konkurujących ze sobą polityk. Do najświetniejszych z nich należał kompleks ceremonialny Mitla, na południowy wschód od Monte Albán, którego budowę rozpoczęto od początku do połowy lat 900. XX wieku, mniej więcej w tym samym czasie co Tula na północy i zachodzie. Ruiny w Mitla od dawna pobudzają wyobraźnię archeologów i gości swoimi eleganckimi liniami, precyzyjną kamieniarką i złożonymi geometrycznymi ozdobami. Podczas gdy pałace i dziedzińce Mitli zostały zbudowane na otwartej przestrzeni, pobliska twierdza świadczy o wzmożonym militarystyce, który charakteryzował władze Doliny Oaxaca długo po tym, jak samo miejsce Monte Albán zostało w dużej mierze opuszczone i stało się głównie miejscem pielgrzymek i rytuałów. Uczeni muszą jeszcze rozszyfrować inskrypcje Zapoteków zdobiące ruiny Monte Albán i inne miejsca w dolinie Oaxaca. Przypuszcza się, że określone gesty rąk reprezentują czasowniki; że glify niekalendryczne miały przekazywać informacje dotyczące spraw politycznych, wojskowych i rytualnych; oraz że istnieją nieodkryte jeszcze powiązania pomiędzy systemami pisma Majów, Zapoteków, Miksteków i Azteków. Badania nad tymi i pokrewnymi obszarami historii Zapoteków są kontynuowane.

MIXTEKOWIE

Górzyste obszary leżące na północ i zachód od Doliny Oaxaca były domem dla wielu Mixteków (Ludzi z Chmur), którzy wyłonili się w okresie postklasycznym. Do XII wieku te państwa mieszane rozszerzyły swoje wpływy na południe i wschód na obszary tradycyjnie kontrolowane przez Zapoteków – włączając okresowe okupacje Monte Albán i Mitla. Postklasyczny Mixtek rozwinął jeden z najbardziej ekstremalnych systemów rozwarstwienia społecznego w całej prekolumbijskiej Mezoameryce. Chociaż wszystkie polityki Mezoameryki kładły duży nacisk na czystość rodu, kolejność urodzenia i status elity, cechy te były szczególnie widoczne wśród postklasycznych Mixteców. Na przykład inskrypcje odnotowują co najmniej cztery przypadki pełnego małżeństwa brat-siostra wśród potomków władcy Mixtec o imieniu Osiem Jeleni – oczywisty wysiłek mający na celu zachowanie czystości rodu. Zarówno wśród polityk postklasycznych Mixteków, jak i Zapoteków niewiele było rozbudowanej hierarchii administracyjnej i biurokratycznej, która charakteryzowała inne państwa w tym okresie, w tym Azteków. Zamiast tego słowo panującego pana uznawano za prawo, wykonywane przez drugi poziom elitarnych lordów, którzy zarządzili poddanymi pod władzę głównego lorda. Państwo Azteków, które powstało w Basenie Meksyku w połowie okresu postklasycznego, wykazywało wszystkie główne cechy charakteryzujące postklasyczną politykę na centralnych i południowych wyżynach, zwłaszcza zwiększony nacisk na militarystykę, działania wojenne, ofiary z ludzi i podbój

Mezoameryka: południowo-wschodnie peryferie

Południowo-wschodnia Mezoameryka została tak słabo poznana, że nawet dwa miejsca Majów na tym obszarze, Copán i Quirigua, które kwitły od V do IX wieku, uważano raczej za wytwory wędrownych Majów, a nie za stworzone przez Majów, rdzennych mieszkańców tego regionu. Jednakże, jak zauważył Dennis Tedlock, tłumacz Popol Vuh, świętej księgi Majów Quiché z Gwatemali, kultura Majów obejmowała nie tylko prowincję Chiapas i Jukatan w Meksyku, ale także Gwatemalę, Salwador i Honduras. Według Tedlocka „inskrpcje na kamiennych pomnikach [czasami nazywanych stelami] pojawiły się po raz pierwszy na «wyżynach Chiapas» w I wieku p.n.e.”. Ostatecznie napisy rozprzestrzeniły się na cały obszar. Chociaż wiercono, że Majowie byli zasadniczo pokojowo nastawionym ludem, nowsze wykopaliska, takie jak to w Bonampak, wykazały, że byli oni równie wojowniczy, jak ci, którzy za nimi podążali, Toltekowie i Aztekowie. Jak zauważył Tedlock w Popol Vuh, Południowo-Wschodnia Mezoameryka stała się żyznym obszarem dla rozwoju Majów. Uaxactún w regionie Petén w Gwatemali zostało założone jako centrum ceremonialne w I lub II wieku, a El Mirador w północnej Gwatemali zostało założone mniej więcej w tej samej epoce. Termin centrum ceremonialne jest w badaniach mezoamerykańskich niejednoznaczny. Chociaż odnosi się to do stanowiska archeologicznego, na którym odbywały się ceremonie religijne, z pewnością musiała tam na stałe istnieć ludność miejska, aby zapewnić niezbędną oprawę ceremoniom zgodnym z kalendarzem Majów. Współczesne kultury Majów, kultury Mixteków i Zapoteków rozkwitły w dolinach Oaxaca w Meksyku, podczas gdy wielkie centrum w Teotihuacán dominowało na meksykańskich wyżynach. Miasta-państwa rozkwitły, gdy władzę sprawował szczególnie silny i utalentowany władca, podobnie jak złoty wiek starożytnych Aten kojarzy się z Peryklosem. Cywilizacja Majów nie była napędzana wielką potrzebą centralizacji, jak to później zaobserwowano w przypadku Azteków. Zamiast tego Majowie utworzyli miasta-państwa, takie jak Copán i Tikal, które zdawały się toczyć ze sobą niemal nieustanną wojnę. Można dokonać porównania do starożytnej Grecji, z jej wojnami między państwami-miastami, takimi jak Ateny i Teby, oraz do starożytnego Rzymu, z centralizacją, która doprowadziła do powstania jednego z największych imperiów na świecie. Wraz z końcem okresu klasycznego kultura Majów przeniosła się z południowo-wschodnich peryferii Mezoameryki na półwysep Jukatan w Meksyku. Chichén Itzá, Uxmal i Mayapán stały się ośrodkami kultury Majów w okresie postklasycznym, po roku 900. Cywilizacja i forma rządów pozostały jednak praktycznie niezmiennymi od czasów świetności południowo-wschodniej Mezoameryki. Poszczególne przywódcy zdominowali miasta-państwa Majów. Tradycyjne przekazy o cywilizacji Majów zwykle nazywają tych władców królami-kapłanami, ponieważ

przewodniczą oni zarówno sprawom państwowym, jak i religijnym. Jednak ich pozycja w społeczeństwie Majów była niepewna. W okresie postklasycznym między Chichén Itzá, Uxmal i Mayapán panował pokój przez około sto lat, aż około roku 1100 Mayapán rozpoczął wojnę podboju i zajął pozostałe dwa miasta-państwa Majów w Jukatanie. Przez około 200 lat Mayapán kontrolował organizację polityczną, która mogła być najbliższa królestwu, jakie wyewoluowało Majów. Jednak w 1441 roku Uxmal zrzucił panowanie Mayapan. Od tego czasu miasta-państwa Majów zostały uwikłane w serię wojen domowych, które zakończyły się dopiero podbojem Hiszpanii po przybyciu Hernána Cortésa do Meksyku w 1519 roku.

Mixtekowie i Zapotekowie

Zapotekowie i Mixtekowie byli grupami ludu mezoamerykańskiego, którzy zamieszkiwali ziemie w dolinie Oaxaca w Meksyku w różnym czasie. Obszar ten leżał na południe od dzisiejszego miasta Meksyk, na zachodnim wybrzeżu kraju i był bogaty w zasoby naturalne i kulturowe. Monte Albán było jednym z pierwszych miast Nowego Świata. Obecnie ruina, niegdyś służyła jako wspaniałe miejsce ceremonii z boiskami do gry w piłkę, placami, tunelami, grobowcami i budynkami. Archeolodzy mają dowody na to, że ludzie ci wiedzieli o nawadnianiu, ponieważ istnieją tarasy, które umożliwiają spływ wody źródlanej i utrzymanie upraw. Podobnie jak inne grupy mezoamerykańskie, praktykowali rytualne ofiary z ludzi. Ceremonie były złożone i wymagały użycia obsydianowych noży do wycięcia bijącego serca ofiary ze szczytu piramidy. Odkopano grobowce, w których pochowano szczątki królów i kapłanów wraz z ozdobnymi nagrobkami, niektóre z metalami szlachetnymi. Monte Alban było idealne jako centrum ceremonialne, ponieważ znajdowało się blisko miejsca, w którym spotykały się trzy ramiona doliny Oaxaca. Okresy występowania tych kultur są określone w oparciu o chronologię mezoamerykańską. Formację dzieli się na trzy grupy: wczesną, środkową i późną (300–150 n.e.), a klasyczną na cztery: wczesną (150–650 n.e.), późną klasyczną (650–900 n.e.), wczesnopostklasyczną (900–1200 n.e. n.e.) i późnego postklasycznego (1200–1521 n.e.). Zapotekowie i Mixtekowie zamieszkiwali meksykańską dolinę Oaxaca od późnego okresu formacyjnego do późnego okresu postklasycznego.

ZAPOTEKOWIE

Pierwsi Zapotekowie żyli w okresie średnioformacyjnym (okres preklasyczny) 500–400 p.n.e. Jednym z pierwszych znalezionych dowodów archeologicznych była makabryczna wiadomość w postaci rzeźb na stelach (kamiennych pomnikach). Była to płaskorzeźba (wypukła rzeźba) przedstawiająca martwego mężczyznę, obnażonego z całego ubrania, z krwią wypływającą z piersi i kilkoma zwojami z glifami (ozdobnymi napisami) pomiędzy nogami. Prawdopodobnie reprezentował wroga, który został złożony w ofierze. Styl sztuki, znany jako Danzantes, czyli tancerze, jest unikalny dla kultury Zapoteków i typowy dla tamtego okresu. Styl różni się od innych dzieł sztuki mezoamerykańskiej tym, że postacie ludzkie są zakrzywione, a nie kanciaste, pozbawione odzieży, ozdób ciała i biżuterii. Ukazani są w pozycjach aktywnych, a nie pozowanych, charakterystycznych dla władców innych okresów. Te straszne postacie są jeńcami w agonii, ponieważ poddano je rytualnym torturom i składano je w ofierze. Ich oczy są zamknięte, ich języki wystają, a dłonie i stopy są bezwładne. Uważa się, że reprezentują one osoby wysokiego szczebla, które zostały zabite przez innych władców, ponieważ są przedstawiani jako starzy, z brodami i bez zębów. Glify, połączenie symboli fonetycznych, liczb i elementów ideograficznych, były pierwszymi w Meksyku. Zapotekowie mieli kalendarz oparty na 260-dniowym roku i 52-letnim cyklu. Ich ceramika obejmowała dziobki lub wydrążone trójnożne miski wykonane z delikatnej szarej gliny. Szacuje się, że ta wczesna kultura Monte Albán I liczyła populację od około 10 000 do 20 000. Od około 200 r. p.n.e. do 250 r. n.e. (okres wczesnego klasycyzmu) Zapotekowie żyli we względnej harmonii i komforcie. Powstało kilka nowych budynków. Jedno z nich mogło być obserwatorium, ponieważ było zorientowane w kierunku jasnej gwiazdy znanej jako Capella. Inny budynek (określany jako budynek J)

ma wiele wąskich, ciemnych korytarzy, które łączą się we wspólnym wierzchołku. Na zewnątrz znajdują się bardziej typowe glify z wyszukаныmi nakryciami głowy, ale mają one zamknięte oczy. Uważa się, że te głowy i symbole przedstawiają zarówno zapisy dat, jak i zapisy zwycięstw nad sąsiednimi wrogami, gdy dane miasto było zaatakowane i zwyciężone. Starsze kultury często dokumentowały w ten sposób wojny. Chociaż kontakt z Majami był widoczny w elementach sztuki Majów zawartych w ich ceramice, w okresie klasycznym większy wpływ miał Teotihuacán, gigantyczny kompleks na północny wschód od Oaxaca. Zapotekowie nadal budowali tarasy i utrzymywali swój język Zapoteków, który pozostał dominujący. Mieli żywy panteon: bóg deszczu Cocijo; bóg kukurydzy, Pitao Cozobi; pierzasty wąż; bóg nietoperz; bóg ognia; i bogini wody. Zapotekowie prosperowali w Monte Albán aż do około 700 roku p.n.e., kiedy to opuścili to miejsce, prawdopodobnie z powodu nowych najeźdźców z północnego zachodu. Zapotekowie przenieśli się 40 km na południowy zachód od Oaxaca na obszar zwany Mitla, od słowa Mictlan w języku nahuatl, co oznacza Miejsce Umarłych. Nazwali go jednak Lyobaa, miejscem odpoczynku. Zbudowali pięć pałacowych budynków, strzeżonych przez fort na strategicznym wzgórzu. Te budynki nadal stoją; niestety po kontaktach z Europą kościół zniszczył i zastąpił rodzime struktury religijne. Na szczycie jednej z tych budowli zbudowano kościół z epoki kolonialnej.

MIXTEKOWIE

Mixtek pochodzi od azteckiego słowa oznaczającego Miejsce Chmur, ale ludzie, Mixe, używali słowa Ayuk do opisanie siebie. Oznaczało „słowo” lub „język”, słowo spokrewnione z ha”yyu:k, „ludźmi góry.” Najbardziej znani są ze swoich eleganckich ksiąg zwanych kodeksami, w których rysowali postacie przypominające kreskówki. Te książki ze skóry jelenia rozłożyły się, tworząc długi pasek, który można było odczytać fonetycznie. Z okresu przed podboju zachowało się osiem kodeksów Mixtek. Około roku 850, w okresie wczesnego klasycyzmu, Mixtekowie żyli w osadach na wzgórzach w północno-zachodniej części Oaxaca. W epoce postklasycznej, około roku 1000, przenieśli się na sąsiednie obszary, a następnie w dół do doliny Oaxaca, ponieważ uważali, że Monte Albán jest bezpieczne przed najeźdźcami. Najbardziej znanymi miastami Mixtek były Tilantongo i Teozacualco. Posiadali doskonałe zdolności artystyczne w zakresie rzeźbienia, obróbki metali, malarstwa i złotnictwa. W Muzeum Antropologicznym Inah w Meksyku znajduje się czaszka naturalnej wielkości wykonana z ogromnego kawałka kwarcu pochodzenia Mixtek. Ogromne ośrodki zbudowane przez Mixtek miały głównie charakter mieszkalny. Codzienne zajęcia odbywały się na dnie doliny, ale szczyty wzgórz były zarezerwowane dla miejsc ceremonialnych. W okresie postklasycznym większość wcześniejszego terytorium Zapoteków była pod ich kontrolą. Ich sukces przypisuje się sposobowi, w jaki organizowali grupy społeczne i wchodzili w interakcje z innymi. Klasa rządząca dziedziczością (kacykowie) była najwyższa; następną w kolejności była dziedziczna szlachta (tay toho), klasa robotnicza (macehuales), a na niektórych obszarach klasa służebna-dzierżawca (terrorazgueros), którą można porównać do europejskiego feudalnego poddanego pod względem statusu. Jak w każdej hierarchii, warstwy wyższe posiadały przywileje i władzę, stąd więcej niż jedna żona i kontrola nad zasobami naturalnymi, choć płęć nie odgrywała dużej roli w strukturze społecznej. Dwustronne linie pokrewieństwa determinowały linię, która była ważniejsza dla Mixteców. Zarówno kobiety Macehuale, jak i mężczyźni mogli posiadać ziemię. Ich język miał unikalne symbole reprezentujące dźwięki w porównaniu do innych języków pisanych, które do komunikacji używały glifów i rebusów. Imiona zwierząt zajmowały ważne miejsce w tytułach ich władców, takich jak Osiem Jeleni, Trzy Aligatory, Cztery Tygrysy czy Szpon Jaguara, ze względu na ich symboliczne znaczenie. Dokumentowane są narodziny, zgony, małżeństwa i podboje ziemskie. Rangę, zawód i status społeczny określały specjalne ozdoby. Najbardziej znany i potężny władca, Osiem Jeleni, miał pięć żon, a jego życie jest szczegółowo udokumentowane w Kodeksie Nuttal. Do roku 1350 n.e. Mixtekowie zawarli małżeństwa mieszane i przejęli kontrolę nad miejscami Zapoteków. W czasie podboju panowało wielkie bogactwo i wysoka kultura. Groby świadczyły o

królach, a ich dwory pochowano ze złota, srebra, turkusy, bursztynu, koralowca, pereł i rzeźbionych kości jaguara. Niepokonani przez swoich sąsiadów, przetrwali do przybycia Europejczyków.

Monowie

Monowie mogli być pierwszymi ludźmi zamieszkującymi Birmę. Monowie są również znani jako lud Taliang. Wyemigrowali, być może ścigani przez wrogów, do Birmy Południowej, gdzie mieszkali w pobliżu rzeki Saluin wpadającej do Zatoki Bengalskiej, niedaleko na wschód od granicy z Tajlandią. Ich populacja rozprzestrzeniła się również na Tajlandię. W 573 roku dwaj bracia Mon, książę Samala i książę Wamala, utworzyli królestwo Hongsavatoi, które znajduje się w pobliżu współczesnego miasta Pegu. Królestwo Mon cieszyło się niepodległością przez kilka stuleci. Jednakże w połowie XI wieku lud Mon znalazł się pod wpływem tych, których obecnie nazywamy Birmańczykami, którzy utworzyli królestwo Paganu. Buddyjski mnich z ludu Mon nawrócił pierwszego króla Paganu, Anawratę (1044–1077), na buddyzm theravada. Religia ta była powszechna w Azji Południowo-Wschodniej, zatem przejęcie władzy przez pagan mogło oznaczać w mniejszym stopniu podbój, a raczej asymilację. Zarówno Monowie, jak i Birmańczycy znajdowali się pod silnym wpływem Indii i w niektórych swoich pismach używali indyjskiego sanskrytu. Królestwo pagańskie odmówiło złożenia hołdu podbijającym Mongołom, wierząc, że ich odległość od kontrolowanych przez Mongołów Chin zapewni ochronę. W 1287 roku Kubilaj-chan, założyciel chińskiej dynastii Yuan (1279–1368), wysłał armię na południe, która w odwecie praktycznie zniszczyła Pagan. W tym czasie Mon, wraz z redukcją Pagan, znalazł się pod panowaniem poszukiwacza przygód z Tajów, który założył królestwo Mon Râmaññadesa, utworzone z trzech prowincji Bassein, Pegu i Martaban; miasto Pegu stało się pierwszą stolicą nowego królestwa. Królestwo Râmaññadesa zostało brutalnie zaatakowane w 1540 roku przez Birmańczyków z Taungu, którzy praktycznie zjednoczyli całą współczesną Birmę. Wraz z tą inwazją wygasła niezależność polityczna, ale ich tożsamość kulturowa i nacjonalistyczna pozostała silna, tak jak ma to miejsce do dziś. W XVIII wieku Monowie tymczasowo odrzucili birmańskie panowanie, by w zamian wywołać brutalne represje. W tym samym czasie, gdy Robert Clive rozszerzał brytyjskie panowanie w Indiach, birmański władca U Aungzeya rozpoczął ludobójczą inwazję na serce Mon. Jak pisze dr George Aaron Broadwell, inwazja „zniszczyła królestwo Mon, zabijając dziesiątki tysięcy Mon, w tym uczonych kapłanów Mon, kobiety w ciąży i dzieci. Tylko w stolicy zwycięscy Birmańczycy zamordowali ponad 3000 kapłanów. . . . Pozostali przy życiu kapłani uciekli do Tajlandii, a klasztory przejęli kapłani birmańscy. Większość literatury mon, napisanej na liściach palmowych, została zniszczona przez Burmanów. Używanie języka mon było zabronione, a językiem nauczania stał się Birman. Lud Mon był prześladowany, uciskany i zniewolony, a niezliczona ilość ludzi została spalona w wyniku holokaustu, podobnie jak Żydzi przez nazistów. Posiadłości Mon i ich majątek zostały splądrowane i spalone w całej Birmie. Monowie uciekali dalej na południe do birmańskiej prowincji Tenasserim i na wschód do Tajlandii”. Od tego czasu Mon pozostawał pod ścisłą kontrolą Birmy. Birmańska dynastia Alompra w XVIII i XIX wieku kontynuowała politykę U Aungzeyi, stosując politykę przymusowego wykorzenienia języka i kultury Mon, próbując przymusową asymilację z birmańską większością. Monom udało się zachować swoją kulturę, a zapisy o królestwie Râmaññadesa zostały spisane i zachowane w języku Mon. Birmańczycy dostali się pod panowanie brytyjskie w XIX wieku, po pierwszej wojnie birmańskiej (1824–26), drugiej wojnie birmańskiej (1852–53) i trzeciej wojnie birmańskiej (1885–87). Brytyjczycy zarządzili Birmą z przerwą w czasie II wojny światowej, aż do uzyskania niepodległości w 1948 r. Po uzyskaniu niepodległości Birmańczycy kontynuowali ucisk ludów Karen, Shan i Mon. Za swój sprzeciw wobec birmańskich rządów wojskowych Daw Aung San Suu Kyi otrzymała w 1991 r. pokojową Nagrodę Nobla. Lud Mon wygnany ze swojej ojczyzny nadal walczy o międzynarodowe uznanie swojej kultury, języka i wolności.

Mongke Khan

(r. 1251–1256) Przywódca mongolski

Mongke Khan był najstarszym synem Tului Khana (czwartego syna Czyngis-chana) i Sorghaghtani Beki oraz czwartym khaghanem, czyli wielkim chanem imperium mongolskiego. Był znanym wojownikiem i dowódcą, a także był znany ze swojego oddania mongolskiemu stylowi życia. Brał udział w kampanii w Europie Wschodniej pod przywództwem swojego kuzyna Batu Khana i zyskał jego przychylność. Dobre stosunki między rodzinami Batu (przywódcy Złotej Hordy) i Tului zostały wzmocnione, gdy syn i następca Ogotai Khana, Guyuk Khaghan (1246–1248), planował zasadzkę na Batu, a matka Mongkego potajemnie ostrzegła Batu o spisku, mimo że nic wynikło z tego, ponieważ Guyuk wkrótce zmarł. W walce między wnukami Czyngis-chana o jego następcę, Batu skutecznie sabotował próbę regentki Oghul Khaimish (wdowy po Gujuku), aby rada mongolska wybrała jednego z jej synów na kolejnego khaghana. Batu nie był zainteresowany byciem khaghanem, ale jako potomek najstarszego syna Czyngisa pragnął roli króla-twórcy i udało mu się wybrać Mongke na czwartego khaghana w 1251 roku. Mongke natychmiast umocnił swoją pozycję, bezlitośnie czyszcząc i zabijając swoich kuzynów i innych krewnych z gałęzi rodziny Ogotai i Chagatai (drugi syn Czyngis) oraz ich zwolenników. Przewidując swój wybór, Mongke utworzył rząd cieni. Dzięki temu mógł szybko działać, aby wypełnić polecenie swojego dziadka dotyczące podboju świata. Rządząc z Karakorum w Mongolii, gdy nie był w drodze, Mongke polegał na Mongołach na najwyższych stanowiskach w swoim rządzie, wspomaganych przez ludzi z podbitych grup etnicznych. Dokonał ważnych reform niezbędnych do zmobilizowania zasobów i siły roboczej poprzez ujednoczenie systemu poboru podatków, powstrzymanie wielu nadużyć i odbudowę gospodarek na niektórych już podbitych ziemiach. Począwszy od 1252 roku rozpoczął spis ludności i zasobów swoich ziem od Chin po Irak, aby oszacować podatki, kontrolować zasoby i zidentyfikować wykwalifikowanych rzemieślników. W 1252 Mongke rozpoczął trój etapową kampanię. Jeden z braci, Hulagu Khan, dowodził armią kierującą się na zachód, skutecznie atakując Kaszmir, asasyńców na Kaukazie, Iran i kalifat Abbasydów, a także zdobywając Bagdad w 1258 r. Krewny Złotej Ordy udał się do Korei, podbijając ją w 1259 r. Inny brat, Kubilai-chan, wyruszył na podbój królestwa Nanchao lub Dali (T'a-li) położonego we współczesnej prowincji Yunnan w południowo-zachodnich Chinach, zapewniając jego kapitulację w 1253 r. Jego najmłodszy brat, Arik Boke, pozostał w Mongolii. W 1256 roku Mongke ogłosił swój cel, jakim jest podbój południowej części Song (Sung), w ramach której przejmie osobiste dowództwo za pomocą trójstronnego ataku z północy, zachodu i południa. W środku kampanii Mongke zmarł w sierpniu 1256 roku z powodu ran lub czerwonki. Śmierć Mongkego dała Południowemu Songowi 20-letnie wytchnienie, ponieważ Kubilai natychmiast wstrzymał kampanię mającą na celu zapewnienie mu sukcesji na stanowisku khaghana. W późniejszej wojnie domowej między Kubilai i jego bratem Arikiem Boke zaangażowany był jego drugi brat, Hulagu, i różni kuzyni. Imperium mongolskie osiągnęło apogeum pod rządami Mongkego i nigdy nie podniosło się po kryzysie sukcesyjnym.

Morawy

Morawy były niezależnym królestwem słowiańskim, które rządziło środkowym Dunajem w IX wieku n.e. Istnieje bardzo niewiele zapisów historycznych dokumentujących jego historię, a dokładne pochodzenie i zasięg terytorialny królestwa Moraw nie są znane. Cesarz bizantyjski Konstantyn VII Porfirogeneta w swojej geografii politycznej *De administrando imperio* (ok. 950) określił królestwo jako składające się z terenów otaczających Morawę, odnosząc się albo do rzeki Morawy na dzisiejszych Morawach, albo do niezidentyfikowanego dotychczas miasta Morava, być może w pobliżu rzeki Sawy w północnej Serbii. Historycy słowaccy uważają, że Królestwo Wielkich Moraw obejmowało ziemie położone wzdłuż rzek Morawy i Dunaju i rozciągające się na całą dzisiejszą Słowację. Inni historycy umieścili centrum królestwa dalej na południe, na Węgrzech i w Chorwacji. Najwcześniejszymi znanymi mieszkańcami tego regionu byli Celtowie, do których dołączyli i ostatecznie wyparli Słowianie, którzy

przybyli około VI wieku. Źródła historyczne wspominają o krótkim istnieniu niezależnego królestwa słowiańskiego wzdłuż granicy frankońskiej w Europie Środkowej w drugiej ćwierci VII wieku. Po klęsce i zniszczeniu imperium Awarów przez Karola Wielkiego pod koniec VIII wieku w regionie wyłoniły się dwa ośrodki polityczne: księstwa Nitra i Morawa. W 828 roku książę Pribrina z Nitry zaprosił arcybiskupa Salzburga do wysłania misjonarzy do księstwa i założenia pierwszego kościoła chrześcijańskiego. Pięć lat później książę morawski Mojmir I pokonał Pribrinę i zmusił go do wygnania do królestwa Franków. Następnie Mojmir zjednoczył Nitę i Morawę, tworząc Wielkie Morawy. W 863 lub 864 roku następca Mojmira, książę Rastisław, poprosił cesarza bizantyjskiego o wysłanie misjonarzy na Morawy. Zwracając się o wsparcie do Bizancjum, Rastisław miał nadzieję wzmocnić swoją pozycję i zapewnić niezależność od królestwa Franków. Cesarz wysłał braci Cyryla i Metodego, bizantyjskich urzędników kościelnych, znających języki słowiańskie. Aby szerzyć chrześcijaństwo na Morawach, Cyryl opracował alfabet dla Słowian i przetłumaczył Ewangelię na ich język. Wprowadzona przez niego forma pisana, staro-cerkiewno-słowiańska, stała się podstawą późniejszego rozwoju literatury słowiańskiej. Wynaleziona przez niego cyrylica jest używana w wielu językach słowiańskich, w tym w rosyjskim, bułgarskim i serbskim. W latach 871–894 książę Świętopełk I dowodził Wielkimi Morawami, skutecznie odpierając ataki Franków i broniąc misyjnych wysiłków Metodego (Cyryl zmarł w 869 r.) przed ingerencją arcybiskupa salzburskiego. W 880 r. papież Jan VIII uznał Metodego za głowę niezależnego arcybiskupstwa na Wielkich Morawach, mianował biskupa Nitry i zatwierdził używanie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego jako czwartego języka liturgicznego, obok łaciny, greki i hebrajskiego. Wielkie Morawy osiągnęły swój szczyt pod koniec panowania Świętopełka, kontrolując Czechy oraz część Węgier i południowej Polski, a także dzisiejszą Słowację. Po śmierci Świętopełka jego synowie Świętopełk II i Mojmir II walczyli między sobą o kontrolę nad królestwem. Ich walka osłabiła państwo i naraziła je na ataki najeźdźców madziarskich, którzy wkraczali do regionu zza Karpat. Obaj książęta zginęli w bitwach z Madziarami gdzieś pomiędzy 904 a 907 rokiem. Klęska Bawarczyków dokonana przez Węgrów pod Bratysławą w 907 oznaczała trwałe osiedlenie się plemion madziarskich na środkowym Dunaju i wyraźny koniec Wielkich Moraw jako niezależna siła w Region.

Moskwa: Trzeci Rzym

Cywilizacja i kultura Cesarstwa Bizantyjskiego ze stolicą „Nowego Rzymu” (Konstantynopol) wywarły ogromny wpływ na rozwój Rosji. W IX wieku z cesarstwa chrześcijańskiego do Rosji wysłano chrześcijańskich misjonarzy. Ich praca zaowocowała, gdy w 988 roku książę kijowski Włodzimierz I (Władimir Wielki) zwrócił się do „Nowego Rzymu” o kierownictwo duchowe i przyjął chrzest w chrześcijaństwie. Włodzimierz nawrócił Rosję na świat chrześcijański. Patriarcha Konstantynopola mianował biskupa Kijowa i mianował najwyższe stanowiska w kraju aż do XV wieku. W 1054 r. podział religijny na „Stary Rzym” i „Nowy Rzym” utrwalił się wraz z rozstaniem się chrześcijaństwa katolickiego i prawosławnego. Chrześcijaństwo rosyjskie było mocno zakorzenione w sferze prawosławnej w teologii, eklezjologii, literaturze i liturgii. W XIII wieku zachodni krzyżowcy podbili Konstantynopol i większą część Cesarstwa Bizantyjskiego podczas Czwartej Krucjaty i próbowali narzucić katolickie chrześcijaństwo imperium prawosławnemu, podczas gdy prawosławie w Rosji doznało ciosu, gdy Mongołowie zniszczyli Kijów i ustanowili swoją hegemonię, która trwała do późnych lat XV wiek. Wraz ze zniszczeniem Kijowa i dominacją Mongołów w słowiańskim południowym regionie, w XIV wieku północne miasto Moskwa zaczęło zyskiwać na znaczeniu. W pierwszej ćwierci XIV w. metropolita rosyjski (najwyższa ranga biskupa prawosławnego, dawniej kijowskiego) zdecydował się osiedlić w mieście Moskwie. Przy wsparciu Kościoła wielki książę moskiewski Dymitr Doński pokonał Mongołów w bitwie na Kulikowyp Polu w 1380 r. Choć ich hegemonia trwała kolejne stulecie, władza Mongołów nad północną Rosją została osłabiona, a prestiż Moskwy znacznie wzrósł. Moskwa postrzegała siebie jako podtrzymującą płaszcz prawosławia przeciwko wrogim siłom chrześcijaństwa katolickiego, które w XIII i XIV wieku atakowały prawosławną Rosję za pośrednictwem Krzyżaków, Szwedów, Polaków i

Litwinów, a także sił niechrześcijańskich, takich jak Mongołowie. Do tego czasu metropolita Rosji był wybierany przez prawosławnego patriarchę Konstantynopola. Zmieniło się to jednak po soborze ferrrańsko-florenckim w latach 1438–39, kiedy Cesarstwo Bizantyjskie, w obliczu przeważającego zagrożenia ze strony muzułmańskich Turków Osmańskich, podporządkowało Cerkiew prawosławną papieżowi. Prawosławie moskiewskie i rosyjskie odrzuciły ten sobór kościelny i jego uległość jako sprzeczne z prawdziwym chrześcijaństwem. Odtąd Kościół rosyjski był niezależny od kontroli Konstantynopola. W 1453 roku Konstantynopol, czyli „Nowy Rzym”, został zdobyty przez Turków Osmańskich. Car rosyjski Iwan III Wielki (panujący w latach 1462–1505) poślubił siostrzenicę ostatniego cesarza bizantyjskiego i odziedziczył płaszcz imperium chrześcijańskiego założonego przez Konstantyna I (zm. 337), założyciela „Nowego Rzymu”. Rosjanie zrozumieli, że Bóg pozwolił, aby w V wieku Germanie złupili „Stary Rzym” i przenieśli imperialne i religijne centrum chrześcijaństwa do Konstantynopola. Teraz Bóg zdecydował, że Drugi Rzym powinien upaść. Ponieważ inne Patriarchaty Wschodnie (Aleksandria, Antiochia, Jerozolima) również znajdowały się w rękach muzułmanów, Kościółowi rosyjskiemu wydawało się, że wyraźnie jest orędownikiem prawosławia i oczywistym spadkobiercą przywództwa prawosławnych chrześcijan: był to Trzeci Rzym. Rosyjski mnich Filoteusz z Pskowa wyraził to najwyraźniej w swoim liście do cara Bazylego III w 1510 roku: „Dwa Rzymy upadły, ale trzeci stoi, czwartego nie będzie”. Nowym protektorem prawosławia został car moskiewski, a pod koniec XVI wieku metropolita moskiewski został awansowany do rangi patriarchy.

Mahomet, prorok

(ok. 570/571–632) przywódca religijny

Mahomet urodził się w Mekce w gałęzi Hashim głównego plemienia Qureish. Wychowywał się w biednym domu u dziadka i jako młody mężczyzna poślubił Khadiję, bogatą wdowę, która była także odnoszącą sukcesy bizneswoman. Pracując z Khadiją, Mahomet zyskał reputację uczciwego człowieka. Para miała jedną córkę, Fatimę, którą poślubił Ali. Dopóki żyła Khadija, Mahomet pozostał monogamiczny, chociaż poligamia była powszechną praktyką w całej Arabii. Po śmierci Khadiji Mahomet ożenił się kilka razy. Zgodnie ze zwyczajami panującymi na całym świecie małżeństwa te często zawierano w celu cementowania sojuszy plemiennych, religijnych i politycznych albo w celu zapewnienia wdowom ochrony i wsparcia. Jednakże małżeństwo Mahometa z Aiszą, córką Abu Bakra, wcześniej nawróconego muzułmanina, było według wszelkich relacji przymierzem miłości. W miarę jak Mahomet stawał się coraz bardziej religijny, zaczął medytować; w roku 610 otrzymał pierwsze objawienia od Allaha (Boga) przekazane przez anioła Gabriela na górze Hira. W jednej wizji lub śnie podróżował nawet na skrzydlatej bestii Buruq do Jerozolimy, która miała stać się trzecim świętym miastem islamu po Mekce i Medynie. Objawienia zostaną ostatecznie zapisane w Koranie, świętej księdze muzułmańskiej. Nowa religia była znana jako islam, czyli poddanie się Bogu. W ciągu roku Mahomet zaczął głosić słowo Allaha i nawrócić Khadiję, Alego, jego uwolnionego niewolnika Zaida i wuja Abu Taliba. Nowo nawróceni byli znani jako muzułmanie, czyli ci, którzy poddają się lub poddają woli Bożej. Kierowali się pięcioma filarami islamu jako artykułami wiary. W miarę jak raczkująca społeczność muzułmańska rosła, zamożne rodziny kupieckie w Mekce, zwłaszcza Umajjadów, zaniepokoiły się, że nowa religia może zagrozić lukratywnemu handlowi pielgrzymkowemu ze strony osób odwiedzających świętą Ka'abę, skałę w Mekce, którą czcili arabskie ludy plemienne przez wieki. Następnie zaczęli prześladować wyznawców muzułmanów, a nawet na pewien czas uwięzili Mahometa. Część nowych wyznawców uciekła do chrześcijańskiego królestwa Abisynii (dzisiejsza Etiopia), gdzie podobnie jak inni monoteciści zostali ciepło przyjęci. Obawiając się nasilenia prześladowań, a nawet śmierci, Mahomet przyjął zaproszenie mieszkańców Yathrib, zwanego później Medyną, do osiedlenia się w tym mieście. W 622 r. społeczność muzułmańska wyemigrowała lub dokonała hidżry do Medyny. Od tej daty rozpoczyna się muzułmański kalendarz księżycowy.

Mieszkańcy Mekki poprzysięgli zemstę, ale zostali dotkliwie pokonani przez muzułmanów w bitwie pod Badr w 624 r. Chociaż muzułmanie przegrali kolejną konfrontację pod umiejętnym wodzą proroka Mahometa, ostatecznie odnieśli triumf i wrócili do Mekki z Mahometem jako uznanym nowym przywódcą większości Arabii. Mahomet zmarł w 632 roku w mieście swoich narodzin. Mahomet nie miał synów, którzy dożyliby wieku dorosłego i nie pozostawił żadnych instrukcji co do tego, kto powinien przewodzić społeczności muzułmańskiej po jego śmierci. Po śmierci Proroka społeczność zebrała się i w niezwykle otwarty i demokratyczny sposób wybrała, w drodze konsensusu, Abu Bakra na swojego nowego kalifa lub przedstawiciela.

Mahomet z Ghur

(1149–1206) sułtan

Zwycięstwo Mahometa z Ghur nad królem radżputów Prithvirajem Chauhanem III (1178–1192) było punktem zwrotnym w historii Azji Południowej. Islam zaczął przenikać północną część subkontynentu indyjskiego, w dzisiejszych Indiach, Bangladeszu i Pakistanie. To było Muhammad z Ghur, który przygotował podwaliny pod ustanowienie władzy politycznej. Muizzuddin Muhammad z Ghur, znany również jako Shahbuddin, pochodził z regionu Ghur położonego we współczesnym Afganistanie. Z rywalizacji rodu Ghaznawidów i Ghuridów zwyciężył ten ostatni pod przewodnictwem Alauddina Husaina (1149–1161). Początki kariery Mahometa rozpoczęły się wraz z podbojem Ghazni w 1173 r. Był ambitny i nastawiony na karierę polegającą na powiększaniu terytorium. Mahomet nie mógł rozszerzyć swojej działalności na zachód z powodu obecności potężnej perskiej dynastii Khwarizm. Znalazł subkontynent indyjski rządony przez regionalne królestwa, pozbawione jedności między sobą, która mogłaby powstrzymać agresję zewnętrzną. Panujące napięcia społeczne, apatyczna postawa zwykłych ludzi i zaawansowana technologia wojskowa ułatwiły mu podbój. W 1175 Multan wpadł w ręce Mahometa, a potem zajął Uch i dolny Sind. Trzy lata później poniósł porażkę z rąk Chaluków z Gujrat. Bhimdev II pokonał Mahometa w pobliżu góry Abu. Mahomet zaplanował atak przez region Pendżabu, gdzie rządził król Ghanazvid Tajuddaula Khursav Malik (1160–86). W 1179 był panem Peszawaru, Lahore i Silakot. Większość obszarów dzisiejszego Pakistanu znajdowała się pod jego władzą. Jego granica terytorialna przylegała do Prithviraja III, władcy Chauhan w Delhi i Ajmer. W pierwszej bitwie pod Tarai w 1191 roku pokonał Mahometa. Ten ostatni został schwytany i postawiony przed Prithvirajem, który w akcie wielkoduszności wypuścił pokonanych. Prithviraj nie był zaprzyjaźniony z władcą Kannauj Gaharwar, Jaychandrą (1170–1193), a Mahomet to wykorzystał. Jaychandra stanął po stronie władcy Ghur, który był zgorzkniały z powodu wymuszonego małżeństwa Prithviraja z księżniczką Sanjuktą. Kontrola Radżputów nad północnymi Indiami dobiegła końca po tym, jak Mahomet pokonał Prithviraja w drugiej bitwie pod Tarai w 1192 r. Pokonany władca radżputów został wzięty do niewoli w Ghur i ostatecznie został oślepiony i zabity. Rozpoczęły się rządy z północnego zachodu, których kulminacją było ustanowienie politycznego królestwa Sułtanatu Delhi. Mahomet kontrolował większość północnych Indii oraz części Gujarat i Gwalior. Qutubuddin Aibak (1206–1210), generał Mahometa, został wyznaczony na przywódcę Delhi i Ajmeru. Uczynił stolicą Delhi i podbił Ranthambhor, Bulandshahr, Aligarh i Meerut. Mahomet powrócił na subkontynent indyjski w 1194 r. Pokonał swojego dawnego sojusznika Jaychandrę w decydującej bitwie stoczonej na brzegach rzeki Jamuna w pobliżu Chandawar. W ciągu roku Mahomet został panem północnych Indii po zajęciu Bayany, Varanasi i Gwalior. Wrócił do Ghur, pozostawiając swoich generałów, którzy skonsolidowali i jeszcze bardziej rozszerzyli terytorium Mahometa. Nawet odległe prowincje, takie jak Bengal, Bihar i Gujarat, odczuły atak nowych rządów. Podczas gdy porucznicy Mahometa byli zajęci na subkontynencie indyjskim, on wrócił, aby uregulować sprawy swojego macierzystego królestwa. Jego starszy brat Ghiyasuddin zmarł w 1202 roku, a Mahomet został władcą Ghur. Po trzech latach Alauddin Muhammad (1199–1220), władca Khwarizm Saha, pokonał go w bitwie pod Andhkhud. Mahomet

ponownie przybył do Indii w 1205 roku, aby stłumić bunt plemienia Ghakkar w Pendżabie. W drodze powrotnej do domu w następnym roku Mahomet zatrzymał się w Dhamyak nad brzegiem rzeki Jhelum. Został pchnięty nożem i zabity podczas odprawiania wieczornych modlitw na terytorium Ghokkar. Niektóre władze uważają, że za jego śmierć odpowiedzialna była sekta Isma'ili. Qutb ud-Din Aibak przejął kontrolę nad terytorium Mahometa w Indiach, ogłaszając niepodległość od Ghurydów. Ghurydzi nadal rządili królestwem Ghuridów aż do 1211 roku, kiedy Alauddin zaanektował ich królestwo. Zasięg terytorialny dynastii Khwarazm rozciągał się od Turkistanu na wschodzie do granic Iraku na zachodzie. Mongołowie podbili część terytorium Ghurid w Afganistanie. Wcześniejsze zwycięstwa Muhammada bin Qasima (712) i najazdy Mahmuda z Ghazni w latach 1000–25) nie doprowadziły do ugruntowania władzy politycznej. Główne obszary dzisiejszych Indii, Bangladeszu i Pakistanu znalazły się pod panowaniem Sułtanatu Delhi, który rządził po Mahomecie.

Murasaki Shikibu

(ok. XI w. n.e.) Japoński pisarz

Murasaki Shikibu była szlachcianką z dominującego klanu Fujiwara w Japonii. Kobiety z Fujiwary miały monopol na bycie żonami i konkubinami cesarzy, podczas gdy mężczyźni sprawowali władzę w imieniu władców. Była damą dworu cesarzowej i autorką powieści zatytułowanej „Opowieść o Genjim”, uznanej za wielkie i pionierskie dzieło literackie. Język japoński należy do rodziny altajskiej; jest wielosylabowy i spokrewniony z koreańskim. Ponieważ nie istniało rodzime pismo pisane, przywódcy Japonii przyjęli w VI wieku chiński system pisma. Przez kilka stuleci Japończycy z wyższych sfer kładli duży nacisk na naukę języka chińskiego oraz kopiowanie chińskich dzieł i rękopisów buddyjskich. Dokumenty japońskiego rządu, dzieła historyczne i prawne oraz dzieła literackie i poetyckie zostały napisane chińskimi znakami i nie można ich było odróżnić od dzieł o podobnej tematyce w języku chińskim. Pisząc japońskie imiona, musieli używać chińskich znaków nie ze względu na ich znaczenie, ale jako znaki fonetyczne. W IX wieku powstał fonetyczny styl pisma, w którym używano skróconych chińskich znaków dobranych ze względu na ich brzmienie. Sylaby te nazywano kana i nadawały się do zapisywania mówionego języka japońskiego. Choć kultura chińska pozostawała w Japonii bardzo prestiżowa, w 894 r. japoński dwór podjął decyzję o zaprzestaniu wysyłania ambasadora do Chin, co odzwierciedlało zamieszki w Chinach w obliczu zbliżającego się końca dynastii Tang (T'ang), a także rosnącą dojrzałość japońskich instytucji. W 710 r. powstała pierwsza stała stolica w Narze, wzorowana na stolicy Chin Chang'an (Ch'ang-an). Nara została opuszczona na rzecz nowej stolicy zwanej Heian (później Kioto) w 794 roku. Heian stało się bogatym miastem, w którym kwitło bogactwo i kultura. Podczas gdy mężczyźni nadal pisali po chińsku, szlachcianki w Heian, które nie były obciążone nauką literackiego chińskiego, zaczęły pisać zawiłe powieści, wspomnienia i poezję, używając pisma kana. Najśłynniejszym pisarzem była Murasaki Shikibu, który w latach 1008–1020 napisał Genji Monogatari, czyli Opowieść o Genjim. Jest to romans o życiu i miłościach wymyślanego księcia Genjiego, przedstawiający frywolne i dekadentkie życie dworskie tamtych czasów. Jest to wyrafinowany obraz społeczeństwa Heian, mający wielkie walory literackie i wnikliwość psychologiczną. Jest to pierwsza powieść w literaturze japońskiej napisana w języku kana. Inna praca dworskiej damy, Sei Shonagon, nosi tytuł Pillow Book i zawiera obserwacje i komentarze na temat manier i obyczajów japońskiego dworu. Obie panie i ich dzieła wywarły wpływ na inspirację późniejszych dzieł tego samego gatunku.

Muzułmańska Hiszpania

W 711 roku muzułmanie podbili południowe części Półwyspu Iberyjskiego. Do roku 714, po upadku Wizygotów, muzułmanie zdobyli silną kontrolę nad praktycznie całym Półwyspem Iberyjskim. Części południowej Hiszpanii znajdujące się pod panowaniem muzułmańskim nazwano al-Andalus. Rozległy region został podzielony na pięć prowincji administracyjnych – Andaluzję (w tym stolicę Kordobę i

Sewillę), Hiszpanię Środkową, Galicję i Lusitanię oraz region Ebro. System administracyjny ulegał zmianom, gdy w następnych stuleciach chrześcijanie odzyskali większą władzę nad częściami muzułmańskiej Hiszpanii. Jednak muzułmańska Hiszpania nie ograniczała się do regionu zwanego al-Andalus. Muzułmanie kontrolowali także części Aragonii, Katalonii i Nawarry. Części południowej Francji znalazły się na krótko pod panowaniem muzułmanów, ale silne francuskie siły zbrojne pod dowództwem Karola Martela zdołały je wypędzić w 756 r. Chociaż Kordoba nie była stolicą poprzednich władców, takich jak Bizantyjczycy i Rzymianie, leżała na rozdrożu ważnych szlaków handlowych. Ponadto miasto posiadało bogate zasoby rolnicze. Stamtąd kalifowie zarządzili częściami Afryki Północnej i Półwyspu Iberyjskiego. W rzeczywistości muzułmanie zgromadzili rozległe imperium rozciągające się od Hiszpanii po Indie i zarządzili różnymi grupami ludzi, co przyczyniło się do późniejszego rozwoju wyrafinowanej kultury w kosmopolitycznym otoczeniu, jakie można znaleźć w stolicach muzułmańskich, takich jak Kordoba. Do roku 757 al-Andalus zostało wyraźnie ugruntowane jako państwo muzułmańskie z populacją głównie arabską i berberyjską, ale także z wieloma konwertytami. W muzułmańskiej Hiszpanii dynastia Umajjadów rządziła Arabami z różnych miejsc, a także Berberami, Żydami i chrześcijanami. Językiem używanym przez różne grupy ludzi w Al-Andalus był język arabski.

Mikołaj I (zm. 867)

papież Mikołaj I był drugim papieżem zwanym „Wielkim” (pierwszym był Leon Wielki). Mikołaj był synem rzymskiego szlachcica i już w młodości otrzymał klasyczne wykształcenie. Jako młody człowiek rozpoczął służbę duchowną i przyjął święcenia diakonatu z rąk papieża Leona IV (847–855). Pod wpływem cesarza Ludwika II Mikołaj został wybrany na papieża 24 kwietnia 855 roku. Chrześcijaństwo w IX wieku było rozdrobnione. Biskupi zabiegali o władzę świecką w swoich diecezjach i ignorowali dekry rzymskiego papieża. Poprzedni papież osłabił urząd papieski, osłabił się także prymat papieża nad innymi biskupami. Mikołaj zmienił to częściowo poprzez swoje traktowanie arcybiskupa Jana z Rawenny. Jan walczył z papieżem o ziemie kontrolowane przez papieżstwo. Więził księży, którzy nie zgadzali się z jego polityką i znęcał się nad biskupami. Jan źle traktował przedstawicieli dyplomatycznych papieży, którzy starali się postawić go przed trybunałem papieskim. Papież Mikołaj ekskomunikował Jana za odmowę stawienia się przed trybunałem. Jan pojednał się, a następnie został ponownie ekskomunikowany za kontakty z innymi ekskomunikowanymi arcybiskupami. Epizod z arcybiskupem Janem z Rawenny i epizod z arcybiskupem Hincmarem z Reims ugruntowały prymat papieżstwa w sprawach dochodzących do roli papieża w hierarchii Kościoła i jego kontroli nad biskupami. Hincmar sprzeciwiał się prawu odwołania się do papieża w sprawach sukcesji kościelnej, ale ostatecznie uznał tę władzę prawną papieżstwa. Mikołaj wzmocnił także władzę papieżstwa nad kościelnymi prawami małżeńskimi. Lotar II Lotaryngii opuścił swoją żonę, aby poślubić inną kobietę. Na synodzie w Akwizgranie w 862 r. biskupi Lotaryngii poparli postępowanie Lotara. Inny synod, który odbył się w Metz w 863 r., potępił Lotara za porzucenie prawowitej żony. Papież Mikołaj, świadomy sprzecznych decyzji obu synodów, sprowadził przed siebie arcybiskupów, którzy poświadczyli obie decyzje. Nieporozumienie doprowadziło do ekskomuniki obu arcybiskupów i interwencji cesarza Ludwika II, który na dwa dni uwięził Mikołaja w Bazylice św. Piotra. Mikołaj ciężko pracował, aby pogodzić Lotara i jego żonę, ale bezskutecznie. Być może największym dziedzictwem papieża Mikołaja w historii było ustanowienie prymatu nad patriarchami Konstantynopola i Kościołem Wschodu. Patriarcha Ignacy został obalony w 857 r. z naruszeniem prawa kościelnego. Ekskomunikował nielegalnego następcę Ignacego, Focjusza, i doprowadził biskupów Wschodu do pojednania z Ignacym. W ten sposób biskupi wschodni zgodnie z prawem uznali, że papież jest „pierwszym wśród równych”. Prymat papieżstwa w doktrynie Kościoła został ugruntowany w słynnym liście Mikołaja Responsa Nicolai ad Consulta Bulgarorum. Grecy misjonarze niedawno nawrócili Bułgarię. W 863 r. władca Bułgarii, książę Borys, zaapelował do papieża o udzielenie odpowiedzi na 106 pytań dotyczących nauczania

Kościół. Mikołaj odpowiadał na pytania i, podobnie jak niektórzy z jego poprzedników, wyznaczył trend, aby na pytania doktrynalne odpowiadał papież, a nie miejscowi biskupi i duchowieństwo.

Marcin Luter i Reformacja

Ponad 1000 lat po św. Augustynie kwestia usprawiedliwienia przez wiarę przerodziła się w szalejący spór, który spowodował rozłam w Kościele rzymskokatolickim. W latach poprzedzających 1517 r. coraz większą popularnością cieszyła się sprzedaż odpustów. Odpusty były to świadectwa wydawane z upoważnienia Kościoła, zwalniające ludzi z określonych kar za grzechy. Zostały one teraz sprzedane, a sprzedający obiecywali przebaczenie wszystkich grzechów i pozornie łatwe wejście do nieba. Chociaż nie było to oficjalne nauczanie Kościoła, sposób, w jaki sprzedawano odpusty sugerował łatwe wejście. Marcin Luter stanowczo sprzeciwiał się sprzedaży odpustów, argumentując, że kartka papieru nie może dostać się do nieba, ponieważ nic, co człowiek mógłby zrobić, nie mogłoby skutkować wejściem do nieba. Jedynie łaska Boża była przyczyną usprawiedliwienia grzesznika. Chociaż Luter początkowo zamierzał przeprowadzić debatę teologiczną, jego styl argumentacji i różne ówczesne nurty polityczne zaowocowały postawą obronną po stronie Kościoła katolickiego. Wszyscy zgodzili się, że usprawiedliwienia można dokonać przez wiarę, jednak ostre różnice zdań dotyczyły niuansów roli uczynków (i związanej z nimi kwestii odpustów). W 1521 roku Luter został ekskomunikowany za swoje przekonania, ale to nie położyło kresu problemowi. Podjęto kilka prób pogodzenia tej kwestii, a rozmowa w Marburgu w 1538 r. niemal doprowadziła tę kwestię do pozytywnego rozwiązania.

Makao

Portugalia ustanowiła imperium handlowe w Azji w XVI wieku dzięki szeregowi ważnych portów, z których czerpano produkty kontynentu. Makao (Makau) było placówką Portugalii na wybrzeżu południowych Chin. Vasco da Gama był portugalskim odkrywcą i pierwszym Europejczykiem, który przez Afrykę dotarł do Indii. Za nim podążał Afonso de Albuquerque (1435–1515), wicekról portugalskich Indii, który przybył do Goa na zachodnim wybrzeżu Indii. W 1410 roku wysłał flotę, aby zdobyć Malakkę na Półwyspie Malajskim. Tam znaleźli wiele chińskich żaglowców handlujących jedwabiem i innymi produktami w całej Azji Południowo-Wschodniej. W 1517 roku wysłannik Portugalii Tomé Pires przybył do Guangzhou (Kanton) w delcie Rzeki Perłowej, ważnego portu handlowego od dwóch tysięcy lat. Osiem portugalskich statków oddało strzały z armat w ramach salutowania po wejściu do portu, co było rytuałem, który Chińczycy źle zrozumieli. Pires pozostał jednak w Chinach, próbując negocjować z rządem dynastii Ming (1368–1644). Chińczycy uznali go za odpowiedzialnego za występkę portugalskich marynarzy i zmarł w chińskim więzieniu w 1524 r. Pomimo tego niepomysłnego początku Portugalczycy nadal badali możliwości handlowe wzdłuż chińskiego wybrzeża i wreszcie pozwolono im zbudować placówkę na końcu półwyspu na południowo-zachodnim krańcu ujścia Rzeki Perłowej w 1535 r., kraina o powierzchni dwóch mil kwadratowych z dobrym portem zwanym Makao. Portugalczycy płacili Chinom czynsz za Makao, a w zamian mogli budować doki, obiekty handlowe, kościół, szkoły itd., a także mogli samodzielnie rządzić. Nawet gdy innym krajom europejskim pozwolono zakładać firmy handlowe w Kantonie, po zakończeniu sezonu handlowego musiały one opuścić swoje „fabryki” (biura i magazyny) wzdłuż nabrzeża poza tym miastem i wycofać się do Makao. Ponadto Makao stało się bazą wypadową dla misjonarzy jezuickich przybywających do Chin. Misjonarze jezuicy byli honorowani, a ich zasługi w takich dziedzinach jak astronomia, kartografia, architektura i broń zostały docenione przez dwór Ming, a później Qing (Ch’ing [1644–1911]). Kilku ojców jezuitów projektowało i nadzorowało produkcję broni w stylu europejskim, takiej jak części armat, w Makau dla rządu Ming do 1644 r., a później Qing. Przybycie Portugalczyków do Chin na początku XVI wieku otworzyło nowy rozdział w stosunkach Chin ze światem zewnętrznym. Stosunki chińsko-zachodnie zasadniczo różniłyby się od interakcji Chin z ich lądowymi sąsiadami oraz z wcześniejszymi perskimi, arabskimi i malajskimi handlarzami morskimi w minionych epokach.

Machiavelli, Niccolò

(1469–1527) historyk, dramaturg i dyplomata

Machiavelli urodził się 3 maja 1469 roku we Florencji. Rodzice zapewnili mu humanistyczne wychowanie, ze szczególnym naciskiem na gramatykę łacińską, retorykę i historię. W miarę dorastania pogłębiał wiedzę o dziełach filozofów i historyków starożytnej Grecji i Rzymu oraz zapoznał się z komediami Plauta. Machiavelli był szefem Drugiej Kancelarii i sekretarzem Dziesiątki Wojny Republiki Florenckiej od 1498 do 1512. Do jego obowiązków należały misje dyplomatyczne do głów państw na Półwyspie Apenińskim i w innych miejscach w Europie. Na szczególną uwagę zasługują misje do Ludwika XII, króla Francji, cesarza Maksymiliana I, Katarzyny Sforzy z Forli, papieża Juliusza II i Cesare Borgii, syna papieża Aleksandra VI. Kiedy Medyceusze obalili rządy republikańców w 1512 r., Machiavelli był podejrzany o spisek przeciwko nim, więziony i torturowany. Po niewinnieniu i zwolnieniu na mocy amnestii generalnej w 1513 r. zajął się pisaniem. Dorobek literacki Machiavellego jest obszerny. Jego Historia Florencji, zamówiona przez Medyceuszy, zaczyna się od początków miasta i kończy pesymistyczną nutą śmierci Lorenza de'Medici w 1492 roku. Sztuka wojny jest technicznym spojrzeniem na przygotowania wojskowe i stanowi apel w stronę obywatela. Najbardziej znane dzieło Machiavellego, Księżę, opiera się na jego doświadczeniach dyplomatycznych i lekturze historii starożytnej. Jest to kompleksowa ocena cech potrzebnych nowemu księciu do sprawowania przywództwa politycznego. Choć książka wzorowana jest na „lustrze dla książąt”, poradnikach powszechnych w epoce renesansu, wiele zawartych w niej zaleceń stanowi odwrotność cnót książęcych propagowanych przez tę literaturę. Jego znaczenie często sprowadzono do banalnego stwierdzenia: „Cel uświęca środki”. Niektórzy krytycy uznali tę książkę za poradnik dla potencjalnych autokratów. Już w stuleciu, w którym żył, Machiavelli i Księżę byli potępiani i demonizowani we francuskich kręgach protestanckich i w literaturze angielskiej elżbietańskiej. Zaatakowali go także czołowi jezuita, a jego dzieła w roku 1559 umieszczono na Indeksie Ksiąg Zakazanych Kościoła rzymskokatolickiego. Chociaż krytyka Machiavellego i Księcia trwa nadal, niedawne badania naukowe zmodyfikowały te negatywne oceny. Obecnie większy nacisk kładzie się na jego poparcie dla republikańizmu, zwłaszcza wyrażone w Rozprawach o pierwszych dziesięciu księgach Tytusa Liwiusza. Współcześni uczeni doceniają także twórczość literacką Machiavellego. Jego sztuka Mandragola przedstawia komiczne i ironiczne spojrzenie na renesansowe wzorce małżeńskie oraz oferuje wnikliwą analizę pragnień i ambicji. Inna, Clizia, opowiada o próbach starszego, żonatego mężczyzny, by zdobyć miłość młodej kobiety. Bajka Belfagor opowiada o przeżyciach diabła, którego diabeł deleguje do spędzenia czasu w małżeństwie na Ziemi. Jego Tercety o fortunie to rozszerzone studium Fortuny, którą uosabia jako kobietę i kojarzy się z niezgodą i nieprzewidywalnością w sprawach ludzkich. Machiavelli zmarł 21 czerwca 1527 roku i został pochowany w bazylice Santa Croce we Florencji.

Magellan, Ferdynand

(1480? –1521) Portugalski odkrywca

Dokładna data urodzenia Ferdynanda Magellana nie jest znana, ale przyjmuje się, że był to rok 1480. Jego rodzice byli drobną szlachtą. Po powrocie wyprawy Vasco da Gamy z Indii Portugalia rozpoczynała tam kolejne wyprawy. Kiedy Francisco de Almeida, pierwszy wicekról Indii portugalskich, wyruszył do Indii w 1505 roku, dołączył do jego wyprawy. Magellan spędził tam osiem lat na różnych stanowiskach. Brał także udział w wyprawie Diogo Lopesa de Sequeiry do Malakki w latach 1508–09. Magellan powrócił do Portugalii w 1513 roku. Magellan służył następnie w Maroku, gdzie brał udział w szeregu bitew i potyczek. Pełnił także funkcję kwatermistrza odpowiedzialnego za łupy wojenne. Po powrocie do Portugalii zwrócił się do króla Manuela o podwyższenie wynagrodzenia, lecz prośba została odrzucona ze względu na pogłoski, że sprzedawał on bydło wrogom Portugalii w Maroku. Magellan

wrócił do Maroka, aby oczyścić swoje imię, aby król rozważył jego prośbę o wyższą pensję. Król Manuel nadal zaprzeczał podwyżce. Najwyraźniej był to jeden z głównych powodów decyzji Magellana o zwróceniu się do Hiszpanów z pomysłem znalezienia przejścia z Europy do Indii, płynąc na zachód, wokół obu Ameryk lub przez Ameryki. Magellan przekonał Hiszpanów do wsparcia wyprawy w 1517 r. Wyprawa wyruszyła we wrześniu 1519 r. z pięcioma statkami. Popłynęli do południowoamerykańskiego wybrzeża Brazylii. Stamtąd Magellan zbadał zatokę Rio de Janeiro i Rio de la Plata, po czym zatrzymał się na zimę w Patagonii od marca do sierpnia 1520 roku. W tym czasie Magellan stanął w obliczu buntu i zobaczył, jak jeden z jego statków opuszcza wyprawę. Po zakończeniu zimy Magellan kontynuował podróż na południe wzdłuż wybrzeża Ameryki Południowej. Po dotarciu na południowy kraniec Ameryki Południowej Magellan potrzebował 38 dni, aby znaleźć przejście na Pacyfik przez cieśninę, która teraz nosi jego imię, Cieśninę Magellana. Po znalezieniu drogi na Pacyfik wyprawa rozpoczęła się 28 listopada 1520 roku zachodnim wybrzeżem Ameryki Południowej. Magellan potrzebował 98 dni, aby przepłynąć Pacyfik z nadzieją dotarcia do Chin, ale zamiast tego dotarł na ląd na Guam. Stamtąd wyprawa kontynuowała kurs zachodni, który 7 kwietnia 1521 roku doprowadził ich do Cebu. Tam Magellan zawarł sojusz z lokalnym przywódcą i zgodził się pomóc im w ataku na sąsiednią wyspę. To właśnie podczas tego ataku 27 kwietnia 1521 r. Magellan zginął. Wyprawa kontynuowała podróż na zachód i ostatecznie dotarła z powrotem do Hiszpanii, po okrążeniu Przylądka Dobrej Nadziei we wrześniu 1522 r., trzy lata po jej wyjeździe. Chociaż Magellan nie dożył chwili, gdy opłynął kulę ziemską, podróż ta była wynikiem jego ambicji i determinacji. Ważniejsze było odkrycie sposobu podróżowania z Oceanu Atlantyckiego na Pacyfik w kierunku zachodnim, a nie wokół Afryki.

Malakka, kolonizacja portugalska i holenderska

Malakka (Melaka) to osada, która kontroluje strategicznie ważne Cieśniny Malakka, a tym samym szlak morski łączący Chiny z zachodem. Cieśnina łączy się także z Wyspami Korzennymi Indonezji. Położenie Malakki uczyniło ją atrakcyjną dla piratów. Osada została założona w Malakce przez sumatrzańskiego księcia Paramasverę na początku XV wieku i szybko zyskała na znaczeniu. Księżę przeszedł na islam, a Sułtanat Malakki stał się ważną placówką tej religii w regionie Azji Południowo-Wschodniej. W XVIII wieku sułtanat stał się dopływem dynastii Ming w Chinach. Portugalczycy byli pierwszymi Europejczykami, którzy przybyli do Malakki i zdobyli ją w 1511 roku z siłami dowodzonymi przez Afonso de Albuquerque. Portugalczycy kontrolowali Malakkę przez 130 lat, zanim zostali wyparci przez Holendrów. Pokonany sułtan założył nową stolicę w Johor i próbował wypędzić Portugalczyków w sojuszu z pobliskimi władcami malajskimi, ale ich wzajemna rywalizacja uniemożliwiła im zawarcie skutecznego sojuszu w celu pokonania Portugalczyków. Acehńczycy podjęli najpoważniejszą próbę wypędzenia Portugalczyków z armadą złożoną z 300 łodzi, być może 15 000 żołnierzy i artylerzystów z Turcji. Portugalczycy byli jednak w stanie odeprzeć powtarzające się ataki. Portugalczycy próbowali nawrócić część mieszkańców Malakki na chrześcijaństwo. Znany jezuita św. Franciszek Ksawery spędził trochę czasu w tym regionie. Przybycie Sir Francis Drake'a z Anglii pod koniec XVI wieku przyniosło regionowi nową potęgę i kolejne wyzwanie dla Portugalii. W drugiej połowie XVI wieku w regionie zaczęły działać również statki holenderskie, będące częścią holenderskiego imperium handlowego. Holendrzy ostatecznie zawarli silny sojusz z Johor, państwem na Półwyspie Malajskim, dzięki czemu byli w stanie przeprowadzić udane oblężenie, które zakończyło się przejściem przez Holandię kontroli nad Malakką. Wzrost znaczenia Malakki w XVI wieku i później był wynikiem lokalnych elit i ich zdolności do mobilizowania sieci handlowych oraz przybycia przedsiębiorczych Chińczyków, którzy zostali kupcami, górnikami i handlarzami ogólnymi. Inne grupy etniczne również przyczyniły się do uczynienia Malakki portem kosmopolitycznym. Należą do nich Hindusi, Arabowie, Persowie i inni Europejczycy

Malinche, La (Doña Marina)

(ok. 1496 – ok. 1529) tłumaczka

La Malinche była jednym z kluczowych graczy w XVI-wiecznym podboju Meksyku przez hiszpańskich konkwistadorów. Niewiele jednak wiadomo o życiu Malinche przed i po latach hiszpańskiego podboju w latach dwudziestych XVI wieku. Malinche urodziła się w szlacheckiej rodzinie azteckiej klasy wyższej. Jej imię prawdopodobnie pochodzi od zniekształcenia słowa Malintzin w języku nahuatl. Urodziła się prawdopodobnie w Oluta, w prowincji Coatzacoalcos, która znajduje się na obszarze pomiędzy środkowym Meksykiem a półwyspem Jukatan. Po śmierci ojca matka sprzedała Malinche w niewolę. W tym czasie Malinche nauczył się kilku języków, w tym języka majańskiego. Miała około 18 lat, gdy hiszpańscy konkwistadorzy wylądowali w Meksyku i rozpoczęli podbój jej ojczyzny. W kwietniu 1519 roku Malinche została tłumaczem Hernána Cortésa podczas jego kontaktów z Aztekami. Natychmiast została ochrzczona jako członkini Kościoła rzymskokatolickiego, a Hiszpanie nadali Malinche chrześcijańskie imię Marina. Duża część informacji, które przetrwały na temat Malinche, pochodzi z pism Bernala Díaza del Castillo. W swoich pismach Diaz zauważył, że Malinche była piękną kobietą, inteligentną, niezwykle lojalną i niełatwo ją zawstydzić. Ona była niezwykle szanowana przez wielu mężczyzn, zarówno Azteków, jak i Hiszpanów, z którymi współpracowała, pełniąc rolę tłumacza Cortésa. W swojej słynnej książce *Odkrycie i podbój Meksyku, 1517–1521* Díaz del Castillo stwierdził, że matka Malinche wyszła ponownie za mąż po śmierci swojego pierwszego męża, ojca Malinche. Kiedy jej matka urodziła nowego syna, aby zabezpieczyć dziedzictwo dziecka, matka i ojczym Malinche sprzedali dziewczynkę w niewolę niektórym Aztekom z Xicalango. Następnie Aztekowie z Xicalango sprzedali Malinche grupie Azteków z Tabasco. Po krótkim pobycie w Tabasco Malinche została ostatecznie podarowana Cortésowi po przybyciu do Meksyku. Oprócz pracy jako tłumacz dla Cortésa Malinche służyła jako przewodnik i dyplomata. Cortés był pod takim wrażeniem wysiłków Malinche na jego rzecz, że w końcu zaaranżował jej małżeństwo z jednym ze swoich ludzi, kastylijskim rycerzem imieniem Juan de Jaramillo. Pobrali się w mieście Orizaba. Później urodziła mu córkę o imieniu María. Pomimo małżeństwa z de Jaramillo Malinche pozostała kluczową postacią w późniejszych wyczynach Cortésa w Tenochtitlán. Diaz zauważył, że była obecna, gdy Cortés prowadził negocjacje z Montezumą II w 1523 r. Pracując z hiszpańskim księdzem Geronimo de Aguilar, Malinche przetłumaczył słowa Cortésa na dialekt nahuatl, którym posługiwał się Montezuma, po tym, jak de Aguilar przetłumaczył z hiszpańskiego na dialekt Majów, który ona rozumiała. Później Malinche najwyraźniej opanował na tyle biegle język hiszpański, że pomoc Aguilara nie była już potrzebna podczas ostatecznych negocjacji z Montezumą. Rzeczywiście, Malinche biegła w zakresie języka i świeckiej polityki była tak wielka, że pełniła nawet funkcję doradcy króla Azteków podczas jego kontaktów z Cortésem. Oprócz relacji zawodowych Malinche urodziła Cortésowi syna o imieniu Martín. Wydawało się, że Cortés darzył pewnym szacunkiem swój związek z Malinche, nadając ich synowi imię Martín na cześć własnego ojca. Cortés później legitymizował chłopca i wydawało się, że w późniejszym życiu zawsze faworyzował Martina wśród innych swoich dzieci. Jednak w większości listów Cortésa odsyłanych do Hiszpanii, ilekroć wspominał Malinche, zawsze była to jej rola jako jego tłumaczki. W swojej hiszpańskiej korespondencji nigdy nie wspominał o żadnych szczegółach osobistych Malinche. W ciągu następnych kilku lat moc Malinche wydawała się rosnąć. Zawsze ubierała się w drogie stroje i zdawała się mieć fryzurę według najbardziej eleganckiej, rodzimej mody. Podróżowała z Cortésem po dużej części Meksyku, tłumacząc dla niego jego kontakty z Imperium Majów w 1526 roku. Jakiś czas po narodzinach ich syna Martina stosunki między Malinche i Cortésem wydawały się słabnąć. Rzadko wspomina się o niej w korespondencji Cortésa z połowy lat dwudziestych XVI wieku. Po zakończeniu hiszpańskiego podboju Meksyku pod koniec 1526 roku Malinche prawie znika z zapisów historycznych do tego stopnia, że o jej śmierci odnotowano niewiele lub nie ma żadnych informacji. Istnieją spekulacje, że mogła umrzeć z powodu komplikacji związanych z narodzinami swojej córki Marii w 1527 r., ponieważ według zapisów jej mąż Juan de Jaramillo ożenił się ponownie w następnym roku.

Oczernianie w historii

Oczernianie Malinche w historii Meksyku można przypisać wygnaniu Hiszpanów przez Meksykanów w 1821 roku. Malinche stało się synonimem wizerunku Ewy. Meksykańscy nacjonałiści zaczęli obwiniać Malinche za wszystkie nieszczęścia, jakich doświadczył naród meksykański podczas kolonialnych rządów Hiszpanów. Stała się kozłem ofiarnym, gdy rząd meksykański potrzebował kogoś, kogo można winić za zły stan spraw politycznych, z jakim borykał się nowy rząd Meksyku w latach dwudziestych XIX wieku. Malinche została przedstawiona jako szkarłatna kobieta, której działania wynikały z jej skrajnego apetytu seksualnego. W XIX wieku, zwłaszcza w meksykańskich ruchach literackich i artystycznych, rola Malinche jako stratega interpretacyjnego i dyplomaty została praktycznie zignorowana. Jej historyczna reputacja została zredukowana do bycia jedynie spragnioną seksu kochanką Cortésa, która zdradziła swój lud. W rzeczywistości Malinche była szanowaną kobietą, która odegrała kluczową rolę w hiszpańskim podboju Meksyku oraz w rozwoju i rozprzestrzenianiu się chrześcijaństwa wśród ludów Azteków i Majów. Choć kobiety takie jak La Malinche są oczerniane za role, jakie odegrały w podbojach ich narodów przez obcych najeźdźców, to potępienie oznacza ważną rolę, jaką te kobiety odegrały w świeckiej polityce swoich ojczyzn.

Maria Teresa z Austrii

(1638–1683) królowa Francji, żona króla Ludwika XIV

Rola Marii Teresy jako królowej Francji i żony króla Ludwika XIV była niepewna, ponieważ w XVII wieku hiszpańska gałąź dynastii Habsburgów wykorzystywała ją do zapewnienia pokoju z Francją. Król Hiszpanii Filip IV i Elżbieta Francuska powitali narodziny swojej córki Marii 10 września 1638 r. Ambicje kardynała Julesa Mazarina i Anny Austriackiej, matki króla Ludwika XIV, aby powiązać dynastię Burbonów z hiszpańską gałęzią rodziny Habsburgów sięga 1646 r. Te dwie osoby chciały stworzyć związek małżeński między Ludwikiem XIV i Marią Teresą, aby ustabilizować stosunki między rządami francuskim i hiszpańskim, ponieważ oba kraje toczyły wojnę od 1635 r. Proponowane rozwiązanie wiązało się z komplikacjami, ponieważ hiszpańska rodzina Habsburgów nie chciała dać dynastii Burbonów możliwości odziedziczenia jakiegokolwiek części imperium hiszpańskiego. Hiszpański sąd również niechętnie zgodził się na proponowane małżeństwo, ponieważ obawiał się, że potomstwo tego związku spowoduje niestabilność w imperium hiszpańskim, ponieważ rywalizujący pretendenci mogą próbować przejąć różne części imperium. Niepokój hiszpańskiego dworu związany z proponowanym małżeństwem złagodził fakt, że Mariana Austriacka, druga żona Filipa IV, urodziła w 1657 roku syna o imieniu Filip Prospero. Pomimo faktu, że w XVII wieku śmiertelność noworodków była wysoka, narodziny tego syna sprawiły, że Filip IV bardziej zgodził się na małżeństwo Marii i Ludwika XIV. Umowa małżeńska między Marią i Ludwikiem XIV została sfinalizowana wraz z sfinalizowaniem traktatu pirenejskiego w 1659 r., a pobrali się w czerwcu 1660 r. Zgodnie z umową małżeńską Maria zrzekła się wszelkich roszczeń terytorialnych, jakie posiadała, wobec Cesarstwa Hiszpańskiego i rodzina Habsburgów musiała zapewnić w posagu Marii 500 000 złotych escudo. Ze względu na słabość finansową Cesarstwa Hiszpańskiego rodzina Habsburgów nie była w stanie zgromadzić wystarczających środków na posag. Pomimo tego, że Marie zrzekła się roszczeń do Cesarstwa Hiszpańskiego, nie była w stanie tego zrobić ze strony swojego potomstwa, o czym Mazarin wiedział w chwili ślubu. Mazarin zamierzał także wykorzystać niezdolność rządu hiszpańskiego do zapłaty posagu jako pretekstu do zignorowania faktu, że Maria zrzekła się spadku na rzecz części imperium hiszpańskiego. Rząd francuski wykorzystał niepowodzenie rządu hiszpańskiego w zapłaceniu posagu jako usprawiedliwienie ataku na hiszpańską Holandię w 1667 r., co doprowadziło do wojny o decentralizację. Maria była pobożną kobietą, która wierzyła, że jej obowiązkiem jest poślubienie Ludwika XIV i zapewnienie mu potomstwa, które będzie jego następcą. Marie wypełniła te obowiązki wobec Ludwika XIV, dając mu kilkoro dzieci, ale do dorosłości dożył jedynie ich syn Ludwik. Często się modliła i darzyła wielkim podziwem księży, ale troszczyła się także o katolicką wspólnotę wyznaniową. Pomimo tej skrajnej wiary w religię nie

udało jej się zdobyć silnego wpływu we francuskim rządzie, prawdopodobnie z powodu braku wykształcenia i złych relacji z mężem. Związek Marii z Ludwikiem XIV był trudny, ale ona nadal była wobec niego lojalna i wypełniała swoje obowiązki jako żona i królowa. Maria rzeczywiście wywarła pewien wpływ na dwór francuski jako regentka w 1672 r., kiedy Ludwik XIV walczył w Holandii, ale trwało to przez krótki okres. Ludwik XIV miał kilka kochanek, co było faktem dobrze znanym na dworze francuskim. Marie dowiedziała się o wielu z tych związków, ale zazwyczaj upłynęło trochę czasu, zanim została wtajemniczona w te informacje. Pomimo tego, że Maria nie miała większych wpływów na dworze francuskim, jej śmierć 30 lipca 1683 roku została we Francji należnie optakiwana poprzez państwowy pogrzeb. Istnieją pewne spekulacje, że Marie mogła zostać otruta, ale nie ma niezbitych dowodów na poparcie tego twierdzenia. Obrzędy pogrzebowe Marii wykazywały podobieństwa do obrzędów pogrzebowych przestrzeganych przez egipskich faraonów, ponieważ wyjęto jej serce z ciała, umieszczono w srebrnym pudełku i złożono w kaplicy znajdującej się w Val-de-Grâce, a także wyjęto z niej jelita ciała i złożono w urnie.

Maria I (Krwawa Mary)

(1516–1558) katolicka królowa Anglii Tudorów

Maria I, królowa Anglii, urodziła się 18 lutego 1516 roku w Pałacu Greenwich w Londynie w Anglii. Jej ojciec, Henryk VIII z dynastii Tudorów, również urodził się w Greenwich 28 czerwca 1491 roku. Maria była piątym dzieckiem Henryka i jego pierwszej żony, Katarzyny Aragońskiej. Chociaż w Greenwich panowała radość z narodzin Marii, Henryk VIII był zawiedziony faktem, że Katarzyna Aragońska nie urodziła syna. Maria jako jedyna z dzieci Katarzyny i Henryka VIII dożyje dorosłości. W czasach, gdy monarchami byli raczej mężczyźni, dyplomatycznym celem młodej Marii było zapewnienie ojcu strategicznego przymierza małżeńskiego. W oczach Henryka VIII jedynym sposobem na zabezpieczenie tronu w rodzinie Tudorów – i uczynienie z niej prawdziwej dynastii – było posiadanie syna płci męskiej, który miał zostać jego następcą na stanowisku króla. W rezultacie Henryk rozpoczął starania o rozwód z Katarzyną Aragońską i ponowne małżeństwo w nadziei, że spłodzi męskiego potomka Tudorów. Aby jednak zapewnić sukcesję Tudorów na tronie, Maria została uznana przez ojca za księżniczkę Walii, co oznaczało, że w przypadku śmierci ojca bez męskiego potomstwa, ona zastąpi go jako królowa Maria I. Ostatecznie Henryk rozwiązał małżeństwo z Katarzyną Aragońską i poślubił swoją kochankę Annę Boleyn, koronowaną na królową Anglii w 1533 r. Będąc w ciąży w chwili ślubu z Henrykiem, urodziła księżniczkę Elżbietę, przyszłą Elżbietę I, we wrześniu 1533. Król jednak był zdecydowany to zrobić, we wszystkim sobie radził, Henryk był sfrustrowany w pogoni za męskim dziedzicem Tudorów. W 1534 roku Henryk nakazał parlamentowi uchwalenie Aktu Supremacji, który uczynił go głową Kościoła rzymskokatolickiego w Anglii, znanego jako Kościół anglikański. Jeśli chodzi o księżniczkę Marię, była ona narażona na niemal podwójne niebezpieczeństwo, ponieważ nadal wspierała swoją matkę i Kościół katolicki. Boleyn była jej zaciętym wrogiem, zwłaszcza po urodzeniu Elżbiety jako rywalki Marii o tron i obawiano się, że Boleyn zażąda egzekucji Marii. Wreszcie za namową głównego ministra króla, Tomasza Cromwella, Maria zgodziła się na Akt Supremacji. Kiedy w maju 1536 roku Anna Boleyn została stracona za cudzołóstwo, większość niebezpieczeństwa spadła na Marię. Następna żona Henryka, Jane Seymour, w końcu w październiku 1537 r. urodziła męskiego potomka, Edwarda VI. Seymour rozpoczęła pojednanie z Marią, która nadal zajmowała miejsce w sercu jej ojca jako jego „największy klejnot”. Niestety, Jane zmarła wkrótce po porodzie, a Edward rządził jedynie w latach 1547–1553, kiedy to Maria została królową. Kiedy Maria wstąpiła na tron w lipcu 1553 r., początkowo lekko podchodziła do kwestii religii, nie chcąc wstrząsnąć Anglią poprzez uchylenie Aktu Supremacji i nowego porządku, który z nim przyszedł. Jednak Maria uznała rozwód Henryka z matką za nieważny, co z prawnego punktu widzenia uczyniło Elżbietę bękartem. Przyrodnie siostry toczyły zaciętą rywalizację o prawowite roszczenia do tronu. Elżbieta była zamieszana w dwa spiski przeciwko Marii, z

których jeden prowadzony był przez Sir Thomasa Wyatta w 1554 r., w wyniku którego Elżbieta została tymczasowo wysłana do Tower of London. Ostatecznie przywiązanie Marii do Kościoła katolickiego spowodowało na nią osobistą katastrofę. W listopadzie 1554 roku kardynał Reginald Poole przyniósł z Watykanu warunki, na jakich Rzym przyjmie Anglię z powrotem do Kościoła – wszyscy, którzy przeprowadzili Akt Supremacji, muszą zostać uznani za heretyków i skazani na egzekucję. Straconych zostanie prawie 300 osób, w tym Thomas Cranmer, arcybiskup Canterbury, który również zatwierdził rozwód Henryka VIII z Katarzyną. Maria poświęciła miłość swego ludu, z których nieliczni wspierali ją podczas lat wygnania. Pogłębiła swój błąd, poślubiając Filipa II, króla Hiszpanii, w lipcu 1554 r. Spuścizna Marii w Anglii obejmowała utratę Calais na rzecz króla Francji Henryka II w styczniu 1558 r. Była to ostatnia własność, jaką Anglia pozostawiła we Francji po wojnie stuletniej. Rzeczywiście, istnieje wiele powodów, aby sądzić, że Filip poślubił Marię tylko po to, aby wciągnąć Anglię w trwałe spór między Hiszpanią a Francją, mając nadzieję na przechylenie szali na korzyść Hiszpanii. Nękana złym stanem zdrowia i zagranicznymi przygodami Maria I zmarła w listopadzie 1558 r. Przed śmiercią zapewniła, że Elżbieta zastąpi ją na tronie jako prawowita królowa.

Maria, królowa Szkocji

(1542–1587) królowa Szkocji

Maria, królowa Szkocji od 1542 do 1567 roku, urodziła się 8 grudnia 1542 roku w pałacu Linlithgow w Szkocji jako jedyne dziecko króla Szkocji Jakuba V, który zmarł sześć dni po jej urodzeniu. Kiedy Maria miała pięć lat, jej francuska matka, Maria z Guise, wysłała ją na dwór francuski, gdzie mieszkała przez wiele lat. Będąc niezwykle atrakcyjna, przykuła uwagę Franciszka, najstarszego syna króla Francji Henryka II. Pobrali się, a kiedy Henryk zmarł w 1559 roku, Maria została królową małżonką Francji. W 1558 roku, po wstąpieniu na tron Elżbiety Tudor, jako że babcia Marii była siostrą Henryka VIII, ojca Elżbiety, Maria została następczynią tronu angielskiego. Jednakże niektórzy angielscy katolicy uważali, że Elżbieta była nieślubna, uznając rozwód Henryka VIII z jego pierwszą żoną, Katarzyną Aragońską, za nieważny, podobnie jak jego późniejsze małżeństwo z Anną Boleyn, matką Elżbiety. Zatem Maria była królową Szkocji i królową małżonką Francji i miała sporne roszczenia do tronu Anglii. Po śmierci pierwszego męża Franciszka, a ona została odizolowana na dworze francuskim, Maria zdecydowała się wrócić do Szkocji. Tam miała duże trudności w próbie pogodzenia różnych frakcji dworskich. Jej nieślubny brat, Jakub, hrabia Moray, próbował pomóc, a Maria, katoliczka z kraju, który podczas jej nieobecności został oficjalnie ogłoszony narodem protestanckim we Francji początkowo prowadził politykę tolerancji religijnej. W lipcu 1565 roku Maria poślubiła kuzyna Henryka Stewarta, hrabiego Darnley. Był przystojny, miał swoje prawa do tronu Anglii, ale był głupi i szybko zniechęcił wielu na szkockim dworze swoim nieodpowiedzialnym i bezmyślnym zachowaniem. W marcu 1566 roku Darnley, zazdrosny o to, że Maria polegała na radach swojego sekretarza Davida Rizzio, wtargnął do apartamentów królewskich i wraz z innymi dźgnął Rizzio na oczach królowej. Trzy miesiące później urodził się syn Marii i lorda Darnleyów, James. Jednak Mary nienawidziła Darnleya za to, co zrobił Rizzio i mogła zacząć mieć romans z Jamesem Hepburnem, czwartym hrabią Bothwell. Z pewnością zaufała Bothwellowi. Niedługo potem lord Darnley zginął podczas rekonwalescencji po chorobie; jego dom został wysadzony w powietrze, a jego uduszone ciało znaleziono później w ogrodzie. Wkrótce potem Maria poślubiła Bothwella, ale to zapoczątkowało poważny bunt w Szkocji przeciwko tej parze. Maria została formalnie zdetronizowana jako królowa, a jej synek ogłoszony królem. Uciekła do Anglii; Bothwell wyjechał za granicę. Przez następne 18 lat przebywała w areszcie w Anglii. Niektórzy angielscy katolicy zaczęli z nią spiskować i w 1586 roku odkryto, że brała udział w buncie przeciwko królowej Elżbiecie. Sądzona przez angielski sąd, została skazana na śmierć i stracona 8 lutego 1587 roku na zamku Fotheringhay.

Maryland

Maryland została wyczarterowana w 1632 roku jako schronienie dla angielskich katolików, chociaż misja religijna kolonii została ostatecznie podważona przez wewnętrzne spory. Podobnie jak sąsiednia Wirginia, kolonialny Maryland utrzymywał gospodarkę opartą na tytoniu i pracy przymusowej. Od czasu reformacji katolicy w Anglii byli prześladowani. Chcąc zapewnić miejsce, w którym mogliby swobodnie oddawać cześć Bogu, George Calvert, pierwszy lord Baltimore, wyobraził sobie amerykański raj dla katolików. Baltimore niedawno przeszedł na katolicyzm i wcześniej zainwestował w kilka programów kolonizacyjnych. W 1632 roku król Karol I spełnił prośbę Baltimore'a i wydał przywilej dla kolonii w górnym Chesapeake. Król współczuł trudnej sytuacji katolików, a Maryland został nazwany na cześć jego katolickiej żony, Henrietty Marii. W odróżnieniu od poprzednich statutów, stan Maryland nadał Baltimore'owi i jego spadkobiercom tytuł „absolutnych panów i właścicieli”, co zasadniczo dało rodzinie Calvertów całkowitą kontrolę nad kolonią. Angielscy koloniści po raz pierwszy dotarli do Maryland w 1634 roku, osiedlając się na północnym brzegu rzeki Potomac w St. Mary's City, pierwszej stolicy kolonii. W ciągu pierwszej dekady osadnicy zaczęli zakładać plantacje tytoniu i importować do pracy pracowników kontraktowych. Koloniści utworzyli zgromadzenie elekcyjne w 1638 roku, choć gubernatora i radę gubernatora mianował lord Baltimore. Nastąpił sukces gospodarczy, ale napięcia religijne zagroziły stabilności kolonii. Maryland od początku przyciągała zarówno protestantów, jak i katolików, chociaż Baltimore oddał najlepsze ziemie katolickim dzentelmenom i mianowało katolickich gubernatorów i radnych. Dla kontrastu protestanci przybyli głównie jako pracownicy kontraktowi i zostali wykluczeni z procesu politycznego. Zainspirowani angielską wojną domową koloniści protestanccy przejęli kontrolę nad kolonią w 1644 r., co nazwano „czasem grabieży”. Mając nadzieję, że zapobiegnie to przyszłym konfrontacjom, w roku 1649 Baltimore wydał Akt dotyczący religii, gwarantujący, że żadna osoba „twierdząca, że wierzy w Jezusa Chrystusa” nie będzie „w jakikolwiek sposób niepokojona, molestowana ani dyskryminowana”. Pierwsza amerykańska ustawa zapewniająca wolność religijną, miała na celu ochronę praw katolików, którzy stali się już mniejszością we własnej kolonii. Mimo to konflikty religijne trwały nadal. Podczas chwalebnej rewolucji w 1689 r. protestanci pod wodzą Johna Coode'a ponownie zajęli kolonię. Tym razem Calvertowie odzyskali kontrolę dopiero w 1715 roku, kiedy rodzina przeszła na protestantyzm. W międzyczasie zgromadzenie kolonialne ustanowiło Kościół anglikański i zakazał katolikom posiadania broni palnej i sprawowania urzędów. Następnie konflikty religijne osłabły wraz ze zróżnicowaniem populacji i gospodarki. Pod koniec XVII wieku afrykańscy niewolnicy zastąpili służbę i stali się ważną mniejszością w kolonii, stanowiąc jedną trzecią populacji Maryland podczas rewolucji. W powiatach północnych powstały huty żelaza, a w latach czterdziestych XVIII wieku pojawiła się uprawa pszenicy. Annapolis zostało stolicą w 1694 roku i wkrótce wyrosło na ośrodek kultury, szczycący się gazetą, akademią i kilkoma klubami do połowy XVIII wieku. Do końca okresu kolonialnego katolicy pozostawali ważną mniejszością w Maryland. Kiedy delegaci stanu Maryland podpisali Deklarację Niepodległości w 1776 r., jeden z podpisów należał do katolika Charlesa Carrolla z Carrollton.

Maria Tudor (Maria Francuska)

(1496–1533) królowa Francji

Maria Tudor urodziła się w 1496 r., dziewięć lat po tym, jak jej ojciec, Henryk VII, został królem Anglii po pokonaniu Ryszarda III pod Bosworth w 1485 r. Marię Tudor często mylono z Marią I, która była królową Anglii od 1553 do 1558 r. z Marią, królową Szkotów. Jednak Maria Tudor, córka Henryka VII, była pełnoprawną królową. Maria urodziła się w epoce wielkich małżeństw dynastycznych, kiedy król zawarł umowę o małżeństwo swojej córki dla dobra swego królestwa. Początkowo Maria miała poślubić Karola z Anjou, który później został Karolem V, najpotężniejszym europejskim monarchą swoich czasów. Kontrakt, pierwotnie zawarty przez Henryka VII, został odnowiony 17 października 1513 roku przez Henryka VIII na spotkaniu z Małgorzatą Sabaudzką w Lille, wyznaczając termin ślubu

na następny rok. Jednak cesarz Maksymilian I, któremu Ludwik XII zaproponował swoją córkę Renée za żonę, z Bretanią w posagu, przełożył ślub z angielską księżniczką w sposób nie pozostawiający wątpliwości co do zamiaru całkowitego odstąpienia od umowy. Henryk VIII wstąpił na tron po śmierci Henryka VII w kwietniu 1509 r. Kiedy przyszedł czas na odnowienie umowy małżeńskiej z Karolem z Anjou, zrobił to król Henryk VIII. Z typową dla swojej młodości determinacją Henryk zdecydował się najechać Francję w czerwcu 1513 roku w ramach zdecydowanej demonstracji angielskiej potęgi. Henryk dołączył do Ligi Świętej przeciwko Francji i poszedł na wojnę. Kiedy był zaangażowany we Francji, jego szwagier Jakub IV ze Szkocji, który był żonaty z jego siostrą, Małgorzatą Tudor, najechał północną Anglię. Jednak Henryk zostawił zdolnego Thomasa Howarda, aby stawił czoła wszelkim zagrożeniom ze strony Szkocji. Jakub IV został pokonany i zabity pod Flodden 9 września 1513 roku. Zwycięstwa pod Spurs i Flodden skłoniły Francję i Świętego Cesarza Rzymskiego do ponownego rozważenia planów małżeńskich Marii Tudor. Oczywiście Henryk udowodnił, że nierozsądnie jest mieć go za wroga. Osiągnięto porozumienie dyplomatyczne. Kardynał Thomas Wolsey zlecił Marii poślubienie króla Ludwika XII. Jego królowa Anna z Bretanii zmarła w 1514 roku, co uczyniło go pożądanym małżonkiem Marii. Pobrali się 1 stycznia 1515 roku, ale Ludwik XII zmarł trzy miesiące później. Maria rozwinęła intensywną miłość do Charlesa Brandona, księcia Suffolk. Jego małżeństwo z Margaret Neville Mortimer zostało unieważnione, a jego druga żona, Anne Browne, zmarła w 1512 roku. W czasie bitwy pod Spurs był zaręczony z osieroconą dziewczyną. Henryk VIII wiedział o miłości Karola i Marii. Co więcej, Franciszek dowiedział się o tym, gdy Maria opowiedziała mu o swoich prawdziwych uczuciach, gdy próbował wydać ją za jednego ze swoich krewnych. Jako wdowa po Ludwiku XII, Maria ponownie stała się dla Henryka cennym nabytkiem dyplomatycznym i obawiała się, że może on spróbować wydać ją za innego królewskiego zalotnika. Maria była zdeterminowana, aby nie rozstać się z Karolem. W lutym 1515 roku pobrali się w kaplicy w Cluny we Francji. W maju 1515 r., na znak łaski królewskiej, para wzięła drugi ślub w Anglii; Gośćmi honorowymi byli Henryk VIII i jego królowa Katarzyna Aragońska. Przez ten czas utrzymywany był pokój między Francją a Anglią. Maria Tudor zmarła 26 czerwca 1533 r.

Mather, Increase (1639–1723) i Cotton (1663–1728)

Purytańscy przywódcy intelektualni

Matherowie, ojciec i syn, przez dziesięciolecia byli intelektualnymi i instytucjonalnymi przywódcami duchowieństwa purytańskiego w Nowej Anglii, kaznodziejami tysięcy kazań i autorami setek książek. Ojcem Increase'a był wybitny pastor Richard Mather, którego biografię zatytułowaną *Życie i śmierć wielbnego męża Bożego, pana Richarda Mathera (1670)* napisał. Increase ukończył Harvard w 1656 roku i spędził kilka następnych lat w Irlandii i Anglii. Wrócił do Massachusetts w 1661 roku i stał się aktywnym uczestnikiem dyskusji w kontrowersjach nękających kościoły w Nowej Anglii. Najważniejszym dziełem politycznym Increase'a była ochrona kościoła i kolonii w Massachusetts w czasie kryzysu lat osiemdziesiątych XVII wieku, kiedy rząd angielski był coraz bardziej wrogi purytanizmowi. Był przywódcą opozycji wobec nowego królewskiego gubernatora, Sir Edmunda Androsa, i udał się do Anglii w 1688 roku jako przedstawiciel Sądu Massachusetts, co było niezwykle ważną rolą dla pastora. Wykorzystując rewolucję 1688 roku i zawierając sojusze z angielskimi dysydentami, Increase był w stanie pozyskać nowy statut kolonii Massachusetts i przyłączenie kolonii Plymouth do Massachusetts. Mather był także rektorem Harvard College, chociaż jego odmowa zamieszkania w Cambridge doprowadziła i wzbudziła kontrowersje i zrezygnował w 1701 r. Jego syn Cotton byłby sfrustrowany swoimi ambicjami zastąpienia ojca na stanowisku prezydenta Harvardu, a obaj Matherowie przenieśliby swoje poparcie z Harvardu, postrzeganego jako skorumpowanego liberalnymi ideami dotyczącymi dopuszczenia do komunii, na nowy uniwersytet Yale. Increase i Cotton zostaną zapamiętani za ich zaangażowanie w sprawę czarownic z Salem. Chociaż obaj mieli wieloletnie

zainteresowanie tematyką czarów, początkowo nie byli oni zamieszani w wybuch epidemii. Kiedy wybuchło polowanie na czarownice, w Anglii panował wzrost, ale po jego powrocie gubernator kolonii, Sir William Phips, bliski sojusznik polityczny, skonsultował się z nim w sprawie Salem. Increase nie wątpił, że czarownice nękały Nową Anglię i że sędziowie postępowali właściwie w odpowiedzi na oskarżenia, był jednak głęboko zaniepokojony brakiem gwarancji proceduralnych i wykorzystaniem „dowodów widmowych”, pojawieniem się rzekomych czarownic w postaci duchowej używanej jako dowód jako winę. Jego Sprawy sumienia dotyczące duchów uosabiających ludzi (1693) zostało pierwotnie wygłoszone jako kazanie dla grupy duchownych w Cambridge 3 października 1692 r. Co więcej, było całkowicie możliwe, że diabeł przybrał postać niewinnej osoby. Jego stanowisko pomogło położyć kres prześladowaniom. Ale nie winił sędziów; wszelkie potępianie niewinnych w Salem było winą Szatana, a nie przywódców kolonii. Stanowisko Cottona w sprawach z Salem było ambiwalentne. Generalnie aprobował prześladowanie czarownic, początkowo zachęcał do prześladowań i interweniował przeciwko oskarżonej wiedźmie George'owi Burroughsowi (1650–1692). Akceptacja przez Cottona rzeczywistości czarów z Salem może widać w jego przekonaniu, że czarownice były odpowiedzialne za śmierć jego synka zaraz po procesie. Pomimo uznania winy czarownic, podzielał obawy ojca, że prześladowania wymykają się spod kontroli i dotyczą zarówno niewinnych, jak i winnych. Podobnie jak inni bostońscy pastorowie, ostatecznie poszedł w ślady Increase'a, zachęcając do zakończenia prześladowań. Nieco pośpiesznie skomponowane dzieło Cottona „Cuda niewidzialnego świata” (1693) było oficjalną relacją przywódców Nowej Anglii z polowania na czarownice w Salem. Później interpretował niektóre nieszczęścia, które spadły na jego rodzinę, jako karę Bożą wymierzoną mu za to, że nie wypowiadał się przeciwko prześladowaniom, ale publicznie bronił poczynań sędziów. Był głównym celem antypolującego na czarownice dzieła bostońskiego kupca Roberta Calefa „Więcej cudów niewidzialnego świata” (1700). Cotton Mather przeżył ataki Calefa i innych i pozostał głównym pastorem Bostonu aż do śmierci. Sięgnął także poza Boston, aby wziąć udział w toczącej się na całym świecie debacie na temat implikacji nowej nauki dla chrześcijaństwa protestanckiego .

Brytyjski świat.

Mather szczylił się tym, że był członkiem Towarzystwa Królewskiego, wiodącego towarzystwa naukowego w Anglii, i przekazywał historie o osobliwościach z Ameryki, które umieszczał w swoim czasopiśmie *Philosophical Transactions*. Jednym z najważniejszych dzieł Mathera z XVIII wieku była *Magnalia Christi Americana* (1702), będąca próbą opatrnościowej syntezy historii Nowej Anglii. Mather rozpoczął prace nad *Magnalią* w 1693 roku i uważał je za swoje najważniejsze dzieło. Obejmuje pochodzenie kolonii w Nowej Anglii, życie jej gubernatorów i ministrów, historię Harvard College, niezwykle wydarzenia oraz wewnętrzne i zewnętrzne konflikty kolonii. Inne ważne dzieła z tej części kariery Cottona to niepublikowane kompendium medyczne, *Anioł z Bethesdy* oraz książka integrująca naukę początku XVIII wieku i teologię purytańską, *The Christian Philosopher* (1721). Po śmierci Growsa Cotton opublikował biografię swojego ojca, *Parentatora* (1724). Napisał także wiele tomów rękopisów z komentarzami biblijnymi, które nigdy nie zostały opublikowane. Cotton Mather, który stracił żonę i dzieci przez ospę, był czołowym amerykańskim orędownikiem szczepień ludzi słabą postacią ospy, aby zapobiec późniejszemu zarażeniu się tą chorobą. Pomysł ten wprowadzono do świata anglojęzycznego na początku XVIII wieku. Jego wiedza na temat szczepień pochodziła głównie z raportów w „Transakcjach filozoficznych” i relacji jego niewolnika Onezyna o praktykach afrykańskich. Mather zaczął otwarcie promować szczepienia podczas epidemii ospy w Bostonie w 1721 roku. Został osobiście zaatakowany przez tych, którzy uważali tę procedurę za zbyt ryzykowną. W jego dom faktycznie wrzucono bombę, ale na szczęście nie wybuchła. (Mather wierzył, że diabeł opętał tych, którzy sprzeciwiali się szczepieniom, aby go osobiście zaatakować). Kampania przeciwko ospie przyczyniła się do utraty wpływów Mathera w ostatnich latach jego życia.

Mehmed II (Mehmet II)

(1432–1481) sułtan osmański

Mehmed II (panował w latach 1444–46; 1451–81) miał zaledwie 12 lat, kiedy jego ojciec, Murad II, abdykował, aby kontynuować życie w kontemplacji religijnej (zgodnie z sufickim, czyli mistycyzmem islamskim), i mianował go sułtanem w 1444 r. W obliczu groźby bitwie pod Warną Mehmed wezwał ojca ze środkowej Anatolii, aby poprowadził wojska. Kiedy w 1451 roku zmarł jego ojciec, Mehmed ponownie objął tron. Mehmed, znany z wielu zwycięstw militarnych przez całe życie, był znany jako al-Fatih lub Zdobywca. Mehmed miał zaledwie dwadzieścia kilka lat, kiedy rozpoczął udane oblężenie Konstantynopola, stolicy bizantyjskiej, której Osmanom wcześniej nie udało się zdobyć. Podczas oblężenia, które trwało ponad 50 dni, Turcy przypuścili poważny atak z udziałem ponad 200 statków i co najmniej 50 000 dobrze wyszkolonych żołnierzy. Armata osmańska zbombardowała otoczone murami miasto, które uważano za nie do zdobycia. Na północno-zachodnim wybrzeżu Morza Czarnego zbudowano fortecę Rumeli Hisari, aby zapobiec wsparciu oblężonego miasta przez posiłki. Aby ominąć długi łańcuch blokujący drogę wodną do Złotego Rogu, Mehmed przetransportował galery morskie długą, natłuszczoną drogą zbudowaną na północ od miasta i wykorzystał most pontonowy do przetransportowania żołnierzy na drugą stronę. Po kilku tygodniach Turcy przedarli się przez mury miasta i napotkali niewielki opór mieszkańców, którzy na próżno liczyli na posiłki z zewnątrz. Zamiast zwyczajowych trzech dni przydzielonych żołnierzom zdobywającym podbite miasto, Mehmed pozwolił swoim żołnierzom tylko na kilka godzin plądrowania miasta. Z wielką pompą wjechał do miasta i natychmiast ofiarował modlitwy w wielkiej bizantyjskiej bazylice Aya Sophia, zamienionej wówczas w meczet. Chociaż Mehmed był znany, zwłaszcza na polu bitwy, ze swojego wściekłego temperamentu, Mehmed okazał hojność w zwycięstwie, przyznając autonomię greckokatolickim mieszkańcom miasta i umożliwienie powrotu tym, którzy uciekli przed oblężeniem. Mehmed zachęcał także innych do przeniesienia się do jego nowej stolicy, zwanej przez Turków Stambułem. Mehmed uczynił Stambuł głównym przedsięwzięciem oraz centrum nauki i kultury. Założył nowe szkoły, szpitale, karawanseraje i jadłodajnie. Postrzegał siebie jako spadkobiercę Cesarstwa Rzymskiego, a swoje imperium jako strażnika islamu, którego obowiązkiem była ochrona muzułmanów na całym świecie. Islam był źródłem legalności jego nowego wielkiego imperium. Pod rządami Mehmeda imperium rozwinęło scentralizowaną administrację; korpus janczarów został powiększony, podczas gdy wiele mniejszości religijnych i etnicznych w imperium potraktowano z wyrozumiałością i uczciwością. Mehmed zachęcał także wykwalifikowanych rzemieślników i intelektualistów do ucieczki z muzułmańskiej Hiszpanii po tym, jak dokonano się rekonkwista, do osiedlenia się w Stambule. Przyznał monopole na sprzedaż artykułów pierwszej potrzeby osobom prywatnym i wykorzystał te dochody do wzmocnienia skarbu osmańskiego. Dobrze wykształcony Mehmed mówił wieloma językami i interesował się badaniem taktyki wojskowej, zwłaszcza wyczynów Aleksandra Wielkiego. Co niezwykle dla przywódcy muzułmańskiego, który na ogół unikał przedstawień fizycznych, Mehmed zatrudnił także słynnego weneckiego artystę Gentile Belliniego do namalowania jego portretu. Pod rządami Mehmeda Osmanowie zdominowali całe Bałkany aż do Dunaju i całą Anatolię, ale nie udało mu się pokonać mameluków w Syrii. Mehmed zmarł, przygotowując się do kampanii mającej na celu zajęcie wyspy Rodos i południowych Włoch, a jego następcą został jego syn Bajazyd II.

Melancton, Filip

(1497–1560) reformator religijny

Filip Melancton był kluczowym reformatorem luterańskim. Ścisłe współpracował z Marcinem Lutrem i był autorem wielu najważniejszych dokumentów reformacyjnych, w tym Wyznania Augsburskiego. Philip Melancthon urodził się jako Philip Schwarzerd 16 lutego 1547 roku w Bretten w Niemczech. Był

genialnym chłopcem, pobierał korepetycje z greki i łaciny i wstąpił na uniwersytet w Heidelbergu tuż przed swoimi 13. urodzinami w 1509 r., kończąc szkołę w wieku 14 lat. Uniwersytet nie pozwolił mu na studia magisterskie w tak młodym wieku, więc Filip przeniósł się do Tybingi, studiując zarówno filozofię, jak i myśl humanistyczną. Uzyskał tytuł magistra w 1514 r. w wieku 17 lat. Zaproponowano mu posadę instruktora w Tybindze i nauczał tam do 1518 r. Podczas pobytu w Tybindze jako instruktor Melancthon rozpoczął studia teologiczne i kontynuował naukę greki, pisząc książkę Gramatyka greckaj w 1518 r. Melancthon, który w 1518 r. zaproponował mu posadę profesora greki w Wittenberdze, chętnie ją przyjął. To właśnie tam spotkał innego profesora, mnicha Marcina Lutra, który 31 października 1517 roku wywiesił na drzwiach kościoła w Wittenberdze swoje 95 tez. Melancthon był wczesnym zwolennikiem Lutra, uczestnicząc w debatach poprzedzających ekskomunikę Lutra z Kościoła rzymskokatolickiego. Do czasu opublikowania w 1519 r. obrony Lutra przed Johannem Maierem von Ekiem Melancthon był uważany za część obozu luterańskiego.

Wyznanie augsburskie

Melancthon był głównym autorem Wyznania Augsburskiego, napisanego w 1530 r. Jest to kluczowy dokument reformacji, wyjaśniający stanowisko luterańskie w różnych kwestiach teologicznych. Napisany jasnym i przejrzystym stylem Melancthona, przedstawiał stanowisko luterańskie w sposób, który, jak wielu miało nadzieję, doprowadzi do pojednania między luteranami i rzymskokatolikami. Melancthon okazywał się zawsze zajmować bardziej umiarkowane stanowisko w różnych kontrowersjach związanych z reformacją. Melancthon ściśle współpracował z Lutrem nad wieloma pismami Lutra. Pomagał Lutrowi w tłumaczeniu Biblii na język niemiecki, poprawiał wiele komentarzy Lutra do Biblii i pomagał Lutrowi w niektórych najważniejszych dziełach polemicznych Lutra. Jednak Melancthon nie zawsze zgadzał się z Lutrem. W 1537 roku na spotkaniu w Smalkaldzie Luter przygotował wcześniej tzw. Artykuły Smalkaldzkie (część Księgi Zgody), zawzięcie atakując papieża. Melancthon, pisząc własny „Traktat o prymacie i władzy papieża”, przekonał pozostałych obecnych do przyjęcia jego bardziej umiarkowanego stanowiska. Melancthon poślubił Katharinę Krapp, córkę burmistrza Wittenbergi, w 1520 r. Mieli czworo dzieci, a ich małżeństwo trwało 37 lat, aż do śmierci Katarzyny w 1557 r. Przez całe małżeństwo mieszkali w Wittenberdze. Melancthon pełnił wiele ról na Uniwersytecie w Wittenberdze. Wygłaszał niezwykle popularne wykłady i ponad 100 kursów dla tysięcy studentów (w niektórych jego najpopularniejszych wykładach uczestniczyło ponad 2000 osób). Jego wykłady obejmowały teologię, filozofię, filologię i historię świata. W różnych okresach pełnił funkcję rektora i dziekana akademickiego, przyczyniając się do ugruntowania pozycji uniwersytetu jako wiodącej instytucji edukacyjnej. Melancthon opublikował wiele książek. Jego najśłynniejsza książka, teologia systematyczna zwana gminami Loci, została opublikowana po raz pierwszy w 1521 r. i kilkakrotnie poprawiana przez Melancthona. Melancthon skontaktował się z wieloma osobami kościelnymi i publicznymi, w tym z Henrykiem VIII, królem Anglii; królem Francji Franciszkiem I; i patriarchą Konstantynopola. Do przyjaciół zaliczał także wielu kalwinistów, w tym Oekolampadiusa, Bucera i samego Jana Kalwina. To naraziłoby go na późniejsze oskarżenia o bycie kryptokalwińskim. Najbardziej tragicznym wydarzeniem w życiu Melancthona była jego rola w dokumencie zatytułowanym Przejściowy Lipsk. Wkrótce po śmierci Lutra w 1546 r. cesarz Karol V najechał niemiecki obszar Saksonii i zmusił pokonanych książąt do przyjęcia dokumentu, który miał być dokumentem tymczasowym do czasu rozstrzygnięcia kwestii teologicznych przez rozpoczęty niedawno Sobór Trydencki. Autorami dokumentu byli dwaj biskupi rzymskokatolicki i dawny nemezis Lutra, Jan Agricola. Powstały dokument tak sprzyjał katolicyzmowi, że pokonani książęta odmówili jego podpisania. Melancthona poproszono o ulepszenie dokumentu, aby był bardziej przystępny. Udało mu się to, ale ledwo. Dokument narażał na szwank kwestię usprawiedliwienia przez wiarę, kluczową dogmat luterański, oraz skojarzenie Melancthona z nim niesprawiedliwie napiętnowałoby go jako zdrającą sprawę luterańskiej na resztę jego życia. Melancthon zapewnił Lutrowi pewnego rodzaju

równowagę, którą sam Luter doceniał. Nie był silnym przywódcą i wielu słusznie zarzuca mu, że jest zbyt chętny do kompromisu. Jednak jego kluczowa rola w wielu dokumentach reformacji oraz jego osobisty wpływ i przyjaźń z wieloma reformatorami wyraźnie pokazują, jak istotny był Melanchton we wczesnych latach reformacji. Melanchton zmarł w 1560 roku i został pochowany obok Lutra w kościele zamkowym w Wittenberdze.

Merkantylizm

Teoria i praktyka merkantylizmu we wczesnej nowożytnej Europie były gęsto splecione zarówno z pojawieniem się kapitalizmu, jak i powstaniem zamorskich imperiów. W skrócie kapitalizm można zdefiniować jako system gospodarczy, w którym towary i usługi produkowane przez osoby fizyczne i firmy prywatne są kupowane i sprzedawane na rynkach, przynosząc korzyści indywidualnym właścicielom kapitału i własności prywatnej. We wczesnej nowożytnej Europie merkantylizm rozszerzył to pojęcie dotyczące kapitalistycznej produkcji i wymiany na poziom państwa. Mówiąc dokładniej, odnosi się do teorii i praktyki relacji między sobą i swoimi koloniami wczesnonowożytnych państw europejskich i państw narodowych. Podstawowa teoria praktyki merkantylistycznej była dość prosta. Cały sens tworzenia kolonii zamorskich polegał na wzmocnieniu potęgi gospodarczej, politycznej i militarnej państwa kolonizującego, często określanego jako „kraj-matka”, chociaż to sformułowanie jest zwodnicze, ponieważ jednostką analizy jest w mniejszym stopniu „kraj” niż konkretny aparat państwowy. Kolonie miały służyć państwu kolonizującemu na dwa główne sposoby: jako rynek zbytu dla towarów wytwarzanych w ojczystym kraju oraz jako źródło surowców, z których prywatni producenci państwa narodowego będą tworzyć manufaktury. Idealne stosunki handlowe pojmowano zatem jako hierarchiczne, wzajemne i wykluczające; władza kolonizacyjna miała być dominująca, kolonia podporządkowana. Produkcja miała płynąć w jedną stronę, surowce w drugą. Jednocześnie z tej relacji miały zostać wyłączone rywalizujące ze sobą państwa kolonizacyjne. Handlowym interesom państwa angielskiego nie służyłoby na przykład to, aby jego rywale (np. Hiszpania czy Francja) handlowali z jego koloniami. Z perspektywy każdego państwa kolonizującego celem tworzenia kolonii zamorskich było wzmocnienie jego własnej siły w porównaniu z konkurującymi państwami. Przyniosłoby zatem efekt przeciwny do zamierzonego, gdyby państwo kolonizujące pozwalało swoim rywalom na czerpanie korzyści w drodze handlu z koloniami w drodze eksportu do nich producentów lub otrzymywania od nich surowców. Wykluczający charakter idealnej relacji merkantylistycznej był zatem tak samo ważny, jak jej cechy hierarchiczne i wzajemne. Wreszcie merkantylizm nawoływał także do niskich płac i minimalnej konsumpcji w kraju oraz do maksymalizacji eksportu, zachęcając w ten sposób do rozwoju przemysłu i pozwalając na zatrzymanie jak największej części pieniędzy i zasobów w rękach państwa. Praktyka merkantylistyczna często odbiegała jednak od teorii merkantylizmu, w zależności od czasu, miejsca i okoliczności. Hiszpania, pierwsza potęga kolonizacyjna Nowego Świata, bezlitośnie usiłowała nawiązać wyłączne stosunki handlowe ze swoimi koloniami, ze zdecydowanie mieszanym sukcesem. Pomimo mnóstwa praw i dekretów mających zapewnić wyłączne stosunki, przemyt, kontrabanda i inne formy nielegalnego handlu sprawiły, że hiszpański system kupiecki, hermetycznie zamknięty w teorii, był wyjątkowo nieszczelny w praktyce. Ponadto Hiszpania nie posiadała bazy przemysłowej, dzięki której mogłaby zaspokoić zapotrzebowanie własne lub swoich kolonii na towary przemysłowe. W rezultacie większość srebra i złota zrabowanego z kolonii w Nowym Świecie prześliznęła się między palcami państwa hiszpańskiego w drodze do kupców holenderskich, flamandzkich i angielskich, którzy byli w stanie zapewnić produkty przemysłowe, których nie byli kupcy hiszpańscy. Anglikom udało się osiągnąć ideał merkantylizmu, głównie dzięki serii aktów nawigacyjnych (przede wszystkim z lat 1651 i 1660), które wymagały od kolonii angielskich handlu wyłącznie z krajem macierzystym. Jednak także tutaj przemyt i kontrabanda stworzyły wiele luk w systemie, sprawiając, że praktyki merkantylistyczne odbiegały od ideału. Państwo holenderskie, zaangażowane w wolny handel i często zachęcające swoją klasę kapitalistów do inwestowania w koloniach swoich rywali,

rzadko trzymało się teorii merkantylizmu, mimo to holenderskim kupcom i państwu holenderskiemu udało się zgromadzić ogromne ilości kapitału w okresie kolonialnym. Głównie dlatego, że ich gospodarki krajowe przeszły najszerszą transformację do kapitalizmu, pod koniec okresu kolonialnego państwa angielskie i francuskie odniosły największe sukcesy w stosowaniu teorii i praktyki merkantylistycznej w celu zwiększenia własnej potęgi gospodarczej, politycznej i militarnej oraz, co za tym idzie, potęgę i prestiż poszczególnych państw narodowych.

Meksyk, dorzecze

Niczym gigantyczna misa wydrążona w Ziemi, otoczona górami i aktywnymi wulkanami, Basen Meksykański, w którym znajduje się współczesne miasto Meksyk, jest jedną z najstarszych i najważniejszych kolebek ludzkiej cywilizacji na świecie. Ten specyficzny obiekt geograficzny, zwany zwyczajowo Doliną Meksyku, nie ma ujścia do morza, a zatem technicznie rzecz biorąc, jest basenem, a nie doliną. Basen Meksykański, niestabilny tektonicznie, położony na wysokości od 2000 do 2400 metrów nad poziomem morza i rozciągający się na długości około 110 kilometrów z północy na południe i 80 kilometrów ze wschodu na zachód, zajmuje powierzchnię około 7000 kilometrów kwadratowych. Przed podbojem Meksyku różnorodne strefy ekologiczne dorzecza były świadkiem powstania i upadku różnorodnych miast-państw i królestw. Ponieważ utworzył zamknięty system hydrologiczny oraz ponieważ występują w nim liczne gleby wulkaniczne i aluwialne, w dorzeczu rozwinęła się złożona sieć jezior, strumieni i źródeł, co uczyniło go jedną z najbogatszych i najbardziej produktywnych stref ekologicznych w całej Mezoameryce. Pierwsi mieszkańcy Basenu, którzy przybyli około 15 000 lat temu, znaleźli środowisko tętniące życiem — nie tylko ptaki, ryby, rośliny i owady, ale także zadziwiającą różnorodność ssaków, takich jak króliki, lisy, świnie, jelenie, wilki, a także wielbłądowate, konie, mamuty, mastodonty, leniwce olbrzymie, niedźwiedzie i inne duże ofiary. Pierwotnie raj dla myśliwych, 9000 lat temu w dorzeczu wyginęła największa fauna, prawdopodobnie na skutek połączenia zmiany klimatu i presji antropogenicznej. Początki uprawy kukurydzy, która później zapewniła ekonomiczne podstawy rozwoju złożonych społeczeństw i cywilizacji w Mezoameryce i poza nią, rozpoczęły się w dorzeczu lub w jego pobliżu około 5000 lat p.n.e. Przypuszcza się, że brak dużych zwierząt pociągowych nadających się do udomowienia opóźnił o kilka tysięcy lat pojawienie się społeczeństw prowadzących w pełni osiadły tryb życia. Jeszcze w roku 1000 p.n.e. całe dorzecze zamieszkiwało około 10 000 mieszkańców, co stanowiło niewielki ułamek jego pojemności i tego, co miało być dwa tysiące lat później. Począwszy od około 1100 roku p.n.e. w bardziej wilgotnych południowych strefach dorzecza świadoma manipulacja obfitymi zasobami wodnymi dorzecza zapoczątkowała rewolucję rolniczą, a wraz z nią złożone społeczeństwa, które stosunkowo szybko przekształciły się w systemy państwowe na dużą skalę. Około 500 roku p.n.e. na północnym wschodzie budowa rowów irygacyjnych i innych mechanizmów kontroli wody umożliwiła powstanie pierwszego prawdziwego miasta i stanu w dorzeczu, Teotihuacán. Mniej więcej w tym samym czasie wokół pięciu połączonych ze sobą płytkich jezior, które dominowały w centrum basenu, wyłoniło się wiele innych polis — od południa do północy jeziora Chalco, Xochililco, Texcoco, Xaltocán i Zupango. Od około 100 roku p.n.e. i przez następne 16 wieków w całym dorzeczu wyłonił się niezwykle skomplikowany zbiór państw, królestw i miast-państw, w większości ze stolicami położonymi w pobliżu jezior w centrum dorzecza, co jest dokładną kolejnością i zależnością, które badacze wciąż usiłują zrozumieć. Aztekowie zbudowali swoją stolicę Tenochtitlán na szczycie czegoś, co zaczęło się jako mała wyspa na zachodnim brzegu jeziora Texcoco, centralnego i największego jeziora w dorzeczu. Do czasu przybycia Hiszpanii w 1519 r. dorzecze Meksyku było domem dla około 2–3 milionów ludzi, co czyniło go jednym z najgęściej zaludnionych obszarów na świecie, ze średnią gęstością zaludnienia od 300 do 500 osób na kilometr kwadratowy. Po podboju Hiszpanie przeznaczali ogromne środki na osuszanie gigantycznych jezior. Na początku XXI wieku w Basenie Meksyku znajdowało się drugie co do wielkości megalopolis na świecie, w którym mieszkało około 25–30 milionów ludzi.

Meksyk, podbój

Podbój Meksyku to jedna z najczęściej opowiadanych i epickich sag o europejskim podboju Nowego Świata. Nasza wiedza na temat klęski Azteków (Meksyk) opiera się na bogatym zestawie relacji z pierwszej ręki, zarówno hiszpańskich, jak i rodzimych. Podbój Meksyku, będący pierwszym podbojem głównego państwa tubylczego w obu Amerykach przez mocarstwo europejskie, podsycił europejską wyobraźnię, zapewniając jednocześnie szablon dla brutalnego ujarznienia reszty Mezoameryki i dużych części Ameryki Południowej w następnych dziesięcioleciach. Po całkowitym podboju Kuby i znacznej części Karaibów pod panowaniem Hiszpanii, pierwsze eksploracje wzdłuż wybrzeża współczesnego Meksyku odbyły się w 1517 r. pod dowództwem kapitana Francisco Hernándeza de Córdoba. Po tej początkowej wyprawie badawczej w 1518 r. odbyła się wyprawa pod dowództwem Juana de Grijalvy, która dokładniej zbadała najbardziej wysunięte na wschód krańce domeny Azteków. Oba podlegały władzy gubernatora Kuby Diego Velázqueza. W wyniku serii czasami brutalnych spotkań z rdzennymi mieszkańcami wybrzeża ekspedycja Grijalva dowiedziała się, że gdzieś w głębi kraju leży wielkie miasto. W ten sposób przygotowany został grunt pod trzecią wyprawę, również pod zwierzchnictwem gubernatora Velázqueza, aby bliżej poznać naturę tych tajemniczych krain i ludów. Po wielu zakulisowych intrygach politycznych i zawarciu układu na Kubie, gubernator wybrał Hernána Cortésa na przywódcę wyprawy – wyboru, którego wkrótce miał pożałować.

Wyruszenie w rejs

11 statków pod dowództwem Cortésa wypłynęło z Kuby w grudniu 1519 roku z około 530 Europejczykami, kilkoma setkami Kubańczyków (w tym kobietami), 16 końmi i licznymi psami. Byli wyjątkowo dobrze uzbrojeni w artylerię, armaty, miecze, kordelasy, lance, kusze, arkebuz i inną broń, a także dobrze zaopatrzeni w chleb, mięso i inne zapasy, w tym bibeloty do wykorzystania jako prezenty dla przyjaznych tubylców. Oficjalnie miała to być wyprawa wyłącznie odkrywcza. Gubernator Velázquez nie przyznał swojemu przywódcy władzy podboju ani kolonizacji. Po dotarciu na ląd na wyspie Cozumel Cortés dowiedział się od tubylców, że w głębi kraju przetrzymywano dwóch chrześcijan. Jeden z nich, Jerónimo de Aguilar, rozbił się u wybrzeży Jukatana w 1511 roku i przez ostatnie osiem lat żył wśród miejscowej ludności. Jego wiedza o Majach Chontal i rodzimych zwyczajach okaże się kluczowa w przyszłych wydarzeniach. Wyprawa trwała dalej na północ i zachód, mijając Jukatan i wzdłuż wybrzeża dzisiejszego stanu Tabasco. 25 marca 1519 roku w wiosce Potonchan, po jednym z serii brutalnych spotkań z ludnością przybrzeżną, Cortés otrzymał w ofierze pokojowej 20 młodych tubylczych kobiet. Jedną z tych kobiet, Malinali, ochrzczona Marina, stała się jednym z kluczowych aktorów podboju, pełniąc rolę tłumaczki, powierniczki, a później kochanki Cortésa, przynosząc na świat jego dziecko – rzekomo pierwsze dziecko metysów (hiszpańsko-indiańskie). Mówiła zarówno po majsku, jak i po nahuatl, tym drugim języku Azteków, i miała dogłębną wiedzę na temat zwyczajów i praktyk Indian. Meksykanom była później znana jako La Malinche (Doña Marina) lub, co gorsza, La Chingada (ta, która została zgwałcona) i tradycyjnie była postrzegana jako zdrajczyni swojego ludu, co jest interpretacją kwestionowaną przez nowsze badania feministyczne. Wyprawa dotarła do San Juan de Ulúa, wyspy u wybrzeży współczesnego Veracruz, w Wielki Czwartek 1519 roku. Dotarłszy na kontynent w Wielki Piątek, Cortés nawiązał przyjazne stosunki z lokalnym wodzem Totonac, podwładnym Azteków o imieniu Teudile. W Niedzielę Wielkanocną Cortés wykonał charakterystyczny teatralny gest, inscenizując na plaży pozorowaną bitwę, strzelając z armat i ścigając się na koniach, ku zdumieniu gospodarzy. Prosił też o złoto, które przedstawiał jako lekarstwo dla chorych towarzyszy. W ciągu kilku dni cesarz Azteków Montezuma II został poinformowany o działaniach nieznanymi za pośrednictwem ustnych raportów i malarskich renderów. Naukowe debaty trwają nadal na temat tego, czy Montezuma i jego kapłani postrzegali brodatych nieznanymi jako bogów, zwłaszcza czy Cortés był Pierzastym Wężem Quetzalcoatlem powracającym ze wschodu

zgodnie z przepowiednią. Aby ominąć władzę gubernatora Velázquez i ustanowić własne uprawnienia do prowadzenia kampanii podbojów, Cortés zastosował sztukę prawną, zakładając miasto o nazwie Villa Rica de la Vera Cruz, mianując jego urzędników i rezygnując z urzędu. Jego ludzie z kolei wybrali go na główną władzę sądową i wojskową miasta. Zgodnie z prawem hiszpańskim swoją władzę czerpał teraz bezpośrednio od Korony. Manewr ten jest często wymieniany jako doskonały przykład politycznej przebiegłości konkwistadora.

Wyprawa w głąb lądu

Z bazą w Villa Rica rozpoczęła się wyprawa w głąb lądu. Wkrótce rozwinął się schemat, zgodnie z którym Montezuma grzecznie odmówił Cortésowi prawa wjazdu do stolicy Azteków, a Cortés grzecznie nalegał na odwiedzenie władcy jako ambasador króla Karola I. Kampania, która potem nastąpiła, pokazała mistrzowską zdolność Cortésa do dostrzegania i wykorzystywania sytuacji politycznej i etnicznej podziału między Aztekami a podporządkowanymi im państwami. Wydarzenia w Cempoala - podczas których Cortés oszukał kacyka Cempoalan przy zawarciu sojuszu - są często cytowane jako przykład tej zdolności. Podobnie jest z jego decyzją o zatopieniu swoich statków, a także innymi działaniami, które zaszczepiły wśród jego ludzi poczucie celu, jedności i lojalności. Po zdobyciu sojuszu z Tlaxcalanami – jednym z niewielu państw, których Aztekowie nie byli w stanie podbić – i wymordowaniu około 6000 Cholulan w niesławnym ataku z zaskoczenia, wyprawa dotarła do Tenochtitlán 8 listopada 1519 roku. Wkraczając do wspaniałego miasta, Hiszpanie zostali powitani łaskawie przez niezdecydowanego Montezumę. Kilka dni później, 14 listopada, Cortés odważnie wziął cesarza Azteków jako zakładnika i przetrzymywał go jako więźnia we własnej stolicy. Po około sześciu miesiącach w tym niespokojnym stanie Cortés dowiedział się, że gubernator Kuby Velázquez wysłał wyprawę pod dowództwem Pánfilo de Narváeza, aby aresztować go (Cortésa) za naruszenie jego rozkazów. Pozostawiając swojego zastępcę Pedro de Alvarado na czele w Tenochtitlán, na początku maja 1520 r. Cortés pospieszył z powrotem do Cempoala, pokonał siły Narváez w dniach 28–29 maja i przekonał ocalałych. Wracając do Tenochtitlán, pod którego dowództwem znajdowało się obecnie ponad 1000 żołnierzy, Cortés ku swemu rozczarowaniu dowiedział się, że Pedro de Alvarado wymordował setki meksykańskiej szlachty podczas uroczystości religijnych. Uwięzione przez kilka dni siły hiszpańskie ledwo uciekły z miasta podczas wycofywania się z La Noche Triste (Nocy Bolesnej) 1 lipca 1520 r., w którym zginęło około 400–600 Hiszpanów. Podczas walk zginął cesarz Montezuma, po której stronie pozostaje kwestia dyskusyjna. Przegrupowując swoje siły w pobliżu wybrzeża, Cortés zdecydował się oblegać wielkie miasto. W ramach śmiałego i monumentalnego przedsięwzięcia nadzorował budowę 13 brygantyn, które następnie w odcinkach przewieziono przez góry, zmontowano i zwodowano na jeziorze Texcoco. W tym czasie jego siły liczyły około 900 dobrze uzbrojonych Hiszpanów, 86 koni i tysiące indiańskich sojuszników. Obleżenie wyspiarskiego miasta Tenochtitlán rozpoczęło się w maju 1521 roku. W międzyczasie stolicę Azteków pustoszyła epidemia, prawdopodobnie ospy prawdziwej. Szacuje się, że jeszcze przed rozpoczęciem oblężenia jedna trzecia mieszkańców miasta zmarła na europejskie choroby, na które nie byli odporni. Po trzech miesiącach zaciekłych walk hiszpańscy najeźdźcy i ich indiajscy sojusznicy obrócili Tenochtitlán w gruzy. Obroną miasta dowodził Cuauhtemoc, kuzyn Montezumy, którego większość indiańskiej tradycji upamiętniała później jako bohatera. Miasto upadło 13 sierpnia 1521 roku – jakieś dwa i pół roku po pierwszym wylądowaniu najeźdźców w Villa Rica de la Vera Cruz. Uczni podkreślali różne czynniki, które umożliwiły pokonanie potężnych i zaprawionych w wojnie Azteków przez kilkuset hiszpańskich najeźdźców. Na szczycie wszystkich takich list znajduje się polityczny geniusz Cortésa w połączeniu z jego niezachwianą wolą podbojów, zdobywania bogactw i szerzenia wiary chrześcijańskiej. Jego zdolność dostrzegania i wykorzystywania istniejących wcześniej podziałów w państwie Azteków oraz sukces w pozyskiwaniu tysięcy lojalnych indiańskich sojuszników są często wymieniane jako warunek sine qua non podboju. W tym duchu podkreśla się również, że żaden rdzenny mieszkaniec nie mógł

wiedzieć, że Cortés był jedynie przednią strażą agresywnego i rozwijającego się królestwa, przyzwyczajonego do kampanii podbojów, inspirowanego ekskluzywną i wysoce zmilitaryzowaną religią, zdeterminowanego stworzyć zamorskie imperium. Inne główne czynniki najczęściej wymieniane przy tworzeniu możliwego podboju obejmuje przewagę Hiszpanii w technologiach wojennych, zwłaszcza w ich koniach, mieczach i zbrojach; umiejętności najeźdźców w sztuce wojennej, stalowa determinacja, jedność celu i lojalność wobec siebie nawzajem i swojego przywódcy; bardzo różne koncepcje kulturowe przeciwników, przy czym Hiszpanie skupiali się na zabijaniu wroga, a Aztekowie bardziej skupiali się na chwyтaniu więźniów w celu późniejszego złożenia ofiary; przewaga językowa Hiszpanów dzięki Jerónimo de Aguilarowi i La Malinche; słabe i niezdecydowane przywództwo Montezumy; rola mitu, legendy i fatalizmu w osłabianiu determinacji Azteków; oraz rola chorób w osłabianiu zdolności Azteków do stawiania oporu po rozpoczęciu ostatecznego oblężenia. Na szczycie tłących się ruin Tenochtitlán Hiszpanie zbudowali nową stolicę – Meksyk – często używając tych samych bloków kamiennych, które właśnie przewrócili, i fundamentów już na miejscu, wykorzystując pracę pokonanych Indian do realizacji swojej wizji hiszpańskiego chrześcijańskiego królestwa, które rozprzestrzeniło się na Nowy Świat. Przez następne 300 lat Nowa Hiszpania będzie najważniejszą kolonią Hiszpanii. Wkrótce wielu zwycięskich konkwistadorów i ich rodaków zaczęło spoglądać poza Meksyk, ponieważ Nowa Hiszpania stała się punktem wyjścia dla dalszych kampanii podbojów.

Ming, południe

Kiedy w 1644 r. lud pograniczny, Mandżurowie, przejęli kontrolę nad Chinami, lojaliści z dynastii Ming uciekli do południowych Chin, gdzie utrzymywali się przez wiele lat; stali się znani jako Południowi Ming. W ciągu kilku stuleci potomkowie cesarza Ming o przydomku Zhu (Chu) osiedlili się w całym imperium chińskim. W rezultacie, gdy ostatni cesarz Ming popełnił samobójstwo, członkowie rodziny cesarskiej byli w całym Chinach, zwłaszcza na południu, i było naturalne, że siły antymandzurskie wykorzystywały ich do legitymizacji swoich buntów. Pierwszym z nich był Zhu Yusong (Chu Yusung), lepiej znany jako Książę Fu. Był potomkiem cesarza Wanli (Wan-Li) (1573–1620); w rzeczywistości wszyscy główni pretendenci do południowego Ming byli jego potomkami. Przyjął tytuł cesarza Hongguanga (Hung-kuang) i panował w Nanjing (Nanking). Nowy cesarz południowego Ming wysłał emisariuszy do Mandżurów. Początkowo próbował pojednać Mandżurów i zaoferował im dotację, jeśli wrócą do Mandżurii. Oferta została odrzucona przez regenta mandżurskiego, księcia Dorgona. W następnych walkach Południowi Ming wypadli źle. Nanjing zostało schwytane przez Mandżurów, a Hongguang został wzięty do niewoli w Pekinie (Peking), gdzie zmarł w niewoli w 1646 r. Po zdobyciu Nanjing przez Mandżurów, kilku książąt Ming zostało wyniesionych do przewodzenia ruchom lojalistów przeciwko Mandżurom, ale żaden z nich wykazał się godnymi przymiotami, a ich sprawy szybko upadły, ulegając kampaniom prowadzonym zarówno przez generałów mandżurskich, jak i chińskich Han, którzy uciekli do Mandżurów. Najbardziej godnym uwagi przykładem udziału Chińczyków Han w sprzeciwianiu się przywróceniu dynastii Ming był Wu Sangui (Wu San-kuei), generał strzegący najbardziej wysuniętego na wschód przełęczu Wielkiego Muru przed Mandżurami, który otworzył drogę połączonym Mandżurom i jego wysiłkom który pokonał buntownika Li Zichenga (Le Tzu-ch'eng). Generał Wu dowodził siłami, które wypędziły księcia Guei (Kuei), pretendenta do Ming, do Birmy i został nagrodzony tytułem księcia oraz przyznał prowincję Yunnan jako swoje lenno. Najbardziej trwały opór przewodził Zheng Chenggong (Cheng Ch'eng-kung), lepiej znany na Zachodzie jako Koxing (1624–1662), który dysponował potężną siłą wzdłuż południowego wybrzeża i wzdłuż rzeki Jangcy (Jangcy). Po porażce w Chinach kontynentalnych Zeng i jego syn wycofali się na Tajwan, gdzie utrzymywali się do 1683 roku. Upadek Tajwanu pod naporem sił mandżurskich zakończył opór południowego Ming.

mita - prac na wyżynach andyjskich

Przez wiele stuleci przed podbojem Hiszpanii rdzenna ludność wyżyn andyjskich stosowała system wzajemnej wymiany pracy znany jako mita. W dosłownym tłumaczeniu jako „praca zwrotna” lub „zwrot pracy” mita była integralną częścią systemu ayllus, który w przypadku braku rynków stanowił główny mechanizm, za pomocą którego jednostki, rodziny i społeczności wymieniały towary i usługi. Mita była także głównym sposobem, w jaki prekolumbijskie państwa andyjskie, w tym Inkowie, zabezpieczały siłę roboczą niezbędną do budowy dróg, tarasów rolniczych, magazynów, świątyń i innych robót publicznych. W następstwie podboju Inków Hiszpanie zaczęli stosować zmodyfikowaną wersję systemu pracy mita, który zgodnie z konwencją jest ogólnie określany jako praca mita (a nie mit'a). Różnice pomiędzy obydwooma systemami były głębokie. W przedpodbojowym systemie mita nawet najniższy chłop mógł być pewien minimalnego poziomu utrzymania, tak jak społecznościom górskim zapewniono odpowiednią liczbę robotników nawet po tym, jak lokalni notable (kurakas) i państwo cesarskie wysłali określoną liczbę robotników mita (mitayos). Pod rządami Hiszpanii system mita został zasadniczo pozbawiony wielu ze swoich wzajemnych cech, podczas gdy zapotrzebowanie na siłę roboczą dramatycznie wzrosło. Zwłaszcza po reformach wprowadzonych przez wicekróla Francisco de Toledo w latach siedemdziesiątych XVI wieku system pracy mita stał się w istocie systemem pracy przymusowej, w którym państwo wymagało, aby społeczności (obecnie zwane repartimiento) wносиły aż jedną siódmą swoich zdolności do pracy. - solidna siła robocza do pracy w kopalniach srebra i rtęci, w warsztatach (lub obradach), w rolnictwie i hodowli oraz na wielu innych stanowiskach. W połączeniu ze zniszczeniami spowodowanymi przemocą podbojów i epidemią, która szalała w górach, powodując gwałtowny spadek populacji, którego nie uwzględniały okresowe spisy ludności, system pracy mita wyłonił się jako jedna z najbardziej przerażających i brutalnych instytucji w całym okresie kolonialnym. Ogólnie rzecz biorąc, państwu hiszpańskiemu mniej zależało na stworzeniu warunków, w których jednostki, rodziny i społeczności mogłyby reprodukować warunki własnego życia, niż na wydobyciu jak największej ilości siły roboczej w jak najkrótszym czasie. Skutki tej transformacji dla zwykłych Andyjczyków były przerażające. Społeczności zostały pozbawione najbardziej produktywnych pracowników, których nie było na całe miesiące, co znacznie utrudniło im realizację przydzielonych im kwot „w naturze” (np. w przypadku kukurydzy, tekstyliów i wielu innych towarów). Stanowiło to nowe narzucenie, ponieważ przed podbojem państwo Inków „jego agenci wymagali od społeczności wnoszenia wyłącznie mita pracy, a nie towarów. Mitayo, którym często towarzyszyły żony, dzieci i inni krewni, często byli poddawani najbardziej brutalnym warunkom pracy, jakie można sobie wyobrazić, zwłaszcza ci, których przydzielano do pracy w kopalniach srebra i rtęci. Kobiety, które towarzyszyły mitayos podczas ich zwrotu w pracy stały się podatne na gwałt i inne nadużycia, podczas gdy inni członkowie rodziny byli często przydzielani przez władze kolonialne do drugorzędnych zadań, co jeszcze bardziej uszczupliło ilość siły roboczej dostępnej dla większej społeczności. Nadużycia siły roboczej mita trwały przez cały okres kolonialny i były głównym czynnikiem przyczyniającym się do wielu buntów i powstań, które wstrząsnęły wyżynami andyjskimi w ciągu dziesięcioleci i stuleci po utrwaleniu rządów kolonialnych w latach siedemdziesiątych XVI wieku.

Montezuma II

(1466–1520) cesarz Azteków

Arcykapłan i ósmy syn cesarza Meksyku Axayacatla (zm. 1481), Montezuma II, następca swojego wuja Ahuítzola, został wybrany na nowego cesarza na zgromadzeniu około 30 azteckich władców w 1502 roku. Powszechnie wspominany jako słaby i niezdecydowany władca, który poniósł porażkę aby dostrzec lub stawić czoła zagrożeniu stwarzanemu przez najeżdżających Hiszpanów, Montezuma (co oznacza „ten, który sam się złości”) odegrał kluczową rolę w podboju Meksyku. Liczne dowody historyczne potwierdzają interpretację, że wahania i paraliż polityczny Montezumy odegrały kluczową rolę w zapewnieniu Hernánowi Cortésowi i Hiszpanom strategicznej i taktycznej przewagi, której

potrzebowali do pokonania potężnych Azteków. Podobnie jak wszystkich siedmiu władców Meksyku, którzy poprzedzili go po ustanowieniu rodu królewskiego pod koniec XIII wieku, Montezumę II uważano za półboskiego w kulturze nasyconej symbolami i praktykami religijnymi sponsorowanymi przez państwo. Podczas swojej kadencji jako cesarz zyskał także reputację zwolennika uczciwości, przyzwoitości i powagi w sprawach publicznych i religijnych oraz bezwzględności w sprawach wojskowych. Opisywano go jako ciemnego, mającego falowane włosy i komunikującego się surową, ale elokwentną mową. Dopiero teraz ujawniły się jego słabości jako władcy po tym, jak jego szpiegzy donieśli o przybyciu dziwnych, białoskórych, brodatych mężczyzn w towarzystwie imponującego czworonożnego „jeleń... . aż po dachy” (konie) na dużych pływających statkach u wybrzeży Karaibów w kwietniu 1519 r. Jego niezdecydowanie od tego momentu powszechnie przypisuje się jego przekonaniu, że przybycie obcych oznaczało spełnienie proroctwa dotyczącego powrotu boga Quetzalcoatl — twierdzenie, które w dalszym ciągu budzi kontrowersje wśród uczonych. Niezależnie od tego jasne jest, że cesarz Meksyku zrobił prawie wszystko, co w jego mocy, aby udobruchać Hiszpanów, zwłaszcza Cortésa. Najczęściej przytaczane są w tym kontekście jego decyzje, aby nie atakować, ale przyjąć uzbrojonych obcych w stolicy-archipelagu Tenochtitlán, wbrew radom wielu swoich doradców, oraz dobrowolnie zgodzić się na przetrzymywanie w charakterze więźnia Cortésa przez siedem miesięcy, od połowy listopada 1519 r. aż do swojej śmierci w czerwcu następnego roku. Zachowana dokumentacja ukazuje wiele przypadków jego paraliżu, niezdecydowania, strachu i niepokoju, chociaż przedstawia szczegółowy portret go jako władcy i istoty ludzkiej. Kontrowersyjny jest także sposób jego śmierci; niezależnie od tego, czy został zabity przez swoich hiszpańskich porywaczy, czy przez kamienie rzucone przez swoich poddanych po jego wysiłkach mających na celu stłumienie ich gwałtownego buntu przeciwko najeźdźcom, źródła zgadzają się, że zmarł 30 czerwca 1520 roku i że jego śmierć oznaczała koniec początkowej, stosunkowo spokojnej fazy podboju i początek wojny, która zakończy się zwycięstwem Hiszpanii i początkiem 300 lat rządów kolonialnych.

Mohacz, Bitwa pod

Bitwa pod Mohaczem, która wybuchła latem 1526 roku, była wielkim zwycięstwem osmańskim nad węgierskim królem Ludwikiem, oznaczającym koniec dynastii Jagiellonów. Dowodzone przez Sulejmana I Wspaniałego wojska osmańskie, szacowane na 100 000 żołnierzy, zmiażdżyły znacznie mniejsze siły węgierskie na otwartej równinie Mohacz. Oprócz licznych żołnierzy Osmanowie dysponowali znacznie lepszą bronią, na którą składała się artyleria i wysoko wykwalifikowani strzelcy wyborowi. Będąc jednym z pierwszych tak zwanych imperiów prochowych, Turcy skutecznie używali armat, aby powstrzymać szarżującą węgierską kawalerię. Król Ludwik zginął uciekając z pola, a Sulejman podobno opłakiwał go jako dzielnego przeciwnika. Zginęło także kilku biskupów i ponad 20 000 żołnierzy węgierskich. Po zwycięstwie Sulejman szybko ruszył na podbój bliźniaczych miast Peszt i Buda, stolicy Węgier nad Dunajem, jesienią 1526 roku. Zgodnie ze zwyczajem armii osmańskich Sulejman poprowadził następnie swoje zwycięskie wojska, obładowane łupami i jeńców, z powrotem do Stambułu na zimę. W wyniku zwycięstwa Turcy włączyli Węgry do swojego rozwijającego się imperium. Habsburgowie, władcy Świętego Cesarstwa Rzymskiego, zajęli i wykorzystali zniszczenie większości węgierskiej szlachty do zwiększenia swojej władzy w Europie Środkowej i oba wielkie imperia rozpoczęły między sobą długą walkę o kontrolę nad Europą Południową i Środkową.

Montaigne, Michel Eyquem de

(1533–1592) filozof francuski

Wynalazcą nowoczesnej formy eseju osobistego i największym przedstawicielem filozoficznego sceptycyzmu XVI wieku był francuski szlachcic Michel de Montaigne. Jego ojciec był wiejskim właścicielem ziemskim, a matka potomkiem hiszpańskich Żydów, którzy przeszli na chrześcijaństwo.

Ojciec zapewnił Montaigne'owi dobre wykształcenie humanistyczne; jego nauczycielowi polecono mówić do niego wyłącznie po łacinie, dopóki nie ukończył sześciu lat. Montaigne zdobył wykształcenie prawnicze i jako dorosły służył w parlementie, czyli sądzie prawnym, w Bordeaux i był burmistrzem Bordeaux od 1581 do 1585. Pierwsze dwa tomy jego esejów zostały opublikowane w 1580 r., po czym ukazało się całkowicie poprawione wydanie trzech ksiąg w 1588 r. Trzecie, pośmiertne wydanie z dalszymi poprawkami ukazało się w 1595 r., a jego osobisty dziennik podróży po Niemczech, Szwajcarii i Włoszech w latach 1580 i 1581 został opublikowany w 1774 r. Montaigne jest odpowiedzialny za wprowadzenie słowa esej, pierwotnie *essai*, co oznacza „próba”. W przeciwieństwie do Sir Francisca Bacona, na którego jako eseista duży wpływ wywarł Montaigne, Montaigne postrzegał samowiedzę jako cel i oprócz czerpania z obszernej lektury, skupiał się na swoich osobistych przemyśleniach, uczuciach i doświadczeniach. Montaigne doskonale radził sobie z klasyką, ale swoje eseje pisał po francusku. (Jego twórczość wpłynęła także na rozwój francuskiego słownictwa filozoficznego.) Jako sceptyk, dewizą Montaigne'a było *Que sais-je?* (Co ja wiem?). Podążał za tradycją klasycznych sceptyków, takich jak starożytny grecki filozof Pyrron, twierdząc, że pewności nie można osiągnąć ani zmysłami, ani rozumem. Montaigne był szczególnie zainteresowany naukami etycznymi starożytnych pogańskich filozofów greckich i rzymskich. Jako sceptyk uważał, że ludzie powinni być zrównoważeni, tolerancyjni i nie przesadnie przywiązywać się do swoich opinii. Sceptycyzm Montaigne'a wynikał także z rosnącej wiedzy o obcych kulturach w XVI-wiecznej Europie. Wiedza ta doprowadziła go do zwątpienia w wewnętrzną wyższość własnej kultury. Jeden z jego najsłynniejszych esejów, „O kanibalach”, dotyczy kontrastu między niektórymi rdzennymi Amerykanami sprowadzonymi do Francji a społeczeństwem francuskim i sugeruje, że „dziki” zwyczaj zjadania człowieka po jego śmierci nie jest gorszy, a być może lepsze niż europejskie praktyki torturowania lub palenia żywcem ludzi za ich przekonania religijne. Najdłuższy esej Montaigne'a, „Przeprosiny dla Raymonda Sebonda”, poświęcony jest XV-wiecznemu hiszpańskiemu teologowi, autorowi Teologii naturalnej, którą Montaigne przeczytał za radą swojego ojca. Montaigne opublikował w 1569 roku tłumaczenie dzieła Sebonda z łaciny na francuski. Sebond uważał, że przy właściwym podejściu do wiary katolickiej poznanie Boga można osiągnąć rozumem. Montaigne wątpił w tę tezę i sugerował, że na świecie jest wiele rzeczy, których ludzki intelekt po prostu nie jest w stanie zrozumieć. Inspiracją do podróży Montaigne'a była ciekawość i ból, jaki odczuwał z powodu kamieni nerkowych, który miał nadzieję złagodzić w zagranicznych uzdrowiskach. Dziennik skupia się na sześciu miesiącach spędzonych w Rzymie. Montaigne spisał relację ze swojego pobytu w Rzymie po włosku, wierząc, że jednym z najlepszych sposobów zrozumienia obcej kultury jest nauka i używanie jej języka. Montaigne był szczególnie zainteresowany starożytnymi pomnikami i innymi pamiątkami po klasycznych Rzymianach, w tym nazwami miejscowości i świętami. Mniej interesowała go sztuka i kultura współczesnego włoskiego renesansu. Jako katolik Montaigne zajął stanowisko polityczne podczas francuskich wojen religijnych, podkreślając znaczenie pokoju obywatelskiego i jedności narodowej nad jednolitością religijną. Był przyjacielem i korespondentem Henryka z Nawarry, przywódcy frakcji protestanckiej, który po śmierci Montaigne przeszedł na katolicyzm i został tolerancyjnym Henrykiem IV, królem Francji i Nawarry. Pomimo sceptycyzmu, umiaru i okazjonalnej sympatii Montaigne'a do protestantyzmu, nie miał on problemów z Kościołem katolickim, być może dlatego, że jego sceptycyzm można było obrócić w katolickie cele, sugerując, że wiara w autorytet Kościoła jest jedynym źródłem pewności. Jego pisma zostały wpisane na kościelny Indeks Ksiąg Zakazanych dopiero w 1676 roku i został zaproszony do napisania katolickiej polemiki. Dzieła Montaigne'a cieszyły się niezwykłą popularnością i wpływami, zarówno w oryginalnym francuskim oryginale, jak i w angielskim tłumaczeniu Johna Florio, opublikowanym w 1603 roku. William Shakespeare był jednym z tych, którzy czytali tłumaczenie Montaigne Florio, a oznaki wpływu Francuza można odnaleźć w późniejszej twórczości Szekspira. Chociaż użycie przez Montaigne'a języka francuskiego zamiast łaciny oraz nowej formy eseju zamiast tradycyjnych gatunków filozoficznych, takich jak traktaty czy dialogi, ograniczyło jego wpływ na

społeczność uczonych, jego przyjaciel i uczeń, ksiądz Pierre Charron, przedstawił sceptycyzm Montaigne'a w bardziej systematyczna forma mająca na celu obalenie protestantów i ateistów.

Montesquieu, Charles de Secondat, Ron de la Brède i de

(1689–1755) Francuski teoretyk polityki

Baron de Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, baron de la Brède et de Montesquieu) był ważnym krytykiem kultury i teoretykiem politycznym wczesnego francuskiego oświecenia. Należał do dziedzicznej szlachty francuskich sędziów i prawników, zwanej szlachtą szatową. Zgodnie z tradycyjnym prawem jego rodziny, aktywnie służył w wydziale karnym parlamentu, czyli wysokiej rangi sądownictwa, francuskiej prowincji Guienne, w jej stolicy, Bordeaux. Jego pierwszą książką były Listy perskie (1721). Ponieważ poruszała tematy kontrowersyjne, książka została opublikowana bez wskazania autora i fałszywego nadruku; przypisywano ją wymyślanemu wydawcy w Kolonii, podczas gdy w rzeczywistości, podobnie jak wiele podziemnych książek francuskich w okresie Oświecenia, została opublikowana w Republice Holenderskiej. Mimo to książka cieszyła się ogromną popularnością. Monteskiusz dodał materiał do późniejszych wydań. W Persian Letters zastosował bardzo szeroko stosowany w okresie Oświecenia zabieg literacki, polegający na tym, że fikcyjny obcokrajowiec opisuje społeczeństwo europejskie. Jest to przykład popularnego w XVIII wieku gatunku powieści epistolarnej, składającej się ze zbioru listów. Głównymi bohaterami są dwaj Persowie, Usbek i Rica, podróżujący po Europie, komentujący, a czasem drwiący z europejskiego społeczeństwa, a także dyskutujący o historii i instytucjach. (Wiedza Monteskiusza o kulturze perskiej pochodziła głównie z relacji współczesnych podróżników.) Jednak Europejczycy nie są jedynymi celami satyry Monteskiusza, gdyż Usbek, przenikliwy w swoich potępianach tyranii w Europie, jest ukazany w swojej korespondencji ze swoim domem w Persji jako tyran kobiet i eunuchów ze swojego haremu. To właśnie opór żony Usbeka, Roksany, stanowi nagły i tragiczny punkt kulminacyjny powieści. Bliskie cele satyry Monteskiusza obejmowały pustkę większości paryskich rozmów, nietolerancję religijną i królewski despotyzm. W 1725 r. Monteskiusz odszedł wówczas ze stanowiska, rok później przeniósł się do Paryża. W 1728 r. został przyjęty (co wywołało pewne kontrowersje) do Akademii Francuskiej, która wcześniej była celem jego satyry. Spędził kilka lat podróżując po Europie, obserwując różne instytucje społeczne, i w 1731 r. rozpoczął pracę nad swoim arcydziełem „Duch praw”, opublikowanym po raz pierwszy w 1748 r. Za życia Monteskiusza doczekało się ono ponad 20 wydań. (Niektóre wątki Ducha praw pojawiły się po raz pierwszy w Rozważaniach Monteskiusza na temat wielkości Rzymian i przyczyn ich upadku [1731].) Duch praw jest pierwszym wielkim studium porównawczym zagadnień społecznych, politycznych i instytucje prawne. Monteskiusz uważał, że prawa i instytucje należy oceniać nie na podstawie abstrakcyjnego standardu doskonałości, ale pod kątem ich dostosowania do różnych narodów. Pozornie irracjonalne prawa mogą równie dobrze pełnić racjonalną funkcję w ich społeczeństwie. Biorąc pod uwagę dostosowanie prawa do narodów, reformę prawa należy przeprowadzić bardzo ostrożnie. Na przykład wzmocnienie władzy francuskiego monarchy przeciwko szlachcie, czego pragnęło wielu reformatorów Oświecenia, byłoby szkodliwe, ponieważ usunęłoby kontrolę nad władzą monarchy. Zwiększona władza króla mogłaby odprowadzić Francję od monarchii, którą aprobował Monteskiusz, w stronę despotyzmu, którym gardził. Despotyzm różni się od monarchii tym, że despota nie ma obowiązku przestrzegania praw. Trzy podstawowe typy rządów Monteskiusza to monarchia, despotyzm i republika, w której albo lud rządzi demokratycznie, albo państwem arystokratycznym rządzi kilku. Z wyjątkiem despotyzmu, który jest z natury skorumpowany, każdy z tych rządów może występować w dobrej i skorumpowanej formie. Aby chronić wolność jednostki i chronić się przed korupcją, konieczne jest, aby cała władza nie spoczywała w tym samym miejscu. Monteskiusz ustalił podział na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Popierał handel jako lepszy od wojny mającej na celu wzbogacenie państwa. Analiza Monteskiusza dotycząca tworzenia i

utrzymywania różnych typów rządów uwzględnia czynniki fizyczne, takie jak klimat. Surowe kraje są mniej kuszące dla najeźdźców, a ciężka praca wymagana do ich kultywowania jest powiązana z cnotą i rządem republikańskim. Monteskiusz analizuje religię w Duchu praw głównie w odniesieniu do jej użyteczności społecznej - różne religie są dostosowywane do różnych społeczeństw, tak jak protestantyzm do republik, katolicyzm do monarchii, a islam do despotyzmów. Podobnie jak inni myśliciele Oświecenia, Monteskiusz zdecydowanie popierał zasadę tolerancji religijnej i podziwiał protestantkie i stosunkowo wolne społeczeństwa Republiki Holenderskiej i Wielkiej Brytanii. Duch Praw został umieszczony przez Kościół katolicki na Indeksie Ksiąg Zakazanych w 1751 roku, ale wywarł ogromny wpływ na szkockie oświecenie i na ojców założycieli Stanów Zjednoczonych. Jego teoria podziału władzy wpłynęła na powstanie Konstytucji Stanów Zjednoczonych. Monteskiusz wniósł także artykuł na temat „smaku” do Encyklopedii Denisa Diderota i Jeana Le Ronda d’Alemberta.

More, sir Thomas

(1478–1535) sędzia i kanclerz Anglii

Sir Thomas More był prawnikiem i sędzią w renesansowej Anglii, który osiągnął najwyższy urząd kanclerza za panowania Henryka VIII, króla Anglii. More urodził się 7 lutego 1478 roku w Londynie jako syn wybitnego sędziego Sir Johna More'a. Więcej studiował w Oksfordzie pod kierunkiem Thomasa Linacre i Williama Grocyna. Około 1494 wrócił do Londynu, aby dokończyć studia prawnicze, a w 1496 został przyjęty do sądu Lincoln's Inn, mieszczącego się w centrum Londynu. Został prawnikiem w 1501 roku. W pewnym momencie swojej wczesnej kariery prawniczej More poważnie rozważał zostanie mnichem. Pracując w Lincoln's Inn, mieszkał w pobliskim klasztorze prowadzonym przez kartuzów, uczestnicząc w ich życiu monastycznym, obejmującym modlitwę, post i studia religijne. Chociaż More opuścił klasztor, wiele z praktyk religijnych stosował przez całe życie. More zdecydował się na karierę polityczną, kiedy wstąpił do parlamentu w 1504 roku. Wkrótce potem poślubił Jane Colt. Urodziła mu czworo dzieci. Zmarła w młodym wieku przy porodzie i More szybko ożenił się ponownie z wdową o imieniu Alice Middleton, aby opiekować się jego dziećmi. Kiedy More nalegał, aby parlament zmniejszył przydział funduszy królowi Henrykowi VII, Henryk zemścił się, wtrącając ojca More'a do więzienia do czasu zapłacenia grzywny i wycofania się ze służby politycznej. Po śmierci króla More ponownie zaczął działać. W 1510 r. został mianowany zastępcą szeryfa Londynu. Słynął ze swojej bezstronności i szybkości w dbaniu o terminowość rozpatrywania spraw. Więcej przykuło uwagę króla Henryka VIII, który mianował go na szereg wysokich stanowisk i misji z ramienia rządu. W 1523 r. został mianowany spikerem Izby Gmin. Jako marszałek przyczynił się do ustanowienia parlamentarnego przywileju wolności słowa. Henryk mianował go kanclerzem w 1529 r. Zrezygnował z urzędu w 1532 r., u szczytu swojej kariery i reputacji. Przez całe życie More był uznawany za reformatora i uczonego. Napisał i opublikował wiele dzieł w języku łacińskim i angielskim oraz przyjaźnił się z wieloma uczonymi i biskupami. W 1499 r. uczonego Desiderius Erazm z Rotterdamu po raz pierwszy odwiedził Anglię i nawiązał przyjaźń i korespondencję na całe życie z Morem. Podczas kolejnych wizyt Erazm mieszkał w domu More'ów w Chelsea. Sporządzili łacińskie tłumaczenie dzieł Lukiana, które wydrukowano w Paryżu w 1506 r. W 1509 r. Erazm napisał *Encomium moriae*, czyli Pochwałę szaleństwa (1509), dedykując ją More'owi. Podczas jednej ze swoich misji dyplomatycznych do Flandrii w 1515 roku More napisał swój łaciński klasyk *Utopia*, dowcipną satyrę polityczną na rolę rządu i społeczeństwa. Natychmiast stała się bestsellerem w całej Europie. W swoich czasach w kontrowersjach związanych z reformacją More sprzeciwiał się luteranizmowi i był zagorzałym zwolennikiem papieża i obrońcą Kościoła rzymskokatolickiego. Narzucił rządowi tłumienie ruchu reformowanego w Anglii do czasu, gdy parlament za namową Henryka VIII zmienił prawo. More zrezygnował ze swojego urzędu i wycofał się ze służby publicznej, gdy Henryk, za zgodą Parlamentu, mianował się najwyższą głową Kościoła anglikańskiego i wygzekwował przysięgę supremacji i akt sukcesji. W 1534 roku More został uwięziony

w Tower of London z powodu odmowy złożenia przysięgi. More bronił się jako lojalny poddany, ale jednocześnie deklarował, że w sprawach zasadniczych zobowiązany jest kierować się sumieniem. Piętnaście miesięcy później został osądzony i skazany za zdradę stanu. Henryk pozwolił mu wygłosić kilka publicznych słów na szafocie, kiedy został ścięty 6 lipca 1535 roku. Oświadczył, że jest „dobrym sługą króla, ale przede wszystkim Boga”. Robert Whittinton, współczesny More’owi, napisał o nim w 1520 roku: „More to człowiek o anielskim dowcipie i wyjątkowej wiedzy. Nie znam jego kolegi. Bo gdzie jest człowiek tej łagodności, pokory i życzliwości? I, jeśli czas tego wymaga, człowiekiem cudownej radości i rozrywek, a czasem równie smutnej powagi. Człowiek na każdą porę roku.”

Muzyka

Jednym z najważniejszych wydarzeń pozamuzycznych, które wpłynęły na historię muzyki, był rozwój prasy drukarskiej, która umożliwiła upowszechnianie muzyki w sposób wcześniej niemożliwy. Kompozytor, który nigdy nie słyszał wykonania cudzego dzieła, mógł nadal pozostawać pod jego wpływem, nawet pracując w zupełnie innej tradycji regionalnej. Takie radykalne zapożyczenia niekoniecznie były powszechne, ale style regionalne rozprzestrzeniały się szybciej niż w przeszłości. Polifonia, użycie niezależnych głosów melodycznych, rozwinęła się z zastosowania śpiewu w muzyce kościelnej. W okresie renesansu stał się bardziej wyrafinowany, obejmujący szerszą gamę tonów. Msze i madrygały pozostały popularnymi formami muzyki kościelnej, a muzyka świecka stale zyskiwała na popularności i różnorodności. Krótkotrwała angielska szkoła madrygałów (1588–1627) produkowała światło, madrygały a cappella oparte na dziełach włoskich. W XVII wieku w muzyce świeckiej rozpoczęło się w Europie przejście do tradycji barokowej. Josquin des Prez (1453–1521) był głównym kompozytorem szkoły francusko-flamandzkiej, tworzącej polifoniczną muzykę wokalną. Jeśli chodzi o wielu znanych artystów, jego reputacja była na tyle wielka, że często fałszywie dołączano jego nazwisko do nut w nadziei, że uda się je sprzedać. Pisał dla każdego stylu muzycznego ówczesnej Europy Zachodniej, czasami satyrując style innych kompozytorów, innym razem tworząc wiele kompozycji, aby podejść do tematu lub motywu z różnych punktów widzenia. Chociaż w dzisiejszych czasach jego nazwisko nie jest tak rozpoznawalne jak nazwisko Bacha czy Mozarta, niewielu twórców w jakichkolwiek mediach osiągnęło takie sukcesy. Renesansowe techniki polifoniczne osiągnęły punkt kulminacyjny w twórczości Giovanniego Pierluigiego (1525–94), urodzonego cztery lata po śmierci des Preza. Pierluigi był mistrzem szkoły rzymskiej, która włączyła do muzyki kościelnej wpływy przyjeżdżających do Watykanu kompozytorów zagranicznych, komponujących specjalnie dla Chóru Sykstyńskiego. Wymóg Soboru Trydenckiego z 1563 r., aby wokale były wyraźnie zrozumiałe, skłonił szkołę rzymską do komponowania wyraźnych, jasnych i dobrze zdefiniowanych aranżacji, zamiast porzucać polifonię, a rezultat od tego czasu stał się kamieniem węgielnym katolickiej muzyki religijnej. Podczas gdy inni eksperymentowali z formami, Pierluigi ustalił dla siebie określone zasady i robił wszystko, co mógł, w tych granicach. Opera narodziła się pod koniec XVI wieku. Pierwszym z nich był Dafne Jacopo Periego z 1597 r., wystawiony jako odrodzenie greckich form teatralnych. W Dafne, podobnie jak w kolejnych operach, śpiew i taniec łączą się z grą aktorską, a wszystko to w bardzo stylizowanych stylach, aby opowiedzieć spójną historię. Opera została stworzona dla Florentine Camerata, grupy humanistyczno-intelektualnej, która spotykała się, aby dyskutować i próbować wyznaczać kierunki trendów w sztuce. To ich wezwanie do powrotu do form klasycznych zainspirowało Periego Dafne, które podobnie jak inne przyszłe opery śpiewane było w stylu zwanym monodią, czyli stylu wokalnych solówek z jedną melodią. Styl ten został opracowany przez kompozytorów związanych z Cameratą i stał się integralną częścią wczesnych kompozycji barokowych. Claudio Monteverdi (1567–1643) był jednym z pierwszych kompozytorów operowych, którego L’Orfeo (premiera w 1607 r.) był pierwszym w stylu *dramma per musica* (musicalu dramatycznego). Wycucie wielkiej dramaturgii i orkiestracji na wielką skalę u Monteverdiego było zapowiedzią Mesjasza z 1741 r. George’a Friderica Handla (oratorium wielkanocne czerpiące z chrześcijańskich czytań Księgi Izajasza wraz z wybranymi

fragmentami Ewangelii) i Pasji według św. Mateusza Jana Sebastiana Bacha z 1727 r., która adaptowała śmierć Jezusa z Ewangelia Mateusza. Łańcuch wpływów pokazuje, w jaki sposób włoski wynalazek opery stał się popularny w najbardziej dramatycznych formach wśród niemieckich kompozytorów, począwszy od XVIII wieku. Wenecja szybko stała się znana dzięki swojej operze, oferującej sezon przedstawień otwartych dla publiczności kupującej bilety, a Monteverdi przeniósł się do miasta, aby stać się częścią nowej sceny. Te wczesne włoskie opery barokowe łączyły melodramatyczną tragedię z szeroką komedią, czasem z zagmatwanym efektem. Z biegiem czasu, choć opera pozostała formą oddaną skrajnościom emocjonalnym, stała się bardziej wyrafinowana i subtelna w ich wyrazie. Od początku XVII wieku do około 1750 roku w muzyce europejskiej dominował okres baroku, który stał się bardziej ozdobny i zdobny, różniąc się od muzyki renesansowej przebiegami tonalnymi i mocniejszymi rytmami. Podobnie jak późniejsza muzyka jazzowa, kompozycje barokowe zwykle pozostawiały miejsce na improwizację, a utwory solowe zwykle powtarzały się raz, z zamiarem umożliwienia wykonawcy dodania własnych ozdobników i poprawek do powtórzeń. Charakterystyczną formą baroku była fuga: kompozycja kontrapunktowa, w której temat centralny powtarza się każdym z ustalonej liczby głosów. Sposób formy pozwala na duże wyrafinowanie kompozycji, rodzaj intelektualizmu, który przypadł do gustu wielu nowym kompozytorom. Ten sam intelektualizm i renesansowe odkrycie świata klasycznego doprowadziły do powstania niemieckiej Affektenlehre, czyli „doktryny afektów”, inspirowanej starożytną teorią retoryczną: zgodnie z doktryną utwór muzyczny (lub część dłuższego utworu) powinien charakteryzować się jednym i tylko jednym żywym „afektem” lub emocją. To była znacząca różnica nie tylko w stosunku do muzyki, która pojawiła się wcześniej, ale także od tego, co miało nastąpić. Alessandro Scarlatti (1660–1725) był barokowym kompozytorem operowym, którego twórczość wypełniła lukę między stylami wczesnego baroku, skupionymi we Włoszech, a stylami germańskimi XVIII wieku. Pracował głównie w tradycyjnych formach, ale wniósł do swojej twórczości poczucie dramatycznej głębi i jako pierwszy włączył rogi do orkiestracji operowej. Jednym z najbardziej znanych dzieł barokowych są Cztery pory roku Antonio Vivaldiego (1678–1741), weneckiego księdza; utwór składa się z czterech koncertów skrzypcowych, po jednym na każdą porę roku, a każdy z nich nawiązuje do pogody i nastroju danej pory roku. Okres baroku osiągnął swój szczyt wraz z Bachem (1685–1750), synem niemieckiej rodziny muzycznej, którego twórczość z fugami i kanonami zrealizowała szczyty techniki polifonicznej. Skomponował ponad tysiąc utworów, nie wprowadzając niczego zupełnie nowego, lecz udoskonalając to, co już aktualne, jakby chciał zużyć barokowe tropy, aby świat muzyczny mógł zająć się czymś innym. Za życia najbardziej znany był ze swoich dzieł klawiszowych (utwory skomponowane na organy, klawesyn i klawikord, prekursorzy współczesnego fortepianu). Wariacje Goldbergowskie to zbiór wariacji (przeróbek wykonywanych podczas powtarzania sekwencji muzycznej) do wykonania na klawesynie, w formie arii, po której następuje 30 wariacji na temat progresji akordów i linii basu. Jest to niemal intelektualne ćwiczenie w granicach wariacji, ale świadectwo sztuki Bacha, który potrafił uczynić go także pięknym. Die Kunst der Fugue (Sztuka fugi) to podobne połączenie muzycznego piękna i technicznej magii. Opublikowano dwie różne wersje, zawierające 12 lub 14 fug i dwa lub cztery kanony; żadne nie było skończone. Utwór opiera się na prostych ruchach i powtarza je za pomocą coraz bardziej skomplikowanych środków kontrapunktowych, obejmujących szereg kontrfug (w których wykorzystywany jest zarówno temat, jak i jego odwrotność), fugi podwójne i potrójne o wielu tematach oraz fugę poczwórną, w której jeden z tematów to jego własne imię (B-A-C-H w muzycznej skali), a temat końcowy jest taki sam, jak pierwsza fuga w utworze. Bach porzucił dzieło dopiero po zaangażowaniu się w nie. Współcześni uczeni nadal odkrywają matematyczne sztuczki i subtelności w Die Kunst der Fugue, w tym algorytmy wywodzące się z dzieła, które można wykorzystać do wykazania niektórych niezbędnych cech jego ostatecznej formy. Synem Alessandro Scarlattiego, urodzonego w tym samym roku co Bach, był Domenico (1685–1757), którego twórczość balansowała na granicy baroku i klasycyzmu. Włoch, który większość życia spędził na Półwyspie Iberyjskim (Hiszpania i Portugalia), włączył do swojej twórczości iberyjską muzykę

ludową w stopniu znacznie większym niż dotychczas, tak radykalnym i naturalnym, jak połączenie elementów country i bluesa w rock and roll pojawił się dwa wieki później. Energiczny, synkopowany styl jego sonat klawiszowych wpłynął na rozwój fortepianu, więc całkowicie porzucił doktrynę afektów, podkreślając zmiany w harmonii, aby wywołać radykalne zmiany w emocjonalnej fakturze swojego dzieła. Kolejnym pionierem muzyki klasycznej był syn Bacha, Carl Philipp Emanuel Bach. Podczas gdy twórczość Scarlattiego nadała ton większości tego, co miało nadejść, twórczość C. P. E. Bacha jest czasami nazywana „rokokiem” w odniesieniu do bardzo późnego baroku i wczesnego okresu klasycyzmu (termin ten jest czasami używany w odniesieniu bardziej szczegółowo do francuskich kompozytorów tego okresu opis). Podczas gdy jego ojciec ucieleśniał to, co najlepsze w starych formach, C. P. E. Bach zachował stare formy, ale poszedł z nimi dalej i zaktualizował je.

Rozwój poza Europą

W Japonii przejęcie Okinawy w 1609 r. wprowadziło muzykę ludową tego kraju, opartą w dużej mierze na sanshin, rodzaju trójstrunowego banjo ze skóry węża. W okresie Edo zespoły gagaku (muzyki eleganckiej) zostały zreorganizowane do formy, z której wywodzą się dzisiaj, włączając formy chińskie, koreańskie, mandżurskie i szintoistyczne, grane na instrumentach dętych, perkusyjnych i instrumentach smyczkowych sprowadzonych z Chin. Gagaku pozostawało pod wpływem Yayue, cesarskiej muzyki dworskiej Chin, która narzuciła surowe formy elementom muzyki ludowej. Yayue wywarło także wpływ na koreańską muzykę dworską, która przyjęła trzy formy: czysto chiński aak, rodzimy koreański hyangak i hybrydowy dangak. Na subkontynencie indyjskim muzykę karnatyczną zapoczątkował kompozytor Purandara Dasa, który oprócz swojej bardziej skomplikowanej twórczości pisał rymowane piosenki o różnym stopniu zaawansowania i komponował utwory dla początkujących muzyków. Muzyka karnatyczna była na ogół nabożna lub dotyczyła objawień ludzkiej natury i zawsze była przeznaczona do śpiewania, podobnie jak poezja śpiewana z wcześniejszych czasów. Duża część muzyki formalnej Ameryki Łacińskiej w tym okresie czerpała w dużej mierze z muzyki hiszpańskiej i włoskiej z Europy. Doprowadziło to do powstania orkiestr w dużych miastach, takich jak Lima, Meksyk i Buenos Aires, a gra na harfie była powszechna w dużych europejskich domach. Niektórzy europejscy muzycy podróżowali także do odległych zakątków Ameryki Południowej w poszukiwaniu muzyki rdzennej ludności. Muzyka pizczatkowa mieszkańców Andów i innych miejsc, a także muzyka grana na fletach bambusowych, była czasami przepisywana przy użyciu notacji europejskiej i pomogła wyrzec wpływ na pizczatki w Peru i muzykę na harfie w Paragwaju. Niedługo potem wielu rdzennych mieszkańców zaczęło używać bębnów basowych, znacznie dłuższego fletu i tamburynu. Społeczności niewolników w Ameryce Łacińskiej podtrzymywały wiele afrykańskich tradycji muzycznych. Czasami rytm afrykański przejmowali Hiszpanie, a tango w Argentynie było w zasadzie połączeniem europejskich i afrykańskich form muzycznych oraz czerpie z afrykańskich form tańca. Rumba i salsa w Ameryce Łacińskiej również w dużym stopniu czerpią z afrykańskich tradycji muzycznych. W Afryce, gdzie większość języków jest tonalna, istniał ścisły związek między językiem a muzyką, przy czym muzyce instrumentalnej zwykle towarzyszył śpiew lub nucenie. Istniała również szeroka gama instrumentów używanych w muzyce afrykańskiej, takich jak balafony podobne do ksylofonu oraz różne rodzaje fletów i bębnów

Migracja z Azji do Ameryki Łacińskiej

Historia migracji azjatyckich do Ameryki Łacińskiej jest długa, a populacje chińskie, japońskie i koreańskie występują obecnie w większości krajów Ameryki Środkowej i Południowej. Ponadto w niektórych krajach, zwłaszcza w Gujanie, istnieją również znaczące społeczności indyjskie, a także niewielka liczba Wietnamczyków. Pierwsze powiązania między obydwojoma obszarami mogły mieć miejsce w czasach dynastii Ming w Chinach, kiedy część floty chińskiego admirała Cheng Ho mogła dotrzeć do obu Ameryk. Podczas wielu jego rejsów członkowie załogi nie wracali z flotą, a jeśli

którykolwiek z jego statków rzeczywiście dotarł do Ameryk, wydaje się prawdopodobne, że reprezentowałby pierwszych Azjatów, którzy osiedlili się w obu Amerykach. Warto także wspomnieć, że w 1492 roku, kiedy Krzysztof Kolumb żeglował po Atlantyku, spodziewał się dołynąć do Azji, a w 1519 roku Ferdynand Magellan rozpoczął swoją podróż, która po śmierci Magellana miała okrążyć świat, przepłynąwszy przez to, co stało się Cieśniną Magellana przebył Pacyfik, udowadniając, że można odbyć tę podróż. Jednak aż do początku XIX wieku migracja z Azji do obu Ameryk była niewielka. Niewielu Chińczyków wyruszyło w tym okresie za granicę, z wyjątkiem tych, którzy znajdowali się już w Azji Południowo-Wschodniej – jak ją nazywali - Nanyang. W 1637 r. rząd japoński zakazał podróżowania za granicę i zażądał od swoich obywateli powrotu do domu; Korea była tak odizolowana, że do niedawna podróżowanie było niezwykle trudne. Jest jednak prawdopodobne, że niektórzy Filipińczycy rzeczywiście osiedlili się w Ameryce Łacińskiej, zwłaszcza w Peru, centrum hiszpańskiej potęgi, ponieważ między Limą a Manilą istniały ścisłe powiązania żeglugowe. Na początku XIX wieku zwiększona częstotliwość podróżowania statkami za granicę i przeludnienie w Chinach spowodowały, że wielu Chińczyków zaczęło migrować, początkowo do ulubionych miejsc w Azji Południowo-Wschodniej i wokół Oceanu Indyjskiego, a następnie do obu Ameryk. Kalifornijska gorączka złota z pewnością spowodowała, że wielu Chińczyków przeniosło się do Kalifornii, a inni w poszukiwaniu pracy do Meksyku, a następnie na Karaiby i do Ameryki Południowej. W rezultacie chińscy kupcy zaczęli zakładać przedsiębiorstwa w miastach i dużych miasteczkach wzdłuż wybrzeża Pacyfiku. Niektórzy zajmowali się rolnictwem, uprawiali warzywa, inni prowadzili sklepy, pralnie lub restauracje. Kilka chińskich rodzin osiedliło się na wschodnim wybrzeżu Ameryki Łacińskiej. W Gujanie Brytyjskiej (obecnie Gujana) powstała liczna społeczność, wielu z nich pracowało na plantacjach. Chińczycy w Gujanie Brytyjskiej są bohaterami powieści *Pan On Loong* powieściopisarza Roberta Standisha. Ponadto należy wspomnieć o rodzinie Philipa Hoalima z Gujany – Hoalim zaangażował się później w politykę w Singapurze, tworząc Malajską Unię Demokratyczną, pierwszą partię polityczną założoną w Singapurze. Oprócz Chińczyków w Gujanie Brytyjskiej istniała także znacznie większa społeczność indyjska. Znani jako Indianie Wschodni, aby odróżnić ich od Indian Zachodnich, wielu mówiło w języku hindi lub urdu, a w stolicy Georgetown znajduje się wiele świątyń hinduistycznych i muzułmańskich meczetów. W sąsiednim Surinamie, byłej kolonii holenderskiej, żyje także wielu Hindusów i Chińczyków. W Paramaribo, stolicy Surinamu, znajduje się nawet pomnik Mohandasa Gandhiego. Dzięki holenderskim koneksjom są też Indonezyjczycy (głównie z Jawy), wielu wywodzących się od pracowników kontraktowych, którzy przybyli przed latami czterdziestymi XX wieku. Mniejsze społeczności indyjskie w Brazylii, Paragwaju i północnej Argentynie odegrały kluczową rolę we wprowadzaniu i hodowli bydła zebu i brahmana.

WSPÓLNOTY CHIŃSKIE

W drugiej połowie XIX wieku możliwości gospodarcze zachęciły wielu Chińczyków do migracji na Kubę i do Peru, gdzie pracowali na plantacjach cukru, w górnictwie i hacjendach, a także prowadzili sklepy w miasteczkach. Kuba zaczęła jednak ograniczać liczbę chińskich migrantów. W tym samym czasie rząd Meksyku zaczął zachęcać do migracji z Chin. Porfirio Díaz, prezydent w latach 1876–80 i ponownie 1884–1911, chciał, aby chińscy kulisi byli tanią siłą roboczą do budowy infrastruktury w północnym Meksyku, gdzie wielu się osiedliło. Podobnie jak w przypadku Chińczyków w Peru, status ekonomiczny społeczności migranckich ulegał stopniowym zmianom. Podczas gdy w latach siedemdziesiątych XIX wieku większość stanowili robotnicy fizyczni, w latach dwudziestych XX wieku wielu z nich prowadziło firmy. W 1912 roku w Meksyku było 35 000 Chińczyków. Niektórzy wykorzystywali ją jako drogę do Stanów Zjednoczonych, ale wielu innych założyło firmy, często na biednych przedmieściach. W rezultacie w okresach niestabilności, zwłaszcza podczas rewolucji meksykańskiej, kiedy rozpoczęły się zamieszki, Azjaci często byli ofiarami tłumy. Meksykański bohater rewolucyjny Pancho Villa był zdecydowanie antychiński, nazywając obywateli USA Chino blanco („białymi Chińczykami”). Kiedy 25

maja 1911 roku zajął miasto Torreón, jego siły i kilka tysięcy miejscowych dokonali masakry 303 Chińczyków i pięciu Japończyków. Kiedy ostatecznie został pokonany przez Emilio Obregóna, podobno powiedział: „Wolę zostać pokonany przez Chińczyka niż przez Obregóna”. W lutym 1914 r. w Cananea miały miejsce antychińskie zamieszki, a miejscowi Chińczycy schronili się w budynku będącym własnością USA, a w marcu 1915 r. wielu Chińczyków zostało zaatakowanych i okradzionych podczas zamieszek w Nogales. Pomimo tych ataków wielu Chińczyków nadal migrowało do Meksyku, a 6 000 przybyło w latach 1919–20. Społeczność chińska pozostaje ważna w Meksyku. W Ameryce Środkowej w każdym kraju istniały małe społeczności chińskie, a większość zajmowała się prowadzeniem małych przedsiębiorstw. W latach trzydziestych XX wieku zaczęły dominować w handlu w wielu miastach Salwadoru do tego stopnia, że konstytucja z 1939 r. przewidywała ochronę rodzimych drobnych handlarzy. Nowe prawo uchwalone w marcu 1969 r. ograniczyło prowadzenie małych przedsiębiorstw w kraju do osób urodzonych w Ameryce Środkowej, ze szczególnym wyłączeniem obywateli naturalizowanych. Jednak wielu Chińczyków nadal prowadziło działalność w swoich firmach będących własnością pośredników. W Hondurasie wiele małych firm było również własnością Chińczyków aż do wojny z Salwadorem w 1969 r., co doprowadziło do wybuchu żarliwego nacjonalizmu w kraju i działań mających na celu zmniejszenie liczby sklepów będących własnością Chińczyków. Obecnie w Ameryce Środkowej żyje niewielka liczba Wietnamczyków, a na Kubie jest także spora populacja Wietnamczyków, głównie w wyniku powiązań politycznych między obydwojoma krajami komunistycznymi. Oprócz Peru znaczące społeczności chińskie istnieją także w Brazylii, Argentynie i Chile. Rzeczywiście w ostatnich latach wzrosły dwustronne powiązania i handel (z Chinami) ze wszystkimi trzema krajami, oferując wielu Chińczykom w Ameryce Łacińskiej nowe możliwości nawiązania do biznesu. Nagrobki w języku chińskim można zobaczyć na cmentarzach w całej Ameryce Łacińskiej, chociaż wydaje się, że większość z nich znajduje się na cmentarzach zagranicznych, takich jak cmentarz brytyjski w Chacarita w Buenos Aires lub jego odpowiedniki w Chile. Większość krajów Ameryki Łacińskiej uznaje obecnie Chińską Republikę Ludową, ale kilka nadal uznaje dyplomatycznie Republikę Chińską (Tajwan) za prawowity rząd całych Chin. W tym przypadku większość powiązań jest z Tajwanem. W Paragwaju rząd i społeczność tajwańska odgrywają ważną rolę w życiu handlowym Asunción i były zaangażowane w duże projekty, takie jak remont Ministerstwa Spraw Zagranicznych Paragwaju.

Osadnicy japońscy i koreańscy

W Brazylii, największym kraju Ameryki Łacińskiej, uprawą karczuku zajmuje się wielu ludzi pochodzenia chińskiego i wschodnioindyjskiego, a także niektórzy migranci z Malesji. W południowej części kraju rośnie także liczba Japończyków – szacuje się, że jest ich ponad 600 000 Brazylijczyków o japońskim pochodzeniu. Początki wielu Japończyków w Brazylii sięgają 1908 roku, kiedy porozumienie z władzami miejskimi w São Paulo pozwoliło Japończykom osiedlić się w głębi lądu. Założyli wiele gospodarstw warzywnych, a dziś w São Paulo są japońskie sklepy spożywcze, księgarnie, a nawet gejsze. W tym okresie wielu japońskich rolników opuściło Japonię, a wielu osiedliło się w Peru, Brazylii i Paragwaju, gdzie rząd zachęcał obcokrajowców do przeniesienia się do tego kraju i założenia kolonii. Wielu z nich było biednymi Japończykami poszukującymi pracy, ale spora liczba była dobrze wykształcona. Część z nich osiedliła się w Panamie — kilku zaangażowało się w biznes tak blisko powiązany z Kanałem Panamskim, że od dawna zarzucano im szpiegostwo. Jeden z nich, Yoshitaro Amano, japoński właściciel sklepu mieszkający w Panamie, szpiegował amerykańskie statki korzystające z Kanału Panamskiego. Później uciekł z Panamy i został aresztowany za szpiegostwo w Nikaragui, Kostaryce, a następnie w Kolumbii. Być może najwybitniejszym przykładem roli Japończyków w Ameryce Łacińskiej jest dwóch Japończyków, którzy opuścili Kumamoto w Japonii i przenieśli się do Peru w 1934 r.: Naoichi Fujimori i jego żona Mutsue. Cztery lata później urodził się ich syn Alberto, a rodzice zwrócili się do lokalnego konsulatu Japonii z wnioskiem o zachowanie przez

dziecko obywatelstwa japońskiego. Pracował jako inżynier rolnictwa, został dziekanem, a następnie rektorem swojej dawnej uczelni, prowadząc także program telewizyjny. W 1990 roku Fujimori, stojący na czele partii Cambio 90 („Zmiana 1990”), zaskakującym wynikiem pokonał w wyborach prezydenckich autora Mario Vargasa Llose. Choć był Japończykiem, Fujimori zyskał polityczny przydomek „el chino” („Chińczyk”), a wielu obserwatorów przypisało jego zwycięstwo pochodzeniu etnicznemu, które wyróżniało go spośród elity politycznej hiszpańskiego pochodzenia. Fujimori prowadził kampanię w oparciu o zasadę „Praca, technologia, uczciwość”, ale w ramach tak zwanego Fujishock wprowadził masowe reformy gospodarcze i wyposażył urząd prezydenta w wiele nowych uprawnień. Jego żona, Susana Higuchi, również pochodzenia japońskiego, podczas bardzo publicznego rozwodu oskarżyła go o okradanie darowizn przekazywanych przez japońskie fundacje. Wybrany ponownie w 1995 r. Fujimori wygrał wybory w 2000 r., ale wkrótce potem wybuchł masowy skandal korupcyjny. Fujimori przebywał wówczas za granicą, następnie udał się do Japonii, gdzie złożył rezygnację. W listopadzie 2005 r. poleciał z Japonii do Chile i po przylocie został aresztowany. W dniu 22 września 2007 r. został poddany ekstradycji do Peru, gdzie przebywał w więzieniu w oczekiwaniu na proces. W dniu 12 grudnia 2007 r. Fujimori został skazany za nadużycie władzy i skazany na sześć lat więzienia. Stoi przed trzema innymi procesami pod zarzutami, w tym morderstwa, porwania i korupcji. Fujimori pozostaje najbardziej znanym politykiem azjatyckiego pochodzenia zajmującym wysokie stanowiska w Ameryce Łacińskiej, ale stał się także synonimem korupcji i politycznych oszustw. Spośród Koreańczyków, którzy osiedlili się w Ameryce Łacińskiej, wielu prowadzi sklepy i małe firmy. Są części Buenos Aires, a także Rio de Janeiro z dużą populacją koreańską. Do Urugwaju nastąpił napływ Koreańczyków, wielu związanych z wielbionym Sun Myung Moonem. Pomimo głośnego zaangażowania Fujimoriego w peruwiańską politykę większość Azjatów w Ameryce Łacińskiej unika szumu medialnego. Choć wiele z nich prowadzi małe firmy albo importujące chińskie towary lub produkty gospodarstwa domowego do Ameryki Łacińskiej, albo prowadzi restauracje, pojawia się nowe pokolenie dobrze wykształconych Azjatów, biegle władających językiem hiszpańskim, z których wielu urodziło się w Ameryce Łacińskiej. Zaczynają wchodzić do zawodów prawniczych, księgowych i bankowych, a wielu z nich całkowicie zasymilowało się ze społecznościami, w których żyją. Kiedy Hu Jintao, sekretarz generalny Komunistycznej Partii Chin, odwiedził Brazylię – była to jego pierwsza zagraniczna wizyta po objęciu przywództwa Chińskiej Republiki Ludowej, powitały go tysiące Brazylijczyków chińskiego pochodzenia.

Młodzi Osmanowie i konstytucjonalizm

Młodzi Osmanowie, znani również jako Nowi Osmanowie, byli XIX-wiecznymi reformatorami. Członkowie, z których niektórzy należeli do rodziny królewskiej, starali się kontynuować reformy Tanzimatu. Chcieli zliberalizować Imperium Osmańskie, aby zapewnić mu przetrwanie. Zastosowali koncepcję Osmanlilik, narodowości osmańskiej, do szeroko zakrojonego programu zmian konstytucyjnych. Osmanlilik oznaczał przywiązanie do wolności i ojczyzny przy równouprawnieniu wszystkich obywateli. Młodzi Osmanie popierali świeckie rządy cywilne, oddzielając udział religii w rządzie; podkreślili także znaczenie praw człowieka dla wszystkich różnorodnych narodów religijnych i etnicznych imperium. Program Młodych Osmanów został zarysowany w liście Mustafy Fazila Paszy do sułtana Abdula Aziza, w którym deklarację lojalności wobec imperium połączono z żądaniami reform. Do innych Młodych Osmanów należeli Ali Suavi, nauczyciel z rodziny kupieckiej, który był odpowiedzialny za pierwszą publikację Młodych Osmanów, oraz Sadik Rifat Pasza, który nawoływał do reform autorytarnego reżimu osmańskiego. Wykorzystując dziennikarstwo do rozpowszechniania ideałów Młodej Osmańskiej, Sadik pisał o potrzebie konstytucjonalizmu i nalegał, aby Osmanowie ciężko pracowali nad regeneracją swojego społeczeństwa. Sadik Rifat Pasza kształcił się w Szkole Pałacowej i pracował w osmańskiej służbie cywilnej. Podróżował po dużej części Europy i podczas pobytu w Austrii pisał listy publiczne wzywające do reform. Inny młody Ottoman, Ibrahim Sinasi,

studiował we Francji i był przyjacielem Samuela de Sacy, syna znanego orientalisty Sylvestre de Sacy. Znał także poetę Alfonsa de Lamartine. Sinasi był członkiem komisji ds. edukacji w Stambule i publikował wiersze, broszury i artykuły w czasopismach. Zija Pasza, doświadczony administrator, skupiał się na konieczności reform biurokratycznych. Najstynniejszym Młodym Osmanem był Namik Kemal, którego ojciec był nadwornym astronomem. Wiersze Kemala, zwłaszcza „O wolności” i inne publikacje są nadal studiowane we współczesnej Turcji. Młodzi Turcy byli pod wpływem zachodnioeuropejskiego podejścia do rządu i społeczeństwa. Próbowali używać języka akceptowalnego dla społeczeństwa muzułmańskiego, aby połączyć tradycyjny rząd muzułmański z zasadniczo zachodnim podejściem do systemów parlamentarnych. Przetłumaczyli dzieła europejskie na język osmański; na salonach intelektualnych w Stambule i gdzie indziej angażowali się w ożywione debaty na temat francuskiej filozofii i teorii politycznej. Czołowy zwolennik Młodych Osmanów, Midhat Pasza, opracował konstytucję, na mocy której sułtan stanie się monarchą konstytucyjnym. Konstytucja ta oczekiwano na podpis Abdula Hamida II, kiedy został on sułtanem w 1876 r. Chociaż Abdul Hamid nie był członkiem rządu parlamentarnego, był zmuszony wdrożyć konstytucję jako warunek zostania sułtanem. Konstytucja przewidywała dwuizbową legislaturę, na wzór europejski, z oświadczeniem dotyczącym praw człowieka. Pierwszy parlament osmański został otwarty w 1877 roku; składało się z 25 oficjalnie mianowanych senatorów i 120 posłów wybieranych pod presją władz i ogólną obojętnością większości społeczeństwa. Pierwszy parlament składał się z szerokiej mieszanki przedstawicieli. Spotkała się na dwóch sesjach w ciągu pięciu miesięcy. Sułtan Abdul Hamid II pod pretekstem wojny z Rosją rozwiązał parlament w 1878 r. Krótkotrwała konstytucja pozostawała zawieszona na następne 30 lat. Zawieszenie konstytucji przez Abdula Hamida oznaczało koniec Młodych Osmanów. Przyszli reformatorzy byli cenzurowani i represjonowani pod rządami Abdula Hamida.

Masoneria w Ameryce Północnej i Hiszpanii

Konkretnego pochodzenia masonerii nie można określić w sposób jasny. Masoneria jest organizacją braterską i ze względu na tajność jej rytuałów i wpływy jej członków przez niektórych uważana jest za organizację wywrotową lub nastawioną na dominację nad światem. Nie wydaje się, aby w Ameryce istniały jakiegokolwiek stałe loże lub wspólnoty masońskie aż do założenia Wielkiej Łoży w Londynie w 1717 roku. Angielscy masoni zwrócili wówczas swoje oczy na kolonie, ustanawiając pierwszego prowincjonalnego Wielkiego Mistrza, który zarządzał i kontrolował inicjację i nadanie stopni naukowych na terytoriach amerykańskich w 1730 r. Pierwsze loże amerykańskie powstały w Bostonie i Filadelfii i były obrządku York (amerykańskiego). Rytuał York składa się z 13 stopni, 10 powyżej „niebieskiego”, czyli wymaga trzech stopni: Wprowadzonego Ucznia, Fellowcrafta i Mistrza Mazona. Wyższa dziesiątka jest pogrupowana w trzy dywizje: Royal Arch Masons, Royal and Select Masters oraz Knights Templar. Obrządek York dominował w masonerii w obu Amerykach aż do drugiej połowy XIX wieku. Masoni odegrali ważną rolę w rozwoju Stanów Zjednoczonych, ponieważ loże obrządku Yorku łatwo tworzyły się nawet na obszarach przygranicznych i zapewniały członkom ważne korzyści społeczne i braterskie. Stany Zjednoczone były jednak wyjątkowe pod tym względem, że nie miały jednego nadrzędnego masońskiego organu zarządzającego; nie było wielkiej łoży dla Stanów Zjednoczonych. Zamiast tego każdy stan miał swoją własną wielką lożę, sprawującą pełną kontrolę i władzę nad terytorium podlegającym jego jurysdykcji. Po rewolucji amerykańskiej podjęto próbę powołania generalnej (narodowej) wielkiej łoży, ale nie powiodła się, gdy George Washington odrzucił posadę generalnego wielkiego mistrza. Chociaż w poszczególnych lożach można było znaleźć pewne mniejszości, Afroamerykanie założyli własną organizację masońską, loże Prince Hall, nazwane na cześć ich założyciela. Wraz z Kościołem chrześcijańskim, w XIX wieku loże Prince Hall zyskały na znaczeniu i zapewniły kluczowe drogi wzajemnego wsparcia i powiązań międzystanowych. Masoni w Stanach Zjednoczonych prawie zniknęli w latach dwudziestych i trzydziestych XIX wieku w odpowiedzi na

zniknięcie i prawdopodobne morderstwo Henry'ego Morgana. Morgan próbował w 1826 roku opublikować exposé dotyczące działalności i rytuałów masonów w Nowym Jorku, ale zniknął po usunięciu go z więzienia przez znanych masonów. Publiczne oburzenie doprowadziło do powstania antymasońskiej partii politycznej, a także wymusiło zamknięcie licznych łóż w całym Stanach. W niektórych stanach w ciągu następnej dekady wszystkie loże zostały zamknięte. Furia nie trwała jednak długo i do czasu wojny secesyjnej masoni odzyskali wpływy. Wojna secesyjna dostarczyła jednak nowych wyzwań, ponieważ większość łóż południowych wycofała się ze społeczności z lożami północnymi, uznając je za niemasońskie. Chociaż istniał wiele historii opowiadało o dobroci okazywanej na polu bitwy pomiędzy masonskimi wrogami, nie ma wątpliwości, że masoni w kraju, podczas swoich spotkań, nie czuli żadnej miłości do masonów po drugiej stronie wojny. To nowo odkryte napięcie pomaga wyjaśnić rozwój masonerii obrządku szkockiego w Stanach Zjednoczonych. Ryt ten miał 33 stopnie (w przeciwieństwie do 13 stopni w rycie Yorku) i był pod większym wpływem francuskiej masonerii z loży Wielkiego Wschodu niż modelu angielskiego. Ryt szkocki był pełen większej widowiskowości niż York, a ze względu na większą liczbę stopni wymagał większej liczby członków, zanim można było przyznać wyższe stopnie. Choć powstała w Stanach Zjednoczonych na początku XIX wieku, zyskała na znaczeniu dopiero po wojnie secesyjnej, dzięki pracom Alberta Pike'a. Jego książki, w szczególności *Moralność i dogmaty starożytnego i akceptowanego szkockiego rytu masonerii*, zapewniły masonom nowy sposób łączenia się, a wiele łóż obrządku York albo przeszło na obrządek szkocki, albo dołączyło do nich. Oprócz obrządku szkockiego, lata po wojnie secesyjnej były świadkiem eksplozji innych organizacji braterskich: Łosi, Groty, Shriners i Zakonu Gwiazdy Wschodniej (dla kobiet), a także grup dziecięcych. Historię masonerii w Meksyku i Ameryce Południowej trudniej jest oddzielić od ówczesnej polityki. Hiszpania okazywała dużą wrogość masonerii, gdyż często była ona powiązana z ruchami rewolucyjnymi w Europie i często wyrażała stanowiska antyklerykalne. Zapewniało to, że masoneria w hiszpańskich koloniach często była ograniczana i uciskana, co jak na ironię czyniło z niej siłę rewolucyjną. Wielu rewolucyjnych przywódców było członkami loży Lautaro – hiszpańskiej masonerii. Nie ma jednak wątpliwości, że niektórzy z bardziej znanych rewolucjonistów – Carlos María de Alvear w Argentynie, José de San Martín w Chile i José Morelos w Meksyku byli masonami. widowiskowość masonerii obrządku szkockiego stała się powszechna w XIX wieku i do dnia dzisiejszego dominuje w południowoamerykańskim krajobrazie masonerii.

Misja Macartneya do Chin

Stosunki zagraniczne Chin z innymi narodami i państwami kształtowały wielowiekowa tradycja. Nazywane systemem danin, państwo doływowe lub wasalne składało hołd chińskiemu dworowi, a jego przedstawiciel składał pokłon, czyli pokłon przed cesarzem, zgodnie z chińskim rytuałem, który zakładał kulturową i materialną wyższość nad innymi narodami. W zamian otrzymał pieczęć uznania i prezenty. System zakładał akceptację chińskiej wyższości, regulowane i utrzymywane stosunki dyplomatyczne oraz sankcjonowany handel. Początkowo był zorientowany na ląd, ale wraz z rozwojem chińskiej potęgi morskiej za dynastii Ming objął także wiele stanów Azji Południowo-Wschodniej. Kiedy w XVI wieku Portugalczycy przybyli do Chin drogą morską, oni również zostali włączeni do systemu doływów. Dynastia Qing (Ch'ing) odziedziczyła system doływów od swojego poprzednika, Ming, i rozszerzyła go na inne narody europejskie, które rozpoczęły handel z Chinami. Otworzył główny port Kantonu dla statków wszystkich narodów zachodnich, a w 1720 r. zorganizował i uregulował ważne firmy handlowe Kantonu w gildię zwaną co-hong i dał im monopol na handel z krajami zachodnimi. Okresowo przedstawiciele Portugalii i Holandii udawali się do stolicy Chin Pekinu (Peking) i odprawiali rytuały zalecane dla państw doływowych. Pod koniec XVIII wieku Wielka Brytania stała się największym partnerem handlowym Chin, co podkreśla fakt, że spośród 86 zagranicznych statków, które przybyły do Kantonu w 1789 r., 61 było brytyjskich. Niezadowolona z restrykcyjnych i upokarzających warunków handlu w Chinach, Wielka Brytania wysłała w 1792 r. doświadczonego

dyplomatę, George'a, lorda Macartneya, jako ambasadora do Chin, aby negocjował nowe warunki i nawiązał stosunki dyplomatyczne. Ponieważ jego przybycie do Pekinu zbiegło się z 80. urodzinami chińskiego cesarza Qianlonga (Ch'ien-lung), kiedy w stolicy zgromadziło się wielu ambasadorów doświadczonego doświadczonego, aby złożyć gratulacje, chiński rząd założył, że Macartney robi to samo dla Wielkiej Brytanii. Macartney i jego personel zostali zabawieni z wielką pompą, a po złożeniu listów uwierzytelniających zwolniono go z pokłonu. Jednak Chiny odrzuciły wszystkie prośby Wielkiej Brytanii dotyczące większej liczby portów i innych obiektów w celu rozszerzenia handlu oraz nowych harmonogramów taryfowych i tranzytowych. Macartney został odesłany do domu z protekcyjnym listem skierowanym do swojego władcy, króla Jerzego III, w którym pochwalono go za pełne szacunku zachowanie. Stwierdzono, że stali przedstawiciele dyplomatyczni w Chinach nie wchodzi w grę, i przypomniano mu, że Chiny nie potrzebują brytyjskich towarów i w ramach przysługi udzieliły handlu z Wielką Brytanią. Chociaż misja zakończyła się całkowitym niepowodzeniem, raport Macartneya przejrzał fasadę chińskiej potęgi i przewidział jej nieuchronny upadek, gdy zabraknie doświadczonych wskazówek Qianlonga. Zaangażowanie Wielkiej Brytanii w rewolucję francuską i wojny napoleońskie opóźniłyby formalne nawiązanie stosunków między obydwoma krajami aż do lat trzydziestych XIX wieku. Głównie z powodu braku zainteresowania Chin światem zewnętrznym utraciły one szansę na nawiązanie normalnych stosunków dyplomatycznych z Wielką Brytanią.

Macdonald, John Alexander

(1815–1891) premier Kanady

John A. Macdonald, urodzony w Szkocji prawnik z Ontario, który został pierwszym (i trzecim) premierem Konfederacji Kanadyjskiej, był pod wieloma względami ojcem założycielem współczesnej Kanady. Pomógł w opracowaniu ustawy Brytyjskiej Ameryki Północnej ustanawiającej Konfederację w 1867 r. (za co otrzymał tytuł szlachecki od królowej Wiktorii) i nawiązał bliskie i owocne stosunki polityczne z Georgem-Étienne Cartierem, przywódcą francusko-kanadyjskich mieszkańców Quebecu. Macdonald rozpoczął swoją długą karierę polityczną w 1843 roku jako radny w Kingston, swoim rodzinnym mieście. Jako założyciel Kanadyjskiej Partii Konserwatywnej i spadkobierca przestarzałych torysów Macdonald wpadł na natchniony pomysł, aby nazwać siebie i swoich zwolenników liberalno-konserwatystami, co przez pewien czas byłoby udaną próbą opanowania kanadyjskiego krajobrazu politycznego. Partia Macdonalda miała przewodzić Kanadzie przez prawie cztery lata, pomiędzy 1867 a 1896. Bystry, pełen humoru i pracowity, pomimo sporadycznych problemów z alkoholem, Macdonald najpierw zwrócił na siebie uwagę opinii publicznej, podejmując się głośnych spraw karnych, zanim znalazł nieco bardziej lukratywną niszę w prawie bankowym i prawie nieruchomości. W 1854 roku został mianowany prokuratorem generalnym Górnej Kanady. W latach sześćdziesiątych XIX wieku Macdonald objął obowiązki nowo utworzonego stanowiska ministra do spraw milicji i służył na tym stanowisku podczas najazdów Fenianów na Ontario. Choć historycy spierają się co do tego, na jak duże uznanie zasługuje Macdonald za opracowanie szczegółów konfederacji, jego wybór na pierwszego premiera Kanady spotkał się z szerokim uznaniem. Macdonald uważał, że nowy rząd federalny Kanady powinien ostatecznie zdominować poszczególne prowincje, ale zdawał sobie sprawę z ograniczeń swoich sił, aby tak się stało. Ciężko pracował, aby uzyskać niechętną zgodę wielu prowincji na nowe panowanie i zrezygnował z patronatu politycznego, aby scementować nowe stosunki między zróżnicowanymi regionami Kanady. Politycznie trudniejszy był Traktat Waszyngtoński z 1871 r., w którym brały udział Wielka Brytania, Stany Zjednoczone i Kanada. Macdonald kierował negocjacjami w swoim kraju, odwiedzając Stany Zjednoczone po raz pierwszy od 20 lat. Ważne kwestie kanadyjskich praw do połowów, odszkodowań za ataki Fenianów i wzajemności handlowej wisały na włosku. (Kanada i jej przywódca byli traktowani przez inne mocarstwa jak trzecie koło u wozu). Krytyka skierowana pod adresem zawierania traktatu przez Macdonalda była łagodna w porównaniu z

wydarzeniami, które zakończyły jego pierwsze premierowe ministerstwo. Tematem była długo oczekiwana kanadyjska kolej transkontynentalna. W grę wchodziły ogromne sumy; konkurujące grupy biznesmenów amerykańskich i kanadyjskich rywalizowały o najkorzystniejsze warunki. Bliski sojusznik Macdonalda z Quebecu, Cartier, stanął na czele żądań niezwykle dużych datków politycznych w zamian za przychylne działania rządu, ale ręce Macdonalda nie były całkowicie czyste. Jego rząd został zmuszony do rezygnacji w listopadzie 1873 r. W 1878 r. on i jego partia odzyskali władzę. Jego drugi okres przywództwa był świadkiem pomyślnego ukończenia budowy Kanadyjskiej Kolei Pacyfiku przez syndykat inwestorów kanadyjskich, amerykańskich i europejskich. Mniej szczęśliwie, w tym samym roku 1885 starzejący się premier stanął w obliczu próby powstania północno-zachodniego Louisa Riela, które zakończyło się egzekucją francusko-indiańskiego buntownika. Od śmierci Cartiera w 1873 r. Macdonald nie mógł już polegać na silnym Francuskim głosie, aby utrzymać harmonię między francuskimi i angielskimi Kanadyjczykami. Wkrótce po trudnej reelekcji w 1891 r. Macdonald doznał udaru i zmarł tydzień później. Tysiące osób wzięło udział w jego państwowym pogrzebie w Ottawie. Jego ciało przewieziono pociągiem do Kingston, pierwszego miejsca w Kanadzie przywódca narodowy został pochowany na rodzinnej działce na cmentarzu Catarauqui.

Madison, James

(1751–1836) mąż stanu i prezydent USA

James Madison urodził się w Port Conway w Wirginii jako syn Jamesa Madisona seniora i Eleanor Rose Conway. Byli właścicielami dobrze prosperującej plantacji tytoniu, prowadzonej przez niewolników, w posiadłościach Montpelier w hrabstwie Orange. Madison, najstarszy z 12 rodzeństwa, jako dziecko był chorowity, ale wyróżniała się w szkole i w 1769 r. wstąpił do College of New Jersey (obecnie Princeton University), który ukończył w 1771 r. Madison wrócił do Wirginii, gdzie zaangażował się w lokalną politykę. Był zbyt słaby, aby sam odbyć służbę wojskową podczas rewolucji amerykańskiej, ale w 1774 roku został powołany do Komitetu Bezpieczeństwa hrabstwa Orange w Wirginii – lokalnego rządu tymczasowego na czas wojny – i był mocno zaangażowany w zbieranie funduszy dla milicji hrabstwa. W 1776 roku został wybrany do Konwencji Wirginii i pracował nad konstytucją stanową. W tym samym roku Madison wstąpił do Izby Delegatów Wirginii, gdzie poznał Thomasa Jeffersona. Od 1777 do 1780 był członkiem Rady Gubernatora, zanim w 1779 został wybrany do Kongresu Kontynentalnego. Tam został rzecznikiem silniejszego rządu centralnego. Zgodnie z Artykułami Konfederacji każdy stan pozostał suwerenny, podczas gdy słaby rząd centralny nie był w stanie nawet zebrać wystarczających dochodów, aby pokryć wydatki wygenerowane przez rewolucję amerykańską. Kolejnym poważnym mankamentem Statutów Konfederacji, zdaniem Madison, było to, że wiązały one stany, a nie poszczególnych obywateli, z rządem federalnym. Co więcej, jakkolwiek zmiana była niemożliwa, ponieważ wymagała jednomyślnej zgody państw. W 1783 roku, trzy lata po kapitulacji Wielkiej Brytanii, podpisano traktat paryski i Madison opuścił Kongres Kontynentalny. Po powrocie do Wirginii studiował prawo, zajął się nieruchomościami i ponownie służył w Izbie Delegatów Wirginii od 1784 do 1786, gdzie sporządził projekt deklaracji Wirginii w sprawie wolności religijnej. W 1786 roku Madison był delegatem Wirginii na Konwencję z Annapolis w sprawie handlu międzystanowego, gdzie zdecydował się działać na rzecz rewizji Konstytucji Stanów Zjednoczonych i wzmocnienia rządu federalnego, co zostało wyrażone w jego Planie Wirginii. Ponownie członek Kongresu Kontynentalnego od 1787 do 1788, połączył siły z Alexandrem Hamiltonem i Jonem Jayem. Razem napisali Federalist Papers, publikowane w gazetach i broszurach, aby przygotować obywateli Nowego Jorku na Konwencję i propozycje silniejszego rządu federalnego. Wkład Madison jest ważnym źródłem filozofii politycznej. Kiedy w Filadelfii zwołano Konwencję Konstytucyjną, Plan Wirginii Madison stał się kamieniem węgielnym dalszych prac. To i jego wkład podczas Konwencji zapewniły mu tytuł ojca Konstytucji Stanów Zjednoczonych. W celu ochrony przed nadużyciami władzy wprowadzono mechanizmy kontroli

i równowagi, wzorowane na teoriach francuskiego filozofa Charlesa Montesquieu, pomiędzy władzą ustawodawczą, sądami i władzą wykonawczą. Mimo to Konstytucja wywołała niepokój w trakcie procesu ratyfikacji. Jako członek Izby Reprezentantów Madison był sponsorem Karty Praw – pierwszych 10 poprawek chroniących podstawowe prawa jednostki przed naruszeniami ze strony rządu federalnego. Federaliści pragnęli coraz silniejszego rządu centralnego. Po zakończeniu aktu założenia Madison zaprzeczył jakimkolwiek preferencjom arystokratycznym. Miał też bardziej fundamentalistyczny pogląd na rolę przypisaną Konstytucji. Wraz z Thomasem Jeffersonem i Jamesem Monroe założył Partię Republikańską (później znaną jako Partia Demokratyczno-Republikańska) w 1791 r. Madison poślubił Dolley Payne Todd, wdowę z Filadelfii, w 1794 r. W 1797 r. Madison opuścił Kongres. W uchwałach Wirginii potępił centralistyczną politykę federalistów, zwłaszcza ustawy o obcych i ustawach o buncie. Ich dążenie do silniejszego rządu centralnego wywołało niechęć, która doprowadziła do wyboru Thomasa Jeffersona na prezydenta w 1800 r. i upadku federalistów. Po służbie w legislaturze Wirginii w latach 1799–1800 Madison został sekretarzem stanu Thomasa Jeffersona i piastował to stanowisko do 1809 r. Jako sekretarz stanu negocjował zakup Luizjany od Francji w 1803 r. Madison został wybrany na czwartego prezydenta Stanów Zjednoczonych w 1808 roku, pokonując kandydata federalistę Charlesa Pinckneya 122 do 47 głosów elektorskich. Wiceprezydentem został George Clinton, jeden z jego zaprzysiężonych przeciwników. Napięcie między Wielką Brytanią a Stanami Zjednoczonymi narastało i po wielu naciskach zarówno ze strony federalistów, jak i republikańców Madison wypowiedział wojnę Wielkiej Brytanii 18 czerwca 1812 r. Wielka Brytania zaproponowała negocjacje, które były niezadowolające, a Madison odmówił zakończenia działań wojennych. Stany Zjednoczone doświadczyły także sporów handlowych z Francją i sporów terytorialnych z Hiszpanią. Pomimo poddania się przez Amerykanów terytorium Michigan i Detroit Brytyjczykom, Madison został ponownie wybrany na drugą kadencję w 1812 r., a wiceprezydentem został Elbridge Gerry. W 1813 roku siły amerykańskie poradziły sobie nieco lepiej, zdobywając York (dzisiejsze Toronto). Inwazja brytyjska nie była uważana za bardzo prawdopodobną i wielkim szokiem było wylądowanie wojsk brytyjskich i zajęcie Waszyngtonu w 1814 r., pałac Kapitol i Biały Dom. Negocjacje pokojowe zakończyły się traktatem w Gandawie w grudniu 1814 r. Porozumienie Rush-Bagot w sprawie demilitaryzacji granicy amerykańsko-kanadyjskiej, wynegocjowane przez Madisona, ale ratyfikowane po jego odejściu ze stanowiska, uzasadniło ten kruchy pokój. Madison dał mandat Pierwszemu Bankowi Stanów Zjednoczonych wygasającemu w 1811 r. Nieudana wojna z Wielką Brytanią skłoniła Madisona do zaproponowania w 1815 r. statutu Drugiego Banku Stanów Zjednoczonych, wzywającego do utworzenia stałej armii i marynarki wojennej, cła ochronnego i bezpośredniego opodatkowania wewnętrznego. Zaproponowano także fundusze federalne na Cumberland Road łączącą Maryland z doliną Ohio oraz inne prace drogowe i kanałowe. Wszystko przeszło przez Kongres praktycznie bez sprzeciwu, ponieważ kwestie te od dawna znajdowały się w programie federalistów. James Monroe został prezydentem w 1817 r., a Madison przeszedł na emeryturę do Montpelier, aby prowadzić rodzinną plantację. Madison zatrzymał swoich niewolników, ale był także współzałożycielem Amerykańskiego Towarzystwa Kolonizacyjnego, którego został prezesem w 1833 r., sponsorując repatriację wolnych Czarnych do Afryki. Został także wybrany na prezesa Towarzystwa Rolniczego w Albemarle, ale tylko dzięki oszczędnościom i sprzedaży ziemi utrzymała się na rynku własnej plantacji w czasach złych zbiorów i niskich cen. Wraz z Jeffersonem i innymi wybitnymi mieszkańcami Wirginii Madison sponsorował utworzenie Uniwersytetu Wirginii, który został otwarty w 1825 r. Pełnił także funkcję rektora od 1826 do 1834 r. W 1829 r. Madison pełnił swoją ostatnią służbę publiczną jako członek Konstytucyjnej Rady Wirginii Konwencja. W 1834 r. napisał „Rady dla mojego kraju” i planował opublikować swoje wspomnienia na temat Konwencji Konstytucyjnej z 1787 r., ale zmarł przed ukończeniem.

Manifest Destiny

Manifest Destiny było popularnym hasłem w Stanach Zjednoczonych w latach czterdziestych XIX wieku. Miało to oznaczać, że raczkująca republika amerykańska miała stać się narodem o wielkości kontynentalnej. Był pod silnym wpływem żywiołowego nacjonalizmu i zapału religijnego dekady i dostarczył uzasadnienia dla aneksji Teksasu, przejęcia Kalifornii i amerykańskich roszczeń do kraju Oregon. Hasło to było modne w kręgach Partii Demokratycznej w całym kraju, ale było szczególnie popularne w stanach środkowoatlantyckich i na Starym Północnym Zachodzie. Prezydenci Polk, Pierce i Buchanan byli pod wpływem jego mesjańskiego przesłania. Termin „Manifest Destiny” był promowany przez „United States Magazine” i „Democratic Review” oraz „New York Morning News”, oba redagowane przez Johna L. O’Sullivan, demokratę, zagorzałego ekspansjonistę i żarliwego zwolennika amerykańskiej demokracji. Hasło to po raz pierwszy ukazało się drukiem latem 1845 roku w niepodpisanym artykule redakcyjnym w „Democratic Review”, który uzasadniał amerykańską aneksję Teksasu. Artykuł redakcyjny odrzucił podejrzenie ingerencji Anglii i Francji w negocjacje między Republiką Teksasu a Stanami Zjednoczonymi jako próbę udaremnienia „wypełnienia naszego oczywistego przeznaczenia, jakim było rozprzestrzenienie kontynentu wyznaczonego przez Opatrzność na swobodny rozwój naszych corocznie pomnażających się milionów.” Artykuł redakcyjny przepowiadał, że meksykańska Kalifornia stanie się częścią Stanów Zjednoczonych i odnotował, że „zaczęła na nią napierać przednia straż nieodpartej armii emigracyjnej anglosaskiej”. . .” W artykule redakcyjnym „Morning News” z grudnia 1845 r. powtórzono to zdanie w dyskusji na temat sporu między Anglią a Stanami Zjednoczonymi dotyczącego rozporządzenia krajem Oregon. Odrzuciła tytuł Anglii do Oregonu na mocy prawa do odkryć i eksploracji i uzasadniła roszczenia Stanów Zjednoczonych do całego Oregonu „na mocy naszego oczywistego przeznaczenia. . .” Nastroje wyrażane przez te czasopisma odbiły się echem w salach Kongresu, wśród głosów politycznych i literackich oraz w gazetach w całym kraju. Chociaż Partia Wigów nie odrzuciła kontynentalizmu, jaki sugerował ten termin, nigdy nie była tak gorliwa w ekspansji jak Partia Demokratyczna. Rzeczywiście, niektórzy wigowie wyśmiewali Manifest Destiny i towarzyszący mu anglosasizm. Manifest Destiny nigdy nie było spójnym zbiorem przekonań, ale zbiorczym wyrażeniem obejmującym szereg odmiennych idei, od idealizmu po egoistyczny nacjonalizm, obejmującym tematy obecne od epoki kolonialnej, dostosowane do warunków lat czterdziestych XIX wieku . Zwolennicy Manifest Destiny utrzymywali, że Amerykanie są narodem wybranym, którego instytucje polityczne i religijne są usankcjonowane przez Boga. Niektórzy przyjęli pseudonaukowy rasizm tamtej epoki, aby promować przekonanie, że naród amerykański jest wyższą gałęzią rasy anglosaskiej. Entuzjaści głosili, że Amerykanie zostali wyznaczeni przez Opatrzność do rozprzestrzenienia się po kontynencie, niosąc ze sobą swoje instytucje demokratyczne i religię chrześcijańską, nie tylko dla siebie, ale także w celu odrodzenia mniej szczęśliwych mieszkańców kontynentu, głównie Meksykanów i Indian. Biali południowcy przyjęli Manifest Destiny jako hasło uzasadniające nabycie terytorium w celu szerzenia niewolnictwa. Inni Amerykanie poparli ten pomysł, ponieważ obawiali się, że obecność mocarstw europejskich na kontynencie zahamowałaby rozwój demokracji i zagroziłaby bezpieczeństwu Ameryki. Niektórzy wierzyli, że rozszerzenie granic Ameryki na Pacyfik wzmocni handel z Azją. Kiedy po raz pierwszy powstawał Manifest Destiny, jego zwolennicy nie przewidywali interwencji zbrojnej jako sposobu na poszerzenie granic Ameryki oraz jej instytucji demokratycznych i religijnych. Jednak w trakcie wojny meksykańsko-amerykańskiej nastąpiła zmiana. Zaakceptowano siłę, a Manifest Destiny wykorzystano jako uzasadnienie nieudanego ruchu mającego na celu aneksję całego Meksyku. W latach pięćdziesiątych XIX wieku poglądy niektórych zwolenników zmieniły się z uzasadnień kontynentalizmu na bojowe opowiadanie się za interwencją poza granicami Ameryki Północnej na Karaiby i Amerykę Środkową. Pod przykrywką Manifest Destiny amerykańscy fikcyjni wspierali ruchy rewolucyjne w Nikaragui i na Kubie lub angażowali się w nie. „Młoda Ameryka”, ugrupowanie polityczno-literackie powiązane z Partią Demokratyczną, opowiadała się za zbrojną interwencją na Karaibach i nalegała na amerykańskie wsparcie dla rewolucyjnych powstań we Włoszech Giuseppe

Mazziniego i na Węgrzech Louisa Kossutha. Począwszy od roku 1885 narodziło się nowy Manifest Destiny, spopularyzowane przez Johna Fiske, historyka-filozofa i darwinowskiego ewolucjonistę. Fiske wychwalał cnoty rasy anglosaskiej i nie mógł się doczekać czasu, gdy jej instytucje zostaną rozproszone po całym świecie. Kongregacyjny duchowny Josiah Strong przyjął Manifest Destiny w tym samym roku, kiedy powiązał „czyste chrześcijaństwo”, „wolność obywatelską”, anglosasizm i darwinizm i oświadczył, że Anglosas „otrzymał boskie polecenie, aby być... . stróż swego brata”. Przepowiedział „konkurencję ras”, w której zwyciężyli Anglosasi. W latach dziewięćdziesiątych XIX wieku Partia Republikańska poparła Manifest Destiny i utożsamiła się z imperializmem interwencyjnym i wyspiarskim na Karaibach i Pacyfiku. Prezydent William McKinley poparł idealizm wyrażony przez Manifest Destiny, uzasadniając swoją decyzję o zachowaniu Wysp Filipińskich po zakończeniu wojny hiszpańsko-amerykańskiej. Inni Republikanie mówili o misji Ameryki polegającej na regeneracji i zapewnieniu błogostawieństw cywilizacji mniej szczęśliwym narodom na całym świecie. Chociaż wyrażenie Manifest Destiny wyszło z użycia w XX wieku, nastroje wyrażane przez to hasło są nadal aktualne. Jej idealizm można znaleźć we współczesnych oświadczeniach dotyczących amerykańskiej polityki zagranicznej, które łączą operacje USA za granicą z amerykańską misją szerzenia wolności, wolności i demokracji.

Maria Teresa

(1717–1780) cesarzowa Austrii

Władczyni austriackiego państwa Habsburgów, Maria Teresa, była jedyną kobietą władczynią (1740–80) dynastii Habsburgów w jej 650-letniej historii. Odziedziczyła tron austriacki, gdy jej ojciec, Karol VI, zmarł w 1740 r., nie pozostawiając po sobie męskich potomków. Jako zdolna monarchini była podziwiana zarówno przez przyjaciół, jak i wrogów. Nawet jej największy wróg, Fryderyk Wielki z Prus, nazwał ją „chwałą dla jej tronu i jej płci”. Panowanie Marii Teresy zostało naznaczone trzema konfliktami: wojną o sukcesję austriacką (1740–1748), która rozpoczęła się niemal natychmiast po jej wstąpieniu na tron; wojna siedmioletnia (1756–1764); oraz wojna o sukcesję bawarską (1778–79). Jej doświadczenie w prowadzeniu tych wojen skłoniło ją do podjęcia gruntownej modernizacji swoich armii. Na scenie krajowej Maria zrestrukturyzowała system podatkowy, uruchomiła powszechny system szkół oddzielonych od kościoła i zapewniła pewną ulgę obłązonej klasie chłopskiej. Będąc gorliwą katoliczką, tłumiła jezuitów i była nietolerancyjna w swojej polityce wobec Żydów. Maria Teresa była matką 16 dzieci, z których najszlachetniejszymi byli Józef II, święty cesarz rzymski od 1765 do 1790 r. i Maria Antonina, królowa Francji, która wraz z mężem Ludwikiem XVI padła ofiarą rewolucji francuskiej. Maria Teresa zmarła w Wiedniu 29 listopada 1780 r.

Marshall, John

(1755–1835) sędzia Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych

John Marshall, jeden z najbardziej wpływowych członków Sądu Najwyższego w jego najwcześniejszych latach, urodził się w Germantown w Wirginii w 1755 r. jako syn Thomasa i Mary Isham Keith Marshall. W wieku 18 lat Marshall rozpoczął studia prawnicze, ale tymczasowo je porzucił, gdy jego państwo przyłączyło się do buntu przeciwko Wielkiej Brytanii. Po zaciągnięciu się brał udział w licznych bitwach, ale po zakończeniu jego kadencji w 1780 r. powrócił do studiów prawniczych, a rok później rozpoczął prywatną praktykę. Kariera polityczna Marshalla była pełna nominacji i rezygnacji, gdyż wielokrotnie próbował odrzucić nominacje lub zrezygnować, aby powrócić do swojej praktyki prawniczej. Został wybrany do Izby Delegatów Wirginii w 1782 r., ale złożył rezygnację w 1784 r. W 1788 r. brał udział w konwencji w Wirginii, która debatowała nad ratyfikacją Konstytucji Stanów Zjednoczonych, gdzie usilnie opowiadał się za jej przyjęciem, uzasadniając, że stany potrzebują silniejszy rząd krajowy, aby przetrwać. Po konwencji powrócił do praktyki prawniczej. W 1795 roku prezydent George Washington

próbował przekonać Marshalla, aby został prokuratorem generalnym, a w następnym roku ambasadorem we Francji, ale Marshall za każdym razem odmówił. Prezydentowi Johnowi Adamsowi udało się przekonać Marshalla, aby został jednym z ambasadorów we Francji w 1797 r., gdzie uwikłał się w coś, co później nazwano aferą XYZ. Adamsowi nie udało się jednak uzyskać zgody Marshalla na przyjęcie stanowiska zastępcy sędziego Sądu Najwyższego w 1798 r. Patrick Henry przekonał Marshalla do kandydowania na urząd federalny i w 1799 r. został wybrany do Izby Reprezentantów. W następnym roku Prezydent Adams chciał mianować Marshalla na sekretarza wojny, ale Marshall nie był tym zainteresowany; Jednak kiedy Adams później poprosił go, aby pełnił funkcję sekretarza stanu, Marshall się zgodził. Kiedy Adams przegrał starania o reelekcję na prezydenta w 1800 r., szukał sposobów zapewnienia utrzymania silnej obecności federalistów, zwłaszcza w sądownictwie. Mając to na uwadze, 20 stycznia 1801 r. mianował Marshalla na głównego sędziego Sądu Najwyższego. Marshall nadal pełnił funkcję sekretarza stanu i nadzorował inne nominacje Adamsa o północy, które tak rozwścieczyły Jeffersona i jego Republikanów. To właśnie te nominacje doprowadziły do wszczęcia pierwszej poważnej sprawy przed Marshalllem podczas jego kadencji w Sądzie Najwyższym. W 1803 r. sprawa *Marbury v. Madison* dała Marshallowi pierwszą okazję do sprawdzenia swoich umiejętności sądowniczych. Sprawa dotyczyła mianowania niektórych sędziów i innych stanowisk przez prezydenta Adamsa, zatwierdzonego przez Kongres, podpisanego i opieczetowanego przez prezydenta, ale pozostawionego bez doręczenia. Konflikt stał się tym, czy nominacje były oficjalne, czy nie. *Marbury* twierdził, że od chwili mianowania go na sędziego pokoju w Dystrykcie Kolumbii jest to nominacja ważna, niezależnie od tego, czy została mu oficjalnie doręczona, czy nie. Przyszły prezydent Thomas Jefferson uważał jednak, że skoro takie nominacje stały się oficjalne dopiero w momencie doręczenia, te, które pozostały niedoręczone, są nieważne. W związku z tym, próbując zablokować jak najwięcej spotkań w ostatniej chwili, poinstruował nowego sekretarza stanu Jamesa Madisonsa, aby pozostawił te spotkania bez doręczenia. To właśnie w tym przypadku Marshall jako pierwszy rozwinął koncepcję kontroli sądowej. W decyzji Trybunału Marshall argumentował, że *Marbury* z prawnego punktu widzenia zasługiwał na nominację, ale środek odwoławczy opierał się na Ustawie o sądownictwie z 1789 r., którą Trybunał uznał za niezgodną z konstytucją. Technicznie rzecz biorąc, *Marbury* wygrał sprawę, ale Trybunał nie miał jeszcze konstytucyjnych uprawnień do wyegzekwowania tej decyzji zmuszając Madison do przestrzegania. Choć w XIX wieku koncepcja kontroli sądowej była używana oszczędnie, stała się kluczowa dla batalii prawnych XX wieku. Marshall ponownie uwikłał się w politykę w 1807 r., podczas procesu Aarona Burra o zdradę stanu. Marshall był sędzią procesu i bardzo wąsko interpretując konstytucyjną definicję zdrady stanu, ograniczył proces w taki sposób, że ława przysięgłych uznała Burra za niewinnego. Opinia publiczna była wściekła, ale Marshall po raz kolejny pokazał niezależność i potencjalną władzę sądownictwa. Inne ważne kwestie rozstrzygnięte za kadencji Marshalla obejmowały świętość praw własności, nawet jeśli były one sprzeczne z działaniami państwa (*Fletcher przeciwko Peck*, 1810); że rządy stanowe nie mogą próbować kontrolować instytucji federalnych poprzez podatki (*McCulloch przeciwko Maryland*, 1819); oraz moc Kongresu do kontrolowania handlu międzystanowego i handlu (*Gibbons przeciwko Ogden*, 1825). W każdym przypadku podkreślano prymat krajowego sądownictwa w decydowaniu o kwestiach federalnych. Sąd Marshalla był również mocno zaangażowany w deportację Indian. Długi staż pracy Marshalla w Sądzie Najwyższym odegrał ważną rolę w sukcesie raczkujących Stanów Zjednoczonych, zapewniając im potężniejszy i bardziej adaptacyjny rząd krajowy, niż było to możliwe na mocy Statutów Konfederacji. Jego bliskie stosunki robocze z innymi sędziami wzbudziły dobrą wolę i szacunek, nawet wśród sędziów, którzy zdecydowali się nie zgodzić z decyzjami jego większości. Co ważniejsze, jego opinie stały się cennymi narzędziami późniejszej działalności orzeczniczej Sądu Najwyższego. Marshall służył na dworze aż do swojej śmierci 6 lipca 1835 roku.

Martí, Jose

(1853–1895) Kubański patriota

Genialny i niestrudzony uczyony, poeta, dziennikarz, aktywista, organizator i patriota, często nazywany „apostosem kubańskiej wolności”, José Martí jest powszechnie uznawany wśród Kubańczyków za najbardziej podziwianą postać w swoim kraju i historii narodu i powszechnie zaliczany jest do najważniejszych bohaterów Ameryki Łacińskiej ery nowożytnej. Charakterystycznym wkładem Martí było ukształtowanie spójnej nacjonalistycznej, antyimperialistycznej ideologii Cuba Libre (Wolna Kuba), która zdecydowanie odrzuciła aneksję do Stanów Zjednoczonych, domagała się niepodległości i przekroczyła historyczne podziały rasy społecznej i klasowej wyspy, aby zapewnić Kubańczykom ze wszystkich ścieżki życia z przekonującą i włączającą wizją godności narodowej, sprawiedliwości społecznej i równości politycznej, niezależnie od rasy, klasy czy płci. To osiągnięcie było tym bardziej niezwykle w świetle wyraźnie rasistowskich ideologii w całym świecie atlantyckim pod koniec XIX wieku. Płynąc pod potężną falę i pomimo przytłaczających trudności w życiu osobistym, do których zaliczały się więzienie, choroba i lata wygnania, Martí stworzył głęboko optymistyczny i postępowy dyskurs nacjonalistyczny, który znalazł bardzo entuzjastyczne uszy wśród jego rodaków i to przez dziesięciolecia po jego męczeńskiej śmierci nadal znajdowała głęboki oddźwięk na Kubie, w obu Amerykach i poza nią.

WYGNANIE

Urodzony w Hawanie na Kubie 28 stycznia 1853 roku w rodzinie hiszpańskich rodziców (ojciec żołnierz z Walencji, matka z Teneryfy na Wyspach Kanaryjskich) José Julián Martí y Pérez był najstarszym bratem siedmiu młodszych siostr. Jego nauczyciel, Rafael María Mendive, romantyczny poeta i zwolennik niepodległości Kuby, wywarł silny wpływ na jego młodości. W styczniu 1869 roku, kilka miesięcy po wybuchu wojny dziesięcioletniej na Kubie, 16-letni Martí założył swoją pierwszą gazetę Patria Libre (Wolna Ojczyzna), aby opowiadać się za niepodległością. Skazany na sześć lat ciężkich robót na podstawie sfabrykowanych zarzutów, spędził dwa lata w więzieniu, po czym został zesłany do Hiszpanii pod warunkiem, że nie wróci na Kubę. W Madrycie studiował prawo, dużo pisał i włączył się w ożywioną intelektualną atmosferę miasta i uniwersytetu. Uzyskawszy dyplom prawnika na Uniwersytecie w Saragossie w 1874 r., w następnym roku udał się przez Paryż do Meksyku, gdzie mieszkał przez kilka lat. Po krótkim, tajnym powrocie na Kubę w 1877 roku przeniósł się do Gwatemali; wkrótce potem w Meksyku poślubił Carmen Zayas Bazán, córkę bogatego kubańskiego plantatora cukru. Po powrocie na Kubę w ramach amnestii generalnej w 1878 r. przyłączył się do spisku przeciwko rządowi, by ponownie zostać zesłany do Hiszpanii. Zostawiając żonę, udał się z Madrytu do Paryża, a następnie udał się do Nowego Jorku, gdzie – poza kilkoma krótkimi pobytami w Ameryce Środkowej i Wenezueli – mieszkał przez następne 14 lat, aż do 1895 r. W tym czasie zdobył szeroką reputację utalentowanego pisarza, głębokiego myśliciela i wiodącego głosu na rzecz niepodległości Kuby. Przez większość lat osiemdziesiątych XIX wieku pracował głównie jako dziennikarz mieszkający w Nowym Jorku, przedstawiając swoim słuchaczom z Ameryki Łacińskiej kulturę i historię ich potężnego północnego sąsiada, jednocześnie współpracując z kubańskimi imigrantami i wygnańcami, aby zorganizować społeczność kubańską w Stanach Zjednoczonych. Stał się głęboko ambiwalentny w stosunku do kraju goszczącego, który podziwiał za wolności i witalność, potępiał za niesprawiedliwości rasowe i klasowe, ale najbardziej obawiał się jego potęgi i pożądlivosti wobec Kuby. „Zmieniać panów” – ostrzegał wielokrotnie – „nie znaczy być wolnym”. W 1890 roku założył w Nowym Jorku La Liga de Instrucción (Ligę Instruktażową) jako rodzaj kolektywu edukacyjnego dla kubańskich emigrantów w ramach przygotowań do zbliżającej się walki. W 1891 r. pełnił funkcję konsula Argentyny i Paragwaju w Nowym Jorku oraz przedstawiciela Urugwaju na pierwszej międzyamerykańskiej konferencji pieniężnej w Waszyngtonie, co świadczy o jego rosnącej półkulistej posturze. W międzyczasie zintensyfikował swoje wysiłki organizacyjne wśród kubańskiej społeczności emigrantów w Nowym

Jorku, Tampie, na Florydzie i gdzie indziej. W 1892 r. Martí założył Kubańską Partię Rewolucyjną (ChRL), wiodącą siłę organizacyjną podczas kubańskiej wojny o niepodległość, która rozpoczęła się na początku 1895 r. Potajemnie lądując z niewielkimi siłami we wschodniej Kubie w kwietniu 1895 r., zginął 19 maja w wieku 42, w potyczce z siłami hiszpańskimi kilka kilometrów na wschód od Bayamo w prowincji Oriente. Jego męczeństwo wkrótce stało się krzykiem bojowym sił rewolucyjnych. Sześć dekad później Fidel Castro przywdział płaszcz bohatera, aby uzasadnić swoją walkę ze wspieranym przez USA reżimem Batisty. Do tego czasu twarz i sylwetka Martíego stały się wszechobecnym symbolem walki Kubańczyków o sprawiedliwość społeczną i wolność od obcej dominacji, którą pozostaje do dziś

Marksizm, Karol Marks (1818–1883) i Fryderyk Engels (1820–1895)

Karol Marks po raz pierwszy spotkał Fryderyka Engelsa w 1842 roku w biurze lewicowej gazety kolońskiej „Rheinische Zeitung”. Byli to zarówno studenci, analitycy, jak i krytycy swoich środowisk, Marks w Kolonii i Paryżu oraz Engels w różnych częściach Anglii. W 1844 r. spotkali się ponownie w Paryżu; spotkanie to przekształciło się we współpracę na całe życie, w wyniku której powstała jedna z najbardziej wpływowych filozofii politycznych w Europie, a być może na świecie. Ideologia zawarta w ich zbiorowych pismach nazywa się marksizmem; był i jest rewolucyjnym sposobem myślenia, który zniuansował już panujące idee socjalizmu i komunizmu. Myśl marksistowska wywarła intensywny wpływ na ruchy socjalistyczne w kilku częściach Europy w XIX i XX wieku; idee te miały rozprzestrzenić się na prawie wszystkie inne części świata. Najbardziej znaną broszurą tego ruchu jest Manifest Komunistyczny z 1848 r. (Manifest der Kommunistischen Partei). Myśl marksistowska została obszernie wyjaśniona w obszernej, trzutomowej książce zatytułowanej Kapitał (Das Kapital); było to dzieło całego życia Marksa, które zostało ukończone i opublikowane po jego śmierci przez Engelsa. Marks urodził się w 1818 roku w pruskim mieście Trewir (obecnie w Niemczech). Heinrich Marks, jego ojciec, był prawnikiem, myślicielem postępowym i zwolennikiem reformy konstytucyjnej; jego matka, Henrietta Pressburg, pochodziła z Holandii. Byli Żydami, ale kiedy jego ojciec nawrócił się na chrześcijaństwo, ochrzczono także sześciolatek Karla. Jednak jego najwcześniejsze doświadczenia dotyczyły bycia Żydem, co wprowadziło go w dyskryminację ze względu na religię. Po ukończeniu szkoły średniej w 1835 roku Karl wstąpił na uniwersytet w Bonn, gdzie studiował nauki humanistyczne. Jako student działał w panującej buntowniczej kulturze studenckiej. Kiedy w 1836 roku przeniósł się na Uniwersytet Berliński, jego myślenie udoskonalono, ponieważ zapoznał się z filozofią heglowską, gdy myśl Georga Wilhelma Friedricha Hegla cieszyła się dużym szacunkiem w Berlinie. Marks stał się aktywny politycznie w grupach studenckich, Młodych Heglach i Klubie Lekarzy, poświęcając poważne studia na rzecz aktywizmu; co ciekawe, nie do końca mógł docenić wyjątkową dbałość Hegla o świat idei. W 1841 uzyskał dyplom na uniwersytecie w Jenie, gdzie rygory akademickie były mniej wymagające; tam, opierając się na heglowskiej metodzie analitycznej, ukończył rozprawę zatytułowaną Różnica między demokrycką i epikurejską filozofią natury. Marks wrócił na uniwersytet w Bonn z nadzieją znalezienia pracy; zamiast tego zdecydował się zostać pisarzem, a następnie redaktorem opozycyjnego pisma w Kolonii, wspomnianego Rheinische Zeitung. W jego pismach poczynając od roku 1841 można dostrzec jeszcze jeden znaczący wpływ. Była to feuerbachowska „krytyka transformacyjna” Hegla w Istocie chrześcijaństwa; w efekcie Ludwig Feuerbach wyrócił do góry nogami myśl heglowską, osadzając rzeczywistość ludzką w rzeczywistości społecznej i materialnej. Marks, głęboko poruszony twórczością Feuerbacha, sformułował teraz swoje rozumienie historii jako procesu samorozwoju gatunku ludzkiego; ludzie byli w zasadzie producentami, a produkcja materialna była najważniejszą formą ludzkiej działalności. Na tej podstawie miał ekstrapolować bardziej wyrafinowane teorie ideologiczne, z których najważniejszą było to, że religia jest „opium dla mas”. W czasie swojej pracy w Rheinische Zeitung pisał o realiach materialnych niewidzialnej biedoty i klasy niższej oraz o komunizmie. Do zrozumienia i krytyki warunków ich życia uznał rozwinięcie idei Feuerbacha za znacznie bardziej przydatne niż idee heglowskie. W związku z represyjną polityką rządu pruskiego wobec „Rheinische

Zeitung” Marks i jego nowa narzeczona Jenny von Westphalen przenieśli się w 1843 r. do Paryża. Paryż był wylegarnią myślenia opozycyjnego, skrajnych form komunizmu i rewolucyjnej myśli socjalistycznej. Marks miał ulec całkowitej radykalizacji, gdy jego świat zetknął się ze światem rewolucjonistów oraz francuskiej i niemieckiej klasy robotniczej. Marks zaczął studiować historię rewolucji francuskiej; dalej karmił swoją intelektualną ciekawość klasykami ekonomii politycznej. W 1844 r. po raz drugi spotkał Engelsa; tak rozpoczęła się intelektualna i osobista współpraca, która przyczyniła się do powstania imponującego zbioru cennych pism dla świata. Engels urodził się w 1820 r. w Barmen; gimnazjum w Elberfeld ukończył w 1837 r. Pochodził z liberalnej, zamożnej rodziny protestanckiej; jego ojciec był młynarzem w Barmen i Manchesterze w Anglii. Mimo lewicowych skłonności mógł liczyć na wsparcie finansowe rodziny. Historycy uważają, że to właśnie więź z matką pozwoliła Engelowi na janusową egzystencję – z jednej strony należał do klasy właścicieli przemysłowych, z drugiej zaś był jej ostrym krytykiem. W 1838 roku został wysłany do Bremy na szkolenie biznesowe, gdzie pracował jako urzędnik w firmie eksportowej. Ale Engelsa bardziej interesowało pisanie; na jego dziennikarstwo miała wpływ ideologia młodych heglistów, którzy wszystko kwestionowali. Buntowniczość Engelsa znalazła swój pierwszy wyraz w przeciwstawieniu się religii, a następnie w jego wnikliwych, jasnych i ostrych jak brzytwa zradyzalizowanych pismach. W tym czasie jego pseudonim brzmiał Friedrich Oswald. W latach 1841–42 Engels służył w artylerii domowej armii pruskiej i uczęszczał na wykłady na Uniwersytecie Berlińskim, pozostając jednocześnie aktywnym wśród Młodych Heglistów. W drodze do Anglii w 1842 roku spotkał Marksa w Kolonii, a następnie odbył naukę handlową w firmie Ermena i Engelsa w Manchesterze. Miał okazję uważnie obserwować i studiować życie angielskiej klasy robotniczej; przyłączył się także do ruchu czartystów i kontynuował swoje lewicowe pisma. W 1844 roku Engels zamieścił dwa swoje pisma w Deutsch-Französische Jahrbücher, czasopiśmie założonym przez Marksa wraz z Arnoldem Ruge. W artykułach tych przedstawił swoje najwcześniejsze koncepcje własności prywatnej jako źródła nierówności materialnych i społecznych; to właśnie studia nad angielską klasą robotniczą doprowadziły do jego pierwszych wypowiedzi na temat naukowego socjalizmu. Kiedy Marks i Engels spotkali się w Paryżu po korespondencji dotyczącej tych artykułów, rozpoczęła się ich współpraca. Marks musiał przenieść się do Brukseli w 1845 r., po tym jak zmuszono go do zrzeczenia się obywatelstwa pruskiego; Engels poszedł za nim. Tam powstało ich pierwsze dzieło, Ideologia niemiecka. Następnie pojawiło się kilka utworów, z których najbardziej wpływowym był Manifest Komunistyczny z 1848 r. Obaj brali udział w rewolucjach 1848–1849 w Prusach; ostatecznie przeprowadził się do Londynu jesienią 1849 r. Marks wznowił studia w British Museum w Londynie, natomiast Engels mieszkał w Manchesterze, pracując przez następne 20 lat w firmie ojca; jego pensja wspierała działalność jego i Marksa. Engels mieszkał z Mary Burns, irlandzką dziewczyną z klasy robotniczej, aż do jej śmierci w 1863 roku. Był przeciwny instytucji małżeństwa i żyli jako partnerzy. Marks stał się stałym współpracownikiem New York Daily Tribune w latach 1850–61; niektórzy historycy uważają, że to właśnie Engels pisał artykuły do publikacji pod nazwiskiem Marksa. W 1867 roku ukazał się pierwszy tom Kapitału, natomiast dwa pozostałe tomy, które były już gotowe, wymagały jeszcze prac redakcyjnych. Engels zamieszkał w Londynie w 1870 r. i nadal wydawał własne książki, zwłaszcza Anty-Dühring w 1878 r. Po śmierci Marksa w 1883 r. Engels publikował samodzielnie, ale zakończył także redagowanie drugiego tomu Kapitału w 1885, a trzeci tom w 1894. Engels zmarł w sierpniu 1895. Pomimo śmierci obu tych myślicieli i filozofów pod koniec XIX wieku, ich idee, pisma i ideologia nadal wywierały wpływ na wielu w następnym stuleciu.

RADYKALNIE NEGATYWNE

Marksizmu nie można po prostu nazwać filozofią, ponieważ u jego podstaw jest krytyka (Kritik); aby zrozumieć mentalność Marksa i Engelsa, trzeba użyć soczewki Kritika. Dla Marksa był to sposób na radykalne zanegowanie istniejącej rzeczywistości społecznej, czyli – jak sam mówi – „bezwzględną krytykę wszystkiego, co istnieje”. Myśl marksistowska przechodzi do drugiego kroku, przekształcając

to, co było krytykowane. Pisma Marksa i Engelsa czerpią pojęcia z ekskluzywnej sfery idei i łączą je z otaczającą je rzeczywistością społeczną i materialną. Na przykład koncepcje alienacji, wiedzy i natury łączą się z rzeczywistością historyczną, polityczną i ekonomiczną, dzięki czemu wszystkie istnieją ze sobą w energicznej relacji. Podstawowym założeniem Marksa była pierwotna ludzka zdolność do bycia producentem i jego troska o materialne warunki, w jakich ludzie produkowali. Jego słowami: „Sposób produkcji w życiu materialnym determinuje ogólny charakter społecznych, politycznych i intelektualnych procesów życia. To nie świadomość ludzi decyduje o ich istnieniu; wręcz przeciwnie, ich byt społeczny określa ich świadomość”. Idea ta, znana pod pseudonimem materializmu historycznego, jest podstawą całej myśli marksistowskiej. Wpojona we wszystkie jego pisma idea materializmu historycznego pokazała, że każde społeczeństwo opiera się na powiązaniach ustanowionych pomiędzy „materialnymi siłami wytwórczymi” i związkach między tymi siłami – to jest podstawa ekonomiczna. Na tej strukturze zbudowana jest zatem nadbudowa polityki i legalności, która odpowiada naturze podbudowy ekonomicznej. To dzięki ideologii ludzie stają się świadomi rozdźwięku między pod- i nadstrukturami, które poddawane krytyce ujawniają ich brak korespondencji; wtedy może dojść do konfliktu. Teksty marksistowskie przedstawiają metody, dzięki którym ci, którzy posiadają bogactwo (Kapitał), kontrolują również sposoby tworzenia większego bogactwa; nazywają się burżuazją. I odwrotnie, ci, którzy nie mają ani bogactwa, ani środków do jego zdobycia, są zatrudnieni przez burżuazję w swoich fabrykach; ci, których praca jest towarem, nazywają się proletariatem. W czasach Marksa termin ten odnosił się konkretnie do przemysłowej klasy robotniczej. Proletariat i klasy niższe prawdopodobnie będą stale zmierzać w stronę pauperyzacji; są one zależne albo od pracy najemnej, albo od hojności kapitalisty, o obu przypadkach decyduje burżuazja. Związek ten pozostawia zatem wszystkich w ciągłym stanie walki klasowej, która niekoniecznie jest walką jawną. Relacje między klasami są zawsze wątle i mogą bardzo szybko rozerwać społeczeństwa i gospodarki. Myśl marksistowska oferuje alternatywne systemy produkcji w stosunku do kapitalistycznego, ponieważ według niego „produkcja kapitalistyczna rozwija technikę i połączenie procesu produkcji społecznej jedynie poprzez wyczerpanie jednocześnie dwóch źródeł, z których wpływa całe bogactwo: ziemi i pracownik.”

RELACJA OPOZYCYJNA

W systemie kapitalistycznym burżuazja i proletariat istnieją w stosunku opozycyjnym. To właśnie w Manifestie Komunistycznym ta relacja i jej konsekwencje są najwyraźniej wyrażone. Ponieważ kapitalizm utowarowi całą rzeczywistość materialną, nadejdzie czas, kiedy świadomość ludzka rzuci wyzwanie burżuazyjnej własności, najprawdopodobniej poprzez brutalną rewolucję kierowaną przez proletariat. Szczegóły rodzajów i konsekwencji rewolucji klasowej nie zostały dokończone w trzecim tomie Kapitału. Jednakże klasyczny marksizm rzeczywiście oferuje wolność od wyalienowanej pracy najemnej, gdy proletariat przewodzi rewolucji, dzięki której odzyskuje swoją siłę produkcyjną. Gdy przejęte formy produkcji materialnej ulegną zmianie, ludzie ponownie będą produkować w wolności, co doprowadzi do samorealizacji i samorealizacji na skalę całej ludzkości. Ta nowa forma produkcji nie była podstawową naturą socjalizmu czy komunizmu, ale jedynie jego warunkiem wstępnym. Ani Marks, ani Engels nie podali żadnej konkretnej nazwy dla tego sposobu produkcji poza wzmianką w kilku miejscach, że miała to być „swobodna działalność ludzi produkujących w ramach spółdzielczego stowarzyszenia”, jak stwierdził uczony Robert Tucker. Marks pisał ostrym piórem, tonem pełnym mocy intelektualnej, oburzonym i gniewnym. Jego pisma nie były łatwo dostępne. W istocie to jasna, zwięzła i płynna proza Engelsa spopularyzowała potężne przesłanie dzieł Marksa; jego uzupełniające traktaty na temat pism Marksa wyjaśniły ich intensywnie koncepcje. Niektórzy uczeni uważają, że bez Engelsa marksizm nie byłby tym, czym się stał. Marks i Engels wnieśli swój wkład poprzez swój *Kritik i teoretyzowanie* do ogromnego korpusu myśli politycznej, którego znaczenie nie słabnie.

Mazzini, Giuseppe

(1805–1872) włoski rewolucjonista

Giuseppe Mazzini, urodzony w Genui 22 czerwca 1805 roku, był intelektualnym źródłem Risorgimento, czyli odrodzenia. Syn lekarza, ukończył edukację prawniczą w 1827 roku na uniwersytecie w Genui i został praktykującym prawnikiem. Był romantycznym rewolucjonistą i zapalonym czytelnikiem dramatu i historii. Jego twórczość adresowana była nie tylko do elit, ale i do mas. Jako prawnik prowadził sprawy na rzecz osób pokrzywdzonych. Aneksja jego rodzinnej Republiki Genui do królestwa Sardynii-Piemontu w 1815 r. przeraziła go, a Mazzini gorąco pragnął uczynić Włochy zintegrowaną republiką. Zdeklarowany antymonarchista, opowiadał się za tradycją republikańską. Zadanie zjednoczenia Włoch podzielonych na królestwa Piemontu-Sardynii, Obojga Sycylii, Lombardii-Wenecji, Państwa Kościelnego i mniejszych wielkich księstw nie wydawało się atrakcyjne. Mazzini dołączył do rewolucyjnych carbonari (dosłownie spalaczy węgla), których członkowie podpisali krwią przysięgę buntu. Większość członków carbonari wywodziła się z klasy średniej i była odpowiedzialna za powstania w latach dwudziestych XIX wieku w Neapolu, Sycylii i Piemontie. Mazzini został uznany za wyjątkowo odważnego i uwięziony w Savonie w 1830 r. Po uwolnieniu zaapelował do króla Piemontu-Sardynii, Karola Alberta, o wyzwolenie państw włoskich spod panowania austriackiego. W 1831 roku udał się na wygnanie do Marsylii we Francji i gromadził innych włoskich emigrantów. Tam zaczął organizować ruch mający na celu zjednoczenie Włoch z zagranicy i większość swoich lat spędził na wygnaniu. Mazzini założył stowarzyszenie polityczne La Giovine Italia (Młode Włochy), oparte na zasadach etycznych silnej wiary w Boga i zaangażowania w postęp, poświęcenie i obowiązek. Oddziały Młodych Włoch powstawały w różnych włoskich miastach i do 1833 roku liczba ich członków osiągnęła 60 000. Uprawnione były jedynie osoby poniżej 40. roku życia. W 1834 założył rewolucyjną organizację o nazwie Młoda Europa, mającą zjednoczyć takie ruchy jak Młoda Polska, Młode Niemcy i Młode Włochy. Mazzini wierzył, że ruch masowy może wypędzić cudzoziemców z Włoch i stworzyć republikę włoską w oparciu o zasady demokracji, równości i reform społecznych. Swoją filozofię polityczną połączył z działaniem, mając nadzieję na urzeczywistnienie swojego marzenia o zjednoczeniu Włoch. W 1832 roku Mazzini podjął próbę wzniecenia buntu w armii Sardynii. Został zaocznie skazany na karę śmierci. Został wydalony z Francji i ze swojego nowego domu w Szwajcarii. Zorganizował kolejne powstanie przeciwko rządowi Sardynii w 1834 roku, które również zakończyło się niepowodzeniem. Jego ruch Młoda Europa uczynił go postacią kultową i prorokiem nacjonalizmu w całej Europie. W 1837 przeniósł się do Londynu, gdzie mieszkał przez wiele lat. Wydał gazetę Apostolstwo Ludu. Podejmowano próby ożywienia Giovine Italia, które podupadały w wyniku serii nieudanych prób buntu. W swoich pismach Mazzini mówił o świadomości narodowej Włoch. Mantrą rewolucji lutowej, która ogarnęła Europę, był nacjonalizm. Skłoniło to Mazziniego do podjęcia kolejnej próby politycznego zjednoczenia Włoch. Dla niego rewolucje 1848 r. wypełniły misję dla ludzkości. Do Włoch wrócił po wyparciu Austriaków z Lombardii. Skutki rewolucji były odczuwalne w całym Włoszech. Mieszkańcy Mediolanu powitali Mazziniego, który przez jakiś czas służył u boku innego włoskiego rewolucjonisty, generała Giuseppe Garibaldi. Zwolennicy Giovine Italia w Rzymie zbuntowali się w listopadzie 1848 roku i wypędzili papieża Piusa IX, który uciekł na tereny neapolitańskie. Zamiast Państwa Kościelnego powołano demokratyczną Republikę Rzymską z Mazzinim na czele. Było to ukoronowanie jego kariery. Wybrany na triumwira republiki Mazzini przeprowadził reformy społeczne skutecznie i z autorytarnym zacięciem. 1 lipca 1849 r. powszechnie wybrane Zgromadzenie uchwaliło konstytucję Republiki Rzymskiej. Jednak marzenie Mazziniego było krótkotrwałe, gdyż wojska francuskie, które odpowiedziały na apel papieża, oblegały nową republikę. Mazzini poddał się 3 lipca. Włochy niemal powróciły do swojego przedrewolucyjnego statusu, podzielonego na suwerenne księstwa, a rozczarowany Mazzini wrócił do Londynu. Nie podobał mu się „wąski duch nacjonalizmu” i ubolewał nad późniejszym uzurpowaniem sobie przywództwa przez polityków Włoch i Niemiec. Rewolucyjna

faza zjednoczenia Włoch dobiegła końca i królestwo Piemontu-Sardyni objęło przywództwo w proklamowaniu Królestwa Włoch w 1861 r. Rewolucjoniści-amatorzy zawiedli i ścieżka dla zawodowych polityków została otwarta, ku przejęciu przywództwa w procesie zjednoczenia Włoch. Konsternacja Mazziniego. Kontynuował dążenie do demokracji i programu reform społecznych. Mazzini został aresztowany w 1870 roku i przez dwa lata mieszkał w Pizie pod pseudonimem. Zmarł na zapalenie płuc 10 marca 1872 roku. Mazzini pozostaje szanowaną postacią we Włoszech, której ideały były aktywne do lat 90. XX wieku pod sztandarem partii republikańskiej. Filozofia Mazziniego wywarła wpływ nie tylko na nacjonalistów we Włoszech, ale także na nacjonalistów za granicą. Na przykład Mohandas Karmachand Gandhi, ważna postać indyjskiego ruchu wolnościowego, znajdował się pod wpływem Mazziniego i działał na rzecz emancypacji politycznej i społecznej w swojej walce z brytyjskimi rządami kolonialnymi.

Metternich, książe Clemens von

(1773–1859) europejski dyplomata i pośrednik pokojowy

Książę Clemens Lothar Wenzel von Metternich był synem austriackiego posła do nadreńskich sądów duchownych (późniejszego posła do Holandii). Metternich, człowiek uroku i prezencji, zyskał wpływy, poślubiając Marię Eleanorę Kunitz, wnuczkę ministra Marii Teresy. Po uzyskaniu dyplomu z filozofii na Uniwersytecie w Strasburgu oraz prawa i dyplomacji na Uniwersytecie w Moguncji, a po podróży do Anglii rozpoczął swoją oficjalną karierę. Służbę dyplomatyczną rozpoczął w 1797 r. jako przedstawiciel dworów westfalskich na zjeździe państw niemieckich. W 1801 roku został ambasadorem Austrii w Saksonii. Służalczy sposób bycia Metternicha i wnikliwa umiejętność obserwacji pomogły mu w rozwoju jego kariery. W listopadzie 1803 roku został powołany na stanowisko głównego dworu berlińskiego dla Austrii. Następnie został na rok ambasadorem Austrii w Rosji, a ostatecznie w 1806 r. ambasadorem Francji. Na tym stanowisku zyskał uznanie wschodzącego męża stanu Charlesa-Maurice'a de Talleyranda i siostra Napoleona I, Karolina. Kiedy w 1809 roku wybuchła wojna między Francją a Austrią, był przetrzymywany jako zakładnik przez dwa miesiące. W październiku 1809 roku traktat w Schonbrunn znacznie zmniejszył wielkość Austrii i sprowadził ją do najniższego punktu w historii. W tym momencie Metternich, który w sierpniu został ministrem stanu, został mianowany zarówno ministrem spraw zagranicznych, jak i ministrem domu cesarskiego. Został mianowany częściowo ze względu na swoją wiedzę o Napoleonie, a częściowo ze względu na swoje umiejętności. Od tego momentu Metternich miał dominować w Austrii (i często w Europie) przez prawie 40 lat. Od tego czasu kładł nacisk na utrzymanie równowagi sił, aby zachować Austrię. Aby zyskać czas dla Austrii na odzyskanie sił i zapobiec ewentualnemu zbliżeniu między napoleońską Francją a carem, które mogłoby zmiążyć Austrię, przychylił się do prośby Napoleona o załatwienie ręki Marii Luizy. Marie Louise była córką austriackiego Franciszka II (który był także świętym cesarzem rzymskim Franciszkiem I). Podczas późniejszej wrogości francusko-rosyjskiej Metternich negocjował z obiema stronami, aż stało się jasne, że Napoleon był w defensywie. Był wtedy w stanie uzyskać maksymalną przewagę dla Austrii, gdy Rosja i Prusy coraz bardziej niepokoiły się o wojska austriackie w miarę zbliżania się decydującego starcia w bitwach pod Lipskiem i Dreznem. Po zwycięstwach koalicji nad Napoleonem Metternich gościł mocarstwa europejskie, które przybyły do Wiednia, aby założyć osady, z których wiele miało przetrwać stulecie. Jego głównym celem na tym kongresie i później była równowaga sił, legitymizacja i rekompensata. Na Kongresie Wiedeńskim przewodził wysiłkom mającym na celu niedopuszczenie do tego, aby Rosja stała się zbyt potężna. Rosjanie chcieli całej Polski, co zagroziłoby Europie, gdyż car zajął już Finlandię, większość Kaukazu i Besarabię podczas wojny napoleońskiej. Prusy z kolei, które oddałyby swoją część Polski, chciały całej Saksonii, gęsto zaludnionego, uprzemysłowionego państwa w środkowych Niemczech. To uczyniłoby Prusy zbyt potężnymi w Niemczech. Przy wsparciu Brytyjczyków i Francuzów, którzy pragnęli ponownego przyjęcia do klubu

Europy, Metternichowi udało się ograniczyć rosyjskie zdobycze w Polsce i zachować wolną połowę Saksonii. Lata 1815–48 to epoka Metternicha, który zdominował dyplomację europejską. Podstawą tej dominacji były ustalenia dokonane na Kongresie. Na mocy legitymacji w dużej części Europy przywrócono monarchów, chociaż znaczna część systemu feudalnego na zachód od Austrii została zniesiona. Monarchowie zostali przywróceny we Włoszech, Niemczech, Hiszpanii, Portugalii i Holandii. Państwa, które utraciły terytorium, otrzymały rekompensatę. W ten sposób Szwecja, która utraciła Finlandię na rzecz Rosji, otrzymała Norwegię, a Holandia, która utraciła terytoria kolonialne na rzecz Wielkiej Brytanii, otrzymała Belgię od Austrii, tworząc Królestwo Niderlandów. Po 1815 roku utworzono Radę Europy, aby zapewnić, że wiodące mocarstwa Europy (Wielka Brytania, Austria, Prusy, Rosja i w 1818 roku Francja) będą działać zgodnie w celu utrzymania porządku, pokoju i stabilności, unikając w ten sposób konfliktów między sobą. System ten, choć zagrożony rewolucjami lat 1830 i 1848 oraz ruchami niepodległościowymi na Bałkanach przeciwko Turkom, przetrwał aż do wojny krymskiej w połowie stulecia. Aby wymusić system, mocarstwa wykorzystywały dwa sojusze. Aby udobruchać cara, podpisano Święte Przymierze. Cała Europa podpisała porozumienie o promowaniu „sprawiedliwości, chrześcijańskiej miłości i pokoju”. Wyjątkami byli król brytyjski (który był szalony); papież, który uważał się za strażnika chrześcijańskiej miłości; i sułtan turecki, który nie był chrześcijaninem. Bardziej praktycznym sojuszem był Czteroosobowy Sojusz pomiędzy wielkimi mocarstwami (zmieniony na sojusz jednostronny wraz z ostatecznym dodaniem Francji). Sojusz ten organizowałby kongresy, aby podejmować działania w sprawach będących przedmiotem wspólnego zainteresowania. Działalność sojuszu wiązała się z bezpieczeństwem zbiorowym, a jej rezultatem była wielomilitalna interwencja mająca na celu przywrócenie status quo, nawet jeśli skutkowało to użyciem siły w celu stłumienia sił liberalizmu i nacjonalizmu. W ten sposób Kongres w Aix-la-Chapelle w 1818 r. dostosował stosunki Francji do innych mocarstw; Kongres w Karlsbadzie w 1819 r. miał miejsce po zabójstwie pła rosyjskiego w Niemczech i został wykorzystany przez Metternicha do wymuszenia cenzury prasy, nadzoru rządowego nad uniwersytetami i zniesienia instytucji reprezentacyjnych, które nie były usankcjonowane starożytnym zwyczajem. Państwa niemieckie poddały się temu Kongresowi. Po kongresie w Laibach w 1821 r. wojska austriackie interweniowały, aby stłumić powstanie ludowe w Neapolu i na Sycylii, a ostatecznie w 1822 r. w Weronie na wojska francuskie nałożono sankcje za stłumienie hiszpańskiego powstania przeciwko królowi. W wyniku trzech ostatnich kongresów zlikwidowano parlamenty utworzone na Sardynii, w Neapolu i Hiszpanii. W tym czasie Wielka Brytania i Rosja stały się mniej entuzjastyczne. Brytyjczycy wraz ze Stanami Zjednoczonymi sprzeciwiali się planowi przywrócenia władzy króla hiszpańskiego nad Ameryką Łacińską. Rozwinęli kwitnący handel z Ameryką Łacińską wolną od hiszpańskiego merkantylizmu. Rosja wspierała Greków jako współwyznawców prawosławnych. W połowie lat dwudziestych XIX wieku Metternich nie był już nieskrępowany w realizacji swoich celów politycznych, ale nadal był uważany za pierwszego wśród równych. W Austrii sprawował pełną władzę tak długo, jak rządził Franciszek II. Jednak po 1835 roku musiał dzielić władzę jako jeden z wielu radnych, którzy doradzali nieco ułomnemu Ferdynandowi I. W latach czterdziestych XIX wieku system Metternicha zaczęto postrzegać jako coś opresyjnego, a nawet reakcyjnego, a autora tego systemu znienawidzono. 13 marca 1848 r., po zobaczeniu napisu na murze, złożył rezygnację. Na wygnaniu przedostał się do Anglii i Belgii, w 1851 r. powrócił do Wiednia. Zmarł w 1859 r. w wieku 86 lat. Trzykrotnie żonaty i owdowiał, zmarł samotnie. Miał 11 dzieci, z których siedmioro go przeżyło. Jeśli chodzi o XIX-wieczną dyplomację, z jego wpływami i wpływem rywalizował jedynie Otto von Bismarck.

Meksyk, wczesna republika (1823–1855)

Przez pierwsze trzy dekady niepodległej republiki meksykańskiej dominowało kilka głównych tematów – czasami nazywanych „wiekiem Santa Ana” – każdy odnoszący się do określonej osi konfliktu społecznego, politycznego i międzynarodowego. Główną areną walki był proces formowania się

państwa, elementy składowe walk o utworzenie realnego rządu krajowego, w którym liberałowie walczyli z konserwatystami, centraliści przeciwko federalistom i prokościelni przeciwko frakcjom antykościelnym. Konserwatyści byli na ogół centralistami i prokościelnymi, a liberałowie federalistami i antykościelnymi, choć istniało wiele wyjątków od tych szerokich tendencji. Z tymi wewnętrznymi konfliktami politycznymi wiązały się walki na arenie międzynarodowej, w których nowe państwo meksykańskie walczyło z zagranicznymi intruzami, zwłaszcza Hiszpanią, Francją i Stanami Zjednoczonymi. Wczesny okres republikański charakteryzował się głęboką niestabilnością polityczną, dyslokacją gospodarczą i głębokimi podziałami między różnymi przywódcami, partiami i frakcjami. Doprowadziło to także do przecięcia terytorium Meksyku prawie o połowę wraz z utratą Teksasu w 1836 r. i wojną meksykańsko-amerykańską toczącą się w latach 1846–48. Zawirowania polityczne i narodowe upokorzenia wczesnego okresu republikańskiego przygotowały grunt pod powstanie w połowie lat pięćdziesiątych XIX wieku nowego pokolenia przywódców politycznych, których uosobieniem był szanowany liberalny reformator Benito Juárez. Po obaleniu Agustína de Iturbide w 1823 r. tymczasowa junta wojskowa nadzorowała utworzenie pierwszej w kraju konstytucji, konstytucji z 1824 r. Liberalny, federalistyczny dokument wzorowany na konstytucji Stanów Zjednoczonych, konstytucja z 1824 r., stworzyła Estados Unidos Mexicanos (meksykańskie Stany Zjednoczone) składające się z 19 stanów i czterech terytoriów. Nowa karta dała poszczególnym stanom większą władzę niż jej północny odpowiednik (jak sugeruje nazwa nowego narodu, „Zjednoczone Stany Meksykańskie”, a nie „Stany Zjednoczone Meksyku”), przyznając jednocześnie prezydentowi specjalne uprawnienia w czasach awaryjne. Zachował także monopol religijny Kościoła katolickiego oraz specjalne przywileje oficerów wojskowych i duchowieństwa. Administracja pierwszego wybranego prezydenta kraju, Guadalupe Victoria, naznaczona była kryzysami fiskalnymi i zbrojną rewoltą wiceprezydenta Nicolása Bravo – zdławioną przez siły pod wodzą José Antonio Lópeza de Santa Ana – co było zwiastunem nadchodzącego zamieszania politycznego. W 1829 roku pod rządami wybranego następcy Wiktorii Vicente Guerrero Hiszpania podjęła próbę odbicia swojej dawnej kolonii, ale została całkowicie pokonana przez siły pod dowództwem Santa Ana. W tym samym roku rząd Guerrero zniósł niewolnictwo w całej republice. Tymczasem nasiliło się rozczarowanie konserwatystów liberalną władzą. Wyczuwając zmieniające się wiatry polityczne, Santa Ana, wybrany na prezydenta jako liberał w 1833 r., wycofał się do swojej posiadłości i pozostawił codzienne sprawy związane z zarządzaniem swojemu wiceprezydentowi Valentínowi Gómezowi Faríasowi. Kiedy koalicja konserwatystów zbuntowała się, Santa Ana stanął na ich czele, pokonał liberalny rząd i został nowym konserwatywnym prezydentem. Konstytucja z 1824 r. została odrzucona i w jej miejsce narzucono Konstytucję z 1836 r., czyli Siete Leyes (Siedem ustaw), dokument znacznie bardziej konserwatywny i centralistyczny. Nowa konstytucja radykalnie ograniczyła polityczną autonomię i władzę stanów i terytoriów, w tym niewolniczych osadników anglo-amerykańskich w Teksasie, których liczba dramatycznie wzrosła w ciągu ostatnich dwóch dekad. Powstając w buncie, w 1836 roku Teksas ogłosił niepodległość od Meksyku. Santa Ana ponownie wyszła na boisko i po kilku początkowych sukcesach została pokonana, schwytana i odesłana z powrotem do Meksyku. Wkrótce potem, w 1838 r., konflikt z francuskimi właścicielami majątku przerodził się w otwarte działania wojenne z Francją – tak zwaną wojnę cukierniczą – podczas której francuskie pancerniki ostrzelały miasto portowe Veracruz przed Santa Ana (który stracił nogę w bitwie). wynegocjował ugodę. Ostatni gwóźdź do politycznej trumny Santa Ana wbiła wojna meksykańsko-amerykańska tocząca się w latach 1846–1848, podczas której Stany Zjednoczone, napędzane wizjami Oczywistego Przeznaczenia, wyrwały Meksykowi północne dwie piąte jego terytorium narodowego. Dyskredytując Santa Ana, wielu Meksykanów odebrało wojnę jako głęboką hańbę narodową. Co więcej, kryzys pogłębiał się, gdy na dalekiej północy wojna ze Stanami Zjednoczonymi dobiegała końca, na dalekim południu wybuchł poważny bunt Indian Majów – tak zwana wojna kastowa w Jukatanie, która doszła do wrzenia w 1848 r. na następne półwiecze. Na szczycie całego zamieszania i konfliktów pierwszych trzech dekad niepodległości, porażka z rąk Stanów

Zjednoczonych stworzyła pomyślne warunki dla wyłonienia się nowego pokolenia przywódców i okresu La Reforma (reform) od połowy -1850.

Meksyk, od La Reforma po Porfiriato (1855–1876)

Zaraz po druzgocącej porażce wojny meksykańsko-amerykańskiej w 1855 r. rewolucja w Ayutli po raz ostatni obaliła starzejącego się dyktatora José Antonio Lópeza de Santa Ana, rozpoczynając okres w historii Meksyku znany jako La Reforma, czyli okres reform liberalnych. Okres ten, trwale kojarzony z postacią Benito Juárez, był świadkiem szeregu reform gospodarczych i politycznych inspirowanych oświeceniowymi koncepcjami własności prywatnej, sekularyzmu, wolnego handlu i indywidualnych praw obywatelskich. Reformy te z kolei wywołały powszechny opór ze strony Kościoła, społeczności indyjskich, oficerów armii i innych elementów konserwatywnych. Rezultatem była wielka wojna domowa w latach 1858–61 (wojna reformacyjna). Ta masowa wojna domowa, która zakończyła się w chwili rozpoczęcia wojny secesyjnej, doprowadziła do okresu interwencji francuskiej. Po wypędzeniu Francuzów nastąpił okres Republiki Odrodzonej, który zakończył się dojściem do władzy dyktatora Porfirio Díaz, Porfiriato. Zamieszanie i zamieszanie w latach 1855–1876 przypisuje się głębokości różnic dzielących wizje przeszłości i przyszłości Meksyku różnych bohaterów, spotęgowanych przez zamieszanie wywołane obcą inwazją i okupacją.

REFORMY LIBERALNE (1855–1857)

W 1853 r., gdy narastało niezadowolenie z rządzącego reżimu konserwatywnego, grupa wybitnych liberałów spiskowała w celu obalenia dyktatora Santa Ana z wygnania w Nowym Orleanie. Ich przywódcami byli Melchor Ocampo, Santos Degollado, Guillermo Prieto i Benito Juárez. W sojuszu z przywódcą rebeliantów-dysydentów Juanem Alvarezem, którego jeden z poruczników Ignacio Comonfort wydał Plan de Ayutla wzywający do obalenia dyktatora, wygnańcy wrócili do Meksyku, wzniesli bunt i zmusili Santa Ana do rezygnacji w sierpniu 1855 roku. Jeden z pierwszych akty nowego rządu nosiły imię nowego ministra sprawiedliwości: Ley Juárez (ustawa Juárez). Prawo zniosło specjalne przywileje, czyli fueros, którymi cieszyli się wojskowi i kościołowi, co od wczesnego okresu kolonialnego zwalniało żołnierzy i duchownych od ścigania przed sądami cywilnymi i karnymi. Ustawa jednym uderzeniem obaliła ponad 300 lat zazdrośnie strzeżonej tradycji dwóch najpotężniejszych grup społecznych. Po Ley Juárez, w czerwcu 1856 r., szybko nastąpił Ley Lerdo, pomysł nowego sekretarza skarbu Miguela Lerdo de Tejada, co było jeszcze silniejszym posunięciem antyklerykalnym, które zasadniczo wymagało od Kościoła pozbycia się większości swoich nieruchomości w drodze publicznej aukcji. Kościół katolicki był zdecydowanie największym posiadaczem ziemskim w kraju. Ustawa zniosła także zbiorową własność gruntów społeczności indiańskich, zmuszając ich do sprzedaży na aukcji publicznej. Ustawa miała na celu osłabienie Kościoła, przekształcenie Indian w społecznościach w indywidualnych obywateli, urzeczywistnienie wizji jego twórców dotyczącej bardziej świeckiego i nowoczesnego państwa i społeczeństwa oraz stworzenie nowego, ważnego źródła dochodów rządowych. Po tym frontalnym ataku na władzę Kościoła i zbiorowe prawa Indian do ziemi nastąpiło coś, co powszechnie uważa się za szczyt XIX-wiecznego meksykańskiego liberalizmu: konstytucję z 1857 roku. Włączając Juárez, Lerdo i inne ustawy reformujące, Konstytucja stworzyła jednoizbową władzę ustawodawczą jako silniejszą kontrolę władzy wykonawczej. Stworzyła także pierwszą w Meksyku kartę praw, która obejmowała wolność prasy, słowa, zgromadzeń i edukacji. Nowa karta nie precyzowała wolności wyznania, ale też nie uprzywilejowała Kościoła katolickiego, tworząc de facto tolerancję państwa wobec sekt niekatolickich. Kościół, wojsko, społeczności indyjskie i inne elementy konserwatywne powstrzymały się od tego ataku na wielowiekową tradycję i oporu, który wkrótce przerodził się w otwartą wojnę domową.

WOJNA REFORMOWANA (1858–1861)

Elementy konserwatywne, na czele których stał konserwatywny generał Félix Zuloaga i jego Plan de Tacubaya, zbuntowały się. Zuloaga i jego sojusznicy maszerowali na Meksyk, rozwiązali Kongres, aresztowali głównego sędziego Sądu Najwyższego Juáreza i wymusili ustąpienie prezydenta Comonforta. Juárez, najbardziej charyzmatyczny i wizjonerski z przywódców liberalnych, drugi w kolejce do prezydentury, uciekł i utworzył rząd tymczasowy w Querétaro, a następnie w Veracruz, skupiając wokół siebie liberałów. Przez następne dwa lata krajem wstrząsała straszliwa wojna domowa. W tym czasie liberalizm stał się rodzimą ideologią, przyjmowaną przez Meksykanów z różnych środowisk; linie sojuszu i konfliktu były złożone, kształtowane przez ideologię, osobiste przywiązania i wiele innych czynników. Okrucieństwa nasiliły się po obu stronach. Wojna zdewastowała gospodarkę, niszcząc uprawy i zwierzęta gospodarskie oraz zatrzymując handel. W lipcu 1859 roku liberalny rząd w Veracruz uchwalił dekrety Veracruz, pogłębiając wcześniejsze reformy poprzez nacjonalizację kościelnego kapitału inwestycyjnego i jego ziem. Wkrótce potem rząd USA udzielił dyplomatycznego uznania liberalnemu rządowi w Veracruz. Do roku 1860 liberałowie zdobyli przewagę, a w Nowy Rok 1861 armia liberalna licząca 25 000 żołnierzy wkroczyła do Meksyku bez sprzeciwu.

INTERWENCJA FRANCUSKA (1862–1867)

Niekończące się kłopoty nękały przywrócony liberalny reżim pod rządami Juáreza, wybranego na prezydenta w marcu 1861 roku. Co najbardziej irytujące, gospodarka popadła w ruinę, a rząd zbankrutował. Zbieg wydarzeń za granicą wkrótce spotęgował trudności. Wojna domowa w USA, która rozpoczęła się w kwietniu 1861 r., oznaczała, że Stany Zjednoczone nie były już w stanie egzekwować doktryny Monroe zabraniającej mocarstwom europejskim interwencji militarnej w Ameryce Łacińskiej. We Francji konserwatywny, prokatolicki reżim Napoleona III, pod wpływem dużej liczby meksykańskich konserwatystów wygnanych w Paryżu, był zdecydowany wykorzystać okazję do urzeczywistnienia długoterminowej wizji narodowej i uczynienia Meksyku częścią rozwijającego się francuskiego imperium zamorskiego. Pod pretekstem niezapłacenia przez rząd Juáreza odszkodowań swoim obywatelom za mienie zniszczone pod koniec wojny, w grudniu 1861 roku Napoleon III wysłał około 2000 żołnierzy z rozkazem zajęcia Veracruz, wzmocnionych przez kolejne 4500 na początku następnego roku. W marszu w kierunku Meksyku 5 maja 1862 roku najeżdźcza armia francuska napotkała nieoczekiwanie zaciekły opór w mieście Puebla. Słynna bitwa, upamiętniona później w święto narodowe Cinco de Mayo (piątego maja), zmusiła Francuzów do odwrotu. Dzięki temu na znaczeniu zyskał także generał Porfirio Díaz, który odegrał kluczową rolę w walce. Bitwa pod Puebla opóźniła francuską inwazję o prawie rok. Wraz z przybyciem około 30 000 posiłków i po dwumiesięcznym oblężeniu Francuzi ostatecznie zajęli Pueblę w maju 1863 roku, a w czerwcu zajęli Meksyk. Napoleon III wybrał mało znanego austriackiego arcyksięcia na nowego cesarza Meksyku – Ferdynanda Maksymiliana Józefa, czyli Maksymiliana, który wkroczył do Meksyku ze swoją świtą królewską w czerwcu 1864 r. Słaby, niezdecydowany i pełen dobrych intencji Maksymilian upadł, zbrojny opór wobec nasiliła się okupacja francuska. Wkrótce po zakończeniu wojny domowej w USA w kwietniu 1865 roku Stany Zjednoczone zażądały wycofania się Francji. Tymczasem meksykańskie przedsięwzięcie okazało się bardziej kosztowne, niż przewidywał Napoleon. Decydując się na ograniczenie strat, w styczniu 1866 roku Napoleon rozkazał swoim żołnierzom wrócić do domu. Nieszczęsny Maksymilian, zwiedziony wiarą, że naród meksykański przyjął jego panowanie, zdecydował się pozostać. Siły pod dowództwem Juáreza schwytały, osądziły i 19 czerwca w Querétaro rozstrzelały go przed plutonem strzeleckim.

ODNOWIONA REPUBLIKA (1867–1876)

Przywrócony rząd Juáreza wkrótce rozpoczął ambitny program wdrożenia postanowień konstytucji z 1857 roku. Zmniejszając liczebność armii, wprowadzając środki mające na celu ożywienie podupadającej gospodarki górniczej i zachęcając do inwestycji zagranicznych, zintensyfikowała także

wysiłki na rzecz sekularyzacji edukacji oraz prywatyzacji ziem kościelnych i indyjskich. Wybrany na czwartą kadencję w 1872 roku, Juárez zmarł w lipcu na atak serca. Jego następca Miguel Lerdo de Tejada, wybrany w październiku, ogłosił zamiar ubiegania się o reelekcję w 1876 r. Powstając w buncie na zasadzie „zakazu reelekcji”, Porfirio Díaz zajął Pałac Narodowy jesienią 1876 r., zdominowując meksykańskie życie polityczne na okres następne 35 lat.

Meksyk, niepodległość

Meksyk podążył drogą do niepodległości, która zarówno przypominała, jak i różniła się od ścieżki obranej przez inne narody Ameryki Łacińskiej w epoce rewolucji. Podobnie jak w Ameryce Południowej, inwazja napoleońska na Iberię w latach 1807–08 wywołała kryzys władzy w Nowej Hiszpanii, co doprowadziło do powstania *cabildo abierto* (otwartej rady miejskiej) w Meksyku. Spośród różnych spisków i spisków uknutych przeciwko hiszpańskiemu rządowi kolonialnemu w Basenie Meksyku i poza nim, jeden szczególnie miałby poważne konsekwencje dla tego procesu niepodległości. 16 września 1810 roku kreolski ksiądz Miguel Hidalgo wydał swój słynny *Grito de Dolores* (Krzyk Dolores), potępiając zły rząd Hiszpanów i żądając zakończenia hiszpańskiego panowania kolonialnego w Meksyku. Bunt Hidalgo szybko przybrał na sile, osiągając swój szczyt pod koniec października 1810 r., kiedy aż 100 000 zubożałych metysów i indiańskich zwolenników księdza stanęło na obrzeżach Meksyku, stwarzając zagrożenie totalną wojną rasową i klasową w sercu zamorskiego imperium Hiszpanii. W ten sposób bunt Hidalgo odegrał w Nowej Hiszpanii taką samą rolę, jak rewolucja haitańska dwie dekady wcześniej na Karaibach. Można to postrzegać jako przestrożę dla elit kreolskich, które pragnęły osiągnąć niepodległość, ale nie kosztem obalenia sztywnej hierarchii rasowo-klasowej w kolonii i tym samym zaryzykowania własnych przywilejów i władzy. Gdy Hiszpanie pokonali powstanie Hidalgo, autonomistyczni Kreole czekali na swój czas, a większość z nich odmówiła wsparcia tłęcego się buntu prowadzonego w regionach otaczających dorzecze Meksyku przez innego proboszcza, José Marię Morelosa. Bunt Morelos zakończył się fiaskiem pomimo kongresu w Chilpancingo (w prowincji Guerrero) w 1813 r., podczas którego delegaci formalnie ogłosili niepodległość. W 1815 roku losy Hiszpanii poprawiły się po schwytaniu i egzekucji Morelosa, a w Europie po klęsce Napoleona I i przywróceniu na tron króla Ferdynanda VII. Przez następne pięć lat, aż do roku 1820, ruch niepodległościowy w Nowej Hiszpanii pozostawał stosunkowo spokojny, chociaż Hiszpanie nie byli w stanie stłumić licznych band partyzanckich dowodzonych przez Vicente Guerrero, Guadalupe Victoria (obaj przyszli prezydenci) i innych. W 1820 r. to właśnie wydarzenia w Hiszpanii po raz kolejny zapoczątkowały ruch na rzecz niepodległości kolonii: powstanie Riego przeciwko królowi Ferdynandowi, w którym pułkownik Rafael Riego poprowadził powstanie oficerów żądając od króla przestrzegania postanowień liberalnej konstytucji z 1812 r., w efekcie ustanawiając monarchię konstytucyjną. Król nie miał innego wyboru, jak tylko ustąpić żądaniom Riego. Po powrocie do Nowej Hiszpanii konserwatywna elita kreolska poczuła się zagrożona ostatnim obrotem wydarzeń. Jednym z takich konserwatywnych Kreolów, pułkownik Agustín de Iturbide porzucił swoje lojalność wobec rojalistów i walczył o niepodległość. Iturbide szukał sojuszu ze swoim niegdysiejszym wrogiem, przywódcą rebeliantów Vicente Guerrero, a po serii konferencji obaj zgodzili się na plan uniezależnienia Nowej Hiszpanii: Plan de Iguala. Zawierał 23 artykuły i trzy gwarancje: że nowy naród będzie rządzony w ramach monarchii konstytucyjnej; że katolicyzm będzie religią państwową; i że równość będzie panować między Kreolami (Hiszpanami urodzonymi w Nowej Hiszpanii) i półwyspami (Hiszpanami urodzonymi w Hiszpanii). Pod dowództwem Iturbide'a tak zwana Armia Trzech Gwarancji (*Ejército Trigarante*) przyciągnęła sojuszników z całej kolonii i we wrześniu 1821 roku triumfalnie wkroczyła do Meksyku, skutecznie czyniąc Meksyk niepodległym po niemal dokładnie 300 latach rządów kolonialnych. Podobnie jak gdzie indziej w Ameryce Łacińskiej, zniszczenia dokonane w okresie niepodległości były ogromne. Kopalnie zostały zalane, plony zniszczone, zwierzęta gospodarskie zabite, a handel sparaliżowany. W wyniku przemocy zginęło aż pół miliona ludzi. Zasięg i głębokość problemów

stojących przed nowym narodem były ogromne. Chociaż faktyczną datą niepodległości Meksyku był zatem 28 września 1821 r., Meksykanie świętują niepodległość w dniach 15–16 września, dla upamiętnienia Grito de Dolores Hidalgo z 1810 r. – narodowej pamięci, która czci odwagę i poświęcenie proboszcza-renegata i jego zwolenników, ignorując dziedzictwo zdrajcy-konserwatysty-cesarza.

Midhat Pasza

(1822–1884) reformator osmański

Midhat Pasza wstąpił do służby w rządzie osmańskim jako młody człowiek i szybko piął się po szczeblach kariery. Pracował w Syrii, a następnie w Stambule, zanim w 1857 r. został mianowany gubernatorem (vali) Bułgarii. Midhat szybko przywrócił porządek w zbuntowanej prowincji i zainicjował szereg szeroko zakrojonych projektów modernizacyjnych. Popierając modernizację imperium, Midhat sprzeciwiał się lokalnym nastrojom nacjonalistycznym i tłumił bułgarski nacjonalizm. Jego antypanstwowa postawa wywołała wrogość Rosji i pod naciskiem rosyjskim został wycofany z Bułgarii i sprowadzony z powrotem do Stambułu. Midhat był gubernatorem prowincji Bagdad w latach 1869–72. Jako gubernator Bagdadu faktycznie rządził całym Irakiem. Rozszerzył wpływy osmańskie na Półwysep Arabski i podobnie jak w Bułgarii pracował nad modernizacją tego terytorium. Zmodernizował Bagdad, budując nowe drogi i most na rzece Tygrys, bank i fabrykę tekstyliów. Ulepszył także szlaki żeglugowe w Shatt al-Arab prowadzące do Zatoki Perskiej i rozszerzył projekty irygacyjne, aby zwiększyć produktywność i dochody. Midhat skutecznie zastosował również osmańskie prawo gruntowe do uregulowania i zarejestrowania tytułów do gruntów oraz poboru podatków. Midhat pełnił funkcję wielkiego wezyra w latach 1876–77 i otrzymał tytuł paszy. Jednak skuteczność, narzeczona przenikliwość i uczciwość Midhata zagrażały wielu coraz bardziej skorumpowanym urzędnikom, którzy często intrygowali przeciwko niemu. Z drugiej strony proreformatorscy Młodzi Osmanowie nazywali Midhata „idealnym mężem stanu”. Midhat wspierał programy Młodych Osmanów, którzy chcieli wprowadzenia monarchii konstytucyjnej nad Imperium Osmańskim. Midhat i Młodzi Osmanowie starali się powstrzymać dalszą erozję niezależności finansowej Osmanów na rzecz europejskich wierzycieli i zapobiec powstaniom narodowym na Bałkanach. W 1876 roku Młodzi Osmanowie i Midhat odegrali kluczową rolę w obaleniu sułtana Abd al-Aziza, który następnie został zamordowany, i umieszczeniu Murada V na tronie. Murad V odsiedział zaledwie kilka miesięcy, zanim choroba psychiczna zmusiła go do usunięcia. Nowym sułtanem został jego brat Abdul Hamid II, obiecując wdrożenie konstytucji napisanej przez Midhata i wspieranie reform. Pierwszy parlament osmański został otwarty w 1877 r., ale Abdul Hamid II wykorzystał zbliżającą się wojnę z Rosją jako pretekst do zawieszenia konstytucji i parlamentu na rok. Midhat został usunięty ze stanowiska pod zarzutem współudziału w zabójstwie Abd al-Aziza. Aby uniknąć dalszych prześladowań, Midhat odbył następnie podróż po Europie i obserwował obrady Izby Gmin w Londynie. Został wezwany z powrotem, aby służyć jako gubernator Syrii, ale w ciągu kilku miesięcy sułtan ponownie rozważył tę kwestię i sprowadził go z powrotem, aby wraz z innymi był sądzony za zabicie Abd al-Aziza. W wysoce stronnicy procesie Midhat został skazany na śmierć, ale pod naciskiem Brytyjczyków jego wyrok zamieniono na wygnanie. Został zesłany do Taif w Arabii, gdzie prawdopodobnie agent sułtana był odpowiedzialny za jego śmierć przez uduszenie w 1884 roku.

Mitra, Bartolomé

(1821–1906) argentyński mąż stanu

Bartolomé Miter był jednym z argentyńskich mężów stanu, którzy zdominowali scenę polityczną swojego kraju po obaleniu Juana Manuela Ortiza de Rosasa w 1852 r. Jako syn Ambrosio Mitera i Josefy Martinez dorastał w Buenos Aires, gdzie życie polityczne było zdominowane przez Rosasa. Nie znosząc dyktatury ustanowionej przez Rosasa, w wieku 26 lat Miter rozpoczął 15-letnie wygnanie, opuszczając

Argentynę i udając się do Urugwaju, gdzie brał udział w obronie Montevideo przed argentyńskim dyktatorem. Następnie udał się do Boliwii i Peru, wracając do Urugwaju, gdzie w 1852 roku poprowadził ich siły w bitwie pod Caseros, która doprowadziła do obalenia i ucieczki Rosas. W 1853 roku prowincja Buenos Aires odmówiła przyjęcia nowej konstytucji Argentyny, co znacznie zmniejszyło jej rolę w polityce narodu, i Mitre został postawiony na czele separatystycznej prowincji. Osiem lat później był gubernatorem i dowodził unitarystami w bitwie pod Pavon 17 września 1861 r., kiedy federaliści pragnący autonomii regionalnej zostali zdecydowanie pokonani. Chociaż niewielu zdawało sobie z tego wówczas sprawę, był to koniec sprawy federalistów. Mitre, który został prezydentem 12 kwietnia 1862 r., przeniósł stolicę z powrotem do Buenos Aires i przez następne dwa lata dbał o polityczną marginalizację federalistów. Rozszerzył linie pocztowe i telegraficzne na cały kraj, wydając znaczki dla całej Argentyny, a nie dla oddzielnych wydań regionalnych, jak to miało miejsce wcześniej. Mitre zniósł także większość podatków lokalnych, skonsolidował zadłużenie prowincji i regionu oraz ustanowił ogólnokrajowy system sądów. Natychmiast siła federalistów została osłabiona. W grudniu 1864 roku wybuchła wojna z Paragwajem, gdy prezydent Paragwaju Francisco Antonio López, wciąż wierząc, że federaliści uniemożliwią Argentynie odegranie ważnej roli w zbliżającym się konflikcie, zaatakował brazylijski region Matto Grosso, a następnie wmaszerował do Argentyny i zdobył miasto z Corrientes. Jednak López przeliczył się i Miter objął dowództwo nad siłami argentyńskimi i stał się zagorzałym zwolennikiem dalszego zaangażowania Argentyny, sprzymierzając swój kraj z Brazylią i nowym rządem Urugwaju. Doprowadziło to do tego, że wojna stała się znana jako wojna Trójprzymierza. Podczas tej wojny zginął jeden z synów Mitre'a, Jorge. Wojna zdominowała sprawy Argentyny, a Mitre wykorzystał ją do osiągnięcia większej jedności narodowej. Wydaje się również pewne, że wojna była szczególnie korzystna dla zwolenników Mitre, z których część zgromadziła fortunę na kontraktach wojennych. Partia polityczna Mitre stała się znana jako Partia Dostawców, gdy poszybowały w górę ceny wołowiny, skór, koni służących jako wierzchowce kawalerii, paszy i zaopatrzenia wojskowego. Głównego przywódcę federalistów, Urquizę, również udobruchały ogromne kontrakty na zaopatrzenie armii argentyńskiej i brazylijskiej. W 1868 r., kiedy dobiegła końca jego kadencja jako prezydenta, porażka Paragwaju była nieunikniona, choć do ostatecznego zwycięstwa pozostały jeszcze dwa lata. Klęska sił Paragwaju w bitwach pod Tuyuti w maju 1866 r. i Curupayty we wrześniu, a także późniejsze zdobycie paragwajskiego fortu Humaita, nie zapewniły Mitre dużej popularności w Buenos Aires. W styczniu 1868 roku Mitre ustąpił ze stanowiska naczelnego dowódcy sił alianckich, a stanowisko to objął brazylijski markiz (późniejszy książę) Caxias. Podczas wyborów prezydenckich w 1868 r. ludność Argentyny była wyraźnie zmęczona konfliktem i odmówiła poparcia starannie wybranego następcy Mitre'a w wyborach prezydenckich. Jednak Mitre został wybrany do senatu i w 1874 ponownie kandydował na prezydenta. Po przegranej Mitre próbował poprowadzić bunt, który szybko wygasł. W 1891 r. ponownie ubiegał się o urząd prezydenta, ale wycofał się przed ostatecznymi wyborami. Na starość Mitre był regularnie widywany w Buenos Aires, a kiedy zmarł 19 stycznia 1906 roku, został uznany za jednego z najwybitniejszych ludzi argentyńskiej polityki. Gazeta La Nacion zamieściła całostronicowy nekrolog następnego dnia po jego śmierci, a kolejny następnego dnia został pochowany na cmentarzu Recoleta w Buenos Aires. Został przedstawiony na znaczku pocztowym z 1935 r. i ponownie w 2006 r., aby uczcić 100. rocznicę jego śmierci. Oprócz tego, że był politykiem, Mitre był także wielkim uczonym. Przetłumaczył Boską Komedię Dantego na język hiszpański i był autorem wielu książek. Pisał wiersze i szczegółowe biografie obu bohaterów niepodległości Manuela Belgrano i San Martín. Zapalony czytelnik i kolekcjoner książek. Współczesny obraz jego sypialni autorstwa Pierre'a Calmettesa przedstawia wiele książek otwartych w całym pokoju. Biblioteka Mitre, licząca 20 000 książek, została powiększona od czasu jego śmierci o dodatkowe 50 000 woluminów, co czyni ją jedną z najważniejszych w Argentynie. Znana jako Biblioteka Amerykańska, zdecydowana większość książek dotyczy Ameryk lub jest tam drukowana. Jest otwarte dla publiczności i zawiera wiele rzadkich dzieł w języku hiszpańskim i angielskim, a także zbiór map,

rzędy oprawionych czasopism i kolekcję monet. Ponadto istnieje archiwum historyczne zawierające 48 000 dokumentów obejmujących XIX-wieczną historię Argentyny. Biblioteka mieści się w starym domu Mitre, obecnie Muzeum Mitre, gdzie odtworzono pomieszczenie, w którym na parterze Mitre spotkał Urquizę i Derqui. Na górnym piętrze sypialnia, łazienka i przyległy gabinet Mitre zostały wiernie zachowane, a nad łóżkiem umieszczono fotografię żony byłego prezydenta, po bokach synowie Jorge i Adolfo. Wstęp do muzeum kosztuje dwa peso – banknot dwupeso z Mitrą po jednej stronie i jego rezydencją – muzeum – po drugiej. Jeden z synów Mitre, Emilio, został inżynierem i politykiem, drugi syn, Bartolomé Miter y Vedia, był znanym pisarzem.

Mormonizm

Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich powstał w 1830 roku, wkrótce po opublikowaniu Księgi Mormona: Kolejne świadectwo Jezusa Chrystusa. Kościół został „przywrócony” przez proroka Józefa Smitha. W wieku 14 lat Józef urodzony w Vermont, ale mieszkający w Palmyrze w stanie Nowy Jork, twierdził, że miał wizję, w której Bóg poinformował go o swojej misji przywrócenia prawdziwej religii. Mając 17 lat Józef doniósł, że anioł o imieniu Moroni skierował go do ukrytego rękopisu zachowanego na złotych płytach i napisanego w nieznanym języku. Tłumaczenie Smitha opowiada historię o tym, jak wygnańcy z Bliskiego Wschodu, związani z tak zwanymi Dziesięcioma Zaginionymi Plemionami Izraela, przybyli do Ameryki w 600 roku p.n.e., jak zmartwychwstały Jezus głosił później ewangelię tym rodzimym plemionom amerykańskim i jak jedno plemię nawróciło się na chrześcijaństwo. Neofici zostali w wyniku wojen zredukowani do Mormona i jego syna Moroniego. Przed śmiercią zakopali tę narrację w roku 384 n.e., aby odzyskać ją w „dniach ostatnich”, kiedy ich duchowi potomkowie przywrócą prawdziwą wiarę. Społeczność Smitha, identyfikująca się jako osoba przywracająca tę starożytną wiarę (autentyczne chrześcijaństwo), została zmuszona przez prześladowania do opuszczenia Nowego Jorku i przeniesienia się najpierw do Kirtland w stanie Ohio (1832), a następnie do Independence w stanie Missouri (1838). Ostatecznie osiedlili się w Illinois nad Mississippi i zbudował miasto Nauvoo, które na początku lat czterdziestych XIX wieku stało się największym miastem w stanie. Smith, który oprócz swojej pierwszej żony Emmy Hale zaczął brać wiele innych żon, rozwinął powszechną praktykę poligamii jako obrzęd kościelny. Pomimo jego ogromnej popularności i dobrobytu, dzięki którym udało mu się wystawić realną kandydaturę na prezydenta USA, praktyka poligamii Smitha skłoniła rozczarowanych byłych członków do założenia gazety, której celem było zdemaskowanie go jako oszusta i stłumienie jego ambicji politycznych. Ostatecznie zamieszki doprowadziły do spalenia biura gazety, a Joseph i jego brat Hyrum zostali aresztowani. Podczas przetrzymywania w więzieniu w Kartaginie tłum dokonujący linczu zamordował obu mężczyzn. Po śmierci Smitha kościół się rozpadł. Największa grupa, podążając za swoim nowym przywódcą Brighamem Youngiem, wyemigrowała w 1847 roku do Salt Lake City w stanie Utah. Grupa ta wycofała poparcie dla poligamii w 1890 r. Druga grupa, obecnie znana jako Wspólnota Chrystusa (Zreorganizowany Kościół Jezusa Chrystusa Świętych w Dniach Ostatnich), podążyła za żoną Smitha, Emmą, z powrotem do jej obecnego domu w Independence w stanie Missouri. Natychmiast odrzucili poligamię i próbowali utrzymać teologię bliższą głównemu nurtowi myśli chrześcijańskiej. Księga Mormona, czytana przez krytyków literackich jako wczesny amerykański romans oparty na historiach biblijnych, jest dla kościoła w Utah jedynie pierwszym z wielu objawień, które na początku obejmowały Nauki i Przymierza Smitha oraz Perłę Wielkiej Wartości. Doktryny stopniowego objawienia (w których przywódcy czerpią natchnienie od Boga naukami dla rozwijającej się społeczności) i postępowej duchowości (w której przeznaczeniem wierzących jest stać się istotami boskimi) tworzą ramy teologii mormonów. Jednak najbardziej kontrowersyjnym punktem wśród krytyków jest tajemnica praktyk Świątyni Mormonów. Jest rzeczą oczywistą, że takie tajne zachowanie nie utrudniało członkostwa w kościele. W 1947 r. gmina osiągnęła milionowy poziom, a dziś wzrosła do ponad 12 milionów. Na

początku XXI wieku ten agresywny kościół misyjny mógł pochwalić się 200 milionami członków na całym świecie.

Muhammad Ali

(1769–1848) władca Egiptu

Muhammad Ali, osmański janczar pochodzenia albańskiego, został założycielem współczesnego Egiptu. Po inwazji napoleońskiej i krótkotrwałej okupacji Egiptu przez Brytyjczyków, Muhammad Ali i szereg innych sił janczarów zostali wysłani w 1802 r., aby umocnić kontrolę osmańską. Muhammad Ali przechrzył rywalizujących janczarów w objęciu przywództwa do 1806 r. Następnie Muhammad Ali sprytnie sprzymierzył się ze słabszą z wiecznie walczących frakcji mameluckich, które wcześniej rządziły Egiptem, aby pokonać silniejszych. Wyeliminował pozostałych mameluków, zapraszając ich na uroczystość w silnie ufortyfikowanej cytadeli z widokiem na Kair w 1811 roku. Kiedy mamelucy bezpiecznie znaleźli się wewnątrz wysokich murów fortu, janczarowie dokonali ich masakry, pozostawiając Muhammada Alego jako jedynego władcę. Przysięgając wierność sułtanowi osmańskiemu, został mianowany paszą Egiptu i rozpoczął ambitny program zwiększenia siły swoich sił zbrojnych i budowy nowej floty. Armia została powołana spośród egipskich chłopów, i ostatecznie liczyła ponad 100 000 ludzi. Aby sfinansować wydatki wojskowe, Muhammad Ali podniósł podatki i ustanowił rządowe monopole w gospodarce. Monopole kontrolowały sprzedaż ropy, kawy i produktów egipskich, w tym tytoniu, zbóż, cukru i bawełny. Skierował także egipską gospodarkę w stronę produkcji upraw dochodowych, zwłaszcza tytoniu i wysoce pożądanej egipskiej bawełny długoziarnistej. Dzięki wsparciu rządu Muhammad Ali gwarantował utworzenie małych gałęzi przemysłu zajmujących się produkcją tekstyliów, przetwórstwem żywności i niektórymi zbrojeniami. Rozpoczęło to proces modernizacji przemysłu, który został w dużej mierze zatrzymany przez brytyjską okupację Egiptu pod koniec XIX wieku. Na całym obszarze rozbudowano systemy nawadniające oraz rozwinięto systemy transportu wodnego i drogowego. Poprawiła się opieka medyczna, chociaż cholera i malaria nadal stanowiły problemy. Powstała nowa elita administracyjna. Najwyżsi urzędnicy byli przeważnie pochodzenia tureckiego; podobnie jak Muhammad Ali mówili raczej po turecku niż po arabsku. Chociaż Muhammad Ali był analfabetą, cenił edukację i założył szkołę wojskową oraz wysyłał studentów na koszt rządu na europejskie uniwersytety. Muhammad Ali mianował jednego absolwenta Rifa'a Rafi al-Tahtawi dyrektorem nowej Szkoły Językowej; szkoła odpowiadała za tłumaczenia wielu dzieł europejskich, zwłaszcza francuskich, politycznych i filozoficznych. Wydawnictwo Bulaq Press opublikowało setki książek w języku arabskim, w tym wiele tłumaczeń z dzieł europejskich. Wywarło to wpływ na nowe pokolenie reformatorów arabskich i islamskich pod koniec XIX wieku. Wydawano także dziennik urzędowy. Jako przywódca Egiptu Muhammad Ali brał udział w czterech głównych wojnach. Na rozkaz sułtana osmańskiego wysłał swoich synów Abbasa i Ibrahima, aby zmiażdżyli purytański islamski ruch reformatorski, wahabitów, który zagroził osmańskiej kontroli nad świętymi miastami Mekką i Medyną w Hidżazie w latach 1811–81. Wahhabi zostali pokonani w swojej twierdzy w Nejdzie (w północnej, współczesnej Arabii Saudyjskiej). Po pielgrzymce do Mekki Muhammad Ali wycofał swoje wojska w 1824 r., umożliwiając w ten sposób wahabitom przegrupowanie się i wyłonienie się pod koniec stulecia jako jeszcze silniejsza siła. W 1820 roku Muhammad Ali rozpoczął kampanie wojskowe w Sudanie. Chciał nowych rekrutów i niewolników do swojej armii i miał nadzieję zdobyć złoto, które pomoże mu sfinansować swoją armię i flotę. Chociaż jego żołnierze odnieśli sukces militarny, większość rekrutów i niewolników zmarła z powodu chorób, a zasoby złota nie zostały zmaterializowane. W 1822 r. trwająca grecka wojna o niepodległość zagroziła kontroli osmańskiej na Bałkanach, a sułtan ponownie wezwał Muhammada Alego, aby wykorzystał swoją nową flotę i armię do pokonania Greków i ich sojuszników. Muhammad Ali zajął Kretę w 1824 roku i odniósł początkowy sukces. Jednak w 1827 roku jego nowa flota została zniszczona w bitwie pod zatoką Navarino.

Muhammad Ali był gotowy do negocjacji i w 1840 r. stracił Kretę na rzecz Brytyjczyków. Następnie skierował swoją uwagę w stronę Palestyny i Syrii, gdzie miał nadzieję zwiększyć swój prestiż, a także powstrzymać napływ uchylających się od poboru do Egiptu, którzy próbowali uciec przed zniechęconym poborem państwowym. Miał także nadzieję na zdobycie drewna na odbudowę swojej marynarki wojennej. Syria ucierpiała przez długi okres złych rządów osmańskich i początkowo nie stawiała większego oporu żołnierzom Muhammada Alego, którzy pod dowództwem Ibrahima zajęli Akkę w 1832 r. Ibrahim przedostał się do Konyi, w głąb Półwyspu Anatolijskiego, i mógł przedostać się do Stambułu, ale był zatrzymany przez Muhammada Alego. Choć pragnął dalszych terytoriów, Muhammad Ali uznał, że mocarstwa europejskie, które toczą od dawna dyplomatyczną rywalizację o tzw. kwestię wschodnią, czyli o to, co zrobić z osłabionym Imperium Osmańskim, nie pozwolą na jego upadek. Kiedy Rosja zaoferowała wsparcie sułtanowi w wojnie z Muhammadem Alim, Wielka Brytania, która sprzeciwiała się rosyjskim postępom na Morzu Czarnym, wkroczyła, aby wymusić negocjacje. Na mocy Konwencji Kutahya z 1833 r. Muhammad Ali zachował kontrolę nad Wielką Syrią w zamian za niewielki roczny hołd dla sułtana. W ten sposób kontrolował kluczowe szlaki handlowe i święte miasta muzułmańskie w Arabii. Ibrahim został gubernatorem Syrii, ale skuteczne pobieranie podatków i pobór do wojska doprowadziły do lokalnego sprzeciwu i buntów. Pragnąc umocnić swoją władzę, sułtan Mahmud II miał pewność, że jego nowo zreformowana armia będzie w stanie pokonać Muhammada Alego. Siły osmańskie zaatakowały w 1838 r., ale w bitwie pod Nazibem w północnej Syrii Ibrahim rozgromił armię osmańską w 1839 r. W obawie przed rosnącą potęgą Muhammada Alego i upadkiem Imperium Osmańskiego, Wielka Brytania interweniowała. Wielka Brytania zebrała poparcie Rosji, Prus i Austrii i zaoferowała Muhammadowi Alemu dożywotnią kontrolę nad Egiptem, jeśli natychmiast zgodzi się na ugodę. Kiedy Muhammad Ali odmówił, wprowadzono blokadę czterech sił, a brytyjscy żołnierze piechoty morskiej zajęli Akkę w 1840 r. Uznając porażkę, Muhammad Ali wycofał się z Syrii. W 1841 r. sułtan przyznał Muhammadowi Alemu i jego spadkobiercom dziedziczne prawo do rządzenia Egiptem jako kedywów; jednakże armia egipska była ograniczona do 18 000 żołnierzy, co stanowiło ogromny spadek w porównaniu z jej liczebnością w szczytowym okresie potęgi Muhammada Alego. W 1848 roku zmarł Ibrahim, domniemany spadkobierca, przed swoim ojcem. Tak więc, gdy wkrótce po Ibrahimie zmarł schorowany Muhammad Ali, tron objął jego wnuk Abbas. Konserwatywny Abbas wstrzymał wiele projektów rozwojowych Muhammada Alego, zostały one jednak wznowione po tym, jak Said, syn Muhammada Alego i wujek Abbasa, a później Ismail, kolejny wnuk Muhammada Alego, zostali kedywami. Dynastia założona w Egipcie przez Muhammada Alego przetrwała do obalenia w rewolucji pod przewodnictwem wojska w 1952 roku.

Muhammad al-Mahdi

(1848–1885) przywódca religijny

Muhammad Ahmad Abdullah urodził się na wyspie Lebab na Nilu. Otrzymał tradycyjne islamskie wykształcenie i jako dziecko zapamiętał Koran. Znany ze swoich żarliwych przekonań religijnych, jako młody człowiek zamknął się w jaskini, aby medytować. Podążając za wzorem proroka Mahometa, Muhammad Abdullah zaczął otrzymywać objawienia, którymi dzielił się poprzez nauczanie i głoszenie. W 1881 roku ogłosił się Mahdim, czyli „właściwie prowadzonym”; zgodnie z tradycją islamską Mahdi miał zwiastować koniec epoki. Mahdi został wysłany, aby utwierdzić wiarę i zwyczaję proroka. Ruch mahdystów w Sudanie był połączeniem przekonań nacjonalistycznych i religijnych i przez wielu był postrzegany jako początek sudańskiego nacjonalizmu. Mahdi ustanowił swoje państwo w próżni władzy, kiedy Imperium Osmańskie, rzekoma władza rządząca, i Egipt w środku buntu Urabi były słabe i rozdarte buntami i lokalnymi problemami. Oprócz jego niewątpliwego uroku religijnego i charyzmy, odmowa Mahdiego płacenia podatków osmańskich i egipskich spotkała się z dalszym poparciem Sudańczyków. Podatki nałożone przez Mahdiego były generalnie niższe niż podatki nałożone przez

Turków. Zdobył poparcie plemienne i stłumił wewnętrzne powstania. W 1882 roku Mahdi zajął el Obeid, stolicę zachodniego Sudanu. Uderzył w pieniądze w imieniu nowego rządu Mahdystów, spacyfikował większość kraju i wyparł pozostałe garnizony tureckie. Ustanowił państwo teokratyczne oparte na prawie religijnym. Ruch mahdystów był kolejnym z XIX-wiecznych ruchów odrodzenia islamu, takich jak Sanusiya w Libii i wahabici w Arabii. Zaniepokojeni rosnącą nową potęgą na południu Brytyjczycy, którzy okupowali Egipt w 1882 roku, wysłali ekspedycję wojskową pod wodzą Williama Hicksa, aby pokonać Mahdiego. Bez odpowiednich dróg zaopatrzenia i znajomości lokalnego terenu Hicks wraz z oddziałami egipskich żołnierzy przedostał się w głąb terytorium Sudanu, gdzie w 1883 r. jego wyprawa została pocięta na kawałki przez armię Mahdiego. Odcięty od Egiptu i zewnętrznych dostaw, zagraniczni misjonarze i poszukiwacze przygód w Sudanie zostali wzięci do niewoli przez Mahdiego; niektórzy przez lata przebywali w praktycznie areszcie domowym. Gdy Mahdi zbliżał się do stolicy Chartumu, Charles „Chińczyk” Gordon, nazwany tak ze względu na rolę, jaką odegrał w pokonaniu Rebelii Bokserów, został wysłany, aby ewakuować pozostałe siły brytyjskie. Gordon, będący chrześcijańskim fanatykiem, wierzył, że jego misją jest położenie kresu niewolnictwu w Sudanie i zabezpieczenie terytorium. Ignorując rozkazy wycofania się, został uwięziony w Chartumie, gdy armia Mahdiego oblegała miasto. Oblężenie trwało od 1884 r. do końca stycznia 1885 r. Na ratunek Gordonowi wysłano brytyjską ekspedycję pomocową, ale zanim ona przybyła, siły Mahdiego, zwane na Zachodzie derwiszami, zajęły miasto. Wbrew rozkazom Mahdiego Gordon został zabity i ścięty. Następnie jego głowa została przedstawiona Mahdiemu na znak zwycięstwa. Brytyjskie siły humanitarne przybyły na obrzeża Chartumu dwa dni za późno i uznając swoje położenie nie do utrzymania, natychmiast wycofały się z powrotem do Egiptu. Gordon stał się męczennikiem za sprawę brytyjskiego imperializmu. Chociaż brytyjski premier William Gladstone opowiadał się za wycofaniem się z Sudanu, brytyjska opinia publiczna, w tym królowa Wiktoria, była oburzona i zażądała pomszczenia śmierci Gordona i zniszczenia Mahdiego. Mahdi zmarł wkrótce po zajęciu Chartumu w 1885 r. Jego następcą został Abdallahi jako khalifa, czyli towarzysz. Abdallahi wybił pieniądze znakiem mennicy Omdurman oraz wydał proklamacje i decyzje w kwestiach prawnych. Pokonał Abisyńczyków (w dzisiejszej Etiopii) w 1889 r., ale wkrótce potem państwo mahdystów stanęło w obliczu wewnętrznych powstań, plagi szarańczy (powracający problem ekologiczny w dużej części Afryki) i wynikającej z tego głodu. Tymczasem Brytyjczycy byli zdeterminowani, aby pokonać państwo Mahdystów. Brytyjski bohater wojskowy Herbert Kitchener został mianowany naczelnym dowódcą sił egipskich, które miały zająć Sudan. Unikając błędów poprzednich wypraw, Kitchener rozbudował system kolejowy w głąb południowego Egiptu, aby zapewnić sprawny przepływ zaopatrzenia i ludzi. W 1898 roku Kitchener spotkał się z armią mahdystów w bitwie pod Omdurmanem, gdzie dzięki doskonałemu uzbrojeniu jego armia z łatwością pokonała większych, ale słabo uzbrojonych derwiszów. Następnie Kitchener podjął działania, aby zatrzeć wszelkie ślady państwa Mahdiego, niszcząc nawet grobowiec Mahdiego. Jednak ruch ten pozostał ukrytą siłą w Sudanie, a spadkobiercy Mahdiego wyłonili się na przywódców politycznych, gdy Sudan uzyskał niepodległość w drugiej połowie XX wieku.

muzyka

Okres od 1750 do 1900 roku obejmował europejskie okresy muzyczne klasycyzmu i romantyka. W większości krajów europejskich istniały oficjalne orkiestry z mniejszymi zespołami muzyków występującymi w rezydencjach, ratuszach i innych miejscach, a w całej Europie istniały tradycje muzyki ludowej, których wykonawcy występowali na jarmarkach, festiwalach i przy innych okazjach. Silniejsza innowacyjna tradycja muzyczna istniała jednak w Niemczech, gdzie wielu władców i państw miało własne sądy i konkurowało z rywalami jako centra kulturalne.

Niemcy i Austria

W Austrii i na ziemiach niemieckich istniało wielu ważnych mecenasów muzyki, a jednym z najważniejszych w połowie XVIII wieku byli władcy Austrii Habsburgowie, choć wojny o Śląsk – wojna o sukcesję austriacką i wojna siedmioletnia była niezwykle kosztowna, co spowodowało, że cesarzowa Maria Teresa oszczędzała na muzyce dworskiej. W tym okresie Johann Georg Reutter kontynuował pisanie muzyki kościelnej i opery, a Gottlieb Muffat pisał na klawesyn i organy. Elektor Palatynu zachował także znaczny talent muzyczny na swoim dworze w Mannheim, rekrutując muzyków, takich jak Bohemians Johann Stamitz, Franz Xavier Richter i Christian Cannabich, a także wielu Włochów. Z kolei dwór pruski w Berlinie faworyzował muzykę bardziej akademicką, a Carl Heinrich Graun był kapelmistrzem (dyrektorem muzycznym) Fryderyka Wielkiego. Kierował operą berlińską, napisał także kantatę pasyjną Śmierć Jezusa. Później dołączył do niego Carl Philipp Emanuel Bach, syn Jana Sebastiana Bacha. Należy także wspomnieć o muzykach hamburskich, takich jak Georg Philip Telemann, dyrektor Opery w Lipsku w 1702 r. i Opery w Hamburgu od 1732 do 1738. Wielki wiek klasycyzmu w Europie rozpoczął się w latach siedemdziesiątych XVIII wieku wraz z odnowioną pewnością siebie i rosnącym bogactwem wielu sądów środkowoeuropejskich. W tym okresie austriackie miasta Wiedeń i Salzburg wyrosły na centra tego nowego stylu muzycznego, z G. C. Wagenseilem, kompozytorem wielu symfonii, kwartetów i koncertów fortepianowych, a także J. B. Vanhalem. Innym muzykiem tego okresu był Leopold Mozart, ojciec Wolfganga Amadeusza Mozarta i sam w sobie ważny kompozytor. Franz Josef Haydn dostał się do chóru katedry św. Szczepana w Wiedniu, a następnie dołączył do domu słynnej rodziny Esterhazy, jako jej kapelmistrz od 1766 roku. Wkrótce Włoch Antonio Salieri stał się ważnym muzykiem na dworze Habsburgów, a jego młodzieńcze cudowne dziecko Wolfgang Amadeusz Mozart szybko zyskał na znaczeniu. Mozart w młodości udał się do Włoch, gdzie usłyszał wielu innych muzyków, z wieloma z nich utrzymując kontakt przez całe życie. Dzięki temu miał szeroką wiedzę na temat współczesnej twórczości europejskiej i był w stanie skomponować nową muzykę, w tym 21 oper. Jego dorobek obejmuje Don Giovanniego i Czarodziejski flet, a także 27 koncertów, triów fortepianowych i serenad. Pracował na dworze austriackim w Wiedniu za cesarza Józefa II, umierając na niewydolność nerek. Kuzynem żony Mozarta był Carl von Weber. Będąc także cudownym młodzieńcem, napisał kilka koncertów, a następnie opery Sylvana i Abu Hassan.

Oświecenie

Siły Oświecenia, które wywarły wpływ na wydarzenia wokół Rewolucji Francuskiej, doprowadziły do epoki romantyzmu, w której nastąpił spadek prestiżu i bogactwa dworu austriackiego oraz wzrost znaczenia Francji. Franz Josef Haydn zmarł w 1809 roku dokładnie tego samego dnia, w którym Napoleon I wkroczył do Wiednia po pokonaniu Austrii. Pomimo tego upadku nadal było wielu austriackich muzyków, którzy pomogli Wiedniu, choć na krótko, utrzymać jego znaczącą pozycję. Włoch Luigi Boccherini skomponował kilkaset kompozycji na kwartety smyczkowe. Franz Schubert był płodnym kompozytorem, tylko w 1815 roku napisał 145 pieśni, w tym dziewięć jednego dnia. Należą do nich niektóre z jego najbardziej znanych dzieł, chociaż krytycy uważają, że jego najwspanialsza muzyka pochodzi z lat dwudziestych XIX wieku. Innym ważnym niemieckim kompozytorem tego okresu był Robert Schumann, który stworzył dzieło chóralne zatytułowane Paradise and the Peri i był dyrektorem Orkiestry w Dusseldorfie od 1849 do 1853. W tym czasie pojawili się nowi kompozytorzy, zwłaszcza Ludwig van Beethoven, który rozwinął się z klasycyzmu z lat 80. XVIII w. w czołowego kompozytora romantycznego XIX w. Dzięki swoim symfoniom zyskał międzynarodowe rozgłos, a jego muzyka była postrzegana jako odrywająca się od tradycji klasycznej i nieprzewidywalna, pozostająca pod wyraźnym wpływem Haydna i Mozarta. Beethoven zastosował znacznie większy zakres tempa, rytmów, harmonii i zmian tonacji niż większość jego współczesnych. Beethoven początkowo podziwiał Napoleona I i zadedykował mu swoją Trzecią Symfonię, zanim zmienił jej nazwę na Symfonię Eroica, gdy rozczarował się po koronacji Bonapartego na cesarza. Później Beethoven skomponował swoją

Piątą Symfonię, znaną jako Symfonia Cesarska, oraz IX Symfonię, Symfonię Chóralną. Do jego innych dzieł należy opera Fidelio, pierwotnie zatytułowana Leonora. Jest również dobrze znany ze swoich popularnych utworów fortepianowych Moonlight Sonata i Für Elise. Do współczesnych Beethovena należeli Johann Ladislaus Dussek, Johann Nepomuk Hummel i pianista Ferdinand Ries.

OKRES ROMANTYCZNY

W okresie romantycznym widoczne były także wpływy kulturowe z innych części świata, przy czym na muzykę w obu Amerykach wpłynęły indiańskie tradycje muzyczne, a także rosnące uznanie dla rdzennych tradycji kulturowych w obu Amerykach. Doprowadziło to stopniowo do pewnych zmian w muzyce w nowo niepodległych Stanach Zjednoczonych, a także w Hiszpanii, a niektóre rytmy stopniowo rozprzestrzeniły się po całej Europie. W Czechach Antonin Dvořák skomponował *From the New World*, ukazujący wpływy afroamerykańskich tradycji muzycznych. Rodząca się potęga polityczna i finansowa Francji sprawiła, że Paryż stał się centrum muzycznym od ostatniej dekady XVIII wieku do początków XIX wieku. Urodzony w Belgii kompozytor François-Joseph Gossec pracował w stolicy Francji przez cały okres rewolucji i trwałych zmian rządu, m.in. Nicholas D'Alayrac komponował wiele oper komicznych we wczesnej Republice Francuskiej. Późniejsi kompozytorzy francuscy to Hector Berlioz, który skomponował wiele symfonii, w tym Symfonię fantastyczną oraz *Romea i Julia*; a także Gioacchino Antonio Rossini z Włoch, który we Francji skomponował *Le Comte Ory* i *William Tell*. Jacques Offenbach przeniósł się do Paryża z Niemiec i zasłynął dzięki swoim Orfeuszowi w podziemiach i *La Belle Hélène*. Inni francuscy kompozytorzy to Charles Gounod, kompozytor *Fausta* oraz *Romea i Julia*; Léo Delibes, kompozytor baletów, m.in. *Coppellii* i *Sylwii*; oraz Jules Massenet, który wyprodukował muzykę do baletu *Le Cid*. Wraz z powstaniem niemieckiego nacjonalizmu i rosnącymi powiązaniem między Francją a zachodnimi Niemcami, wielu nowych kompozytorów zyskało na znaczeniu, w tym Giacomo Meyerbeer, Camille Saint-Saëns, Georges Bizet, Emmanuel Chabrier, César Franck i Gabriel Fauré. Felix Mendelssohn skomponował wiele utworów muzycznych na smyczki i fortepian, w tym oratorium *Eliasz*. Później rosnąca jedność polityczna Niemiec zbiegła się w czasie z popularnością Johannes Brahmsa i Ryszarda Wagnera. Wagner został dyrygentem operowym w Dreźnie i wyprodukował *Latającego Holendra* oraz *Tannhausera*, po czym spędził lata na doskonaleniu *Pierścienia Nibelungów*, *Zygryda* oraz *Tristana i Izoldy*. Jego muzyka stała się uosobieniem niemieckiej tożsamości narodowej pod koniec XIX wieku, opierając się na legendach krzyżackich i będąc pod wpływem greckich tragedii oraz filozofii Fryderyka Nietzschego i Artura Schopenhauera. Austriacki kompozytor Johann Strauss skomponował ponad 400 walców, w tym *An der Schönen Blauen Donau*, a niezwiązany z Johannem Richard Strauss komponował niemieckie koncerty operowe.

WIELKA BRYTANIA I RESZTA EUROPY

W Wielkiej Brytanii najślynniejszym kompozytorem tamtego okresu był Sir Arthur Sullivan, który napisał muzykę do oper, do których słowa napisał W. S. Gilbert. Ich opery to *Trial by Jury*, *H.M.S. Fartuszek*, *Piraci z Penzance*, *Patience*, *Iolantha*, *Mikado*, *Ruddigore*, *Strażnik Straży* i *Gondolierzy*. W Europie Wschodniej znaczna część nowych tradycji muzycznych wywodzi się z Polski, mimo że Polska jako niepodległy naród przestała istnieć. Fryderyk Chopin, który miał ojca Francuza, a matkę Polkę, ucieleśniał koncepcje zarówno zachodnie, jak i wschodnioeuropejskie. Większość jego muzyki została skomponowana na fortepian solo, a wraz ze wzrostem liczby fortepianów na całym świecie, wkrótce jego muzyka była grana na całym świecie. Na Węgrzech Franz Liszt zyskał popularność swoim *Christus oratorio*; Gustav Mahler, najbardziej znany ze swoich symfonii, kierował Operą Budapeszteńską w latach 1888–1891; i Franz Lehár dyrygowali orkiestrami wojskowymi w Wiedniu i napisali „*Wesołą wdówkę*”. We Włoszech Niccolò Paganini był ważnym skrzypkiem i kompozytorem z *Genui*, a Vincenzo Bellini skomponował wiele utworów muzycznych i wywarł istotny wpływ na Giuseppe Verdiego, którego operami były *Rigoletto*, *Il Trovatore* i *Aida*, skomponowane na otwarcie Kanału Sueskiego. Innymi

ważnymi muzykami włoskimi byli Gaetano Donizetti, którego operami były m.in. Lukrecja Borgia, Łucja z Lamermoor i La Favorita; oraz Giacomo Puccini, który skomponował Cyganię, a później Madamę Butterfly. W Hiszpanii do najważniejszych kompozytorów należeli Izaak Albeniz, Emmanuel Charbier, kompozytor Espana i Enrique Granados y Campina, który stał się wybitnym pianistą. Do norweskich kompozytorów należeli Edvard Grieg, który napisał m.in. muzykę do Peer Gynta Ibsena, oraz Rikard Nordraak. W Rosji do wybitnych kompozytorów tego okresu zalicza się muzyk ludowy Michaił Glinka; Aleksander Dargomizski; Aleksander Borodin; Modest Pietrowicz Musorgski z Ukrainy, który skomponował wiele dzieł, w tym Borysa Gudonowa; Nikołaj Rimski-Korsakow, kompozytor Żółtego Kogucika; Aleksander Nikołajewicz Skriabin, twórca mazurków i koncertów fortepianowych; a przede wszystkim Piotr Iljicz Czajkowski. Do wielkich dzieł Czajkowskiego należą Jezioro Łabędzie, Eugeniusz Oniegin, Śpiąca królewna, Dziadek do orzechów, Symfonia Pathétique i Uwertura 1812. Należy także wspomnieć o Siergieju Rachmaninowie, którego I Symfonia została wykonana w 1897 r., i Jeanie Sibeliusie, którego utwór En Saga został wykonany po raz pierwszy w 1892 r.

RESZTA ŚWIATA

Poza Europą i Ameryką muzyka w Afryce wiązała się z intensywnym użyciem perkusji, zwłaszcza bębnów, przy czym lutnie i cytry były również powszechne w Afryce północnej i saharyjskiej. Bębny i taniec odgrywały ważną rolę w rytuałach religijnych w dużej części Afryki Subsaharyjskiej. W świecie arabskim i islamskim intonowanie Koranu pozostało najbardziej cenioną formą muzyczną. Nawet we współczesnych społeczeństwach islamskich, takich jak Malezja, ogólnokrajowe konkursy w śpiewaniu Koranu organizowane są zarówno dla mężczyzn, jak i kobiet. Niektóre lokalne i instrumentalne występy improwizacyjne uznano na Zachodzie za arabski odpowiednik muzyki klasycznej. Głównymi instrumentami były oud (lutnia z krótką szyjką), tamburyn, qanun, tabla (mały, ręczny bęben) i różne flety. O teorii muzyki i legalności śpiewu i wykonawstwa muzycznego od XVII do XIX wieku pisało wielu autorów z Maroka, Egiptu, Syrii i Turcji. Istniała także żywa tradycja muzyki ludowej i tańca. W Indiach muzycy używali bardzo szerokiej gamy instrumentów muzycznych, takich jak lutnia dwustrunowa, sittar, tabla, sarangi i tambura, przy czym większość muzyki kojarzona jest z rytualnymi świętami religijnymi. Ghazals – klasyczne pieśni miłosne w języku urdu – cieszyły się popularnością przez cały rok. Muzyka chińska opierała się na perkusji, z bębnami i talerzami często używanymi w przedstawieniach teatralnych, ale oprócz użycia fletu powszechne były również instrumenty smyczkowe. Należy również wspomnieć o zespołach gamelanowych (zespołach muzycznych), które są nadal powszechne na Jawie i Bali we współczesnej Indonezji. Ich korzenie sięgają czasów średniowiecza, a w XVIII wieku większość wiosek na Jawie i Bali miała co najmniej jeden gamelan – orkiestrę przepojoną szczególnym duchowym znaczeniem. Japońscy muzycy dworscy tworzyli orkiestry grające dla członków rodziny cesarskiej i towarzyszące przedstawieniu.

Muzułmańskie bunty w Chinach

Trzy bunty muzulmańskie przeciwko dynastii Qing (Ch'ing) w Chinach w XIX wieku były spowodowane problemami gospodarczymi, etnicznymi i religijnymi. Bunt w Xinjiangu (Sinkiang) miał także implikacje dyplomatyczne. Pierwszym był bunt w prowincji Yunnan, znany na Zachodzie jako bunt w Panthay, będący wynikiem zniekształcenia birmańskiego słowa oznaczającego „muzułmanin”. Od 20 do 30 procent populacji prowincji Yunnan, położonej w południowo-zachodnich Chinach, to muzulmanie wywodzący się z środkowoazjatyckich oddziałów muzulmańskich wysłanych przez Kubilaj-chana w celu obsadzenia regionu garnizonem w XIII wieku. Byli dyskryminowani przez większość niemuzułmanów oraz urzędników Han i Manchu ze względu na ich charakterystyczny styl życia. Spory o prawa do wydobycia doprowadziły do buntu w 1855 r. pod rządami Du Wenxiu (Tu Wen-hsiu), który ogłosił się sułtanem Suliemanem królestwa muzulmańskiego ze stolicą w Dali (Tali). Po początkowych sukcesach nowy gubernator mianowany przez Qing był w stanie wyeliminować rebeliantów w 1873 roku. Du na

próżno szukał brytyjskiej pomocy i popełnił samobójstwo. Drugie powstanie muzułmańskie miało miejsce w prowincjach Shaanxi (Shensi) i Gansu (Kansu) w północno-zachodnich Chinach w latach 1862–1873. Nazywa się je również buntem Tungan, od nazwiska około 14 milionów chińskich muzułmanów w tych prowincjach, którzy pochodzili z Azji Środkowej i Chin. Choć w dużej mierze zasymilowani pod względem języka i zwyczajów, mimo to cierpieli z powodu dyskryminacji. Bunt wybuchł w 1862 roku w wyniku najazdu rebeliantów Taiping do Shaanxi, wywołując lokalne skargi. Sytuacja była bardzo zagmatwana, ponieważ muzułmanie zostali podzieleni na walczące Stare i Nowe Sekty, a dodatkowo skomplikowała ją wtargnięcie innej grupy rebeliantów, Nian (Nien), do Shaanxi w 1866 roku, która połączyła siły z muzułmanami. Sąd w Qing wyznaczył Zho Zongtanga (Tso Tsung-T'ang), wielkiego generała-męża stanu, który pomógł pokonać Rebelię Taiping, i generalnego gubernatora Shaanxi-Gansu, odpowiedzialnym za stłumienie rebeliantów w Tunganii. Zuo nie mógł podjąć się tego zadania, dopóki nie stłumił buntu Nian w 1868 r., po czym spędził sześć lat ciężkiej kampanii, zanim spacyfikował te dwie prowincje. Xinjiang, położony w północno-zachodniej części Chin, był historyczną bramą na zachód wzdłuż starożytnego Jedwabnego Szlaku. Po kilku kampaniach został zdobyty w 1759 roku przez cesarza Qianlonga (Ch'ien-lung), który wypędził wpływowych wcześniej przywódców religijnych zwanych khojas do Khokand za granicę Chin. Po 1759 roku Xinjiang był rządzony przez gubernatora wojskowego z Ili, który delegował lokalnych wodzów zwanych begami do kontrolowania muzułmanów zwanych Ujgurami. Został obsadzony garnizonem oddziałów sztandarowych mandżurskich skoncentrowanych na północy i południu gór Tianshan. W 1864 r., gdy Ujgurowie zbuntowali się, Yakub Beg (1820–1877), poszukiwacz przygód z Chokandu, najechał Xinjiang. Zajęty buntami gdzie indziej, rząd Qing nie był w stanie odpowiedzieć; w ten sposób Jakub Beg przejął kontrolę nad częściami północnego Xinjangu (Kaszgarii) i ogłosił się władcą. Rosja wykorzystwała zamieszanie w Chinach, aby zająć Ili. Xinjiang stał się częścią Wielkiej Gry pomiędzy Wielką Brytanią a Rosją o kontrolę nad Azją Środkową. Po stłumieniu buntu muzułmańskiego w Shanxi i Gansu, sąd w Qing mianował Zuo Zongtanga cesarskim komisarzem do stłumienia buntu w Xinjangu. Doświadczony i ostrożny dowódca, udało mu się zmiażdżyć rebeliantów w 1877 roku. Jakub Beg popełnił samobójstwo, a Xinjiang został spacyfikowany. Rosja została zmuszona do przywrócenia Ili Chinom na mocy traktatu petersburskiego w 1881 roku. Na polecenie Zuo Xinjiang otrzymał status prowincji i został w pełni zintegrowany z Imperium Qing. Trzy bunty muzułmańskie wskazywały na upadek dynastii Qing. Ich stłumienie, wraz z klęską innych buntów, dałoby dynastii nowe życie.

Młodzi Turcy

Młodzi Turcy to nazwa nadana dysydemtom osmańskim, którzy od końca XIX wieku do I wojny światowej dążyli do zreformowania Imperium Osmańskiego; na Młodych Turków duży wpływ miał wcześniejszy ruch Młodych Osmanów z lat siedemdziesiątych XIX wieku. Tureccy wygnańcy w Paryżu byli po raz pierwszy znani jako Młodzi Turcy, dopóki różne inne frakcje dysydenckie w całym Imperium Osmańskim, Europie i Afryce Północnej nie zjednoczyły się pod sztandarem Ittihat ve Terakki Cemiyeti, czyli Komitetu Unii i Postępu (CUP) w 1907 roku. grupy te były zróżnicowane i powszechne, wszystkie sprzeciwiały się autokratycznym rządów sułtana i dążyły do przywrócenia parlamentu i konstytucji. Sułtan Abdul Hamid II (1842–1918) pierwotnie wprowadził konstytucję i parlament w 1876 r., wśród innych reform zapoczątkowanych przez swoich poprzedników w okresie Tanzimatu, ale zawiesił je w 1878 r. i przeszedł w kierunku silnie autokratycznego i represyjnego reżimu. W 1908 r. wojska dowodzone przez CUP maszerowały do stolicy, Stambułu, żądając przywrócenia parlamentu i konstytucji. Sułtan zgodził się i po raz pierwszy od 30 lat odbyły się wybory. Wygnani Młodzi Turcy, zwłaszcza mężczyźni z Salonik, którzy głównie przewodzili organizacji i tworzyli bazę przywódczą, powrócili jako prominentni członkowie CUP. CUP pozwoliła sułtanowi Abdulowi Hamidowi zachować kontrolę nad polityką, podczas gdy ten pełnił funkcję organu nadzorującego rząd. Zmieniło się to, gdy w 1909 r. doszło do kontrrewolucji zorganizowanej przez islamistów, konserwatystów i osoby lojalne

wobec sułtana. Kontrrewolucjoniści wypędzili CUP ze Stambułu, ale CUP zreorganizowała się w Macedonii i siłą odbiła Stambuł. Po stłumieniu kontrrewolucji Młodzi Turcy obalili sułtana Abdula Hamida II i zastąpili go jego bratem Muradem V, oficjalnie zmieniając rząd na reżim konstytucyjno-parlamentarny. Młodzi Turcy nie znieśli, ani nie chcieli zniesienia, sułtanatu, zamiast tego postrzegali swoją rolę jako strażników konstytucji i reformatorów imperium, a nie przywódców kraju (aż do I wojny światowej). Sułtan zachował władzę kalifa (przywódcy świata muzułmańskiego) wraz z prawem do mianowania wielkiego wezyra i szejka al-Islama. Wydarzenia międzynarodowe silnie wpłynęły na politykę Młodych Turków i CUP. Bałkańskie prowincje Imperium Osmańskiego i wielkie mocarstwa Europy wykorzystały osłabienie stanu imperium spowodowane rewolucją i kontrrewolucją. Austro-Węgry, Grecja i Włochy zgłosiły znaczące roszczenia do terytoriów osmańskich, a rząd pod przewodnictwem CUP nie był w stanie stawić większego oporu. Czarnogóra, Serbia i Bułgaria wypowiedziały wojnę Imperium Osmańskiemu, powodując utratę większości europejskich prowincji, zwłaszcza miasta Edirne. Utrata Edirne zaskoczyła Osmanów (była to dawna stolica) i nieumyślnie doprowadziła do zamachu stanu w wewnętrznym kręgu CUP (znanego jako zamach stanu Bab-I Ali) w 1913 r. Utrata Edirne obnażyła słabość CUP, co skłoniło frakcję wiodącą do przejścia kontroli nad partią. Na pierwszy plan wyszły trzy postacie: Enver Pasza, Talat Pasza i Cemal Pasza. Po tym, jak Enver (kontrolujący wojsko) poprowadził pomyślne odbicie Edirne (i został bohaterem), awansował na stanowisko ministra wojny. Talat Pasza, były listonosz, został ministrem spraw wewnętrznych, a Cemal Pasza – gubernatorem wojskowym Stambułu. Byli nieformalnie znani jako wiodący triumwirat. Po zamachu stanu CUP przejęła bardziej dominującą rolę w polityce rządu krajowego i międzynarodowego. Wybuch I wojny światowej zmienił rolę CUP. Młodzi Turcy zawarli sojusz z Niemcami i dołączyli do konfliktu w 1914 roku. Niemcy wykorzystali imperium jako bufor przed Rosją, podczas gdy Turcy potrzebowali niemieckiej ochrony przed rosyjską ingerencją. Strach przed postępem Rosji (a później Grecji) doprowadził do straszliwych okrucieństw popełnionych na społeczności ormiańskiej i chrześcijańskiej w Anatolii, zainspirowanych CUP i do dziś kontrowersyjnych. Sojusz niemiecki okazał się katastrofalny dla CUP, której przywódcy zostali zmuszeni do ucieczki po podpisaniu rozejmu w 1918 r. Mimo swoich niepowodzeń Młodzi Turcy wnieśli znaczący wkład w reformy w Imperium Osmańskim, które bezpośrednio zainspirowały ruch niepodległościowy i powstanie nowoczesnej Turcji. CUP była w stanie skonsolidować władzę, uwolnić gospodarkę spod kontroli grup mniejszościowych, znieść wielowiekowy system kapitulacji i przygotować grunt pod niezależność gospodarczą. Zainicjowali podstawowe prawa kobiet, które w późniejszej Republice Turcji zostały rozszerzone i wzmocnione. Młodzi Turcy poszukiwali syntezy ideałów Zachodu i Wschodu, podsycali płomień nacjonalizmu i wprowadzili ideę panturkizmu, rozwiniętą później przez Mustafę Kemala Atatürka (założyciela współczesnej Turcji) i jego zwolenników

Mandat francuski w Syrii i Libanie

Po klęsce i późniejszym upadku Imperium Osmańskiego w 1918 r. obszar geograficzny większej Syrii znalazł się pod francuskim panowaniem mandatowym, zgodnie z postanowieniami Ligi Narodów w 1920 r. Pod rządami francuskimi władza mandatowa, oprócz rozszerzenia osmańskiego Wilayat Libanu kosztem Syrii, podzielił Syrię na cztery nowe odrębne okręgi: Aleppo, Latikia, Damaszek i Jebel Druze. Francuskie rządy w Syrii spotkały się z przemocą, buntami i sprzeciwem politycznym ze strony Syryjczyków, którzy nigdy nie zaakceptowali francuskiej dominacji kraju znanego obecnie jako Liban powstał 1 września 1920 roku w wyniku powiększenia osmańskiego Wilayat w Libanie tak, aby obejmował terytorium zajmowane wcześniej przez Syrię na północ i południe od jego granic. Jednostka Wielkiego Libanu (1920–26), jak nazywano nowe państwo, została ukształtowana na wzór francuskich ideałów republikańskich z konstytucją i prezydentem wykonawczym wybieranym przez parlament. W 1932 r. przeprowadzono spis ludności, w wyniku którego stwierdzono w kraju 18 sekt religijnych. Chcąc zapewnić lepszą reprezentację w rządzie, wyniki spisu powszechnego z 1932 r. uwzględniono w art. 95

konstytucji, ustanawiającym system wyznaniowy. Królestwo Syrii (1918–20) zostało ogłoszone wkrótce po klęsce armii osmańskiej w 1918 r. Królestwo, na którego czele stał haszymicki król Fajsal (także Feisal) I, odrzuciło mandat francuski. Sprzeciw wobec rządów francuskich nie zakończył się wraz z upadkiem Haszymidzkiego Królestwa Syrii. Wręcz przeciwnie, wzmacniały go silne nastroje nacjonalistyczne, a przez lata kadencji okresowo wybuchały bunty; ich kulminacją było wielkie powstanie arabskie w 1936 r., które doprowadziło do francuskiego bombardowania Damaszku. W 1940 roku, podczas II wojny światowej, francuskie terytoria zamorskie były kontrolowane przez pronazistowski francuski rząd Vichy. W 1941 roku siły brytyjskie i Wolnej Francji obaliły siły Vichy i przyznały Syrii i Libanowi nominalną niepodległość. W 1942 r. wybory parlamentarne w Syrii wyniosły do władzy nacjonalistyczny Blok Narodowy; rozpoczął negocjacje w sprawie niepodległości z rządem francuskim. W Libanie elity polityczne uzgodniły formułę podziału władzy na mocy Paktu Narodowego z 1943 r. Po uznaniu przez USA i ZSRR niepodległość Syrii została przyznana w 1943 r. Liban również uzyskał niepodległość w tym samym roku, ale wojska francuskie stacjonowały w obu krajach do 1946. Syria obchodziła dzień niepodległości 17 kwietnia 1946 r., Liban 22 listopada 1943 r., a dzień wycofania się 17 kwietnia 1946 r.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS)

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości (MTS), często nazywany Trybunałem Światowym, jest głównym organem sądowym Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) i został formalnie ustanowiony na mocy Karty Narodów Zjednoczonych w 1945 r. zgodnie z artykułami 92–96. MTS jest następcą Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej (PCIJ) utworzonego w 1920 r. przez Ligę Narodów w celu zajmowania się kwestiami podniesionymi po zakończeniu I wojny światowej. Siedziba MTS mieści się w Pałacu Pokoju w Hadze w Holandii, i jest jedynym organem ONZ, który nie mieści się w siedzibie ONZ w Nowym Jorku. Statut MTS jest podobny do statutu jego poprzednika i jest głównym dokumentem konstytucyjnym regulującym funkcjonowanie sądu. Sąd prowadzi działalność w dwóch językach urzędowych, francuskim i angielskim, a cała działalność sądowa jest publikowana w obu językach. MTS jako taki nie ma jurysdykcji karnej, w związku z czym nie może sądzić osób oskarżonych o zbrodnie wojenne; sprawy te należą do jurysdykcji krajowych i trybunałów karnych ustanowionych przez ONZ. Jurysdykcja jest często kluczową kwestią dla MTS, którego kluczową zasadą jest zgoda. Kwestia jurysdykcji jest rozpatrywana jedynie w dwóch rodzajach spraw MTS: dotyczących sporów prawnych zgłaszanych przez państwa członkowskie w kwestiach spornych, które często dotyczą sporów granicznych, oraz w sprawach dotyczących wydawania opinii doradczych w konkretnych podniesionych kwestiach prawnych. W przeciwieństwie do kwestii spornych opinia doradcza daje członkowi lub agencji ONZ możliwość zajęcia się kwestią przed MTS. Sąd zazwyczaj poszukuje przydatnych informacji dotyczących zadawanych pytań i zapewnia forum do zadawania takich pytań. Niewiążąca opinia w tej sprawie jest następnie publikowana wśród państw członkowskich ONZ. Zgodnie z artykułem 93 Karty Narodów Zjednoczonych wszyscy członkowie ONZ podlegają statutowi Trybunału. Członkowie spoza ONZ mogą również zostać stronami statutu sądu na mocy art. 93 ust. 2. Trybunał składa się z 15 sędziów wybieranych na dziewięcioletnią kadencję przez Zgromadzenie Ogólne ONZ i Radę Bezpieczeństwa, a w sądzie zasiada tylko jeden sędzia z każdej narodowości. Sędziowie zasiadający w sądzie nie reprezentują swoich krajów i mają swobodę głosowania wbrew własnym interesom narodowym, dążąc do celów Karty Narodów Zjednoczonych. Źródła prawa stosowanego przez sąd obejmują korzystanie z międzynarodowych zwyczajów i procedur, obowiązujące konwencje i traktaty, orzeczenia sądowe i nauki wysoko wykwalifikowanych jednostek oraz stosowanie ogólnych zasad prawa uznawanych przez cywilizowane narody.

Mandat brytyjski w Palestynie

Chociaż brytyjska kontrola nad Palestyną rozpoczęła się 11 grudnia 1917 r., mandat Palestyny został zatwierdzony przez Radę Ligi Narodów dopiero 24 lipca 1922 r. na mocy traktatu z San Remo. Mandat został formalnie ustanowiony 29 września 1923 r. Jedną z przyczyn opóźnienia była niepewność co do granic terytorialnych nowego podmiotu oraz kwestia sprzecznych przyszłych zobowiązań Władzy Mandatu. Znaczenie symboliczne i polityczne tej ziemi zdecydowanie przekraczało jej znaczenie lokalne, a nawet regionalne. Historyczna kolebka narodu żydowskiego i święta ziemia chrześcijaństwa, Palestyna, przez wiele stuleci była zamieszкана przez ludność głównie muzułmańską i arabskojęzyczną. Od początku XX w. ruch syjonistyczny, założony na kongresie w Bazylei w 1897 r., dążył do odtworzenia tam żydowskiej siedziby narodowej, jednak aż do I wojny światowej nie cieszył się on jeszcze międzynarodowym uznaniem i jedynie ograniczonym poparciem Żydów. Podczas I wojny światowej 2 listopada 1917 r. brytyjski minister spraw zagranicznych Arthur James Balfour, zabiegając o międzynarodowe wsparcie Żydów, wydał deklarację zapewniającą wsparcie swojego rządu dla ustanowienia w Palestynie żydowskiej siedziby narodowej. Mandat Palestyny skopiował tekst Deklaracji Balfoura, ponieważ zarówno Wielka Brytania, jak i Liga Narodów najwyraźniej wierzyły, że budowa żydowskiego domu narodowego oraz ochrona praw i pozycji większości arabskiej nie są celami sprzecznymi. Mandat palestyński otrzymany przez Wielką Brytanię w 1920 r. obejmował przyszłą Transjordanie, która jednak została przekształcona w odrębną jednostkę terytorialną. Emirát Transjordanii, nigdy nie uważany za część historycznej Palestyny, został wyraźnie wykluczony z obszaru Palestyny zaprojektowanego jako żydowska siedziba narodowa. W tych ramach mandatu palestyńskiego Żydzi cieszyli się liczną przewagą nad lokalną arabską ludnością palestyńską. Z pomocą społeczności żydowskich na całym świecie i rządu brytyjskiego syjoniści poczynili ogromny postęp w rozwoju nowoczesnego systemu gospodarczego, społecznego i politycznego. Ich liczba szybko rosła z powodu rosnącej imigracji, z 83 790 w 1922 r. do 174 606 w 1931 r. i szacowano ją na 528 702 w 1944 r.; wzrosło z 12 procent ogółu ludności w 1922 r., do około 17 procent w 1931 r. i około 31 procent w 1944 r. Mimo to ludność żydowska pozostawała mniejszością i nie osiągnęłaby swoich celów i aspiracji bez stałego brytyjskiego wojska oraz gwarancje i ochronę bezpieczeństwa. W praktyce Brytyjczycy przyznali znaczną autonomię różnym grupom religijnym na wzór starego tureckiego systemu prosa i zamierzali zapobiec rozwojowi narodowo nastawionej społeczności etnicznej palestyńskich Arabów. Brak instytucji samorządowych i wybranych przedstawicieli pozbawił ludność palestyńską wielu szans politycznych w przyszłości. Populacja Palestyny w kraju, kierowana głównie przez klan (hamula) i duże rodziny posiadające ziemię, wzrosła do 1936 roku do około 1 miliona, głównie w wyniku wysokiego wskaźnika urodzeń. Rząd brytyjski zaczął wprowadzać ograniczenia w imigracji Żydów do Palestyny, jednak kwoty te i sama koncepcja chłonności kraju budziły kontrowersje, szczególnie w latach trzydziestych i wczesnych czterdziestych XX wieku. Sytuacja w Palestynie uległa znacznemu pogorszeniu pod wpływem czynników zewnętrznych, do których zaliczał się Wielki Kryzys i dojście Hitlera do władzy w 1933 r., a następnie reżim nazistowski w Niemczech. Legalna i nielegalna imigracja Żydów do Palestyny wzrosła dramatycznie, z 9553 w 1932 r. do 61 854 w 1935 r., co spowodowało zaostrzenie stosunków arabsko-żydowskich. Już wcześniej, zwłaszcza w latach 1921 i 1929, dochodziło do gwałtownych starć między obiema społecznościami. Żydowskie Siły Samoobrony, Hagana, zostały utworzone 15 czerwca 1920 roku i ostatecznie przekształciły się w Izraelskie Siły Obronne (IDF). W latach 1936-1939 miało miejsce wielkie powstanie arabskie, skierowane głównie przeciwko brytyjskiej władzy obowiązkowej, ale także przeciwko osadnikom syjonistycznym. Bunt rozpoczął się strajkiem generalnym, który trwał około sześciu miesięcy i wkrótce przekształcił się w bunt chłopski na dużą skalę, który zmobilizował całą populację palestyńskich Arabów. W pierwszym roku zginęło prawie 1000 Palestyńczyków i 80 Żydów, a do 1939 r. wojsko brytyjskie zabiło lub uwięziło większość kluczowych przywódców palestyńskich. Bunt znacznie osłabił palestyńskie organizacje polityczne i wojskowe oraz spowodował utratę kluczowych przywódców, którzy mogliby być skuteczni po II wojnie światowej w trwającym konflikcie arabsko-izraelskim. Brytyjczycy próbowali także znaleźć polityczne rozwiązanie

istniejącego dylematu sprzecznych żądań syjonistów i Palestyńczyków dotyczących kontroli narodowej nad tym samym terytorium. W 1936 r. wysłano Komisję Peela do Palestyny, która w 1937 r. stwierdziła, że mandat w obecnej formie jest niewykonalny. Komisja Peela zaleciła podział Palestyny na państwo żydowskie, połączenie obszaru palestyńskiego z Transjordanią oraz pozostawienie Jerozolimy i jej okolic pod bezpośrednią kontrolą brytyjską. Planowi podziału sprzeciwiały się obie strony. W maju 1939 r. Deklaracja Polityki wobec Palestyny zastąpiła plan podziału nowymi wytycznymi. Rząd brytyjski oświadczył, że chce ustanowić „niepodległe państwo palestyńskie”. Państwo to miało powstać w ciągu 10 lat. W tym okresie imigracja Żydów byłaby ograniczona do 15 000 rocznie przez pierwsze pięć lat, po czym dalsza imigracja Żydów bez zgody Arabów nie byłaby dozwolona. W 90 procentach Palestyny zakazano lub ograniczono przekazywanie ziem arabskich. Jak można się było spodziewać, najbardziej negatywna reakcja przyszła ze strony kręgów syjonistycznych i żydowskich, które nazwały ją „Czarną Księgą”. Najbardziej radykalne skrzydło ruchu syjonistycznego, rewizjoniści, niemal natychmiast zainicjowali brutalne działania przeciwko administracji brytyjskiej i Arabom. Przemyt broni i nielegalnych imigrantów do Palestyny rozpoczął się przed 1939 rokiem, ale potem był kontynuowany i nasilał się. W latach 1939-1943 do kraju przybyło około 20 000 nielegalnych imigrantów żydowskich i 19 000 legalnych. Po drugiej wojnie światowej kilka czynników, takich jak wsparcie USA dla sprawy syjonistycznej, upadek brytyjskiej potęgi gospodarczej i politycznej oraz wpływ Holokaustu na opinię światową, przekonało Brytyjczyków do przedłożenia kwestii palestyńskiej Organizacji Narodów Zjednoczonych w dniu 12 kwietnia, 1947. 15 maja 1948 wygasł mandat brytyjski, a Brytyjczycy ewakuowali swoje wojska z Palestyny. Złapani pomiędzy sprzecznymi obowiązkami a upadkiem własnej potęgi Brytyjczycy nie mieli innego wyboru, jak tylko opuścić kraj.

Międzynarodowy Trybunał w Tokio

Międzynarodowy Trybunał w Tokio został wyznaczony przez najwyższego dowódcę sił alianckich, generała Douglasa MacArthura, w celu wprowadzenia w życie warunków kapitulacji Japonii podczas II wojny światowej. Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu (IMTFE), znany również jako Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu (IMTFE), prowadził postępowania od 1946 do 1948 roku w Ichigaya, siedzibie japońskich sił zbrojnych na wzgórzu podczas wojny. Oskarżonych podzielono na trzy kategorie: klasa A obejmowała oskarżonych o zbrodnie przeciwko pokojowi, czyli planowanie, inicjowanie i prowadzenie wojny agresywnej; klasa B obejmowała oskarżonych o naruszenie prawa wojennego; a klasa C odnosiła się do oskarżonych o popełnienie na polecenie z góry tortur, zniewolenia i innych zbrodni przeciwko ludzkości. IMTFE w Tokio sądził jedynie zbrodniarzy wojennych klasy A. Akty oskarżenia skierowano przeciwko 28 z 80 podejrzanych w tej kategorii. Wśród nich było czterech byłych premierów, trzech byłych ministrów spraw zagranicznych, czterech byłych ministrów wojny, dwóch byłych ministrów marynarki wojennej, sześciu byłych generałów, dwóch byłych ambasadorów oraz trzech byłych przywódców gospodarczych i finansowych. Inni to ideolog, doradca cesarski, pułkownik i admirał. Procesy podejrzanych z klasy B i C były prowadzone przez komisje wojskowe mocarstw alianckich, indywidualnie, a czasem wspólnie, w całej Azji. Od 1945 do 1951 roku w Stanach Zjednoczonych, Holandii, Francji, Chinach, Australii i Wielkiej Brytanii odbyło się około 2000 procesów. W procesach tych stracono 920 Japończyków, a 3000 skazano. Tysiące osób zostało zwolnionych wraz z zakończeniem okupacji Japonii w 1952 r. W Tokio IMTFE skazał 16 oskarżonych na dożywocie, siedmiu na śmierć przez powieszenie, a dwóch na kary więzienia o różnej długości. Z pozostałych trzech dwóch zmarło z przyczyn naturalnych, a jednego uznano za niezdolnego psychicznie do stanięcia przed sądem. Prokuratura udowodniła, że od lat dwudziestych XX w. polityka wewnętrzna Japonii była kontrolowana przez militarystów; że spiskowali, inicjowali i prowadzili agresywną wojnę przeciwko Chinom, Stanom Zjednoczonym, Wielkiej Brytanii i Związkowi Radzieckiemu; oraz że dopuszczali się i tolerowali przemoc wobec jeńców wojennych i niewinnej ludności cywilnej. W załączniku do aktu oskarżenia wymieniono 47 traktatów, protokołów i

porozumień międzynarodowych, które Japonia naruszyła. Obrona składała się z zespołu prawników amerykańskich i japońskich. Główny obrońca kapitan Beverly Coleman złożył rezygnację w trakcie procesu. Następnie japońsko-amerykański prawnik George Yamaoka objął stanowisko kierownicze. Obrona kwestionowała legalność trybunału, argumentując, że nałożył *ex post facto* na oskarżonych prawo w postaci zbrodni przeciwko pokojowi i zbrodni przeciwko ludzkości, że sędziowie wywodzący się z krajów sojuszniczych nie mogli zagwarantować oskarżonym sprawiedliwego procesu oraz że wojna w Japonii toczyła się w samoobronie po dotknięciu embargiem gospodarczym. Prokuratura odrzuciła te argumenty, a skład orzekający oddalił te wnioski obrony. W skład ławy wchodziło 11 sędziów, po jednym ze Stanów Zjednoczonych, Kanady, Wielkiej Brytanii, Francji, Holandii, Związku Radzieckiego, Australii, Nowej Zelandii, Chin, Filipin i Indii. Prezesem trybunału był Sir William Webb, ówczesny prezes Sądu Najwyższego stanu Queensland w Australii. W trakcie procesu przesłuchano 419 świadków, złożono 779 zeznań i żurawików pod przysięgą oraz 4336 eksponatów. Zarówno w swoim postępowaniu, jak i w swoim wyroku IMTFE pozostawał pod wpływem precedensu ustanowionego przez sąd międzynarodowy w Norymberdze, który w latach 1945–1946 sądził zbrodniarzy wojennych nazistowskich Niemiec. Skład IMTFE podejmował decyzje większością głosów. Decyzję większości w sprawie wyroku podpisało dziewięciu z 11 sędziów. Obrona zaapelowała do generała MacArthura, który podtrzymał wyrok. Obrona ponownie złożyła apelację, tym razem do Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych, który głosował za rozpoznaniem sprawy, ale po ponownym rozpatrzeniu uznał, że nie ma jurysdykcji.

KONSEKWENCJE

Proces w Tokio miał ważne konsekwencje. Służył Japończykom jako ważne źródło informacji na temat machinacji klik wojskowych i interesów finansowych w rządach przedwojennych i wojennych. Formalnie uznała zbrodnie Japonii podczas wojny i położyła podwaliny pod ogromne zmiany w nowej konstytucji Japonii i polityce zagranicznej. Choć dowody na okrucieństwa popełnione przez japońskich żołnierzy podczas gwałtu w Nanjing, marszu śmierci w Bataanie, budowie linii kolejowej Birma-Syjam i gwałcie w Manili, przeraziły obserwatorów, proces nadał narodowi humanitarność, ponieważ stało się jasne, że zwykli ludzie byli nieświadomi okrucieństw. Proces w Tokio spotkał się z wieloma krytykami. Z jednej strony, z punktu widzenia ofiar wojennej polityki Japonii, zwłaszcza Chin i Korei, IMTFE pominęła takie kwestie, jak odpowiedzialność cesarza za wojnę, podejrzenie japońskiego programu broni biologicznej i niewolnictwo seksualne „kobiet do towarzystwa” ponieważ Stany Zjednoczone potrzebowały Japonii jako sojusznika w szybko rozwijającej się zimnej wojnie. Z drugiej strony, zdaniem części uczonych, proces nie miał podstaw w obowiązującym wówczas prawie. Dla japońskich ultranacjonalistów była to kara za wyzwanie Japonii, by „wyzwolić” Azję od europejskiego imperializmu. Proces w Tokio był postrzegany jako „sprawiedliwość zwycięzcy”, ponieważ Stany Zjednoczone nie zostały pociągnięte do odpowiedzialności za rzucenie bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki w sierpniu 1945 roku.

Masakra w Tlatelolco (1968)

W jednym z najważniejszych i najbardziej kontrowersyjnych epizodów w powojennej historii Meksyku, 2 października 1968 roku jednostki policji i wojska brutalnie stłumiły demonstrację na placu Tlatelolco w sercu Meksyku. Rządowa wersja wydarzeń znacznie różniła się od tej naocznych świadków i wersji, która zyskała popularność wśród większości społeczeństwa. Represje przyczyniły się do narastającego kryzysu legitymizacji partii rządzącej, Partido Revolucionario Institucional (PRI), podsycając powszechne przekonanie, że PRI jest skorumpowana, dyktatorska i antydemokratyczna, a także psuły wizerunek Meksyku w przededniu zorganizowania przez ten kraj w 1968 r. Letnich Igrzysk. Korzenie wydarzeń z października 1968 r. w Tlatelolco można doszukiwać się we wzroście aktywności studentów i pracowników na rzecz demokracji i anty-PRI od końca lat pięćdziesiątych, w tym w Ruchu Nauczycieli

w 1958 r.; Ruch Kolejowy w latach 1958–59; demonstracje na rzecz rewolucji kubańskiej (1959); masowy strajk studentów na Uniwersytecie Narodowym (UNAM, wiosna 1966); oraz ruchy protestacyjne w stanach Puebla (1964), Morelia (1966) oraz Sonora i Tabasco (1967). Do bardziej bezpośrednich przyczyn należy mobilizacja przez rząd paramilitarnego oddziału przeciw zamieszkom „granaderos” w odpowiedzi na walki uliczne między dwiema szkołami w Meksyku w lipcu 1968 r. oraz ponownie w odpowiedzi na protesty uczniów upamiętniające rocznicę Ruchu 26 Lipca Fidela Castro. Napięcie narastało przez cały sierpień, gdy studenci organizowali ogromne demonstracje w UNAM i Narodowym Instytucie Politechnicznym. Wydarzenia te spowodowały utworzenie Krajowego Studenckiego Komitetu Strajkowego, który przedstawił listę żądań obejmującą rozwiązanie granaderos i uwolnienie wszystkich więźniów politycznych. Szacuje się, że 27 sierpnia w antyrządowych demonstracjach na centralnym placu miasta Meksyk (Zócalo) wzięło udział około 500 000 osób, głównie studentów i pracowników, co do tej pory było największym masowym protestem w kraju. Organy ścigania odpowiedziały czołgami i samochodami opancerzonymi, zabijając co najmniej jednego ucznia. W połowie września prezydent Gustavo Díaz Ordaz nakazał 10 000 żołnierzy zajęcia kampusu UNAM. Około 500 demonstrantów zostało uwięzionych, a w ciągu następnych tygodni w całym Meksyku osiągnęło wysoki poziom napięcia. Dokładna sekwencja wydarzeń, które miały miejsce wieczorem 2 października na Plaza de las Tres Culturas (Plac Trzech Kultur) w dystrykcie Tlatelolco, gdzie zgromadziło się od 5 000 do 10 000 protestujących, pozostaje dyskusyjna. Następnego dnia rząd twierdził, że terroryści otworzyli ogień do policji z pobliskiego budynku i że policja odpowiedziała na niesprowokowany atak. Większość ówczesnych gazet donosiła, że zginęło od 20 do 28 demonstrantów. Naoczni świadkowie niemal jednomyślnie wspominają, że jednostki policji i wojska podlegały do przemocy, zrzucając flary z helikopterów, a następnie strzelając na oślep z karabinów maszynowych i broni ręcznej w tłum, zabijając setki osób. Brytyjska gazeta The Guardian po „dokładnym śledztwie” oszacowała, że zginęło 325 osób, co jest pewną liczbą cytowaną przez meksykańskiego pisarza Octavio Pazę jako najbardziej prawdopodobna. W ciągu następnych dni i tygodni tysiące ludzi trafiło do więzień. Wspomnienia o Tlatelolco pozostały świeże aż do lat 90. XX w. i później, czego dowodem jest śledztwo Kongresu w sprawie masakry z 1997 r. oraz akt oskarżenia z 2006 r. skierowanego przeciwko byłemu prezydentowi, a następnie ministrowi spraw wewnętrznych Luisowi Echevarrii za jego rolę w wydarzeniach, które pozostają ropiejącą raną w społeczeństwie narodowym. pamięć zbiorowa.

Matka Teresa z Kalkuty,

(1910–1997) Albańska przywódczyni religijna

Matka Teresa, drobnej postury, ale solidnej hartu ducha, urodziła się 26 sierpnia 1910 roku w Skopje w Albanii. Najmłodsza z dzieci Nikoli i Drana Bojaxhiu, została ochrzczona jako Gonxha Agnes. Nagła śmierć ojca, gdy Gonxha miała osiem lat, pozostawiła rodzinę w trudnych tarapatach finansowych, a matkę pozostawiła jako przewodniczkę charakteru i powołania. Do jej formowania w dużym stopniu przyczyniła się także lokalna parafia jezuicka. W wieku 18 lat, pragnąc zostać misjonarką, Gonxha dołączyła do Instytutu Najświętszej Maryi Panny (Siostry Loretańskie) w Irlandii. Tam otrzymała imię Siostra Maria Teresa od św. Teresy z Lisieux. W grudniu wyjechała do Indii, docierając do Kalkuty 6 stycznia 1929 r. Po złożeniu pierwszej profesji ślubów w maju 1931 r. Siostra Teresa została przydzielona do wspólnoty Loretto Entally w Kalkucie i uczyła w Szkole Mariackiej dla dziewcząt. 24 maja 1937 roku złożyła śluby wieczyste. Odtąd nazywano ją Matką Teresą. Kontynuowała naukę w kościele Mariackim, a w 1944 roku została dyrektorką tej szkoły. 10 września 1946 roku, podczas podróży pociągiem z Kalkuty do Darjeeling na coroczne rekolekcje, Matka Teresa powiedziała, że doświadczyła boskiej miłości do dusz, siły w niej, która motywowała ją na resztę życia. Poczwała powołanie do założenia wspólnoty zakonnej Sióstr Misjonarek Miłości, oddanej służbie najbiedniejszym z biednych. Minęły prawie dwa lata rozeznawania, zanim Matka Teresa otrzymała

pozwolenie na rozpoczęcie. 17 sierpnia 1948 roku ubrała się po raz pierwszy w białe sari z niebieską lamówką i opuściła Loretto, aby wejść do świata biednych. 21 grudnia po raz pierwszy udała się do slumsów, aby znaleźć „niechcianych, niekochanych i pozbawionych opieki” i służyć im. Po kilku miesiącach dołączyło do niej kilku jej byłych uczniów. 7 października 1950 roku w Kalkucie zostało oficjalnie założone nowe zgromadzenie Misjonek Miłości. Na początku lat sześćdziesiątych Matka Teresa zaczęła wysyłać swoje siostry do innych części Indii. W lutym 1965 roku otworzyła dom w Wenezueli. Wkrótce potem powstały fundacje w Rzymie i Tanzanii, a ostatecznie na wszystkich kontynentach. W latach szybkiego wzrostu świat zaczął skupiać swoją uwagę na Matce Teresie. Jej twórczość została uhonorowana licznymi nagrodami. Jej działania zaczęły śledzić coraz większe zainteresowanie mediów. Jej pokorna sylwetka i efektywna praca przyciągnęła także uwagę wielu intelektualistów i celebrytów, z których wielu było poruszonych jej duchem. Życie Matki Teresy było świadectwem radości kochania, godności każdej osoby ludzkiej, wartości wiernie spełnianych małych rzeczy i niezrównanej wartości wiary w Boga. Jednak dopiero po jej śmierci wyszło na jaw, że jej życie wewnętrzne naznaczone było bolesnym doświadczeniem oddzielenia od Boga. Czasami zmagająca się z głębokimi wątpliwościami i obawami dotyczącymi swojej pracy i wiary. Pomimo coraz poważniejszych problemów zdrowotnych nadal kierowała swoim zgromadzeniem sióstr i odpowiadała na potrzeby ubogich i Kościoła. W 1997 roku liczba sióstr Matki Teresy liczyła prawie 4000 osób i działała w 610 fundacjach w 123 krajach. W marcu 1997 r. przekazała obowiązki przełożonej nowo wybranemu następcy. 3 września 1997 roku zmarła Matka Teresa. Rząd Indii zorganizował jej państwowy pogrzeb, a jej ciało pochowano w siedzibie jej zakonu. Jej grób szybko stał się miejscem pielgrzymek. Niecałe dwa lata później, biorąc pod uwagę powszechną opinię świętości Matki Teresy i cuda, o których donoszono, że mają związek z jej wstawiennictwem, papież Jan Paweł II zezwolił na rozpoczęcie oficjalnych dyskusji na temat jej kanonizacji jako świętej. 19 października 2003 r. beatyfikował Matkę Teresę na oczach co najmniej 300-tysięcznego tłumu.

Masakra na placu Tiananmen

Przez cały XX wiek plac Tiananmen w centrum Pekinu w Chinach był ośrodkiem ruchów protestacyjnych. Pierwszy z nich miał miejsce 4 maja 1919 r., kiedy studenci i inne osoby demonstrowały przeciwko traktatowi wersalskiemu, który przekazał chińskim władzom, które były wcześniej okupowane przez Niemcy, miasta Qingdao do Japonii. W kwietniu 1976 r. odbył się tam kolejny duży protest zwolenników zmarłego byłego premiera Zhou Enlaia. W 1989 r. na placu Tiananmen rozpoczęły się studenckie ruchy protestacyjne po śmierci Hu Yaobanga, który 15 kwietnia był sekretarzem generalnym Komunistycznej Partii Chin. Niektórzy uczniowie uważali, że Hu Yaobang został kozłem ofiarnym za niepowodzenia rządu w 1987 r. Do 18 kwietnia na placu Tiananmen wzięło udział około 10 000 studentów, którzy wzięli udział w protestach przed Zhongnanhai, siedzibą rządu. Trzy dni później na placu zgromadziło się 100 000 studentów i innych osób, a 4 maja około 100 000 studentów i pracowników przemaszerowało przez Pekin, żądając formalnego dialogu między przywódcami studenckimi a rządem oraz usunięcia wszelkich ograniczeń wobec mediów, które rząd odrzucił. Pierwszy szczyt protestu osiągnął 13 maja, tuż przed wizytą w Pekinie radzieckiego przywódcy Michaiła Gorbaczowa. Część protestujących nawoływała do reform wprowadzonych przez Gorbaczowa w Związku Radzieckim i postrzegała go jako potencjalnego sojusznika, ale Gorbaczow dyplomatycznie odmówił zaangażowania. Wczesnym rankiem 19 maja Zhao Ziyang, sekretarz generalny Komunistycznej Partii Chin, nalegał, aby studenci zaprzestali protestów i rozpoczętego przez nich strajku głodowego. Demonstracje jednak trwały nadal i 30 maja na placu ustawiono pomnik, który stał się znany jako „Bogini Demokracji”. Niedługo potem zaczęły się protesty i strajki w fabrykach i innych częściach Chin. 27 maja około 300 000 ludzi zebrało się w Hongkongu, aby zaprotestować w obronie studentów w Pekinie. W tym czasie kierownictwo Partii Komunistycznej było podzielone co do sposobu postępowania z protestującymi. Premier Li Peng nalegał na twarde stanowisko, przy wsparciu

prezydenta Yang Shangkuna, a Zhao Ziyang w dalszym ciągu nalega na umiarkowane podejście. Chociaż prezydentura Yang Shangkuna miała głównie charakter ceremonialny, oznaczało to jednak, że był on naczelnym dowódcą sił zbrojnych. 20 maja ogłoszono stan wojenny, a późnym wieczorem 3 czerwca żołnierze pospieszyli do Pekinu. Na plac wjechały czołgi, a towarzyszące im wczesnym rankiem żołnierze oczyścili plac demonstrantów. 5 czerwca na słynnej fotografii Jeffa Widenera samotny protestujący stał przed czołgami posuwającymi się na placu, a czołg zatrzymał się i próbował go ominąć. Samotny demonstrant, którego nigdy nie zidentyfikowano, został później wciągnięty w tłum. Nikt nie wie, ilu zginęło na placu Tiananmen w ciągu tych dwóch czerwcowych dni oraz podczas późniejszych represji w całym kraju. Szacunki dotyczące ofiar wahają się od 200 cywilów i kilkudziesięciu żołnierzy – sporządzone przez burmistrza Pekinu w obronie działań żołnierzy – po szacunki zagranicznych komentatorów, że zginęło wiele tysięcy.

Masakra na Haiti (1937)

Przez siedem krwawych dni w październiku 1937 r. armia dominikańska masakrowała tysiące haitańskich mężczyzn, kobiet i dzieci mieszkających w północno-zachodnim regionie przygranicznym Republiki Dominikany. Tysiące innych uciekło, ratując życie, przez granicę na Haiti. Wiele ofiar urodziło się na Dominikanie, w związku z czym przyznano im obywatelstwo dominikańskie, zgodnie z konstytucją tego kraju. Niektórzy pochodzili z rodzin mieszkających na Dominikanie od pokoleń. Prezydent-dyktator kraju Rafael Trujillo zarządził tę falę ludobójczej przemocy i uzasadnił swoje działania aktem samozachowawstwa narodowego, stwierdzając, że inwazja Haitańczyków zagraża Republice Dominikany. Trujillo, odzwierciedlając pogląd wielu innych mieszkańców Dominikany, zdefiniował dominikańską tożsamość narodową zgodnie z jego różnicą w stosunku do Haitańczyków. Dominikanie, zwłaszcza elita, identyfikowali się jako naród biały i latynoski, będący w ostrej opozycji do czarnego i afrykańskiego Haiti. Region przygraniczny dzielący Haiti i Republikę Dominikany stanowił nieszczęsną granicę wyznaczoną przez ponadnarodową, dwujęzyczną i dwukulturową społeczność Haitańczyków i Dominikańczyków, z których część zawierała małżeństwa mieszane. W przeciwieństwie do Haitańczyków zamieszkujących wschodnie regiony Dominikany, Haitańczycy na kresach zajmowali się głównie niezależnym drobnym rolnictwem. Wielu Haitańczyków wyemigrowało do Republiki Dominikany w drugiej połowie XIX wieku w poszukiwaniu ziemi w słabo zaludnionym zachodnim regionie kraju. Ich potomkowie, choć etnicznie i kulturowo Haitańczycy, urodzili się na dominikańskiej ziemi i uważali ją za swój dom. Mieszkańcy tego regionu nie uważali granicy między obydwojema krajami za konkretną granicę i często podróżowali tam i z powrotem kilka razy dziennie. Nieszczęsna i transnarodowa granica haiti-dominikańska niepokoiła Trujillo i elitę dominikańską i wkrótce po dojściu do władzy zaczął pracować nad sformalizowaniem granicy. Obawiał się, że otwarta granica zapewni wygnanym rewolucjonistom łatwe przejście do ataku na jego reżim. Trujillo podpisał traktat graniczny z prezydentem Haiti Sténio Vincentem w marcu 1936 r. Trujillo i jego elitarni urzędnicy dominikańscy aktywnie zaangażowali się w program budowania narodu i tożsamości narodowej poświęcony ścisłej geograficznej i kulturowej granicy narodowej między Haiti a Republiką Dominikany. Kiedy 2 października rozpoczęła się masakra, zarówno Haitańczycy, jak i Dominikańczycy mieszkający na pograniczu obawiali się o swoje życie, zupełnie nieświadomi szaleństwa zabijania. Żadna polityka ani działania reżimu Trujillo przed masakrą nie zapowiadały takiego wydarzenia. Niektórzy Dominikańczycy ryzykowali własne życie, aby pomóc swoim haitańskim sąsiadom, podczas gdy inni pomagali armii w identyfikacji Haitańczyków. Płynność kultury i języka w tym pogranicznym regionie utrudniała odróżnienie Haitańczyka od Dominikańczyka. Żołnierze stosowali prymitywne metody oparte na rasowo skonstruowanych stereotypach na temat Haitańczyków, aby określić, kto przeżył, a kto umarł, np. ustalając pochodzenie etniczne danej osoby na podstawie wymowy hiszpańskiego „r”. Żołnierze unikali użycia broni palnej, preferując maczety, pałki i bagnety, co sugeruje wielu uczonym, że Trujillo miał nadzieję scharakteryzować zabójstwa jako powstanie ludowe, a nie ludobójstwo sponsorowane

przez rząd. Masakra na zawsze zmieniła region pogranicza, narzucając ścisłą dychotomię między Haiti i Dominikaną. Wieść o sponsorowanej przez rząd masakrze szybko się rozeszła, gdy dziennikarze i obcokrajowcy donosili o okrucieństwach. Trujillo zaczął tworzyć atmosferę nastrojów antyhaitańskich, aby usprawiedliwić swoje działania militarne. Prezydent Haiti Sténio Vincent obawiał się dominikańskiej inwazji wojskowej i wezwał Stany Zjednoczone, Meksyk i Kubę do pełnienia roli mediatorów między obydwoma krajami. Trujillo odmówił poddania się dochodzeniu, twierdząc, że incydent nie był przedmiotem zainteresowania międzynarodowego. Następnie dyktator zaofiarował Haiti 750 000 dolarów w celu załatwienia sprawy, a prezydent Vincent chętnie przyjął te pieniądze.

Monarchia Haszymidzka w Jordanii - (1914–1953)

Podobnie jak wiele innych postkolonialnych państw na Bliskim Wschodzie, Jordańska monarchia Haszymidzka ma w dużej mierze sztuczne granice wytyczone przez europejskie mocarstwa imperialne. Mocarstwa europejskie, w szczególności Wielka Brytania i Francja, podzieliły między siebie terytoria dużej części Bliskiego Wschodu po upadku poprzedniego imperium Turków Osmańskich w następstwie I wojny światowej. W ramach porozumienia wojennego Sykes-Picot między Wielką Brytanią a Francją terytorium dzisiejszej Jordanii znalazło się pod kuratelą brytyjską. W 1921 roku, po zapewnieniu oficjalnego mandatu Ligi Narodów dla terytoriów Palestyny, Transjordanii i Iraku, rząd brytyjski utworzył Emirat Transjordanii na mocy porozumienia z nowym władcą, emirem Abdullahem (późniejszym królem Abdullahem I). Haszymici walczyli u boku Brytyjczyków w „Wielkim Powstaniu Arabskim” przeciwko Imperium Tureckiemu osmańskiemu podczas I wojny światowej. Jednak wkrótce po zakończeniu wojny Haszymici zostali pokonani i wypędzeni z Arabii przez ich rywala Abd al-Aziza Ibn Sauda, który ostatecznie wyrzeźbił współczesne Królestwo Arabii Saudyjskiej. W powojennym okresie mandatu rząd brytyjski podjął decyzję o umieszczeniu dwóch braci, Abdullaha i Faysala, na ich mandatach odpowiednio w Jordanii i Iraku. Posunięcie to miało w dużej mierze być nagrodą za wsparcie haszymidzkie w arabskim buncie przeciwko Imperium Osmańskiemu podczas I wojny światowej. Jordania od swoich początków rozwinęła się w nowoczesne państwo, które od dawna przeciwstawiało się przewidywaniom swojego rychłego upadku. To, co rozpoczęło się jako brytyjski mandat Transjordanii w 1921 r., przekształciło się w Emirat Transjordanii w momencie uzyskania niepodległości od Wielkiej Brytanii w 1946 r. i ostatecznie przybrało obecną formę Haszymidzkiego Królestwa Jordanii, poczynając od 1949 r. Monarchia Haszymidzkiego wyraźnie podkreślała swój islamski rodowód, zwłaszcza bezpośrednia linia rodziny Haszymidzkiej, wywodząca się od proroka Mahometa. Oprócz nacisku na religijne i kulturowe źródło legitymizacji, monarchia natychmiast zyskała także pozycję najważniejszej i scentralizowanej władzy politycznej w powstającym państwie jordańskim. Zdominowałyby gospodarkę poprzez oparcie się na dużym sektorze publicznym, a także oparłaby swoje rządy na kooptacji kluczowych elektoratów, w tym mniejszości etnicznych i religijnych, opierając się jednocześnie na siłach zbrojnych korzystających z szerokiego mecenatu królewskiego. Ze względu na swoje położenie Jordania od początku była głęboko zaangażowana w różne wymiary konfliktów arabsko-izraelskich. Do czasu uzyskania przez Jordanię niepodległości w 1946 r. w sąsiedniej Palestynie osiągnęły swój szczyt napięcia między Żydami i Arabami w związku z kwestią aspiracji syjonistów kontra palestyńskich aspiracji do pełnej państwowości. Kiedy Organizacja Narodów Zjednoczonych głosowała za podziałem Palestyny między oba narody w 1947 r., a Izrael ogłosił niepodległość w następnym roku, Legion Arabski Jordanii był jedną z armii arabskich, które zaatakowały nowe państwo, przyłączając się do walki która już się rozpoczęła między obiema społecznościami. Dokonując jednego z najbardziej kontrowersyjnych posunięć w historii współczesnej polityki Bliskiego Wschodu, król Abdullah formalnie przyłączył Zachodni Brzeg do swojego jordańskiego królestwa w 1950 r. Od tamtej pory debata toczyła się wokół tego, czy posunięcie Abdullaha uchroniło terytorium arabskie przed całkowitą kontrolą Izraela, czy też czy wykluczył możliwość utworzenia mniejszego państwa palestyńskiego poprzez aneksję terytorium. Abdullah zapłacił za tę decyzję

życiem, kiedy w 1951 r. we Wschodniej Jerozolimie został zastrzelony przez palestyńskiego nacjonalistę. Po krótkim okresie przejściowym, podczas którego jego syn, Talal, został uznany za psychicznie niezdolnego do sprawowania rządów, wnuk Abdullaha, Husajn, został królem 1953.

Masakra w Amritsarze

Masakra w Amritsar (13 kwietnia 1919) pomogła wielu umiarkowanym indyjskim nacjonalistom stać się zaciekle antybrytyjskim. Ustawy Rowllatta, uchwalone przez rząd brytyjski, oburzyły Hindusów o poglądach politycznych. Rozszerzając ustawodawstwo dotyczące stanu nadzwyczajnego na czas wojny, ustawy Rowllatta przyznały brytyjskiemu wicekrólowi w Indiach władzę uciszenia prasy, dokonywania aresztowań bez nakazu i więzienia bez procesu. Indyjscy członkowie zgromadzenia ustawodawczego wicekróla sprzeciwili się tej ustawie i kilku z nich złożyło rezygnację (m.in. Mohammad Ali Jinnah, późniejszy założyciel Pakistanu). Aby zaprotestować przeciwko ustawom Rowllatta, Mohandas K. Gandhi wezwał do zwołania narodowego hartalu, dnia modlitwy i postu, podczas którego 6 kwietnia zamknięto większość sklepów i przedsiębiorstw w północno-zachodniej prowincji Pendżab. Administracja brytyjska w Pendżabie, na której czele stał Sir Michael O'Dwyer, była notorycznie surowa, a w prowincji od dawna wrzała niepokój. W Lahore doszło do dużych antybrytyjskich demonstracji i strajku na kolei. 10 kwietnia na rozkaz O'Dwyera brytyjscy urzędnicy w Amritsar aresztowali dr Saifuddina Kitchlewa, muzułmańskiego prawnika i doktora Satyapala, Hindusa, który służył jako oficer medyczny w armii brytyjskiej. Byli przywódcami ruchu nacjonalistycznego Amritsar. W odpowiedzi na te aresztowania wybuchła przemoc, która doprowadziła do zniszczenia mienia i grabieży w Amritsar. Zginęło pięciu brytyjskich cywilów i 10 Hindusów. Kuratorka szkoły, Marcella Sherwood, została uwięziona przez tłum, ciężko pobita i pozostawiona na śmierć. To złe traktowanie Brytyjki oburzyło urzędników. Czarnym charakterem w historii masakry w Amritsar był Reginald E. H. „Rex” Dyer. Dyer był pułkownikiem, który pełnił tymczasowy stopień generała brygady, dowodząc brygadą piechoty w Pendżabie. Urodzony w Indiach, władał kilkoma językami indyjskimi, w tym hindi i pendżabskim. Przed masakrą w Amritsar nie miał reputacji większego rasisty niż inni brytyjscy oficerowie. Faktycznie już na początku 1919 roku zrezygnował z członkostwa w klubie oficerskim obsługującym jego brygadę, gdyż sprzeciwiał się wykluczeniu Hindusów pełniących służbę oficerską. Wydaje się, że brakowało mu pewności siebie, a jednocześnie był uparty i pochopny. Nie zawsze wykonywał polecenia. Niestety stacjonował w pobliżu Amritsar. Najwyraźniej Dyer działał z własnej inicjatywy, przenosząc swoją brygadę do Amritsar 11 kwietnia. Następnego dnia ponownie wydał wcześniejsze zarządzenie rządu zakazujące jakichkolwiek spotkań i zgromadzeń. Nie kontynuował dotychczasowej polityki powolnego rozszerzania brytyjskiej kontroli wojskowej i policyjnej nad jedną częścią miasta po drugiej. Wolał paradować dużymi siłami przez Amritsar w ramach demonstracji siły, a następnie je wycofać. Pomimo proklamacji sprzeciwiających się zgromadzeniom, 13 kwietnia do Jallianwala Bagh przybyły tysiące Hindusów, większość z nich w celu wsparcia uwięzionych Kitchlew i Satyapal. Niektórzy przybyli po tym, jak policja zamknęła pobliski jarmark zorganizowany na cześć sikhijskiego nowego roku. Późnym popołudniem zgromadził się już ogromny tłum, raczej cichy, a nie wściekły tłum. Szacunki są różne, ale z pewnością było ich ponad 10 000 ludzi. Bagh był dla nich pułapką. Otoczona murami okolicznych budynków, posiadała jedynie kilka wąskich otworów wejściowych i wyjściowych, niektóre z nich zamykane na klucz. Dyer nie próbował przeszkodzić spotkaniu w Jallianwala Bagh ani go pokojowo rozproszyć. Postanowił podać przykład tych, którzy złamali brytyjski zakaz dużych zgromadzeń. W tym celu zebrał niewielką grupę 90 ludzi, w której nie było żołnierzy brytyjskich. Zamiast tego wybrał Beludży, Gurkhów i Pathanów, „rodzimych” żołnierzy, ale takich, którym brakowało współczucia dla miejscowych Hindusów. Przywiózł ze sobą dwa samochody pancerne wyposażone w karabiny maszynowe. Później powiedział, że nie korzystał z nich, ponieważ wejścia do Bagh były zbyt wąskie. Nawet bez karabinów maszynowych rzeź była wielka. Bez żadnego ostrzeżenia żołnierze Dyera strzelali do tłumu przez 10–15 minut. Dla tysięcy było tylko jedno

wyjście. W desperacji wielu mieszkańców Bagh wskoczyło do głębokiej studni. Po tym, jak jego żołnierze wystrzelili 1650 naboju, Dyer nakazał zaprzestać rzezi, ponieważ obawiał się, że jego ludziom zabraknie amunicji i nie będą w stanie obronić wycofania się. Nikt nie wie, ile osób zginęło. Tak mówią oficjalne szacunki dokonane przez władze brytyjskie 379. Indyjskie śledztwo podaje 530. Rannych było ponad 1000. Po ujawnieniu faktów masakry Dyer został zwolniony. Wrócił do Wielkiej Brytanii, gdzie w 1920 r. specjalna komisja śledcza potępiła go. Pomimo oficjalnej krytyki niektórzy w Wielkiej Brytanii postrzegali Dyer'a jako bohatera, który podjął zdecydowane działania, aby zapobiec buntowi, który mógłby wstrząsnąć brytyjskimi rządami na całym subkontynencie. Dla wielu członków klasy wyższej i średniej oraz oficerów wojskowych Dyer był ofiarą rządowej potrzeby uspokojenia indyjskich nacjonalistów. Dyer zmarł śmiercią naturalną w 1927 r. Rozgoryczony Hindus zamordował O'Dwyera w 1940 r.

Modernizm latynoamerykański

Modernizm w Ameryce Łacińskiej był ruchem literackim i kulturalnym, który rozwinął się pod koniec XIX wieku. W Ameryce Łacińskiej słowo to zostało przyjęte pod koniec XIX wieku w celu określenia propozycji kulturalnej mającej odpowiedzieć na wymagania czasów współczesnych. Modernizm reprezentował wówczas koncepcję złożoną, ponieważ odzyskał estetykę i ideologię romantyzmu, ale miał na celu połączenie kultury Ameryki Łacińskiej z głównymi tradycjami zachodniego świata. Modernizacja, demokratyzacja i industrializacja stolic Ameryki Łacińskiej stworzyły nową przestrzeń publiczną, w której kultura zróżnicowała się i dotarła do nowej publiczności. Jej głównymi przedstawicielami byli Rubén Darío (1867–1916), Manuel Gutiérrez Najera (1859–95), José Martí (1853–95), Ramón López Velarde (1888–1921) i José Asunción Silva (1865–96). Octavio Paz (zm. 1974) scharakteryzował nowoczesność jako koncepcję filozoficzną i stan, który ma swój początek w romantyzmie końca XIX wieku. Nowoczesność opiera się na konstrukcji pojęcia postępu i zmian generowanych przez człowieka, które przewidują lepszą przyszłość. Idea nowoczesności w Ameryce Łacińskiej została odziedziczona z XIX-wiecznej Europy, zwłaszcza Francji. Nie ma wątpliwości, że baron Haussmann w Paryżu odniósł ogromny sukces jako strateg miejski w Ameryce Łacińskiej. Spektakularne interwencje barona w Paryżu szybko zostały uznane za miejski savoir faire i umocniły francuską dominację nie tylko w myśli społecznej i politycznej, ale także w sztukach pięknych i projektowaniu miast. Elity Ameryki Łacińskiej czciły Paryż Haussmanna jako ostateczny model do naśladowania, aby dołączyć do kapitalistycznego obiegu miast światowych. Reformy miejskie w ogóle, a rewitalizacja miast w szczególności były częścią pakietu mającego na celu modernizację struktur miejskich. Planowanie urbanistyczne w Ameryce Łacińskiej zostało legitymizowane przez ramy ideologiczne, które jednak z czasem zostały wykorzystane do manipulowania i wzmacniania struktur władzy. Idea planowania stała się częścią programu politycznego pod koniec XIX wieku, kiedy narodowi caudillos (dyktatorzy) rządili swoimi krajami, kierując się oświeconymi i higienicznymi modelami z Europy, w celu „modernizacji” krajów. Niemniej jednak na początku XX wieku pojawił się bardziej europejski model, kiedy pojawiły się kolonie mieszkalne (dzielnice mieszkalne) wokół przestrzeni publicznych oraz nowoczesna infrastruktura i usługi. Dzielnice zostały zagospodarowane przez prywatnych inwestorów międzynarodowych, którzy czerpali korzyści z rządowych licencji i ulg podatkowych w celu wspierania rozwoju nieruchomości. Pod różnymi dyktaturami i przy stabilnej gospodarce miasta aspirowały do dostępu do światowej klasy sieci połączeń, nawet gdy dysproporcje w dochodach i nierówności społeczne rozwijały się i wzmacniały dualny system społeczno-gospodarczy. Planowanie charakteryzowało się hierarchicznym podejmowaniem decyzji, legitymizacją planów przez grupy „ekspertów” i międzynarodowymi biznesmenami przejmującymi wiodącą rolę. Jednak w tamtym czasie Meksyk i San Salvador były jedynymi miastami liczącymi ponad 100 000 mieszkańców, co wskazywało na ograniczoną różnorodność rozwoju gospodarczego, jaki osiągnęły, gdy górnictwo przestało być opłacalne. Pod koniec XIX wieku francuska urbanistyka wywarła duży wpływ na całym

kontynencie, zwłaszcza po interwencjach barona Haussmanna w Paryżu, które uznano za istotne, głośne operacje miejskie mające na celu przekształcenie stolic, takich jak Buenos Aires, Rio de Janeiro i Caracas do miast światowej klasy. Później w XX wieku kontynent doświadczył znacznej ekspansji gospodarczej, modernizacji infrastruktury i bezprecedensowego procesu urbanizacji. Nawet gdy nastąpił szybki proces adaptacji i asymilacji nowoczesności, prowadzący do integracji kulturowej różnych grup społecznych, prawdą jest również, że można to było osiągnąć jedynie poprzez pewną alienację i wyparcie lokalnej kultury i tradycyjnego społeczeństwa. Historia nowoczesności to dążenie do postępu, który stanowi długo oczekiwany cel i powtarzające się ramy, których nigdy nie uda się osiągnąć w całości. Pod koniec XIX wieku naukę i industrializację uznawano za fundamenty postępu, ucieleśniające racjonalne, obiektywne i niekwestionowane narzędzie produkcji i ludzkiej wiedzy. Nowoczesność reprezentowała idealny obraz postępu i ideę zaawansowanego modelu życia elity gospodarczej, politycznej i intelektualnej. Gdy rzeczywistość okazała się znacznie bardziej złożona, idea nowoczesności stała się najwyższą metaforą jednorodnej i harmonijnej rzeczywistości. Wraz z tym ruchem kulturowym pozytywizm dostarczył podstaw filozoficznych do podtrzymywania idei postępu poprzez działania elit jako przedstawicieli darwinowskiego doboru naturalnego. To filozoficzne podejście dostarczyło także ogólnego planu rządu pod hasłem „wolność, porządek i postęp”, gdzie wolność byłaby środkiem, porządkiem ogólnych ram, a postęp ostatecznym celem.

MacArthur, Douglas

(1880–1964) generał USA

Generał Douglas MacArthur urodził się 26 stycznia 1880 roku w Little Rock w stanie Arkansas jako syn Arthura MacArthura, bohatera wojny secesyjnej i oficera wojskowego, oraz Mary Pinkney Hardy. Wczesne lata spędził na stanowiskach wojskowych w zachodniej części Stanów Zjednoczonych, ale ostatecznie osiadł w Waszyngtonie po przeniesieniu ojca do Departamentu Wojny. Tam zbudował silne relacje ze swoim dziadkiem Arthurem MacArthurem, wpływowym sędzią, który miał dostęp do ważnych kontaktów w Waszyngtonie. Edukacja MacArthura była dość przejściowa i słaba, dopóki ojciec nie zapisał go do Akademii Wojskowej w Zachodnim Teksasie, gdzie zaczął odkrywać talenty, które zaprowadziły go do Akademii Wojskowej Stanów Zjednoczonych w West Point w 1898 r. W West Point zyskał znaczną reputację, wyłaniając się jako pierwszy w swojej klasie w 1903 r. Po ukończeniu studiów rozpoczął swoją pierwszą posługę na Filipinach, gdzie zaszczepił w sobie miłość do tego kraju na całe życie. Po śmierci ojca w 1912 roku objął cenne stanowisko w Departamencie Wojny, gdzie zwrócił na siebie uwagę szefa sztabu armii, generała Leonarda Wooda. W 1915 roku MacArthur został awansowany do stopnia majora i w ciągu roku został pierwszym oficerem ds. public relations w armii, co pomogło mu sprzedawać społeczeństwu amerykańskiemu przygotowania do wojny w formie ustawy o służbie selektywnej z 1917 r. I wojna światowa ugruntowała reputację MacArthura jako uderzającego przywódcy zuchwałości i odwagi. W sierpniu 1918 roku został mianowany generałem brygady i został najmłodszym dowódcą dywizji we Francji, dowodzącym 42 Dywizją. Został odznaczony 13 odznaczeniami i siedmiokrotnie wyróżniony za odwagę. Po demobilizacji wojskowej MacArthur utrzymał swoją rangę i został najmłodszym superintendentem w historii Akademii Wojskowej Stanów Zjednoczonych w West Point. Zmodernizował program nauczania i podwoił wielkość uczelni. W 1922 r. poślubił Henriettę Louise Cromwell Brooks; małżeństwo to doprowadziło do rozwodu w 1929 r. W latach międzywojennych, od 1922 do 1930 r., MacArthur odbył dwie podróże po Filipinach, gdzie nawiązał silną przyjaźń z filipińskim przywódcą Manuelem Quezonem i dowodził armią Filipin od 1928 do 1930. Został szefem sztabu armii amerykańskiej w 1930 r., kiedy Wielki Kryzys był w pełnym rozkwicie. Cięcia poważnie wpłynęły na siłę armii, a protesty polityczne skłoniły MacArthura, wraz z Georgem Pattonem i Dwightem D. Eisenhowerem, do niesmacznego zadania stłumienia Armii Bonusowej z 1932 r. W tej kampanii prowadzonej przez weteranów I wojny światowej stawili czoła

czołgom i kawalerii, a akcja została w niektórych kręgach uznana za nadmierne użycie siły. W 1935 r. MacArthur wrócił na Filipiny na prośbę prezydenta Quezona, aby kierować amerykańską misją wojskową i pomóc w przygotowaniu Filipin do pełnej niepodległości w 1946 r. W tym czasie poznał także Jean Marie Faircloth i poślubił ją, która uczyniła MacArthura ojcem w wieku 58 lat. Po odejściu z wojska w 1937 r. MacArthur pozostał na Filipinach jako doradca wojskowy. Jednak gdy w 1941 r. negocjacje z Japończykami zostały zerwane, prezydent Franklin D. Roosevelt odwołał MacArthura do służby w stopniu generała dywizji i powierzono mu zadanie mobilizacji filipińskiej obrony. Zgromadził swoje siły w Luzon i Mindanao i był pewny swojej zdolności przeciwstawienia się japońskiemu atakowi, o czym poinformował generała George'a Marshalla w Waszyngtonie. Natychmiast po Pearl Harbor Japończycy rozpoczęli szeroko zakrojone ataki na Filipiny, gdzie szybko pokonali obronę MacArthura i zniszczyli jego siły powietrzne, w większości uwięzione na ziemi. Chociaż MacArthur był do tego wcześniej zachęcany, nie udało mu się zaatakować japońskich baz lotniczych na Tajwanie; japońska inwazja napotkała niewielki skuteczny opór. Luzon upadł, podobnie jak Manila, a MacArthur wycofał się na Półwysep Bataan i twierdzę w Corregidor. Pod koniec lutego 1942 roku otrzymał rozkaz wycofania się do Australii, pozostawiając otoczoną 11-tysięczną armię pod dowództwem generała Jonathana Wainwrighta, aby stawiała czoła Japończykom. Ich kapitulacja doprowadziłaby do niesławnego Bataańskiego Marszu Śmierci, który rozgniewał wszystkich Amerykanów i zwiększył ich pragnienie zemsty. Śmiała ucieczka MacArthura z żoną, synem i małą grupą doradców odbyła się początkowo łodzią patrolową, a następnie połączyła się z samolotem, który przed 17 marca dowiózł go na Terytorium Północne Australii. To właśnie w Terowie w Australii Południowej rozstał się z obecnie słynnym Przemówieniem „Wróć”. MacArthur został teraz naczelnym dowódcą sił alianckich w obszarze południowo-zachodniego Pacyfiku, współpracując z admirałem Chesterem Nimitzem, naczelnym dowódcą amerykańskiej floty na Pacyfiku, i admirałem Ernestem Kingiem, głównodowodzącym Marynarki Wojennej Stanów Zjednoczonych. Z biur w Brisbane w Australii MacArthur opracował strategię przemieszczania się po wyspach, aby przeciwstawić się Japończykom i powstrzymać ich natarcie przez Pacyfik. Do roku 1943, dzięki fachowemu wykorzystaniu przez MacArthura wsparcia marynarki wojennej oraz lądowań desantów wojskowych i morskich, a także korzyściom płynącym po wielkich zwycięstwach pod Midway i Guadalcanal sytuacja się odwróciła. Co ważne, Nowa Gwinea wpadła w ręce aliantów w 1944 roku, co umożliwiło MacArthurowi zaplanowanie odzyskania Filipin. Zniszczenie japońskiej marynarki wojennej pod Leyte było największą bitwą morską w historii, która umożliwiła pomyślne lądowanie, kończąc jednocześnie wszelkie nadzieje, jakie Japończycy mogli przeciwstawić. Wojska amerykańskie przeszły przez Filipiny i w styczniu 1945 r. ruszyły do ataku na Luzon. Manila została zajęta po brutalnym oporze wojsk japońskich pod dowództwem generała Yamashity 4 marca 1945 r. MacArthur planował ostateczne ataki w kwaterze głównej znajdującej się obecnie w Manili. na Japonię, w tym inwazja 1300 statków na Okinawę, która znajdowała się zaledwie 550 mil od kontynentalnej Japonii, 1 kwietnia 1945 r. Walka o Okinawę była niezwykle kosztowna, w wyniku czego zginęło 12 520 Amerykanów i 110 000 Japończyków oraz doszło do nalotów kamikaze na żeglugę amerykańską. Wysokie koszty tej inwazji sprawiły, że inwazja na główne wyspy Japonii stała się zniechęcającą perspektywą. Strategię bomby atomowej wprowadzono, aby przyspieszyć koniec wojny i zapewnić bezwarunkową kapitulację Japonii. 6 sierpnia 1945 roku na Hiroszimę zrzucono bombę atomową, co nie spowodowało pożądanej kapitulacji. 9 sierpnia na Nagasaki zrzucono drugą bombę. Japończycy przyjęli warunki 10 sierpnia. Ich kapitulacja zakończyła II wojnę światową na Pacyfiku. MacArthur przyjął formalną kapitulację na pokładzie USS Missouri 2 września 1945 r., a prezydent Harry S. Truman mianował go szefem alianckiej okupacji Japonii. Japonia była krajem pokonanym i zdewastowanym, a MacArthur pracował nad ocaleniem i odbudową kraju, w tym nad stworzeniem demokratycznej konstytucji, która zapewniłaby pokojową Japonię. W 1949 r. MacArthur przekazał władzę nowemu rządowi japońskiemu, który zachował cesarza, ale w roli symbolicznej. MacArthur pozostał w Japonii do czasu zwolnienia przez prezydenta Trumana w kwietniu 1951 r.

Północnokoreański atak na Koreę Południową w 1950 r. zmienił bieg historii Korei, podobnie jak historii MacArthura. MacArthur objął dowództwo nad usankcjonowaną przez ONZ koalicją aliantów, upoważnioną do wyparcia Koreańczyków z Północy. Uratował rozpaczliwą sytuację, organizując błyskotliwy desant desantowy straży tylnej w Incheon, który oskrzydlił i zniszczył większość armii północnokoreańskiej, której resztki pospiesznie wycofały się z powrotem przez 38 równoleżnik, a następnie w kierunku chińskiej granicy. Chińczycy ostrzegali, że zaangażują się, jeśli ich granica będzie zagrożona. Ze swojej pozycji siły MacArthur lekceważył chińskie zagrożenie aż do 25 października 1950 r., gdy Chińczycy przekroczyli rzekę Yalu i wyparli aliantów. MacArthur chciał teraz zaatakować Chińczyków przytłaczającą siłą, w tym bronią nuklearną, ale prezydent Truman obawiał się, że będzie to dotyczyło Związku Radzieckiego i stworzy ramy dla nowej wojny światowej. Stosunki MacArthura z Trumanem się zepsuły. W marcu 1951 r. ustalono przedwojenne położenie graniczne na 38 równoleżniku. Sytuacja ta zachęciła Trumana do zwrócenia się o zawieszenie broni i negocjacje w celu zakończenia konfliktu. Podczas gdy Truman próbował zapewnić takie rozmowy, MacArthur w dalszym ciągu groził Chińczykom i podważał pozycję Trumana jako naczelnego wodza. Prezydent odpowiedział 11 kwietnia 1951 r., zwalniając MacArthura z dowództwa. Decyzja Trumana, ze względu na ogromną popularność i wpływy MacArthura, nie została dobrze przyjęta przez wielu Amerykanów, zwłaszcza tych, którzy pragnęli silniejszej reakcji zimnowojennej na agresywną ekspansję komunistyczną. Po powrocie do Stanów Zjednoczonych, po raz pierwszy od 11 lat, kiedy był na kontynencie, MacArthur został zaproszony do wygłoszenia przemówienia w Kongresie. To właśnie tutaj dał mocny występ, który emocjonalnie i słynnie zakończył swoje przemówienie stwierdzeniem: „Starzy żołnierze nigdy nie umierają, po prostu odchodzą”. Znaczące uznanie społeczne MacArthura doprowadziło do przekonania, że w 1952 r. będzie on republikańskim pretendentem do prezydentury lub przynajmniej będzie kandydatem na wiceprezydenta z listy Roberta Tafta. Jego poglądy polityczne i dochodzenie w Senacie w sprawie jego zwolnienia pomogły ostudzić część tego entuzjazmu. Pomyślnie wyłonienie generała Dwighta Davida Eisenhowera na kandydata Partii Republikańskiej na prezydenta zakończyło zaangażowanie MacArthura w politykę krajową. Po opuszczeniu wojska MacArthur zamieszkał w Nowym Jorku i został prezesem zarządu Remington Rand Corporation. Rzeczywiście udzielał prezydentom porad wojskowych, jeśli został o to poproszony, i zrobił to w przypadku Johna F. Kennedy'ego, gdy jego rady były krytyczne wobec ówczesnej polityki Pentagonu. Udało mu się także odbyć ponowną wizytę w 1961 r. na Filipinach, gdzie otrzymał dalsze wyróżnienia, w tym nazwanie autostrady panfilipińskiej autostradą MacArthur na jego cześć. Generał Douglas MacArthur był jednym z najbardziej odznaczonych żołnierzy w historii Stanów Zjednoczonych, posiadaczem licznych odznaczeń, a także najwyższego odznaczenia – Medalu Honoru. Zmarł w szpitalu Walter Reed w Waszyngtonie 5 kwietnia 1964 r.

Macaulay, Herbert

(1864–1945) polityk nigeryjski

Herbert Macaulay był nigeryjskim przywódcą politycznym, inżynierem budownictwa lądowego, dziennikarzem i muzykiem. Był jednym z pierwszych Nigeryjczyków, którzy sprzeciwili się brytyjskim rządóm w narodzie afrykańskim. Dziadek Macaulaya, Samuel Ajayi Crowther, był pierwszym afrykańskim biskupem w Nigerii. Ojciec Macaulaya, Thomas Babington Macaulay, był także pastorem i pedagogiem. Herbert urodził się i kształcił w Lagos, jednym z 12 stanów dzisiejszej Nigerii. W 1881 roku został urzędnikiem w wydziale robót publicznych w Lagos. Dzięki swoim zdolnościom szybko zyskał szacunek rządu i zaproponowano mu stypendium na studia w zakresie inżynierii lądowej w Anglii. Po powrocie z Anglii trzy lata później Macaulay został mianowany geodetą ziem koronnych kolonii Agos. Wkrótce jednak rozgoryczyły go nierówności rasowe, które dostrzegł w służbie cywilnej. W 1898 Macaulay zrezygnował ze stanowiska i założył własną firmę geodezyjną. Niezadowolenie

Macaulaya z rządów kolonialnych w Afryce skłoniło go do wyrażenia siebie, publikując szereg artykułów w Lagos Daily Times. Lagos i cały region Nigerii znajdowały się pod systemem Lugarda zwanym rządami pośrednimi. Wielka Brytania ugruntowała swoją władzę, korzystając z istniejących systemów administracyjnych, zamiast narzucać całkowicie nowe instytucje rządowe. Chociaż rządy i urzędnicy często byli Afrykanami, nie mieli oni realnej władzy. Wszystkie decyzje podejmowali brytyjscy gubernatorzy, a przede wszystkim białe ciała ustawodawcze. W rezultacie przywódcy stracili pozycję wśród swoich obywateli, ludzie jeszcze bardziej nie ufali Brytyjczykom, a protesty były powszechne. Próbując osiągnąć kompromis, Brytyjczycy nieznacznie zwiększyli reprezentację Afryki. Akcja ta była częściowo skutkiem podróży Macaulaya do Londynu w 1921 roku jako przedstawiciela króla Lagos. Macaulay wykorzystał okazję, aby potępić brytyjskie rządy za uzurpację sobie władzy króla, czyli eleko, który, jak zapewnił Macaulay, był uznawany przez wszystkich Nigeryjczyków za ich prawowitego władcę. W 1922 r. Lagos i Calabar mogły wysłać przedstawicieli Afryki do parlamentu, ale pozostali oni w mniejszości. Następnie Macaulay założył pierwszą nigeryjską partię polityczną, której w 1923 r. udało się zdobyć trzy mandaty w radzie ustawodawczej. Nigeryjska Partia Narodowo-Demokratyczna zabiegała o samorząd dla Lagos i całej Nigerii, powszechną edukację podstawową, budowę szkół i nie tylko. reprezentacja Afrykanów na stanowiskach rządowych i w służbie cywilnej. Macaulay nadal działał na rzecz tych celów, a w 1944 r. odegrał kluczową rolę w utworzeniu Rady Narodowej Nigerii i Kamerunu (NCNC). Macaulay został wybrany na prezydenta NCNC. Rada zgromadziła ponad 40 różnych frakcji, które reprezentowały wiele grup geograficznych, kulturowych, wiekowych i etnicznych. Choć często nazywany jest ojcem nigeryjskiego nacjonalizmu, Herbert Macaulay nie widział niepodległości Nigerii. Zachorował w 1945 r. podczas tournée z wykładami promującymi program NCNC. Wrócił do Lagos, gdzie zmarł w tym samym roku. Nigeria uzyskała niepodległość od Wielkiej Brytanii 1 października 1960 roku.

Madero, Franciszek

(1873–1913) prezydent Meksyku

Prezydent Meksyku od 1911 do 1913 roku, Francisco Indalecio Madero González był wybitnym rewolucjonistą pochodzącym z jednej z najbogatszych rodzin w Meksyku. Urodził się 30 października 1873 roku w Parras de la Fuente w Coahuila w północno-wschodnim Meksyku. Jego dziadek Evaristo Madero (1828–1911), pochodzenia portugalskiego, założył w regionie ogromne plantacje, stając się bajecznie bogatym, a także przekazując duże sumy na finansowanie okolicznych szkół i sierocińców. Francisco Madero uczęszczał do szkoły w Baltimore w stanie Maryland, a następnie studiował w Paryżu, gdzie uczęszczał do École des Hautes Études Commerciales, a następnie studiował rolnictwo na Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley. Madero zaczął szanować oba systemy demokracji i miał zamiar zająć się polityką. W 1904 r. Madero zorganizował Klub Demokratyczny Benito Juárez, którego sam był przewodniczącym, i udało mu się pozyskać kandydata wybranego w lokalnych wyborach samorządowych. W 1905 r. postanowiono zakwestionować kolejne wybory na gubernatora, gdy urzędujący nielegalnie ubiegał się o reelekcję, a protesty nie doprowadziły do jego obalenia. W 1908 roku meksykański dyktator Porfirio Díaz ogłosił, że nie będzie się ubiegał o reelekcję. Później zdecydował, że będzie kandydował, co było niezgodne z konstytucją. W 1909 r. Madero napisał Sukcesję prezydencką z 1910 r., w którym opowiadał się za wolnymi i uczciwymi wyborami oraz za koniecznością egzekwowania zasad uniemożliwiających urzędującym kandydatom ubieganie się o reelekcję. Doprowadziło to do powstania Meksykańskiego Centrum Antyreelekcji, którego współzałożycielem był Madero. Ruch ten szybko zyskał poparcie, a wrogowie Madero postanowili udaremnić wynik, każąc go aresztować. Madero został oskarżony o kradzież gwajuli (uprawy wykorzystywanej do uprawy kauczuku). Uniknął policji i udało mu się dotrzeć na zjazd Antyreelekcji, gdzie został wybrany na ich kandydata w wyborach. W przeddzień wyborów Madero został

aresztowany, podobnie jak 6000 innych przeciwników reelekcji. Porfirio Díaz został ponownie wybrany 196 głosami w kolegium elektorów. Zaraz po zakończeniu wyborów, po zwolnieniu za dużą kaucją wpłaconą przez ojca, Madero rozpoczął kampanię przeciwko reelekcji Porfirio Díaza. 4 października 1910 roku Madero uciekł do Laredo w Teksasie. 20 listopada 1910 r. udało mu się przekonać lud do chwycenia za broń i obalenia Díaza, który, według Madero, obalił konstytucję. Madero oświadczył również, że wybory są nieważne. Był lepszym mówcą politycznym niż przywódca rewolucyjny, a niewielka siła, którą przywiózł ze sobą ze Stanów Zjednoczonych do Meksyku, została rozgromiona. Jego zwolenników, wywodzących się głównie z elity klasy średniej i wyższej, łatwo było złapać. Oznaczało to, że Madero musiał uzyskać pomoc od wielu innych osób, z których część była tradycyjnymi zwolennikami buntu przeciwko rządowi, w tym mężczyzn, którzy służyli Francisco „Pancho” Villa. Podczas jednej bitwy Madero powstrzymał się przed wysłaniem swoich ludzi do ataku na żołnierzy rządowych w przygranicznym mieście Ciudad Juárez, a Pancho Villa i Pascual Orozco wydali rozkaz ataku. W kolejnym traktacie z Ciudad Juárez, podpisanym 17 maja, przedstawiciele prezydenta zgodzili się, że ustąpi on i zakończy wojnę domową. Díaz ustąpił 25 maja 1911 r., a tymczasowym prezydentem został Francisco León de la Barra. W październiku 1911 r. Odbyły się wybory prezydenckie, w których Madero został kandydatem na prezydenta. Jego byłemu kandydatowi na wiceprezydenta, Francisco Vázquezowi Gómezowi, nie spodobały się plany Madero dotyczące ustąpienia sił rewolucyjnych, więc nowym kandydatem został José María Pino Suárez. Madero bez problemu wygrał wybory i 6 listopada 1911 roku został prezydentem. Jako prezydent Madero wprowadził wiele reform, w tym uwolnienie wszystkich więźniów politycznych i zniesienie kary śmierci. Zniósł także cenzurę prasy, choć faktycznie spowodowało to, że różne frakcje jego partii zwiększyły wzajemną wrogość. Madero pozwolił związkom zawodowym na organizowanie się pracowników kolei, kończąc system preferowania pracowników amerykańskich, a także poprzez nowy departament pracy skrócił dzień pracy do maksymalnie 10 godzin i wprowadził regulacje dotyczące zatrudniania kobiet i dzieci. Jego najdalej idącą zmianą w systemie politycznym był koniec jefaturas politicas, szefów partii kontrolujących różne regiony, miasta i prowincje. Zastąpiły je apolityczne władze miejskie, których zadaniem była demobilizacja żołnierzy rewolucyjnych, osadzenie ich z powrotem w społeczeństwie, utrzymanie prawa i porządku oraz nadzorowanie wyborów lokalnych i ogólnokrajowych. W październiku 1911 r. Félix Díaz, bratanek Porfirio Díaza, zorganizował bunt mający na celu obalenie Madero. W listopadzie 1911 r. Madero stał się przedmiotem kolejnego buntu, gdy Emiliano Zapata chciał znacznie bardziej dalekosiężnego programu reform rolnych. Ponadto niektórzy rewolucyjni żołnierze uważali, że Madero ich zawiódł i nie zrobił wystarczająco dużo dla swoich byłych zwolenników. Gospodarka zaczęła się potykać, a zagraniczne firmy i potężne meksykańskie interesy biznesowe zaczęły występować przeciwko Madero. Generał Bernardo Reyes zorganizował trzecie powstanie w grudniu 1911 r., a Pascual Orozco poprowadził bunt w styczniu 1912 r. Ostatecznie Madero został obalony w lutym 1913 r., kiedy wojska dowodzone przez generała Victoriano Huertę walczyły na ulicach przez 10 dni. Do Madero zadzwoniono z wiadomością, że jego przeciwnicy zajęli Pałac Narodowy i obalili go, co uważa się za pierwszy raz, kiedy zadzwoniono do głowy państwa w celu powiadomienia o jego obaleniu. Madero zrezygnował w dniu 18 lutego 1913 roku i został stracony cztery dni później. Miał zaledwie 39 lat.

Mao Zedong (Mao Tse-tung)

(1893–1976) chiński przywódca komunistyczny

Mao Zedong był synem zamożnego rolnika z prowincji Hunan w środkowych Chinach. Po ukończeniu normalnej szkoły pracował jako asystent biblioteki na Narodowym Uniwersytecie w Pekinie, gdzie znalazł się pod wpływem intelektualistów rozczarowanych zachodnimi demokracjami i zwrócił się ku marksizmowi, wychwalając sukces rewolucji komunistycznej w Rosji. Mao dołączył do

marksistowskiego klubu studyjnego zorganizowanego przez kierowników wydziałów Uniwersytetu Pekńskiego Chen Duxiu (Ch'en Tuhsiu) i Li Dazhao (Li Ta-chao). W lipcu 1921 był jednym z 12 ludzi, którzy utworzyli Komunistyczną Partię Chin (KPCh) w Szanghaju; Chen został wybrany na sekretarza generalnego partii. W styczniu 1923 roku ojciec Republiki Chińskiej, Sun Yat-sen, wraz z przedstawicielem sowieckim Adolfem Joffe utworzył (Pierwszy) Zjednoczony Front, w ramach którego Związek Radziecki udzielał rad i pomocy Kuomintangowi Suna (KMT, Partia Nacjonalistyczna) w zamian za przyjęcie członków KPCh do KMT. W rezultacie Mao został wybrany na członka rezerwowego Centralnego Komitetu Wykonawczego KMT i został szefem organizacji rolników w rządzie Zjednoczonego Frontu w Kantonie. Mao brał udział w Ekspedycji Północnej prowadzonej przez Czang Kaj-szeka przeciwko watażkom i pomógł podburzyć chłopów w Hunan przeciwko reżimowi watażków i nierównościom gospodarczym. W 1927 r. Czang Kaj-szek usunął KPCh z obszarów znajdujących się pod jego kontrolą. Mao uciekł na wzgórza prowincji Jiangxi (Kiangsi) w środkowych Chinach. W latach 1927–1933 Mao i inni komuniści, którzy uciekli z nacjonalistycznej sieci, założyli Chińską Republikę Radziecką na wzgórzach Jiangxi, gdzie przeprowadzili brutalne reformy rolne, podczas gdy ich Armia Czerwona pod dowództwem Zhu De (Chu Teh) walczyła z armiami KMT wysłanymi przeciwko ich. Jednak zdecydowane porażki armii osobiście dowodzonej przez Czanga zmusiły poobijaną KPCh do ucieczki podczas Długiego Marszu, który trwał rok (1934–1935). Mao umocnił swoją władzę podczas konferencji w Zungyi (Tsongyi) i utrzymał ją przez cały kolejny okres KPCh w Yanan Yanan. Chociaż lokalizacja Yanana w odległych północno-zachodnich Chinach kupiła KPCh czas, wybuch wojny chińsko-japońskiej zapewnił jej przetrwanie, ponieważ zmusił KMT do odwołania swojej kampanii antykomunistycznej i utworzenia Drugiego Zjednoczonego Frontu. KPCh rozrosła się gwałtownie podczas wojny ośmioletniej (1937–1945). Mao dużo pisał podczas wojny i nakreślał strategię przyszłego zwycięstwa nad KMT. Wojna domowa wybuchła niemal natychmiast po klęsce Japonii. Po tym, jak Stany Zjednoczone nie pośredniczyły w sprawie zawieszenia broni, wycofały wsparcie rządu KMT. Splot wielu czynników doprowadził do porażki KMT w 1949 r. i powstania Chińskiej Republiki Ludowej, której Mao przewodził jako przewodniczący zarówno KPCh, jak i rządu. Chiny sprzymierzyły się ze Związkiem Radzieckim, otrzymały pomoc sowiecką i postępowały według jego modelu kolektywizacji i industrializacji ziemi. Niecierpliwym, by prześcignąć Związek Radziecki, Mao zainaugurował w 1958 r. Wielki Skok Naprzód, który wciągnął ludzi do komun i zniszczył gospodarkę szalenie nierealistycznymi programami. W rezultacie około 30 milionów ludzi zginęło w wyniku głodu wywołanego przez Mao, największego w historii ludzkości. Pragmatyczni koledzy Mao zmusili go następnie w 1959 r. do rezygnacji ze stanowiska przewodniczącego rządu i rozpoczęcia naprawy katastrofalnie złamanej gospodarki. Mao wściekał się z powodu impotencji w latach 1959–1966, a następnie utworzył koalicję ze swoją żoną Jiang Qing (Chiang Ch'ing), młodymi studentami i przywódcą armii Lin Biao (Lin Piao) i zapoczątkował Wielką Proletariacką Rewolucję Kulturalną w 1966 r. Studencka Czerwona Gwardia wyparła pragmatystów, siała spustoszenie w całym kraju i przywróciła Mao do władzy w kulcie jednostki, który dorównywał kultowi radzieckiego przywódcy Józefa Stalina. Chiny rozpoczęły odbudowę po katastrofalnej rewolucji kulturalnej dopiero po śmierci coraz bardziej chorego i starczego Mao w 1976 roku.

Marsz na Rzym

Październikowy Marsz na Rzym wszedł do mitologii Narodowej Partii Faszystowskiej Benito Mussoliniego jako moment, w którym faszyci ostatecznie zademonstrowali swoją władzę nad włoskim rządem i narodem. W rzeczywistości już pokazali swoją zbiorową zdolność do niszczenia prawa i porządku, podważania rządów parlamentarnych i przyciągania poparcia Włochów obawiających się albo wypadnięcia z niższej klasy średniej, albo utraty rozległych posiadłości majątkowych w oczekiwaniu na rewolucję socjalistyczną. Marsz symbolizował zatem przekazanie władzy, które nastąpiło już wtedy, gdy król odmówił wprowadzenia stanu wojennego przeciwko faszystom, a

następnie zaprosił Mussoliniego na stanowisko premiera. Zaraz po I wojnie światowej Włosi otrzymali powszechne prawo wyborcze. Polityka wyborcza nabrała nowego tonu, gdy chłopi i robotnicy zaczęli głosować. Brak współpracy Partii Ludowej i Włoskich Socjalistów (PSI) w Izbie Deputowanych, pomimo ich wspólnej troski o biednych i klasę robotniczą Włoch, stworzył szansę dla Mussoliniego i śmiertelnie osłabił demokrację parlamentarną w kraju. W wyborach w 1920 r. PSI przejęła kontrolę nad Mediolanem, Bolonią, 25 radami prowincji i 2200 radami okręgów. Te zwycięstwa wyparły i zirykowały tradycyjne elity. Niektórzy mniejsi właściciele ziemscy również sympatyzowali z faszystowskimi wysiłkami mającymi na celu wypatroszenie PSI, ponieważ wielu zdołało zabezpieczyć ziemię dopiero w ostatnich latach i obawiało się, że zostaną im odebrane. Biorąc pod uwagę zauważalne konflikty pracownicze i konflikty klasowe na obszarach miejskich, uprzemysłowionych, Mussolini zyskał poparcie głównych przemysłowców, w tym Alberto Pirelliego i Giovanni Agnelli (Fiat). Tymczasem nacjonałści w dalszym ciągu żywili gorzkie uczucia wobec rządu, który zaakceptował traktat wersalski, który nie przyznał Włochom prawie żadnego terytorium, które spodziewały się zyskać w wyniku sojuszu z potrójną ententą podczas I wojny światowej. Chcieli wymazać wspomnienia afrontów, jakich doznały Włochy ze strony jej niegdyś partnerów wojennych. Duża liczba weteranów i żołnierzy niższego szczebla podejmowała działania paramilitarne na rzecz faszystów, a także pojawiała się na wiecach faszystowskich. Pod koniec 1920 roku faszyci przejęli kontrolę nad życiem w znacznej części północnych Włoch. Lokalni przywódcy faszystowscy, tacy jak Italo Balbo, stosowali zastraszanie, aby odebrać kontrolę nad miastami wybranym rządowi socjalistycznym. Do połowy 1921 r. bojówki faszystowskie były często pomocnikami oficjalnej policji. Konserwatyści i urzędnicy rządowi na ogół ignorowali wkład faszystów w przemoc publiczną; w istocie wielu doceniało bojowość i męskość faszystów jako kluczowe dla przywrócenia włoskiego honoru narodowego. Mussolini umiejętnie zmienił swoją retorykę i program w celu utrzymania nowej grupy zwolenników. Praktycznie wyeliminował odniesienia do konfliktu klasowego i rewolucji społecznej, zastępując je wzmiankami o konieczności dyscypliny i silnego przywództwa we Włoszech. Królowa matka i książę Aosty gorliwie wspierali ruch faszystowski. Udobruchał także Kościół rzymskokatolicki, unikając antyklerykalnej retoryki i kultywując dobre stosunki z nowym papieżem Piusem XI (wybrany w 1922 r.), który bardziej martwił się komunizmem niż jakimkolwiek możliwym zagrożeniem ze strony faszystów. Zgromadziwszy takie poparcie wśród posiadających i wpływowych Włochów, Mussolini mógł rozważyć przejęcie władzy. Okazało się to jednak niepotrzebne, gdyż dotychczasowy rząd utracił już kontrolę nad krajem. Udając się do Neapolu na Kongres Partii Faszystowskiej pod koniec października 1922 r. Mussolini zagroził, że faszyci przejmą władzę po masowym marszu do Rzymu, jeśli nie otrzymają co najmniej pięciu stanowisk ministerialnych. Premier Facta zwracał się do króla z prośbą o ogłoszenie stanu wojennego, aby zapobiec takiemu marszowi, lecz król odmówił. Zamiast tego zaproponował utworzenie rządu koalicyjnego. Mussolini odrzucił tę propozycję, spodziewając się całkowitego zwycięstwa, jeśli okaże się cierpliwy. Oczekiwanie to spełniło się 29 października 1922 r., kiedy król Wiktor Emanuel poprosił go o utworzenie rządu. Marsz na Rzym, w którym wzięło udział około 30 000 faszystów, nie służył żadnemu praktycznemu celowi poza świętowaniem zdobycia władzy. Sam Mussolini dotarł koleją na przedmieścia Rzymu. Ubrany w garnitur i wkraczający do Rzymu na czele swojej źle ubranej bandy faszystów, Mussolini w każdym calu wyglądał na burżuazyjnego polityka, na którym mogły polegać tradycyjne elity Włoch.

Mariátegui, José Carlos

(1894–1930) peruwiański dziennikarz i działacz polityczny

José Carlos Mariátegui był założycielem Socjalistycznej Partii Peru, która później została przekształcona w Komunistyczną Partię Peru. Był także jednym z bardziej wpływowych teoretyków społecznych w Ameryce Łacińskiej. José Carlos Mariátegui urodził się 14 czerwca 1894 roku w Moquegua, suchym i

zakurzonym mieście na obrzeżach pustyni Atakama, w pobliżu południowej granicy Peru z Chile. Minęło 11 lat od katastrofalnej wojny Peru z południowym sąsiadem. Jego ojcem był Francisco Javier Mariátegui Requejo, wnuk Francisco Javiera Mariátegui (1793–1884), jednego z pierwszych sygnatariuszy deklaracji niepodległości Peru w 1821 r. Kiedy José Carlos Mariátegui był małym chłopcem, jego ojciec porzucił rodzinę i pozostawił matkę, Marię Amalię La Chira Ballejos, aby opiekowała się trójką dzieci. Przenieśli się do Limy, a następnie do miasta Huacho na północ od Limy, niedaleko miejsca, w którym San Martín ogłosiło niepodległość Peru. W wieku ośmiu lat José Mariátegui doznał poważnej kontuzji lewej nogi i spędził cztery lata w szpitalu w Limie. W wieku 14 lat rozpoczął pracę w gazecie „La Prensa”, początkowo zajmując się sprawami urzędowymi, następnie linotypistą, a ostatecznie dziennikarzem. Znalazł także pracę w magazynie Mundo Limeno. W 1916 Mariátegui zdecydował się opuścić La Prensa i dołączyć do nowego, lekko lewicowego dziennika El Tiempo. W tym czasie pozostawał pod silnym wpływem hiszpańskiego socjalisty Luisa Araquistána. Po dwóch latach Mariátegui nabrał wystarczającej pewności siebie, aby opuścić El Tiempo i spróbować założyć własne czasopismo, ale miał trudności ze znalezieniem kogokolwiek, kto zgodziłby się na jego druk. Następnie zdecydował się założyć własną gazetę La Razón, która była pierwszą jawnie socjalistyczną gazetą w Peru. W maju 1919 r. La Razón poparła strajk zorganizowany w celu uzyskania przepisów ograniczających pracę do ośmiu godzin dziennie. Chciała także kontroli cen podstawowych towarów. To szybko zaczęło denerwować prezydenta Augusto B. Leguía y Salcedo, który postanowił załagodzić sprawę, zmuszając Mariátegui do wzięcia stypendium rządowego na studia w Europie. W rezultacie Mariátegui wyjechał do Europy w 1920 r. Po krótkim pobycie we Francji, Niemczech i Austrii przeniósł się do Włoch i tam poślubił Anę Chaippe, powracając do Peru w 1923 r. Bardzo szybko Mariátegui stał się dobrze znany jako Marksista, a także przyjaciel Víctora Raúla Hayi de la Torre, który przewodził Amerykańskiemu Sojuszowi Ludowo-Rewolucyjnemu. Razem pracowali nad Claridad, marksistowskim magazynem, a kiedy Haya de la Torre został deportowany, Mariátegui pozostał na stanowisku redaktora, dedykując Leninowi piąty numer w marcu 1924 roku. Niedługo potem doszło do osobistej tragedii, kiedy trzeba było amputować mu lewą nogę. Jednak walczył dalej i w następnym roku, 1925, napisał La escena contemporánea (Scena współczesna), zbiór esejów na temat problemów stojących przed ówczesnym światem. W następnym roku prowadził czasopismo „Amauta”, które propagowało jego idee socjalizmu i kultury latynoamerykańskiej w Ameryce Południowej i Środkowej. Został aresztowany w 1927 roku i umieszczony w areszcie domowym przez Leguía. Początkowo Mariátegui planował przenieść się do Buenos Aires lub Montevideo, ostatecznie jednak zdecydował się pozostać w Limie, gdzie w październiku 1928 r. założył Socjalistyczną Partię Peru, mając siebie jako sekretarza generalnego. Ta partia polityczna przekształciła się później w Komunistyczną Partię Peru. Formalizując swoje idee, również w 1928 r. Mariátegui napisał Siedem esejów interpretacyjnych o rzeczywistości peruwiańskiej, które obejmowały historię społeczną Peru z marksistowskiego punktu widzenia. W 1928 i 1929 Mariátegui założył i redagował czasopismo Labor poświęcone ruchowi robotniczemu w Peru. Mariátegui pomógł w założeniu Konfederacji Robotników Peruwiańskich w 1929 r. i organ ten był reprezentowany na kolejnym Kongresie Ustawodawczym Konferencji Związków Zawodowych Ameryki Łacińskiej, który odbył się w Montevideo. Mariátegui zmarł 16 kwietnia 1930 roku w wyniku powikłań związanych z kontuzją nogi. Miał 35 lat.

Marshall w Chinach (1945–1947)

George Marshall (1880–1959) był jednym z architektów zwycięstwa aliantów w Europie w II wojnie światowej. Próbuąc zapobiec wojnie domowej w Chinach po zwycięstwie nad Japonią, prezydent USA Harry S. Truman mianował w listopadzie 1945 r. specjalnym ambasadorem Marshalla w Chinach. Został oskarżony o pomoc rządowi nacjonalisty, czyli Kuomintangowi (KMT), w przywróceniu władzy w obszarach które były kontrolowane przez Japonię podczas wojny, łącznie z Mandżurią, ale bez angażowania Stanów Zjednoczonych w bezpośrednią interwencję wojskową. Miał także nakłonić

przywódcę nacjonalistów Czang Kaj-szeka do zwołania krajowej konferencji w celu ustanowienia zjednoczonego demokratycznego rządu, uzależniając pomoc USA dla jego rządu od osiągnięcia tego celu. Marshall przybył do stolicy Chin z czasów wojny, Chongqing (Chungking), w grudniu 1945 r. i uzyskał zgodę zarówno KMT, jak i Komunistycznej Partii Chin (KPCh) na powołanie każdego przedstawiciela do komitetu pod jego przewodnictwem, który miał ustalić warunki współpracy. 10 stycznia 1946 roku obie strony zgodziły się rozpocząć natychmiastowe zawieszenie broni, zwołać Polityczną Konferencję Konsultacyjną, która miała pracować nad warunkami utworzenia rządu koalicyjnego oraz działać na rzecz integracji jednostek wojskowych KMT i KPCh w jeden armia narodowa. Zadowolony ze swojego sukcesu Marshall wrócił do Stanów Zjednoczonych w marcu, a prezydent Truman ogłosił utworzenie amerykańskiej misji wojskowej w Chinach, aby pomóc jej w szkoleniu armii narodowej. Ze względu na historię gorzkich stosunków KMT i KPCh nie ufały sobie nawzajem, a żadna ze stron nie ufała Marshallowi, ale składali mu deklaracje, ponieważ reprezentował potężne Stany Zjednoczone. Wojna domowa została wznowiona w kwietniu 1946 r. i początkowo przebiegła pomyślnie dla nacjonalistów, którzy zapowiedzieli zwołanie w listopadzie 1946 r. zgromadzenia narodowego w celu napisania konstytucji narodu. KPCh natychmiast ogłosiła, że będzie bojkotować Zgromadzenie Narodowe. Zdając sobie sprawę, że Stany Zjednoczone całkowicie zawiodły w pośredniczeniu w zakończeniu chińskiej wojny domowej, Truman odwołał Marshalla w styczniu 1947 r. i wstrzymał większość pomocy dla Chin. Przed opuszczeniem Chin Marshall wystosował pożegnalne przesłanie, w którym obwinia obie strony chińskie za niepowodzenie jego mediacji. Z drugiej strony każda ze stron chińskich oskarżyła Marshalla o stronniczość wobec drugiej. Rząd nacjonalistyczny poczuł się opuszczony przez Stany Zjednoczone. Po powrocie Marshall został mianowany sekretarzem stanu. Zignorował raport misji rozpoznawczej prowadzonej przez generała Alberta Wedemeyera w sprawie dalszej roli USA w Chinach i zdecydował się na politykę bezczynności w sprawach chińskich. KPCh wygrała wojnę domową w 1949 r.

Martí, Agustín Farabundo

(1893–1932) Przywódca rewolucyjny w Salwadorze

Martí urodził się 5 maja 1893 roku w Teotepeque w Salwadorze, małym miasteczku w regionie La Libertad. Był szóstym z 14 dzieci urodzonych przez zamożnych właścicieli ziemskich. Jego rodzinny majątek składał się z dwóch hacjend i pięciu mil kwadratowych ziemi. Kształcił się w Akademii Ojców Salezjanów, osiągając doskonałe wyniki zarówno w nauce, jak i sporcie. Ukończył je około 1913 roku i wstąpił na Uniwersytet Narodowy. Jednak od razu popadł w kłopoty z powodu różnic filozoficznych ze swoimi profesorami i nawet wyzwał jednego z nich na pojedynek. Martí był wielokrotnie wydalany z kraju z powodu swoich radykalnych przekonań. Niektóre źródła podają, że Martí brał udział w rewolucji meksykańskiej jako członek „Czerwonej Gwardii”, ale wydaje się, że jest to część otaczającego go mitu. Najprawdopodobniej mieszkał w Hondurasie i Gwatemali. W 1925 został członkiem założycielem organizacji, która zapoczątkowała działalność komunistyczną w Gwatemali. Jednak prezes organizacji nie chciał zagranicznych lewicowców, więc Martí został zmuszony do odejścia. W 1927 roku zaczął to robić rząd Salwadoru aby prześladować Martí. W więzieniu podjął strajk głodowy, a wokół niego zgromadziło się wielu studentów. Pod wpływem tej presji został zwolniony i w 1928 r. udał się do Nowego Jorku. Złapano go podczas policyjnej obławy i postanowiono wrócić do Salwadoru. Wrócił przez Nikaraguę i zetknął się z antyamerykańską kampanią Sandino. W ciągu roku, w którym był związany z Sandino i jego ruchem, Martí bezskutecznie próbowała go nawrócić na komunizm. Po opuszczeniu sił Sandino Martí udał się do Meksyku, aby odwiedzić swoją matkę. W pewnym momencie został aresztowany i osadzony w więzieniu za rzekomy udział w zamachu stanu Daniela Floresa. W 1930 Martí przebywał w Gwatemali, a następnie w maju wrócił do Salwadoru. Został aresztowany i wysłany na przymusową podróż oceaniczną. Wrócił w lutym 1931 r., zdecydowany wywołać

zamieszanie. Warunki w Salwadorze były okropne, a Martí wykorzystał to, by przeprowadzić powstanie. Poprowadził marsz na dom prezydenta i 9 kwietnia został aresztowany. Po wyjściu z więzienia w 1931 r. Martí kontynuował swoją działalność. Został ponownie aresztowany w 1932 r. podczas próby powstania masowego. W stolicy znaleziono wiele bomb, a Martí powiedziała, że było ich znacznie więcej. Z tego powodu został osądzony, uznany za winnego i rozstrzelany 1 lutego 1932 r. Jego imieniem nazwano Front Wyzwolenia Narodowego Farabundo Martí.

Masaryk, Tomáš Garrigue

(1850–1937) prezydent Czechosłowacji

Tomáš Garrigue Masaryk był czołowym działaczem na rzecz niepodległości Czech od Austro-Węgier zarówno przed, jak i w trakcie I wojny światowej oraz pierwszym prezydentem Czechosłowacji w 1918 r. Masaryk urodził się na Morawach 7 marca 1850 r. jako syn słowackiego woźnicy. Mając wykształcenie pedagogiczne, Masaryk przez krótki czas pracował jako ślusarz. Następnie w 1865 r. wstąpił do Kolegium Niemieckiego w Brünn/Brno (Morawy) i kontynuował studia na Uniwersytecie Wiedeńskim, gdzie w 1876 r. uzyskał doktorat z filozofii. Podczas rocznych studiów w Lipsku poznał amerykańską studentkę Charlotte Garrigue, którą poślubił w 1878 roku i od którego wzięł drugie imię. W następnym roku Masaryk został mianowany wykładowcą filozofii na Uniwersytecie Wiedeńskim. W 1882 roku został profesorem filozofii na Uniwersytecie Czeskim w Pradze. Na początku tego samego roku rząd austriacki został zmuszony do podzielenia dawnego wspólnego uniwersytetu na część niemiecką i czeską, oferując w ten sposób możliwości kariery czeskim uczonym, takim jak Masaryk. Jako filozof Masaryk pozostawał pod silnym wpływem neokantyzmu, brytyjskiej etyki purytańskiej i nauk czeskich husytów. Jednocześnie Masaryk przez całe życie wykazywał krytyczne zainteresowanie tarciami współczesnego kapitalizmu. Jego pierwsze większe dzieła poświęcone były samobójstwu we współczesnej cywilizacji, a także czeskiej reformacji i czeskiemu odrodzeniu narodowemu pierwszej połowy XIX wieku. Masaryk założył dwa czasopisma naukowe, z których jedno w 1889 r. przekształcił w przegląd polityczny. Był to początek jego kariery politycznej. W tej wczesnej fazie jego uwaga była poświęcona Słowakom w Królestwie Węgier. Krytykując przestarzałą politykę wielu słowackich polityków, stał się idolem młodszych postępowców na Słowacji. Będąc pod głębokim wrażeniem współczesnych idei pełnej demokracji, Masaryk coraz bardziej oddalał się od konserwatywnej i katolickiej koncepcji tzw. Partii Staroczeskiej. Zdyktował się od głębokiej lojalności tej partii wobec monarchii habsburskiej i stanął po stronie liberalnej Partii Młodych Czechów. Jako członek austriackiego parlamentu, Reichsratu, Masaryk reprezentował najpierw radykalnych Młodych Czechów, ale wkrótce nie zgodził się z ich emocjonalnym nacjonalizmem i zrezygnował z mandatu w 1893 r., zaledwie dwa lata po swoim wyborze. Wiosną 1900 założył własną umiarkowaną Partię Realistów. Obu stronom zależało jednak na stworzeniu niepodległego państwa czeskiego. Po ponownym wyborze do Reichsratu Masaryk stał się wybitną postacią słowiańskiej opozycji wobec rządu cesarza Franciszka Józefa. Masaryk jako parlamentarzysta dał się poznać jako ostry przeciwnik sojuszu Austro-Węgier z cesarskimi Niemcami. Bronił praw Chorwatów i Serbów, którzy znaleźli się pod silną presją po formalnej aneksji Bośni i Hercegowiny przez Austro-Węgry w 1908 r. Wraz z wybuchem I wojny światowej w sierpniu 1914 r. Masaryk uciekł w grudniu do Genewy w Szwajcarii. 1914, a następnie w marcu następnego roku do Londynu. W Europie Zachodniej Masaryk był uznawany za rzecznika i przedstawiciela tego, co nazywał podziemnym czeskim ruchem wyzwoleniczym. Niestrudzenie pracował, aby zachęcić, a następnie zapewnić wsparcie aliantów dla utworzenia państwa czeskiego po wojnie. Podczas pobytu w Londynie był współzałożycielem Czechosłowackiej Rady Narodowej z siedzibą w Paryżu. Prywatne i naukowe znajomości Masaryka we Francji i Wielkiej Brytanii pomogły mu w nawiązaniu kontaktu z czołowymi politykami aliantów. Przy ich pomocy Masaryk mógł propagować czeskie cele wojenne: przywrócenie Czechom historycznej niepodległości,

którą Habsburgowie ograniczyli po wojnie trzydziestoletniej (1618–1648); utworzenie unii Czechów i Słowaków; oraz rozczłonkowanie monarchii austro-węgierskiej na rzecz nowych państw, które mają zostać utworzone według zasad etnicznych. Przez całą wojnę Masaryk blisko współpracował z innym czeskim działaczem na rzecz niepodległości Eduardem Benešem. Ten ostatni brał udział w negocjacjach politycznych między aliantami, natomiast Masaryk pełnił funkcję bardziej ambasadorską. Po upadku monarchii carskiej w Rosji wiosną 1917 roku Masaryk przeniósł swoją siedzibę do Rosji. Niedługo po rewolucji rosyjskiej Masaryk wyruszył do Stanów Zjednoczonych. Tamtejsze grupy czeskich i słowackich emigrantów powitały go jako uznanego negocjatora przyszłej niepodległości Czechosłowacji. Negocjacje z prezydentem Woodrowem Wilsonem i jego sekretarzem stanu Robertem Lansingiem zakończyły się sukcesem, czego efektem była Deklaracja Lansinga z maja 1918 r. Deklaracja ta wyrażała sympatię rządu Wilsona do czechosłowackiego ruchu wolnościowego i wspierała utworzenie niepodległego państwa czeskiego po zakończeniu wojny.

WŁADZA SOJUSZNICZA

3 czerwca 1918 r. rządy alianckie uznały państwo czechosłowackie za mocarstwo alianckie. Granice tego przyszłego państwa zostały wytyczone według propozycji Masaryka. Masaryk zawarł tzw. Konwencję Pittsburghską ze stowarzyszeniami słowackimi istniejącymi w USA. Porozumienie to zapewniało Słowakom duży zakres samorządności i odegrało decydującą rolę w unii czesko-słowackiej w latach 1918–1919. Upadek Cesarstwa Austro-Węgierskiego pod koniec października 1918 r. doprowadził do zdecydowanego zobowiązania się rządów alianckich do natychmiastowego utworzenia w połowie listopada nowego państwa – Czechosłowacji. Masaryk został wybrany pierwszym prezydentem nowego kraju 14 listopada 1918 r. Wybrany ponownie został wybrany w 1920, 1927 i 1934 r. Podczas wojny Masaryk obiecał, że nowe państwo będzie szanować prawa mniejszości licznych węgierskich i niemieckich grup etnicznych. Masaryk był jednym z pierwszych czołowych polityków europejskich, który publicznie wyraził swój niepokój o przyszłość Europy po dojściu Adolfa Hitlera do władzy w Niemczech w styczniu 1933 r. Masaryk w wieku 85 lat zrezygnował ze stanowiska prezydenta republiki w grudniu 1935 r. i prawie zmarł dwa lata później, 14 września 1937 r., jego następcą został Beneš. Syn Masaryka, Jan, był ministrem spraw zagranicznych w czechosłowackim rządzie na uchodźstwie (1940–1945) i w rządach w latach 1945–1948. Choć przez ostatnie 45 lat swojego życia Masaryk był głęboko zaangażowany w walkę polityczną, Masaryk napisał także wcześniej dwie monumentalne książki I wojna światowa. W opublikowanym w 1898 roku opracowaniu na temat marksizmu zajmował się zarówno socjalizmem, jak i kapitalizmem. W książce zatytułowanej Rosja i Europa przedstawił przegląd kryzysów w Rosji pod kątem problemów społecznych, intelektualnych i religijnych. Masaryk sprzeciwiał się uprzedzeniom rasowym, czego dowodem była publiczna obrona Żyda fałszywie oskarżonego o morderstwo rytualne. W latach trzydziestych Czechosłowacja Masaryka była jednym z niewielu krajów europejskich, które przyjmowały uchodźców o różnych orientacjach politycznych. Ogromna liczba uchodźców z Niemiec, Austrii i Związku Radzieckiego znalazła schronienie w Czechosłowacji, zwłaszcza w stolicy, Pradze.

Mitsui i Mitsubishi, Domy

Przed zakończeniem II wojny światowej Mitsui i Mitsubishi były dwoma z czterech głównych zaibatsu (kombinacji bankowości i przemysłu skoncentrowanych na rodzinie) w Japonii; pozostali to Sumitomo i Yasuda. Termin zaibatsu odnosi się do szczególnego układu gospodarczego i społecznego charakterystycznego dla dużych przedsiębiorstw kapitalistycznych w Japonii w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Każde zaibatsu było kontrolowane przez jedną rodzinę, która była właścicielami firm z wielu różnych dziedzin działalności gospodarczej, w tym bankowości i przemysłu. Zaibatsu rozwinęło się po restauracji Meiji w 1868 roku, kiedy rząd chciał pobudzić rozwój przemysłu. Zaibatsu byli bardzo silną siłą gospodarczą i polityczną w Japonii na początku XX wieku. Na przykład w 1937 roku większość

przemysłu ciężkiego i jedna trzecia wszystkich depozytów bankowych w Japonii była bezpośrednio kontrolowana przez cztery główne zaibatsu. Po kapitulacji Japonii w czasie II wojny światowej alianckie władze okupacyjne nakazały rozwiązanie zaibatsu. Oznaczało to, że oficjalnie poszczególne spółki zostały uwolnione spod kontroli swoich spółek-matek. Jednak wielu zreformowało później swoje więzi w mniej formalnym układzie, więc niektóre aspekty kontroli i koordynacji zaibatsu przetrwały w rzeczywistości, jeśli nie w prawie

Mitsui

Mitsui to jedna z największych spółek notowanych na giełdzie we współczesnej Japonii. Początki Mitsui sięgają Domu Mitsui, domu kupieckiego z okresu Tokugawa (1603–1867). Mitsui jest zatem najstarszym z czterech wiodących zaibatsu w Japonii na początku XX wieku. Historia Domu Mitsui rozpoczyna się od przedsiębiorstw Mitsui Takatoshi (1622–1694), który otworzył wiele odnoszących sukcesy sklepów tekstylnych w Edo (Tokio) i Kioto. Później rozszerzył swoje przedsiębiorstwo o usługi finansowe, w tym pożyczkę pieniężną. W 1691 roku szogunat nadał członkom rodziny Mitsui status gyo shonin (czarterowanych kupców), co zapewniło im znaczne wpływy w rządzie. Rodzina Mitsui sporządziła „konstytucję” w 1694 r., szczegółowo określając takie kwestie, jak obowiązki rady rodzinnej i wysokość majątku należnego każdej gałęzi rodziny; ustalenia te obowiązywały do XX wieku. W 1876 roku bank Mitsui stał się pierwszym prywatnym bankiem w Japonii. Minomura Rizaemon (1821–1877), sierota, która wspierała się na najwyższe stanowisko w biurze maklerskim giełdy Mitsui, została prezesem banku Mitsui i pomogła wprowadzić Mitsui do innych przedsiębiorstw, co pozwoliło mu odnieść sukces w zmieniającym się świecie finansowym współczesnego świata Japonia. Pod koniec II wojny światowej rodzina Mitsui posiadała ponad 270 firm. Chociaż Mitsui zaibatsu zostało oficjalnie rozwiązane w 1946 roku, wiele zaangażowanych w nie firm przekształciło się w keiretsu w latach pięćdziesiątych XX wieku. Nazwa Mitsui oznacza „trzy studnie” i te trzy studnie są przedstawione w logo firmy.

MITSUBISHI

Początki grupy Mitsubishi sięgają Yataro Iwasaki (1835–1885), który w 1873 r. założył firmę transportową Mitsubishi Commercial Company. Firma ta stała się największą japońską firmą spedycyjną, częściowo dzięki pomocy finansowej rządu Meiji. Drugim i trzecim szefem Mitsubishi byli członkowie rodziny: następcą Yataro został jego brat, a następnie syn. Rodzina rozszerzyła się na wiele branż, w tym górnictwo węgla, przemysł stoczniowy, bankowość, ubezpieczenia, papier, stal, ropę i nieruchomości. W 1893 roku utworzono holding Mitsubishi, Ltd., aby organizować te różnorodne zainteresowania biznesowe. Główną gałęzią firmy na początku XX wieku były: (1) Mitsubishi Bank, założony w 1919 roku i obecnie będący częścią Mitsubishi UFJ Financial Group, największego banku w Japonii; (2) Mitsubishi Corporation, założona w 1893 r., która zapewnia finansowanie wewnętrzne; oraz (3) Mitsubishi Heavy Industries, w skład którego wchodzi producent sprzętu fotograficznego Nikon i Mitsubishi Motor Corporation. Mitsubishi było ważnym wykonawcą wojskowym podczas II wojny światowej, budując okręty wojenne i samoloty Zero użyte w ataku na Pearl Harbor w 1941 r. Po rozwiązaniu zaibatsu w 1946 r. firmy tworzące Mitsubishi zaibatsu stały się niezależnymi podmiotami. Jednak niektórzy dobrowolnie połączyli się po wybuchu wojny koreańskiej i utworzyli keiretsu znane jako grupa Mitsubishi. Nazwa Mitsubishi oznacza „trzy diamenty” i nie jest nazwiskiem rodzinnym. Odnosi się raczej do trzech ułożonych w stos diamentów w herbie rodziny Yataro Iwasaki, które pojawiają się w znaku towarowym Mitsubishi.

Mongolska Republika Ludowa

W czasach dynastii Q'ing (Ching) w Chinach (1644–1911) Mongolia była częścią Cesarstwa Chińskiego pod rządami teokratycznymi, a władca Jebtzun Damba (Żywy Budda) był uznawany za Bogda Khana

(Świętego Króla). Podczas rewolucji chińskiej w 1911 r. status Mongolii był przez chwilę kwestionowany, aż w maju 1915 r. Traktat z Kiachty, podpisany przez urzędników chińskich, rosyjskich i mongolskich, przyznał Mongolii ograniczoną autonomię. Podczas rewolucji rosyjskiej w październiku 1917 r. i następującej po niej wojny domowej w Rosji Xu Shucheng (Hsü Shu-Cheng), chiński watażka, wysłał swoich żołnierzy w te okolice i w 1919 r. zdobył Urgę (dzisiejszy Ułan Bator). Dwa lata później Biali Rosjanie zostali zdecydowanie pokonani w zachodniej Rosji, wycofali się na Syberię i przejęli Mongolię, zajmując Urgi 4 lutego. Postrzegając Białych Rosjan jako potencjalną długoterminową armię okupacyjną, część Mongołów skontaktowała się z bolszewikami. Umożliwiło to Mongołom pod wodzą Damdina Sühbataara przejęcie Urgi przy pomocy rosyjskich komunistów. Wkrótce potem zastrzelono przywódcę Białej Rosji, barona von Ungern-Sternberga, który twierdził, że jest wcieleniem Czyngis-chana, a Sühbataar pomógł w utworzeniu Mongolskiej Partii Ludowej, pierwszej partii politycznej w kraju, z Soliynem Danzanem na czele pierwszy przewodniczący komitetu centralnego partii. Sühbataar spotkał Władimira Lenina w listopadzie 1921 r., a w styczniu 1922 r. w całej Mongolii zniesiono pańszczyznę. Posunięcia te nadały wielki impuls proklamowaniu 26 listopada 1924 r. Mongolskiej Republiki Ludowej, czyniąc ją drugim narodem komunistycznym na świecie. Stolicę przemianowano wówczas na Ułan Bator (Czerwony Bohater). Po śmierci Lenina Józefowi Stalinowi początkowo bardziej zależało na przejęciu kontroli nad Komunistyczną Partią Związku Radzieckiego, co umożliwiłoby Mongolii pewną niezależność. Jednak pod koniec lat dwudziestych Stalin zaczął zapewniać pewną kontrolę nad krajem za pośrednictwem przemianowanej Mongolskiej Partii Ludowo-Rewolucyjnej. Stalin w końcu znalazł chętnego sojusznika w Khorloogiin Choibalsan (lub Choybalsan). Urodzony w 1895 roku w Tsetsenkhan Aimak, wiosce niedaleko miasta noszącego jego imię, Choibalsan był mnichem, który zajął się polityką. Już w październiku 1919 r. stał na czele prokomunistycznej mongolskiej grupy rewolucyjnej i wspierał utworzenie Mongolskiej Partii Ludowej przez Sühbataara. Kiedy Bogd Khan zmarł w maju 1924 r., Choibalsan nie dopuścił do odkrycia jego nowej reinkarnacji. W tym samym roku Choibalsan został naczelnym dowódcą armii mongolskiej, stanowisko to piastował do 1928 r., a w styczniu 1929 r. został mianowany przewodniczącym prezydium państwowego małego huralu (parlamentu). W 1930 r. Choibalsan został ministrem spraw zagranicznych. Choibalsan pomógł wprowadzić reformę rolną, a ziemia odebrana właścicielom została przekazana chłopom lub zamieniona w spółdzielnie. 27 grudnia 1933 roku japońskie marionetkowe państwo Mandżukuo oficjalnie ogłosiło suwerenność nad Mongolią. Japończykom zależało na rozszerzeniu swojej kontroli w regionie i wiele lat wcześniej udało się przekonać kilku mongolskich książąt do przeniesienia się do Japonii. Jeden z nich, książę Kanjurab, był żonaty z Yoshiko Kawashimą, członkiem rodziny cesarskiej Qing (Ch'ing) i japońskim agentem, który szybko wyrósł na jednego z najpotężniejszych ludzi w Mandżukuo. W listopadzie 1934 r. przewodniczący rady komisarzy ludowych Peljidiyn Genden negocjował sojusz wojskowy między Mongolią a Związkiem Radzieckim. Wkrótce potem Genden został stracony, podejrzany o bycie japońskim szpiegiem. Choibalsan został marszałkiem w 1936 r., a w 1939 r. objął stanowisko Gendena jako przewodniczący rady komisarzy ludowych, która w 1946 r. stała się radą ministrów. W 1939 r. Choibalsan podpisał radziecko-mongolski traktat o wzajemnej pomocy, wysyłający żołnierzy mongolskich na pomoc Armii Czerwonej kiedy stawiali czoła Japończykom w kilku starciach wzdłuż granicy Związku Radzieckiego z okupowanymi przez Japonię Chinami. To twardy opór, jaki napotkali Japończycy w bitwie pod Halhyn-gol, przekonał japońskie dowództwo, aby nie atakowało Związku Radzieckiego, ale kontynuowało plany inwazji na Azję Południowo-Wschodnią. W 1944 roku małe autonomiczne państwo Tannu Tuva zdecydowało się oficjalnie stać się częścią Związku Radzieckiego. Większość jego mieszkańców stanowili Mongołowie. Salchack Toka, nominalny przywódca Tannu Tuva, spotkał Choibalsana, aby spróbować przekonać go do włączenia Mongolii do Związku Radzieckiego. Jednak Choibalsan odmówił. Wysłał nawet 80 000 mongolskich żołnierzy do Mongolii Wewnętrznej w nadziei wykorzystania słabości militarnych Japonii pod koniec wojny na Pacyfiku, ale został zmuszony do wycofania ich po żądaniach Związku Radzieckiego w imieniu jego

chińskich komunistycznych sojuszników. W Jałcie w lutym 1945 roku Stany Zjednoczone i Wielka Brytania zgodziły się, że Mongolia powinna należeć do sowieckiej strefy wpływów – w zeszłym roku Ułan Bator odwiedził wiceprezydent USA Henry Wallace. 20 października 1946 r. odbył się plebiscyt, w którym prawie wszyscy głosowali za „niepodległością” Mongołów. Nacjonalistyczne Chiny zostały zmuszone do zrzeczenia się wszelkich roszczeń wobec Mongolii i uznały Mongolską Republikę Ludową 5 stycznia 1946 r. Choibalsan zmarł 26 stycznia 1952 r. Choibalsan upamiętnia miasto we wschodniej Mongolii zbudowane za jego rządów na jego cześć, a także Choibalsan Uniwersytet Państwowy, założony w Ułan Bator w 1942 roku.

Mukhtar, Omar

(1862–1931) polityk libijski

Wiele kolejnych imperiów rządziło dzisiejszą Libią aż do podboju jej przez Turków Osmańskich w 1551 r. Libia pozostawała pod kontrolą osmańską aż do inwazji włoskiej w 1911 r.; Włosi pożąдали jej głównie jako lokalizacji strategicznej. Brytyjskie siły kolonialne kontrolowały Egipt, a Francuzi zgłaszali roszczenia także w Afryce Północnej. Turcy, których ostatnim terytorium Afryki Północnej była Libia, byli niezwykle słabi w wyniku niedawnej rewolucji i nie byli w stanie obronić się przed inwazją włoską. W obliczu bombardowań floty włoskiej pod dowództwem admirała Farafellego Turcy osmańscy opuścili Trypolitanie, którą Włosi z łatwością zdobyli. Obecność Włoch stała się oficjalna po podpisaniu w październiku 1912 r. traktatu turecko-włoskiego, dającego Włochom kontrolę nad Libią. Po zakończeniu I wojny światowej w 1918 r. Włochy wyraziły chęć zbudowania „Drugiego Cesarstwa Rzymskiego”, które obejmowałoby Libię. Idea ta była propagowana za czasów Benito Mussoliniego i obejmowała przesiedlenie Włochów na rolnicze obszary Libii wzdłuż wybrzeża, a także budowę dróg, linii komunikacyjnych i obiektów wojskowych na terenie całego kraju. W 1929 r. Włosi oficjalnie użyli terminu „Libia”, a w 1939 r. uczynili z Libii kolonię włoską. Włoska okupacja była w Libii niezwykle niepopularna. Zaraz po podboju Włoch w 1911 r. utworzyły się grupy oporu, które miały wyprzeć Włochów. Jedną z grup, ruch Sanusiya, pod przewodnictwem Muhammada Idrisa al-Mahdiego al-Sanusiego, stawiała opór włoskiej okupacji. Omar Mukhtar przewodził najsłynniejszemu ruchowi oporu. Omar Mukhtar urodził się w 1862 roku w miejscowości Zawia Janzour. Pochodził z plemienia Mnifa i z zawodu był nauczycielem Koranu. Po przejęciu władzy przez Włochów w 1911 r. zainicjował i prowadził trwającą 20 lat kampanię przeciw okupacji. Stoczył wojnę partyzancką przeciwko Włochom, wykorzystując swoją rozległą wiedzę o terenie Libii, aby skutecznie ich atakować i nękać. Mukhtar miał wielu zwolenników wśród Libijczyków, otrzymując żywność, zaopatrzenie i walczących ludzi od miejscowej ludności. Ponieważ Włosi nie mogli schwytać Mukhtara, postanowili sparaliżować jego bazę wsparcia, osadzając ludność libijską w obozach koncentracyjnych. W tych przerażających obozach pochowano około 125 000 Libijczyków, z których dwie trzecie zginęło w przerażających warunkach. Opór trwał pomimo obozów koncentracyjnych, co tylko zwiększyło gniew Libijczyków. Kiedy Omar Mukhtar miał około 70 lat, został ranny w bitwie i pojmany przez Włochów. Był przesłuchiwany, torturowany i powieszony 16 września 1931 r. Omar Mukhtar jest bohaterem Libijczyków i nadal jest czczony w XXI wieku. Po egzekucji Mukhtara Włosi byli w stanie tymczasowo podbić Libię, aż stała się ona polem bitwy podczas II wojny światowej, podczas której Libia była miejscem masowych bitew pustynnych pomiędzy armią niemiecko-włoską a armią brytyjsko-francuską.

Mussolini, Benito

(1883–1945) włoski dyktator

Il Duce, „przywódca”, urodził się 29 lipca 1883 roku w Predappio w północnych Włoszech. Jego ojciec był socjalistycznym kowalem, a matka nauczycielką. Jako błyskotliwy, ale niesforny uczeń, w 1901 roku został przyjęty do nauczania w szkołach podstawowych, a wkrótce potem, aby uniknąć służby

wojskowej, uciekł do Szwajcarii, gdzie został aresztowany za włóczęgostwo, a następnie wydany. Wielokrotnie wdawał się w konflikty z policją. Na marksizm Mussoliniego duży wpływ miał reakcyjny modernizm i darwinizm społeczny Nietzschego, antropologiczny i historyczny pesymizm Spenglera oraz rewolucyjny syndykalizm Sorela. Jednak przed I wojną światową pozostał wierny socjalistycznym zaangażowaniom w sprawy pacyfistyczne, do tego stopnia, że podczas wojny włosko-tureckiej (1912) został aresztowany za propagandę pacyfistyczną. Ostatecznie oderwał się od partii w 1914 r., po wybuchu I wojny światowej. Rząd włoski tymczasowo zdecydował się na neutralność i przetestował grunt, aby sprawdzić, która strona zaproponuje lepszą ofertę dla włoskiej interwencji wojskowej. Partia Socjalistyczna potępiła wojnę, argumentując, że była to rzeź, na której skorzystali tylko wielcy przemysłowcy. Początkowo skłonny trzymać się linii partyjnej, w ciągu kilku tygodni Mussolini nagle zmienił zdanie i przeszedł na stronę prowojenną. Jego nieugaszona ambicja, moralistyczna bezkompromisowość i agresywny temperament doprowadziły do jego rezygnacji z redakcji „Avanti” i partii. W listopadzie 1914 założył Il Popolo d'Italia, niedoszłą faszystowską gazetę oficjalną. Kiedy Włochy przystąpiły do wojny po stronie Ententy, Mussolini został powołany do wojska i dosłużył się stopnia kaprała. W 1917 r. został ranny podczas ćwiczeń z granatami i wrócił do Mediolanu, gdzie w 1919 r. założył własną partię polityczną. Po dotkliwej porażce w pierwszych wyborach powszechnych, które odbyły się w tym samym roku, Mussolini zdecydował, że walka z bojówką robotniczą zapewni mu szacunek dla średniej i wyższej klasy średniej. W konsekwencji zorganizował szeregowych członków partii, w większości weteranów wojennych, w oddziały zbrojne (squadacce) i poinstruował ich, jak zastraszać katolickich i socjalistycznych działaczy politycznych. Kiedy trzem liberalnym rządom z rządu nie udało się przywrócić porządku, król Wiktor Emanuel III poprosił Mussoliniego o utworzenie nowego rządu w październiku 1922 r. Słynny Marsz na Rzym był raczej triumfalną paradą zwycięskiej strony. Deputowani liberalni, zaniepokojeni bardziej niepokojami klasy robotniczej niż liberalnymi gwarancjami, nie sprzeciwiali się wprowadzeniu ścisłej cenzury i reformie wyborczej wyraźnie faworyzującej Partię Faszystowską. W rezultacie w latach 1925–1926, po zamordowaniu przywódcy socjalistów Giacomo Matteottiego, Mussolini przekształcił swój rząd w dyktaturę, a Włochy w państwo policyjne, likwidując wszystkie inne partie; kontrolowanie prasy, związków zawodowych i edukacji młodzieży; centralizacja gospodarki; oraz uciszanie jego przeciwników przez tajną policję i milicję Partii Faszystowskiej. Następnie propagował za pośrednictwem środków masowego przekazu główne założenia ideologii faszystowskiej, którą określano jako trzecią drogę między socjalizmem a etosem rynkowym. Mussolini odrzucił liberalną demokrację jako dekadencją i niezdolną do poruszenia dusz mas i narzucił swój rzekomo antymaterialistyczny, antypozytywistyczny, wiejski, a jednocześnie militarystyczny i technokratyczny światopogląd, chcąc zrównoważyć trendy uniwersalistyczne i kosmopolityczne, a także burżuazyjny hedonizm i jego obsesję na punkcie praw ze szkodą dla obowiązków. Mussolini głosił nierówność jednostek, grup ludzkich i narodów oraz przedstawiał obywateli jako zwykłe ciała zanurzone w wiecznym strumieniu historii i wewnętrznej dynamice organicznego państwa faszystowskiego. Mussolini opowiadał się także za wchłonięciem sumienia prywatnego do sumienia zbiorowego ciała społecznego, co wiązałoby się z podporządkowaniem dobra indywidualnego potrzebom dobra wspólnoty i zniesieniem praw jednostki. Polityka gospodarcza Mussoliniego obejmowała autarchiczny neoprotekcjonizm, scentralizowaną kontrolę nad gospodarką narodową, skrupulatny podział pracy, duże kartele przemysłowe i koordynację ponadnarodowych bloków gospodarczych. W koncepcji demografii totalitarnej Mussoliniego przedkładał ilość nad jakość i oferował nagrody dla najbardziej płodnych matek. Jego wiejskie skłonności wynikały z obawy, że miasta przemysłowe będą miały niszczycielski wpływ na zdrowie ludzi, co było nie do zniesienia dla kraju, który musiał wskrzesić chwałę Cesarstwa Rzymskiego i dlatego potrzebował jak największej liczby sprawnych mężczyzn. W 1929 r. na mocy Traktatu laterańskiego Mussolini poczynił kilka ważnych ustępstw na rzecz papieża w zamian za uznanie państwa włoskiego. Pozwoliło to il Duce osiągnąć szczyt popularności i władzy. Jednak faszyzm nie mógłby istnieć bez perspektywy zbliżającej się zwycięskiej

wojny. Od początku Mussolini bawił się koncepcją odzyskania basenu Morza Śródziemnego i to wyjaśnia jego decyzję o zbombardowaniu Korfu w 1923 r., eksterminacji półnomadycznych libijskich Beduinów, którzy odmówili poddania się, oraz inwazji na Abisynię (Etiopię) w latach 1935–36 i ujarzmić ją za pomocą gazu musztardowego, fosgenu, miotaczy ognia, rzezi ludności cywilnej, obozów pracy przymusowej i taktyki spalonej ziemi. Zbombardował także obozy Czerwonego Krzyża w Etiopii w odwecie za potępienie przez nich faszystowskich okrucieństw. Wynikające z tego sankcje międzynarodowe wypędziły Mussoliniego z Ligi Narodów i nawiązały śmiertelny sojusz z Adolfem Hitlerem, który przypieczętowała interwencja nazistowsko-faszystowska w hiszpańskiej wojnie domowej w latach 1936–39 po stronie przyszłego hiszpańskiego dyktatora, generała Francisco Franco. Pakt o wzajemnej obronie, Pakt Stalowy, który utorował drogę do II wojny światowej, został ostatecznie podpisany przez Mussoliniego i Hitlera w maju 1939 r. Po proklamowaniu imperium (maj 1936 r.) przyjął segregacjonistyczne i antysemickie ustawodawstwo szersze i bardziej rygorystyczne niż nazistowskie Niemcy. Niemiecki atak na Polskę we wrześniu 1939 r. zaskoczył Mussoliniego. Pomimo militarystycznej retoryki Mussoliniego armia włoska pokazała w Hiszpanii, że nie jest przygotowana na konflikt na pełną skalę z głównymi mocarstwami świata. Jednak całkowicie zaślepiony perspektywą szybkiej klęski Francji, wypowiedział wojnę w czerwcu 1940 roku, by gorzko rozczarować, gdy Wielka Brytania nie zgodziła się na poddanie walki i pokonała Włochów w Egipcie i Libii, a Greków nie jedynie powstrzymał włoską inwazję na północną Grecję, ale także zmusił armię włoską do niechlubnego odwrotu pod koniec 1940 r. Odtąd los Mussoliniego był w rękach Niemiec. W związku z tym król nakazał aresztowanie Mussoliniego. Kilka miesięcy później były Duce został uratowany przez niemieckich spadochroniarzy i proklamował Włoską Republikę Socjalną, która była niczym innym jak marionetkowym państwem w okupowanych przez Niemców północnych Włoszech. Aby udowodnić swoją lojalność wobec Hitlera, Mussolini kazał stracić swojego zięcia Galeazzo Ciano pod zarzutem zdrady stanu. Do końca 1944 roku w różnych dolinach północnych Włoch utworzono około 16 wolnych republik partyzanckich, a Republika Socjalna szybko pogrążyła się w totalnej wojnie domowej i była bombardowana dywanowo przez aliantów. W kwietniu 1945 r. armia niemiecka wycofywała się, tysiące partyzantów napływało z dolin do miast, a Mussolini ponownie próbował szukać schronienia w Szwajcarii. Został rozpoznany i aresztowany przez partyzantów i stracony wraz ze swoją kochanką Clarettą Petacci w wiosce nad jeziorem Como.

Misja Stilwella

Joseph Stilwell (1883–1946) został przydzielony do Chin w latach 1920–1923 i 1926–1928 jako oficer wywiadu wojskowego w poselstwie USA w Pekinie (Peking). Nauczył się mówić po chińsku. W latach 1932–1939 pełnił funkcję ambasadora wojskowego USA w Chinach. Chiny walczyły samotnie z Japonią w latach 1937–1941, ale Stany Zjednoczone i Chiny stały się sojusznikami przeciwko Japonii po Pearl Harbor. Alianci utworzyli chińsko-birmańsko-indyjski teatr wojny, a chiński przywódca Czang Kaj-szek został naczelnym dowódcą chińskiego teatru. Ponieważ Stilwell był jednym z niewielu amerykańskich oficerów wojskowych, którzy mówili po chińsku, awansował ze stopnia pułkownika na generała porucznika i mianował dowódcę sił amerykańskich w Chinach, administratora pomocy USA w ramach pożyczki-dzierżawy dla Chin i szefa sztabu w Czangu w 1942 r. Chociaż był odważnym żołnierzem, był najgorszym możliwym wyborem na te stanowiska, ponieważ był szorstki, uparty i całkowicie pozbawiony dyplomacji, za co nazywano go „Octowym Joe”. Wcześniejsze doświadczenia w Chinach również wzbudziły w nim pogardę wobec chińskich przywódców. Stosunki między Stilwellem a chińskimi przywódcami od początku były złe. Jego pierwsza kampania prowadzona w 1942 r., mająca na celu utrzymanie otwartej drogi birmańskiej, która zaopatrywała Chiny drogą lądową, zakończyła się katastrofą i doprowadziła do wzajemnych oskarżeń. Stilwell skarżył się, że siły chińskie nie chcą walczyć z Japończykami, podczas gdy Chiang odpowiedział, narzekając na niewielką pomoc, którą otrzymywał, i wyrażając niechęć do wzmocnienia wysiłków do czasu otrzymania większej pomocy. Swoim nietaktem

Stilwell stał się piorunochronem w stosunkach chińsko-amerykańskich i spowodował podziały w administracji USA. Pokłócił się także z Claire Chennault, zwolenniczką sił powietrznych, dowódcą ochotniczych lotników zwanych Latającymi Tygrysami, a później dowódcą Czternastej Armii Powietrznej Stanów Zjednoczonych, która miała wsparcie Chianga w budowie lotnisk do bombardowań Japonii. Tarcia osiągnęły punkt kulminacyjny we wrześniu 1943 r., kiedy Stilwell zażądał, aby Czang zniósł blokadę regionów okupowanych przez Komunistyczną Partię Chin (KPCh) i wykorzystał uwolnione wojska przeciwko Japonii. W środku dużej japońskiej ofensywy Stilwell otrzymał poparcie prezydenta USA Franklina D. Roosevelta, aby Chiang przekazał mu całkowite dowództwo nad wszystkimi chińskimi oddziałami i przedstawił Czangowi ultimatum w najbardziej ofensywny sposób: zamierzając upokorzyć rząd nacjonalistyczny. Zarówno wiceprezydent Henry Wallace, jak i specjalny wysłannik generalny prezydenta Patrick Hurley uznali sposób, w jaki Stilwell poradził sobie z sytuacją z Czangiem, za niedopuszczalny. Choć trudna sytuacja militarna zmusiła Czanga do przystąpienia do żądania USA dotyczącego amerykańskiego dowódcy sił chińskich, odrzucił Stilwella jako kandydata na to stanowisko, zarzucając, że nie chce współpracować z Chińczykami jako sojusznikami, ale chce ich zdominować. Hurley zgodził się, donosząc Rooseveltowi, że „nie ma sporu między tobą a Czangiem z wyjątkiem Stilwella”, dodając „moim zdaniem, jeśli poprzysz Stilwella w tej kontrowersji, stracisz Czang Kaj-szeka i prawdopodobnie stracisz wraz z nim Chiny.” Roosevelt odwołał Stilwella 29 października 1944 r. Jego następcą, generał Albert Wedemeyer, nie dowodził siłami chińskimi. Epizod ze Stilwellem był niefortunny ze względu na jego wpływ na stosunki chińsko-amerykańskie

Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW)

Od chwili swojego powstania pod koniec II wojny światowej Międzynarodowy Fundusz Walutowy (MFW lub Fundusz) jest jedną z najpotężniejszych i najbardziej kontrowersyjnych wielostronnych instytucji gospodarczych na świecie. Debaty na temat roli MFW w gospodarce światowej nasiliły się w ostatnich dziesięcioleciach, zwłaszcza od lat 90. XX wieku. Podobnie jak jego „siostrzana instytucja”, Bank Światowy, MFW powstał na konferencji w Bretton Woods w 1944 r. i formalnie ustanowiony w roku następnym, a jego oficjalny mandat obejmował „promowanie międzynarodowej współpracy walutowej”. . . ułatwienie ekspansji i zrównoważonego wzrostu handlu międzynarodowego. . . w celu promowania stabilności wymiany. . . pomagać w. . . likwidacja ograniczeń walutowych utrudniających rozwój handlu światowego. . . wzbudzić zaufanie członków poprzez tymczasowe udostępnienie im ogólnych zasobów Funduszu. . .” (Artykuł I, Cele, Statuty MFW). Od momentu założenia, z siedzibą w Waszyngtonie, w 2007 roku liczyła 184 kraje członkowskie i zatrudniała 2716 pracowników w 165 krajach. Realizując swój mandat, MFW rzekomo angażuje się w trzy główne działania: (1) nadzór poprzez „monitorowanie rozwoju sytuacji gospodarczej i finansowej”; (2) udzielanie pożyczek; oraz (3) zapewnianie pomocy technicznej. Jest zarządzany przez Radę Gubernatorów, po jednym z każdego kraju członkowskiego. Za bieżącą działalność odpowiada Zarząd składający się z 24 dyrektorów. Ośmiu z tych 24 członków Zarządu jest powoływanych przez największych „posiadaczy kwot” MFW (Stany Zjednoczone, Japonia, Niemcy, Francja i Wielka Brytania). Liczba członków „jest zasadniczo określona na podstawie jego pozycji ekonomicznej w stosunku do innych członków”. W 2007 r. Stany Zjednoczone dysponowały największą kwotą, opartą na „specjalnych prawach ciągnięcia” (SDR), wynoszącą 37,1 miliarda SDR (równowartość 55,1 miliarda dolarów). Zasadniczo największą władzę w instytucji sprawują najwięksi płatnicy MFW. Krytycy zarzucają, że MFW i promowany przez niego „neoliberalny” paradygmat gospodarczy blokują kraje słabo rozwinięte w pozycjach strukturalnego podporządkowania w ramach globalnego systemu kapitalistycznego. Szczególnie kontrowersyjne są zalecenia polityczne MFW dotyczące „środków oszczędnościowych” i „dostosowań strukturalnych”, które obejmują prywatyzację podmiotów państwowych, ograniczenie wydatków publicznych i radykalne ograniczenie interwencji rządów krajowych w ich gospodarki krajowe. W ostatnich dziesięcioleciach nasilił się sprzeciw wobec polityki MFW i jej uzasadnień, czego częściowo dowodem

jest wzrost liczby lewicowych reżimów neopopulistycznych w Wenezueli, Brazylii, Argentynie, Chile, Peru i innych częściach Ameryki Łacińskiej od lat 90. XX wieku. Potępiając politykę MFW jako niesprawiedliwą, niemoralną, sprzyjającą dobru korporacji i główną przyczynę ubóstwa, bezrobocia i ludzkiej nędzy na całym świecie, krytycy charakteryzują MFW oraz powiązane wielostronne instytucje i traktaty (Bank Światowy, G-7, Światowa Organizacja Handlu [WTO], NAFTA i wiele innych) jako narzędzia bogatych i potężnych oraz główne przeszkody dla sprawiedliwości społecznej, dobrobytu gospodarczego i praw politycznych wśród biednych na świecie. W miarę przyspieszania globalizacji gospodarczej w XXI wieku debaty na temat roli MFW prawdopodobnie będą się nasilać.

Makau (1999)

Makau to mały półwysep o powierzchni ośmiu mil kwadratowych, położony 40 mil na zachód od Hongkongu, na południowym wybrzeżu Chin. W 1557 r. stało się portugalską osadą i centrum handlowym; Portugalia płaciła rządowi chińskiemu dzierżawę za tę ziemię do 1849 r., po czym stała się de facto kolonią portugalską. Pod koniec XX wieku Makau liczyło prawie pół miliona mieszkańców, około 96% Chińczyków, 2–3% Europejczyków o mieszanym pochodzeniu portugalsko-chińskim i 1% Portugalczyków z Portugalii. Pomimo długiej kontroli Portugalii, niewielu chińskich mieszkańców nauczyło się portugalskiego, oficjalnego języka kolonii. W rezultacie niewielu Chińczyków pracowało w rządzie. Większość Europejczyków, zwanych Makańczykami, była dwujęzyczna; wielu z nich pracowało dla biurokracji rządowej. Rząd nie został wybrany aż do 1974 r., kiedy rewolucja w Portugalii przyniosła tam liberalny rząd, który uchwalił nowe prawa ustanowione przez częściowo wybrane zgromadzenie ustawodawcze. Głównymi źródłami dochodów rządu była turystyka, przemysł lekki i kasyna hazardowe. Negocjacje w sprawie powrotu Makau do Chin rozpoczęły się w latach 80. XX wieku. Chiny nadały jednak priorytet negocjacjom w sprawie zwrotu znacznie ważniejszej kolonii brytyjskiej, Hongkongu, i dopiero osiągnięcie porozumienia w sprawie wydania Hongkongu dało początek poważnym rozmowom między Portugaliją a Chinami. Ze względu na asymetrię sił między Chinami a Portugaliją rząd chiński narzucił większość warunków wydania Makau. W kwietniu 1987 r. podpisano wspólną deklarację, a w 1988 r. utworzono chińsko-portugalską wspólną grupę łącznikową w celu zarządzania przejściem i przygotowania do przekazania w 1999 r. Podobnie jak w przypadku Hongkongu, Makau otrzymało status odrębnej jednostki administracyjnej Regionu (SAR) i zapewniono mu autonomię w zakresie wielu aspektów jego życia przez 50 lat. Jednak Chiny mogłyby kontrolować swoje sprawy zagraniczne i obronę, wyznaczony przez Chińczyków główny administrator stałby na czele ich administracji, a Chiński Kongres Ludowy miałby ostatnie słowo w decyzjach sądowych. Przekazanie nastąpiło pod koniec 1999 r. Zgodnie z Ustawą Zasadniczą Makau rząd Makau składa się z częściowo wybieranej władzy ustawodawczej w stylu zachodnim, w której panuje podział władzy między władzą wykonawczą, ustawodawczą i sądowniczą, niezależne sądownictwo oraz wolność słowa i prasy.

Macapagal-Arroyo, Gloria

(1947–) prezydent Filipin

Gloria Macapagal-Arroyo jest córką byłego prezydenta Filipin Diosdado Macapagala. Kiedy w styczniu 2001 roku Arroyo objęła urząd prezydenta, dołączyła do małej grupy przywódczyni azjatyckich, które poszła w ślady swoich ojców i objęła eksponowane stanowiska polityczne w swoich krajach. Macapagal-Arroyo, z wykształcenia ekonomistka, spędziła dwa lata na Uniwersytecie Georgetown w Waszyngtonie. Następnie wróciła na Filipiny, gdzie w 1968 r. ukończyła Assumption College w Manili, uzyskując dyplom z handlu i ekonomii. Następnie uzyskała stopnie naukowe z ekonomii na Uniwersytecie Ateneo de Manila i Uniwersytecie Filipin. W 1968 roku wyszła za mąż za José Miguela Arroyo. Para miała trójkę dzieci. Wczesne życie zawodowe spędziła jako profesor ekonomii i zajmowała

stanowiska dydaktyczne w różnych instytucjach na Filipinach, w tym we wszystkich trzech jej macierzystych uczelniach. Macapagal-Arroyo rozpoczęła służbę rządową na zaproszenie prezydenta Corazona Aquino do pracy w Departamencie Handlu i Przemysłu w charakterze zastępcy sekretarza w 1987 r. W 1989 r. została podsekretarzem. Jednocześnie pełniła także funkcję dyrektora wykonawczego Zarządu Eksportu Odzieży i Tekstyliów. Macapagal-Arroyo po raz pierwszy zetknęła się z polityką, skutecznie ubiegając się o miejsce w filipińskim Senacie w 1992 r. Trzy lata później została wybrana ponownie przeważającą większością głosów. Wykorzystała własne wykształcenie akademickie i doświadczenie, aby forsować ustawodawstwo dotyczące reform społecznych i gospodarczych. W 1998 roku weszła do polityki prezydenckiej jako kandydatka na wiceprezydenta, startując z kandydatem na prezydenta José De Venecia. Choć zwyciężyła, zdobywając prawie 13 milionów głosów, największą liczbę głosów, jaką kiedykolwiek zdobył kandydat na prezydenta lub wiceprezydenta, jej kandydatka przegrała z urzędującym wiceprezydentem Josephem Estradą. Prezydent Estrada mianował swojego wiceprezesa do gabinetu na stanowisko sekretarza Departamentu Opieki Społecznej i Rozwoju. Jednak administracja Estrady szybko została uwikłana w skandal korupcyjny. Macapagal-Arroyo zrezygnowała ze stanowiska w rządzie i przyłączyła się do chóru nawołującego do rezygnacji Estrady. W styczniu 2001 roku Sąd Najwyższy Filipin odwołał Estradę ze stanowiska, a urząd prezydenta objął Macapagal-Arroyo. Jako prezydent Macapagal-Arroyo stanął przed wieloma wyzwaniami, a jednym z nich były pytania o zasadność działań sądu. W maju 2001 roku musiała stawić czoła demonstracjom zwolenników Estrady. Ogłosiła stan buntu, który kilka dni później zniesiono. Dwa lata później stanęła przed kolejnym wyzwaniem dla swojej władzy, gdy młodzi oficerowie i żołnierze zbuntowali się, domagając się reform sił zbrojnych. Incydent zakończył się ich pokojową kapitulacją. Bardziej palącym problemem była gospodarka Filipin. Azjatycki kryzys finansowy, druga wojna w Zatoce Perskiej i rosnący deficyt przyczyniły się do burzliwych czasów gospodarczych. Pod koniec 2001 roku Macapagal-Arroyo ogłosiła wdrożenie ekonomii wakacji, polityki polegającej na dostosowaniu świąt narodowych, aby Filipińczycy mogli cieszyć się dłuższymi weekendami. Rząd miał nadzieję, że będzie to promować turystykę krajową, a to z kolei pobudzi wzrost gospodarczy. Program przyniósł mieszane rezultaty. Kwestie bezpieczeństwa narodowego zajmowały także Macapagal-Arroyo. W następstwie ataków terrorystycznych na Stany Zjednoczone z 11 września 2001 r. Macapagal-Arroyo szybko zadeklarowała wsparcie Filipin dla wojny z terroryzmem prowadzonej przez prezydenta George'a W. Busha w nadziei, że jej problemy wewnętrzne można teraz objąć walką z międzynarodowym terroryzmem. Po inwazji Stanów Zjednoczonych Filipiny wysłały niewielką liczbę żołnierzy do Iraku w celu pracy nad projektami obywatelskimi i humanitarnymi, ale Macapagal-Arroyo nakazał ich wycofanie, aby uwolnić filipińskiego cywila wziętego jako zakładnika w lipcu 2004 r. W 2004 r. Macapagal-Arroyo podjęła decyzję aby ubiegać się o kolejną sześcioletnią kadencję. W czterostronnym wyścigu Macapagal-Arroyo zwyciężyła w maju 2004 r., ale pytania dotyczące legalności nadal nie dawały spokoju jej prezydenturze, gdy na światło dzienne wyszły rewelacje obejmujące jej uwagi skierowane do urzędnika wyborczego na temat konieczności posiadania określonej liczby głosów wyborczych, co doprowadziło do oskarżeń o korupcję w procesie wyborczym praktyki.

Makarios III

(1913–1977) Cypryjski przywódca polityczny

Arcybiskup Makarios urodził się 13 sierpnia 1913 r. we wsi Panayia w dystrykcie Pafos na Cyprze, a zmarł 3 sierpnia 1977 r. Makarios, czyli błogosławiony, to imię wybrane przez Mikhalisa Christodoulou Mouskosa, kiedy przyjął święcenia diakonatu w 1938. Po przyjęciu święceń kapłańskich Makarios wstąpił do szkoły teologicznej na uniwersytecie w Atenach w Grecji. Podczas studiów w Atenach podczas II wojny światowej Makarios żył pod okupacją hitlerowską. Po wyzwoleniu Grecji przez

aliantów Makarios udał się do Bostonu, aby kontynuować studia teologiczne. W 1948 roku, przebywając w Stanach Zjednoczonych, Makarios został wybrany biskupem Kitium na Cyprze. Wkrótce po powrocie na Cypr Makarios zaangażował się w cypryjski ruch enosis na rzecz unii z Grecją i w 1950 roku został wybrany na arcybiskupa Cypru. Jego powiązania z EOKA (Narodową Organizacją Bojowników Cypryjskich), podziemną organizacją, która skupiała swoją uwagę na wyzwoleniu wyspy spod brytyjskich rządów kolonialnych, spowodowały, że Makarios został zesłany na Seszele przez Brytyjczyków, którzy oskarżyli go o zachęcanie do aktów terroryzmu. Rok później pozwolono mu wrócić na Cypr, kiedy Brytyjczycy się wycofali, Makarios został wybrany pierwszym prezydentem Cypru. Swoim nowym spojrzeniem na niepodległy naród cypryjski Makarios zdystansował się od ruchu enosis. Brał udział w Konferencji Głów Państw Niezaangażowanych w Belgradzie; jego pozycja polityczna uczyniła go celem zwolenników enozy. W 1965 r., gdy jego kadencja dobiegała końca, naród cypryjski przedłużył jego kadencję do 1968 r. W 1968 i 1973 r. uzyskał reelekcję. Rząd grecki wywierał silną presję na Makariosa, aby zwiększył wpływ Grecji na politykę cypryjską. Ateny były pod kontrolą junty wojskowej, której nie podobał się Makarios i jego niechęć do forsowania enozy. Makarios odpowiedział greckiej juncie w formie pisma żądającego wycofania pozostałej greckiej Gwardii Narodowej stacjonującej na Cyprze. Oskarżył także juntę o spiskowanie przeciwko jego życiu i przeciwko Cyprowi. Trzydzieści dni później junta nakazała greckiej Gwardii Narodowej na Cyprze obalenie Makarios i przejście kontroli nad wyspą. Makarios przeżył próbę zamachu stanu i uciekł do Anglii. Zamach stanu wyrządził trwałe szkody na Cyprze, dając Turcji pretekst do inwazji tureckiej, która podzieliła wyspę na dwie części, oddzielając społeczności Turków cypryjskich i Greków cypryjskich. Po krótkim wygnaniu Makarios wrócił na Cypr w grudniu 1974 r., aby wznowić swą prezydenturę aż do swojej śmierci w 1977 r.

Malezja, Federacja

Nowoczesny naród Malezji powstał minutę po północy 16 września 1963 roku i w ciągu kilku tygodni pogryzł się w kontrowersjach. Sąsiednia Indonezja nie przyjęła jej życzliwie i wkrótce ulice Dżakarty wypełniły dziesiątki „spontanicznych” demonstracji, gdy wściekli Indonezyjczycy krzyczeli przed nową ambasadą Malezji swoje niezadowolenie. Rzecznicy indonezyjskiego ministerstwa spraw zagranicznych jasno wyrazili swoje uczucia: Indonezja nie lubiła być otoczona przez to, co uważała za Wspólnotę Brytyjską. Z tego niepewnego początku Malezja wyłoniła się jako zamożny kraj, chcący wejść w świat nowych technologii. W 2006 roku Malezja była krajem liczącym około 25 milionów ludzi, produkującym własne samochody, posiadającym rozwijający się przemysł produkcyjny i eksploatującym swoje wody w celu wydobywania ropy, gazu i ryb. Cztery obszary – wszystkie brytyjskie posiadłości kolonialne – zostały połączone, tworząc Malezję: Sfederowane Stany Malajskie, Singapur, Brytyjskie Północne Borneo i Sarawak. Brunei, które wyraziło zainteresowanie, nie stało się częścią Malezji. Cztery części składowe nowego kraju rozwinęły wspólną tożsamość po okupacji japońskiej podczas II wojny światowej. Indonezja i Filipiny sprzeciwiły się unii, a Indonezja wspierała rebeliantów wojskowych w Malezji po jej utworzeniu. Nowym krajem kierował premier Abdul Rahman, który był główną postacią przed uzyskaniem niepodległości, a jego urząd premiera trwał do 22 września 1970 r. Znany ogólnie jako Tunku – malezyjski tytuł księcia – Abdul Rahman kształcił się na prawnika w Wielkiej Brytanii, a po powrocie do Malezji pracował jako prokurator. Został przywódcą UNMO, wiodącej partii nacjonalistycznej, i stał się naturalnym wyborem na przywódcę kampanii na rzecz niepodległości od Wielkiej Brytanii. Osiągnięto to dla nowego narodu Malajów w 1957 r., którego premierem został Abdul Rahman. Następnie odbyły się regionalne dyskusje na temat włączenia do nowego narodu innych posiadłości brytyjskich w regionie, wyspy Singapur oraz, aby zrównoważyć mieszanekę rasową, wschodnie stany Sabah i Sarawak. W rezultacie w 1963 r. powstała Malezja. Abdul Rahman został premierem i przewodził Partii Sojuszu. Zmarł w 1990 roku. Nowy naród niepokoił się kilkoma kwestiami. Jednym z nich było wyjście Singapuru z Malezji w 1965 roku i uzyskanie statusu

suwerennego kraju. Kolejną kwestią była wojna w Wietnamie Stanów Zjednoczonych i ich sojuszników przeciwko armii północnowietnamskiej i Vietcongowi. W 1969 roku wybuchły zamieszki na tle rasowym między Malajami i nie-Malajami, głównie w związku z próbami uczynienia języka malezyjskiego językiem narodowym oraz przywilejami przyznanymi ludności rasy malajskiej. W zamieszkach zginęło kilkaset osób. Rząd podjął działania mające na celu umocnienie pozycji Malajów, tworząc tytułową bumiputę, czyli syna ziemi, która została nadana rdzennej ludności Sarawak i Sabah, a także Malajom. W rezultacie wielu Chińczyków opuściło kraj. Polityka wewnętrzna Malezji i jej stosunki zewnętrzne były przez lata zdominowane przez często agresywnego premiera Mahathira Mohameda, który doszedł do władzy w 1981 r. Mahathir widział dobrobyt Malezji dzięki swojej wizji przyszłości kraju. Wdrożono szereg planów pięcioletnich, których celem było osiągnięcie przez kraj w pełni uprzemysłowionego kraju do 2020 r. Plan ten wydawał się skuteczny aż do 1997 r., kiedy kryzys gospodarczy ogarnął Azję Południowo-Wschodnią i nastąpiła recesja. Polityka wewnętrzna zyskała międzynarodowy rozgłos we wrześniu 1999 r., kiedy do opinii publicznej wyszedł spór pomiędzy wicepremierem Anwarem Ibrahimem a premierem. Anwar został aresztowany i po procesie o rzekomą sadozamię toczącym się w pełnym blasku światowej opinii, został skazany na sześć lat więzienia. Został zwolniony przed odbyciem pełnego wyroku więzienia. Geograficznie Malezja jest podzielona na dwie części. Malezja półwyspowa graniczy z Tajlandią na północnym krańcu. Na południu Singapur jest połączony z Malezją groblą. Kuala Lumpur to stolica, z kilkoma uniwersytetami i głównymi gałęziami przemysłu, a także instytucjami rządowymi. Wschodnia Malezja, zamieszkiwana przez zaledwie 15 procent populacji, zajmuje około czwartej części wyspy Borneo – Indonezja jest właścicielem dolnej części, z maleńkim Brunei otoczonym przez Malezję na zachodnim wybrzeżu. Politycznie prawie 24-milionowa populacja podzielona jest na 13 stanów, z których cztery mają gubernatora, a pozostałą część rządzą dziedziczni sułtani. We wszystkich stanach znajdują się jednoizbowe legislatury stanowe, wybierane co pięć lat, które zajmują się sprawami państwowymi. Jeden z dziewięciu sułtanów wybierany jest na pięć lat na najważniejszego władcę Malezji. Główne gałęzie przemysłu obejmują zbiór i eksport oleju palmowego, przetwórstwo gumy, elektronikę, wydobywanie cyny, produkcję lekką, pozyskiwanie drewna, produkcję ropy naftowej i przetwórstwo rolne. Malezja eksportuje także sprzęt elektroniczny. Sprawy zagraniczne Malezji są zdominowane przez stosunki z sąsiednią gigantyczną Indonezją, maleńką wyspą Singapur i czasami drażliwe stosunki z Zachodem. Spalanie lasów w Indonezji jest źródłem irytacji między Malezją a Indonezją, a także roszczeniami dotyczącymi poszukiwań ropy naftowej na morzu. Trwający bunt w południowych prowincjach Tajlandii, w których większość stanowią muzułmanie, również powoduje napięcie na granicach. Malezja jest członkiem Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) od jego powstania w 1967 roku. Obecnie obejmuje 10 krajów i ponad 500 milionów ludzi. ASEAN istnieje przede wszystkim w celu promowania wzrostu gospodarczego, przyjaźni i stabilności regionalnej. Dzięki serii pięcioletnich planów gospodarczych Malezja dąży do tego, aby do 2020 r. stać się krajem w pełni uprzemysłowionym.

Malcolm X

(1925–1965) Amerykański przywódca praw obywatelskich

Bojowy przywódca afroamerykański urodził się jako Malcolm Little, później przyjął muzułmańskie imię el-Hajj Malik el-Shabazz. Historia jego życia, Autobiografia Malcolma X, została opublikowana pośmiertnie w 1965 roku, co uczyniło go bohaterem wśród Afroamerykanów. Malcolm Little urodził się 19 maja 1925 roku w Omaha w Nebrasce. Jego ojcem był Earl Little, świecki kaznodzieja i zwolennik Marcusa Garveya. Jeden z wujków Earla Little'a został zlinczowany, a trzech jego braci zginęło z rąk białych. Rodzina jego matki pochodziła z Grenady. Rodzina przeniosła się do Milwaukee w stanie Wisconsin w 1926 roku, a następnie do Lansing w stanie Michigan, gdzie dorastał Malcolm. Widział,

jak dom jego rodziny został spalony przez Ku Klux Klan. Dwa lata później, w 1931 r., jego ojciec został znaleziony martwy po przejechaniu przez samochód; wierzą, że został zamordowany przez grupę, która podpaliła jego dom. Wkrótce potem matkę Malcolma uznano za niepoczytalną i przeniesiono do szpitala psychiatrycznego. Malcolm radził sobie dobrze w gimnazjum, osiągając najlepsze wyniki w klasie, ale nauczyciel, którego podziwiał, powiedział mu, że aspiracje bycia prawnikami dla Afroamerykanów są nierealne. Po kilku latach spędzonych w rodzinach zastępczych Malcolm spędził trochę czasu w ośrodku detencyjnym, a następnie przeprowadził się do Bostonu, aby zamieszkać ze swoją siostrą. Znalazł robocze buty do czyszczenia, a następnie dołączył do kolei New Haven, ale szybko wpłatał się w przestępczość. Podczas II wojny światowej odmówiono mu stanowiska w armii po tym, jak rzekomo twierdził, że gdy tylko zdobędzie broń, zorganizuje innych Afroamerykanów. W 1946 roku został aresztowany wraz z innym Afroamerykaninem i dwiema białymi kobietami, kradnącymi towary w celu sprzedaży w lombardzie. Kobiety twierdziły, że zostały zmuszone do popełnienia przestępstwa, za co Malcolm został skazany na 10 lat więzienia. W więzieniu Malcolm dołączył do Narodu Islamu, który wyznawał wiarę w wrodzoną wyższość Czarnych. Zwolniony z więzienia w 1952 roku odwiedził siedzibę Nation of Islam w Chicago, gdzie spotkał się z przywódcą sekty Eliaszem Muhammadem. Wielu Afroamerykanów wierzy, że ich nazwiska pochodzą od właścicieli białych niewolników; Malcolm Little zmienił nazwisko na „X”. Przez kilka lat Malcolm X podróżował po Stanach Zjednoczonych i był uważany za jednego z najlepszych mówców i organizatorów Nation of Islam. Dużo mówił o wyzysku Afroamerykanów przez białych i nalegał raczej na separatyzm Czarnych niż integrację i równość rasową. Rzeczywiście uważał, że powinna być większa samodzielność Czarnych i że przemoc jest uzasadniona w celu samoobrony. To ostatnie przekonanie oddalało go od wielu ówczesnych przywódców praw obywatelskich, którzy nawoływali do nowatorskiego oporu wobec rasizmu. W 1959 roku Malcolm X po raz pierwszy udał się do Afryki, odwiedzając Zjednoczoną Republikę Arabską (Egipt), Sudan, Nigerię i Ghanę, częściowo po to, by pomóc w organizacji wycieczki przez Elijaha Muhammada, który nastąpił później. Liczebność Nation of Islam w Stanach Zjednoczonych wzrosła i w 1961 roku założył Muhammad Speaks, oficjalne czasopismo Nation of Islam. Osiedlił w Harlemie w stanie Nowy Jork i został pastorem w meczecie numer siedem. Malcolm X stał się kontrowersyjną postacią ruchu Czarnych Muzułmanów po spotkaniu z kubańskim przywódcą Fidelem Castro we wrześniu 1960 r., kiedy ten kubański polityk przebywał w Nowym Jorku, aby przemawiać przed Zgromadzeniem Ogólnym ONZ. Delegacja kubańska odmówiła pobytu w hotelu Shelburne po poproszeniu o zapłatę z góry i przeniosła się do hotelu Theresa w Harlemie, gdzie spotkali się z Malcolmem X i innymi przywódcami społeczności afroamerykańskiej. W 1963 r. Elijah Muhammad zawiesił go w ruchu, kiedy opisał zabójstwo prezydenta USA Johna F. Kennedy'ego jako „przypadek kurczaków wracających do domu na grzędę”, co uznano za niezwykle kontrowersyjne. W marcu 1964 roku Malcolm X odszedł z Narodu Islamu i w następnym miesiącu odbył pielgrzymkę do Mekki. Chciał założyć własną organizację jako bardziej radykalne skrzydło Narodu Islamu, ale pobyt w Arabii Saudyjskiej pozwolił mu przekonać się, że biali niekoniecznie są z natury źli i że kompromis jest możliwy. W październiku 1964 roku potwierdził, że przyjął ortodoksyjny islam, ale to nie zapobiegło groźbom śmierci ze strony białych ekstremistów, a także rywalizujących z nim czarnych muzułmanów. Został zastrzelony 21 lutego 1965 roku w sali balowej w Harlemie. Trzech czarnych muzułmanów zostało później skazanych za morderstwo. Autobiografia Malcolma X, opracowana przez pisarza Alexa Haleya na podstawie licznych wywiadów z Malcolmem X na krótko przed jego morderstwem, została opublikowana pośmiertnie i z dnia na dzień stała się bestsellerem. Malcolm X poślubił Betty X (z domu Sanders) w Lansing w stanie Michigan i mieli sześć córek; dwójka najmłodszych, bliźniaki, urodziła się po zamordowaniu Malcolma.

Mandela, Nelson

(1918-2013) Przywódca Republiki Południowej Afryki

Nelson Mandela był przez wielu uważany za najbardziej szanowanego światowego przywódcę żyjącego na początku XXI wieku. Podczas walki o położenie kresu apartheidowi w Republice Południowej Afryki nie rozgoryczył go reżim, który oferował mu jedynie poniżenie i biedę. Jego historii nie można oddzielić od historii jego rodziny, kolegów i zwolenników z Afrykańskiego Kongresu Narodowego (ANC) i szerszej koalicji grup wyzwolenczych w Republice Południowej Afryki. W walce o prawo do normalnego życia Mandela porzucił karierę i rodzinę, wiódł życie wyjątego spod prawa i spędził 27 lat w więzieniu. Mandela urodził się 18 lipca 1918 r. jako najstarsze dziecko trzeciej żony ojca, Nosekeni Fanny, we wsi Mvezo w Umtata, stolicy Transkei, w południowo-wschodniej Afryce Południowej, i nazywał się Rolihlahla. Imię Nelson Mandela nadano mu w wieku siedmiu lat, kiedy uczęszczał do szkoły misyjnej, będąc pierwszym członkiem swojej rodziny, który to zrobił. Madiba, jak przywódcy ANC nazywają go czule, to imię jego klanu. Po sprzeciwie ojca wobec lokalnego sędziego rodzina utraciła spadek i przeniosła się do Qunu, dużej wioski na północ od Mvezo, gdzie Mandela jako chłopiec pasterski cieszył się idyllicznym dzieciństwem. Kiedy miał dziewięć lat, zmarł jego ojciec i został wysłany do domu wodza Jongintaby Dalindyabo, pełniącego obowiązki regenta ludu Thembu, który wychował go na doradcę domu królewskiego Thembu. Poprzez edukację Mandela stopniowo rozwinął tożsamość plemienną i narodową. Starsi plemienni oczekiwali, że będzie się uczył przez obserwację i przekazali mu historię i kulturę Xhosa. Był świadkiem wolności słowa i konsensusu w podejmowaniu decyzji przez ludzi dworu Thembu, a także dowiedział się o imperializmie brytyjskim i holenderskim. W wieku 16 lat został obrzezany, co było tradycyjnym momentem przejścia w wiek męski. Podążając za matką, został chrześcijaninem, został ochrzczony w Kościele Metodystycznym i zapisał się do wielu szkół misyjnych. W Clarkebury Boarding Institute Mandela lubił sport i przekonał się, że umiejętności są ważniejsze niż pochodzenie. Następnie uczęszczał do Healdtown, Wesleyan College w Fort Beaufort, 275 mil na południowy zachód od Umtata, największej szkoły sztuk wyzwolonych dla Afrykanów na południe od równika, i został mianowany prefektem. Jego wykształcenie uczyniło go zarówno anglofilem, jak i Afrykaninem, ponieważ zaczął podziwiać brytyjskie maniery, poznawać ludzi z innych plemion i myśleć niezależnie. W wieku 21 lat Mandela wstąpił do University College w Fort Hare, jedynej uczelni wyższej dla czarnoskórych w Republice Południowej Afryki. Studiował prawo i wstąpił do Studenckiego Stowarzyszenia Chrześcijańskiego, gdzie poznał Olivera Tambo. Mandela rozpoczął studia licencjackie, ale ukończył je dopiero w 1943 r., ponieważ nie zgodził się z dyrektorem w sprawie systemu głosowania w Radzie Reprezentantów Studentów. W wieku 23 lat, chcąc uniknąć zaaranżowanego małżeństwa, Mandela uciekł do Johannesburga, gdzie żył za skromną pensję i wieczorami studiował, aby ukończyć studia na Uniwersytecie Południowej Afryki. Mandela był tak biedny, że nie jadł, nosił połatane ubrania i chodził sześć mil do pracy i z powrotem, aby zaoszczędzić na biletach autobusowych. Chociaż współpracownicy kancelarii zniechęcali do polityki, Walter Sisulu i Gaur Radebe – inny urzędnik – wierzyli, że polityka jest jedynym długoterminowym rozwiązaniem problemu stosunków rasowych w Republice Południowej Afryki. W latach pięćdziesiątych Mandela wraz z Oliverem Tambo otworzył pierwszą kancelarię czarnych afrykańskich prawników. Mandela dołączył do ANC w 1943 roku i pomógł przekształcić ją z pełnej szacunku organizacji pozarządowej w ruch masowy. Założona w 1912 roku ANC była najstarszą afrykańską organizacją w Republice Południowej Afryki i opowiadała się za wielorasowością. Jednak w latach czterdziestych XX wieku ANC była bardziej zainteresowana utrzymaniem przywilejów elitarnych czarnych mieszkańców Republiki Południowej Afryki. Mandela zapisał się na studia prawnicze na Uniwersytecie Witswaterand, gdzie poznał białych i indyjskich studentów w swoim wieku, którzy również stali się przywódcami walki. ANC utworzyła Ligę Młodzieży w Niedzielę Wielkanocną 1944 roku i przyjęła jej propozycję bojkotów, strajków i demonstracji protestacyjnych. Inspiracją dla Ligi Młodzieży były demonstracje w Indiach w 1946 r. w odpowiedzi na przepisy ograniczające ich przemieszczanie się i prawo do zakupu nieruchomości. Partia Narodowa wygrała wybory krajowe w 1948 r. i przyjęła ustawę o obszarach grupowych w 1950 r. Prawo stało się apartheidem, czyli oddzieleniem obszarów miejskich czarnych i białych na podstawie wyższości białych.

W Dniu Wolności 1 maja 1948 r. dwie trzecie afrykańskich robotników pozostało w domu, a rząd zakazał spotkań działaczom przeciw apartheidowi. Koalicja grup zorganizowała Narodowy Dzień Protestu (NDP) w dniu 26 czerwca 1950 r. Kampania Defiance, w ramach której 8500 ochotników złamało prawo i trafiło do więzienia w rocznicę NDP w 1952 r., była praktyką Mandeli jako bojownika o wolność. Mandela uważał, że forma oporu została określona przez wroga i że pokojowy opór był raczej taktyką niż zasadą. Podróżował po kraju, wyjaśniając przebieg kampanii i szkoląc wolontariuszy, jak reagować na policję bez użycia przemocy. Rząd zaczął wprowadzać zakazy, co przypominało nieformalne więzienie, oraz przeprowadzać aresztowania i przeszukania domów i biur osób powiązanych z organizacjami pozarządowymi. Rząd zaostrzył represje wraz z eksmisjami z Sophiatown w 1953 r., ustawą Bantu Education Act z 1955 r. – która przekazała kontrolę nad edukacją Departamentowi ds. Tubylców – oraz masakrą 69 pokojowych demonstrantów w Sharpeville w 1960 r. Oliver Tambo opuścił kraj i utworzył zewnętrzną organizację skrzydło AKN. Mandela został aresztowany za zdradę stanu w 1956 r., a po zakończeniu procesu w 1961 r. rząd zaczął mianować własnych sędziów, stosować tortury w więzieniach oraz – począwszy od końca 1963 r. – nękać i więzić żony bojowników o wolność, w tym m.in. Nomzamo Winifred Madikizela, z którą Mandela poślubił w 1958 r. Przez następne dwa lata Mandela zeszedł do podziemia i stał się bandytą, przebierając się za szofera, szefa kuchni lub ogrodnika. Do 1962 roku ANC utworzył skrzydło wojskowe Umkhonto we Sizwe (MK), które przyjęło politykę sabotażu infrastruktury. Mandela studiował wojnę partyzancką i badał obszary przemysłowe kraju, system transportowy i sieć komunikacyjną. Uczęszczał do Panafrykańskiego Ruchu Wolności dla Afryki Wschodniej, Środkowej i Południowej w Addis Abebie i organizował wsparcie finansowe dla MK. Rząd przyjął ustawę o sabotażu, która zezwalała na areszty domowe niepodlegające zaskarżeniu w sądzie, ograniczył drukowanie słów osób objętych zakazem i uchwalił ustawę o dziewięćdziesięciodniowym areszcie, która zezwalała na przetrzymywanie bez postawienia zarzutów. Po powrocie do Republiki Południowej Afryki Mandela został aresztowany i skazany na pięć lat więzienia. Bronił się przed zarzutami podżegania kraju do strajku i opuszczenia kraju bez dokumentów podróży. Stojąc na sali sądowej w swoim karosie, czyli tradycyjnym stroju, naprowadził państwo na trop, argumentując, że w państwie, w którym nie ma sprawiedliwości bez reprezentacji, nie ma innego wyjścia, jak tylko postępować zgodnie ze swoim sumieniem wbrew prawu. Pod koniec maja 1963 roku Mandela został przeniesiony na wyspę Robben, na północ od Kapsztadu. Wiedział o wyspie z opowieści z dzieciństwa o wygnanych tam wojownikach Xhosa. Dziewięć miesięcy po wydaniu wyroku policja odkryła Rivonię, dom, w którym ANC działała pod ziemią; aresztowali dowódców MK i oskarżyli ich o sabotaż i spisek mający na celu obalenie rządu. Zdając sobie sprawę, że grozi im kara śmierci, oskarżeni bronili się ze względów moralnych. Mandela odrzucił zarzuty, jakoby był komunistą, przyznał się do swojego afrykańskiego nacjonalizmu i poparcia dla brytyjskiej demokracji parlamentarnej. Chcąc zareagować na wzmożone represje w Afryce i rosnący niepokój w Afryce, MK przyjął politykę sabotażu, aby zapobiec wojnie domowej i zapewnić najlepsze warunki dla przyszłych stosunków.

Życie więzienne

Mandela został skazany na dożywocie; spędzi w więzieniu 27 lat. W 1962 roku Robben Island stała się najcięższym zakładem karnym w Republice Południowej Afryki. Więźniowie zostali podzieleni na cztery grupy według poglądów politycznych i stopnia, w jakim byli przygotowani do służalczego zachowania. Więźniowie kategorii D mogli co sześć miesięcy pisać i otrzymywać tylko jeden list zawierający 500 słów do lub od najbliższej rodziny, zdefiniowanej zgodnie z kulturą zachodnią. Więźniom nie wolno było dotykać bliskich ani rozmawiać w ich ojczystym języku. Dostarczono im niewystarczającą ilość odzieży, pościeli i jedzenia. W 1979 roku, po 15 latach protestów, więźniowie z Afryki, Indii i rasy mieszanej otrzymali to samo jedzenie co więźniowie biali, w tym świeże warzywa i mięso. Mandela uważał walkę w więzieniu za mikrokosmos walki w kraju. Nie chciał dać się okradać z godności, okazywać emocji ani

rozpaczać. Walczył o reformy takie jak lepsze wyżywienie, przywileje studyjne i zwalnianie oficerów, swoje skargi zgłaszając podczas wizyt dygnitarzy, m.in. Czerwonego Krzyża, trzech sędziów Sądu Najwyższego oraz pani Helen Suzman, jedynej członkini Partii Liberalnej, Partia Postępowa w parlamencie i jedyna parlamentarna opozycja wobec apartheidu. Pierwszy protest Mandeli dotyczył krótkich spodni. Odmówił noszenia długich spodni do czasu, gdy w 1965 r. otrzymali je wszyscy więźniowie. Przepracował 13 lat w kamieniołomie wapienia, aż do jego likwidacji w 1977 r. Trzy lata zajęło przekonanie władz, że więźniowie potrzebują okularów przeciwsłonecznych, a kiedy je założyli, gdy je otrzymali, więźniowie musieli sami za nie płacić. Niedzielne nabożeństwa z życzliwym kaznodzieją, książki, gry, turnieje, przedstawienia teatralne, koncerty i prace w ogrodzie przyniosły pewną ulgę. Począwszy od początku lat 80. Mandela starał się doprowadzić rząd i ACN do punktu rozmów. W marcu 1982 r. Mandelę przeniesiono z Robben Island, a w 1988 r. przeniesiono go do domku na terenie więzienia Victor Verster, w miejscowości Paarl, na północny wschód od Kapsztadu. Prezydent Republiki Południowej Afryki F. W. de Klerk rozpoczął likwidację apartheidu. Wydawał się gotowy do negocjacji z Mandelą, ale często starał się zapewnić sobie władzę pod pozorem równości. 3 lutego 1990 roku Mandela został zwolniony i powitany przez wielki tłum w Kapsztadzie. Wezwał społeczeństwo, aby doprowadziło rząd do stołu negocjacyjnego. Po uwolnieniu Mandela wiedział, że jego marzenie o prostym życiu rodzinnym ponownie zostanie poświęcone, gdy będzie pracował dla nowej Republiki Południowej Afryki. (Jego pierwsze małżeństwo z Evelyn zakończyło się w 1955 r., kiedy bardziej zainteresowała się Świadcami Jehowy niż polityką). W 1992 r. Mandela i Winnie rozstali się. W 1994 r. odbyły się demokratyczne wybory. Mandela został wybrany na prezydenta na pięcioletnią kadencję i natychmiast rozpoczął ambitny program odbudowy, który pozostał walką o mieszkańców Republiki Południowej Afryki w XXI wieku.

Manley, Michael

(1924–1997) Jamajski przywódca polityczny

Michael Norman Manley, czołowy rzecznik ruchów socjalistycznych Trzeciego Świata i sprawiedliwości społecznej na rzecz uciskanych i pokrzywdzonych na całym świecie, zdominował jamajską politykę od śmierci ojca w 1969 r. aż do przejścia na emeryturę w 1992 r. Pełnił funkcję premiera przez trzy kadencje (1972–1972, 1976–80 i 1989–92) stał na czele Ludowej Partii Narodowej Jamajki (PNP), założonej w 1938 r. przez jego ojca, Normana Manleya, która przewodziła dążeniom do niepodległości Jamajki od Wielkiej Brytanii, osiągniętej w 1962 r. Porównany w jego wpływ na sprawy globalne dla Indiry Gandhi z Indii, Juliusa Nyerere z Tanzanii, Kwame Nkrumah z Ghany i innych wybitnych postaci Trzeciego Świata epoki zimnej wojny, Manley urodził się w Kingston na Jamajce 10 grudnia 1924 roku. Jego urodzony na Jamajce czarny ojciec, prawnik z wykształceniem w Oksfordzie, był czołową postacią życia politycznego wyspy od lat trzydziestych XX wieku aż do swojej śmierci; jego urodzona w Anglii biała matka, Edna Swithenbank Manley, była wysoko cenioną artystką i rzeźbiarką. Pomimo uprzywilejowanego pochodzenia, do którego chętnie przyznał się, w 1942 roku w wieku 18 lat Manley zaciągnął się do Królewskich Kanadyjskich Sił Powietrznych, służąc na europejskim teatrze działań, ale nie biorąc udziału w walkach. Po wojnie uczęszczał do London School of Economics, stając się protegowanym wybitnego brytyjskiego socjalisty Harolda Lasskiego. Po powrocie na Jamajkę na początku lat pięćdziesiątych zaangażował się w rozwijający się w kraju ruch związkowy; w 1962 został powołany na senatora nowo niepodległego państwa narodowego i został wiceprzewodniczącym PNP. Opisywany jako „wysoki, przystojny, charyzmatyczny i urzekający mówca” Manley promował pragmatyczny lewicowo-socjalistyczny populizm demokratyczny, który odbił się echem wśród dużej części jamajskiego elektoratu. Zdeterminowany, aby poprawić warunki życia biednej większości swojego kraju i poprawić pozycję Jamajki w porównaniu z bardziej zaawansowanym światem przemysłowym, podczas swojej pierwszej kadencji jako premiera zwiększył rolę państwa w krajowym

przemysłu boksytu, głównym towarze eksportowym kraju i głównym źródłem wymiany walut. Ustanowił także szereg lewicowo-populistycznych polityk w obszarach zdrowia, edukacji i bezrobocia. Jako bystry polityk, uważał się za autentyczny wyraz potrzeb i aspiracji biednych i wywłaszczonych Jamajek, sprzymierzając się z religijno-nacjonalistycznym ruchem rastafariańskim i włączając muzykę reggae i inne formy afro-karaibskiej ekspresji artystycznej do swojego politycznego repertuaru. Po porażce wyborczej w 1980 r. z konserwatystą E. P. G. Seagą oraz w kontekście neoliberalizmu panującego za czasów Reagana i Thatchera, Manley zmienił swoją politykę podczas swojej trzeciej i ostatniej kadencji (1989–1992), prywatyzując niektóre gałęzie przemysłu, ograniczając wydatki rządowe i prowadząc bardziej ortodoksyjną politykę pieniężną, handlową i inwestycyjną, nie rezygnując jednocześnie ze swojego retorycznego lub praktycznego zaangażowania w poprawę standardów życia większości.

Marcos, Ferdinand i Imelda

(1917–1989 i 1929–) przywódcy filipińscy

Choć początkowo wybrany w powszechnych wyborach, Ferdinand Marcos i jego żona Imelda przekształcili Filipiny w państwo policyjne na początku lat siedemdziesiątych. Mając finansowe i polityczne wsparcie Stanów Zjednoczonych, które ceniły ich zdecydowaną politykę antykomunistyczną, Marcosowie rządili przez 15 lat, zanim w połowie 1986 roku zostali odsunięci od władzy w wyniku powszechnych protestów. Ferdinand Marcos urodził się w prowincji Llocos Norte, na północno-zachodnim krańcu Luzon, regionu uprawy ryżu i tytoniu. Jego ojciec był politykiem i pedagogiem, matka nauczycielką pochodzącą z prominentnej lokalnej rodziny. W latach trzydziestych Marcos był genialnym studentem prawa; skutecznie przekonał Filipiński Sąd Najwyższy do wycofania wyroku skazującego za morderstwo za zastrzelenie politycznego rywala jego ojca. Podczas II wojny światowej Marcos walczył w bitwie pod Bataan i twierdził, że dowodził jednostką partyzancką Maharlików przeciwko Japonii. Wielu krytyków wątpiło w prawdziwość jego twierdzeń. W 1949 Marcos zdobył mandat w filipińskiej Izbie Reprezentantów. W 1954 roku ożenił się z Imeldą Romualdez, byłą królową piękności o dobrych stosunkach. Został senatorem w 1959 r. i pełnił funkcję przewodniczącego senatu od 1963 do 1965 r. Został wybrany na prezydenta Filipin w 1965 r. Podczas swojej pierwszej kadencji Marcos był orędownikiem szeregu zakrojonych na szeroką skalę projektów rozwojowych, które zapewniły mu poparcie obu stron: elity i chłopi. Budował drogi, mosty, szkoły i szpitale. Z politycznego punktu widzenia programy takie wypadły znacznie lepiej niż program reformy rolnej, który Marcos uczynił kluczową częścią swojej kampanii. Duża część pieniędzy na te projekty pochodziła ze Stanów Zjednoczonych, które pragnęły wsparcia narodów azjatyckich w ich walce z komunizmem. Marcos wygrał drugą kadencję w 1969 r. Wkrótce potem sytuacja w kraju uległa pogorszeniu; stagnacja gospodarcza, przestępczość i niestabilność polityczna zaczęły charakteryzować życie narodowe. Na wsi wybuchło powstanie komunistyczne. Wykorzystując niestabilność jako pretekst i, jak wykazały późniejsze relacje, w rzeczywistości inżynierując w dużej mierze z tej niestabilności, Marcos zaczął przypisywać sobie większe uprawnienia. We wrześniu 1972 roku wprowadził stan wojenny i przez większą część następczej półtorej dekady miał rządzić dekretem. W tym okresie Marcos ogłosił początek Nowego Społeczeństwa, które odrzuciło osobiste i polityczne wartości kolonializmu na rzecz wartości nowoczesnych. Ale nawet gdy Marcos i jego zwolennicy wezwali do poświęcenia, zaczęli wyciągać z kasy publicznej ogromne sumy pieniędzy. Marcos rozbił wiele konglomeratów biznesowych prowadzonych przez niektóre z czołowych rodzin w kraju i przekazał te dochodowe przedsiębiorstwa członkom własnej rodziny i lojalnym zwolennikom. Znacjonalizował także przemysł i stworzył monopole, aby wzbogacić siebie i swoich zwolenników. Marcos zakończył stan wojenny w styczniu 1981 r. Proklamacją 2045. Chociaż wydawało się, że rozluźnił uścisk władzy, Nowa Republika okazała się niczym więcej niż przepakowaną wersją skorumpowanego i represyjnego Nowego Społeczeństwa.

Dzięki bojkotowi głównych partii opozycji Marcos odniósł duże zwycięstwo w wyborach prezydenckich w czerwcu 1981 roku. Jednak lata korupcji zaczęły mieć wpływ na gospodarkę, gdy na początku 1985 r. dług publiczny wzrósł do 25 miliardów dolarów. Marcos również zaczął podupadać na zdrowiu. Ponieważ cierpiał na chorobę uważaną za chorobę nerek, jego żona Imelda wzięła na siebie więcej obowiązków, w tym spotykała się z zagranicznymi dygnitarzami. Stany Zjednoczone również zaczęły wycofywać swoje wsparcie dla Marcosa. Zabójstwo Benigno „Ninoya” Aquino Jr., głównego przywódcy opozycji, w sierpniu 1983 r. zapoczątkowało ruch ludowy, który trzy lata później doprowadził do wygnania Marcosów. Aquino i jego żona Corazon byli wieloletnimi rywalami Marcosa. Powszechnie uważa się, że gdyby nie został wprowadzony stan wojenny, Aquino wygrałby wybory prezydenckie w 1972 roku. Chociaż komisja wysokiego szczebla oskarżyła o zabójstwo lojalistów Marcosa, rząd zignorował jej ustalenia. Morderstwo Aquino i późniejsze tuszowanie stały się punktem zjednoczenia zróżnicowanej grupy przeciwników. Wciąż przekonany o swojej popularności, w listopadzie 1985 r. Marcos ogłosił „przyspieszone” wybory w lutym 1986 r., 16 miesięcy przed końcem swojej kadencji. Po tym, jak Zgromadzenie Narodowe kontrolowane przez Marcos ogłosiło go zwycięzcą, katolicki prymas Filipin kardynał Jaime Sin, minister obrony Juan Ponce Enrile i generał porucznik Fidel V. Ramos zgromadzili się wokół prawowitego zwycięzcy, wdowy po Aquino Corazona Cojuango Aquino. Ruch Władzy Ludowej zmusił Marcosa do ustąpienia ze stanowiska w dniu jego inauguracji. Uciekł samolotem Sił Powietrznych Stanów Zjednoczonych wraz z rodziną i najbliższymi zwolennikami i ostatecznie osiadł w Honolulu na Hawajach. W kolejnych miesiącach wyszły na jaw szczegóły dotyczące tego, jak wykorzystywał swój urząd do gromadzenia ogromnych ilości majątku. Filipińscy urzędnicy oszacowali, że Marcos, jego żona i zwolennicy ukradli od 5 do 10 miliardów dolarów. Wielkim symbolem tego zepsucia wśród biedy stała się Imelda. Kolekcja butów, torebek i strojów wizytowych Marcos, liczona była w tysiącach. Ferdinand Marcos zmarł 28 września 1989 na Hawajach. Imelda Marcos wróciła na Filipiny w 1992 r., zasiadała w Izbie Reprezentantów od 1995 do 2001 r. i przegrała dwie kandydatury na prezydenta.

Marshall, Thurgood

(1908–1993) sędzia Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych

Thurgood Marshall był specjalnym doradcą Krajowego Stowarzyszenia na rzecz Postępu Ludzi Kolorowych (NAACP) i sędzią Sądu Najwyższego Stanów Zjednoczonych podczas XX-wiecznego ruchu na rzecz praw obywatelskich w Stanach Zjednoczonych. Marshall był ceniony za swoją argumentację przed Sądem Najwyższym w sprawie Brown przeciwko Board of Education, która zakończyła federalną sankcję segregacji w szkołach publicznych. Był także pierwszym afroamerykańskim sędzią Sądu Najwyższego. Thurgood Marshall urodził się jako Thoroughgood Marshall 2 czerwca 1908 roku w Baltimore w stanie Maryland. Jego ojciec był stewardem w wiejskim klubie, a jego matka była nauczycielem szkoły podstawowej. Marshall został nazwany na cześć swojego dziadka ze strony ojca, niewolnika z Konga, który wywalczył wolność. Jego dziadek zmienił nazwisko Thoroughgood, kiedy zaciągnął się do armii Unii podczas wojny secesyjnej. W wieku sześciu lat Marshallowi legalnie zmieniono nazwisko na Thurgood z powodu krytyki ze strony rówieśników. Marshall był samozwańczym rozpalaczem piekła w szkole podstawowej i po raz pierwszy zetknął się z Konstytucją Stanów Zjednoczonych, kiedy został zmuszony do jej przeczytania w ramach kary. Bardzo interesował się Artykułem III, który dotyczył władzy sądowniczej, a także Kartą Praw. Już od najmłodszych lat nękały go łamanie praw obywatelskich. Marshall ukończył z wyróżnieniem Douglas High School w Baltimore w stanie Maryland, a następnie studiował na całkowicie czarnym Uniwersytecie Lincolna w Oksfordzie w Pensylwanii, najstarszej afroamerykańskiej uczelni w kraju. W młodszym roku Marshall poślubił swoją pierwszą żonę, Vivian Burey. W następnym roku Marshall ukończył Uniwersytet Lincolna. Doświadczenie w zespole debatującym na Uniwersytecie Lincolna zainspirowało Marshalla do podjęcia

studiów prawniczych. Po ukończeniu studiów Marshall złożył podanie na studia prawnicze na Uniwersytecie Maryland, ale został odrzucony ze względu na rasę. Następnie zwrócił się do Uniwersytetu Howarda, Law School w Waszyngtonie. To właśnie tam Marshall poznał Charlesa Hamiltona Houstona, energicznego prodziekana szkoły prawniczej Howard. Houston zainspirował Marshalla do zainteresowania się prawem konstytucyjnym i zaszczyił w nim ideę prawników jako „inżynierów społecznych” zdolnych do wprowadzenia zmian w społeczności afroamerykańskiej. Marshall ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Howarda z tytułem prymusa i otworzył praktykę prawniczą w Baltimore. Marshall pełnił funkcję doradcy prawnego lokalnego oddziału NAACP. W 1933 roku Marshall spierał się w swojej pierwszej dużej sprawie sądowej z NAACP, w której zdobył miejsce dla pierwszego afroamerykańskiego studenta, Donalda Gainesa Murraya, na Uniwersytecie Maryland Law School, szkole, która odrzuciła Marshalla. W rzeczywistości Murray był pierwszym afroamerykańskim studentem, który wszedł do prawa stanowego poniżej linii Masona-Dixona. W 1935 roku Charles Hamilton Houston został głównym doradcą NAACP. Rok później Marshall dołączył do oddziału NAACP w Nowym Jorku jako asystent Houstona. Kiedy w 1938 roku Houston przeszedł na emeryturę i zaczął prowadzić prywatną praktykę, Marshall objął stanowisko głównego doradcy NAACP. Marshall założył Fundusz Obrony Prawnej i Edukacji NAACP (LDF), aby walczyć z segregacją za pomocą środków sądowych i legislacyjnych. Przez całe lata pięćdziesiąte Marshall podróżował po Południu, argumentując sprawy dotyczące praw obywatelskich przed sądami stanowymi i federalnymi. Podczas tej trasy otrzymał kilka gróźb śmierci i ledwo uniknął linczu. Z 32 spraw, które Marshall wniósł przed Sądem Najwyższym w imieniu NAACP, wygrał 29. W 1954 r. Marshall wygrał przełomową sprawę dla NAACP, Brown przeciwko Board of Education of Topeka. Jednomyślna decyzja Sądu Najwyższego uchylła precedens w sprawie Plessy przeciwko Fergusonowi. Rok po decyzji Brown przeciwko Radzie zmarła żona Marshalla, Vivian Burey; Marshall ożenił się ponownie w tym samym roku. Jego druga żona, Cecilia Suyat, była sekretarką w biurze NAACP w Nowym Jorku. W 1962 r. prezydent John F. Kennedy mianował Thurgooda Marshalla członkiem Sądu Apelacyjnego Stanów Zjednoczonych drugiego okręgu. Marshall zmagał się z decyzją o opuszczeniu po 23 latach pełnienia funkcji głównego doradcy NAACP, ale ostatecznie podążył za poczuciem obowiązku wobec kraju. Po trzech latach pracy w Sądzie Apelacyjnym Marshall został mianowany przez prezydenta Lyndona B. Johnsona radcą prawnym Stanów Zjednoczonych, trzecim co do wielkości stanowiskiem w Departamencie Sprawiedliwości. Prezydent Johnson przystąpił do nominacji Marshalla do Sądu Najwyższego w 1967 r. Nominacja Marshalla została potwierdzona w Senacie większością 69 do 11, a 2 października 1967 r. został zaprzysiężony jako pierwszy afroamerykański sędzia Sądu Najwyższego. Marshall zasiadał w tym sądzie przez prawie 24 lata. Na liberalnym sądzie Warrena Marshall dołączył do większości opowiadającej się za prawami obywatelskimi mniejszości i rozszerzeniem praw wszystkich obywateli. Marshall skupił swoją energię na negocjowaniu jednomyślności wśród innych sędziów, aby zwiększyć wagę orzeczeń Trybunału Warrena. Jednakże, gdy sąd stał się bardziej konserwatywny w latach 70. i 80. XX wieku, Marshall zastąpił ze swoich gwałtownych sprzeciwów mniejszości, opowiadając się za akcją afirmatywną, należyty procesem i prawami wynikającymi z Pierwszej Poprawki oraz przeciwko karze śmierci. Thurgood Marshall zmarł na niewydolność serca w Bethesda w stanie Maryland 24 stycznia 1993 r. Jego dziedzictwo jako pana praw obywatelskich zapisało się w historii obok takich aktywistów jak Malcolm X i Martin Luther King Jr.

McCartyzm

Termin makartyzm zdefiniował okres w historii Stanów Zjednoczonych w latach pięćdziesiątych XX wieku, kiedy panowały intensywne obawy związane z infiltracją społeczeństwa amerykańskiego przez komunistów. Nazwa wzięła się od nazwiska amerykańskiego senatora Josepha McCarthy'ego, republikanina z Wisconsin, który był zamieszany w oskarżanie wielu ludzi o bycie komunistą lub sympatiami komunistycznymi. Osoby te były następnie często poddawane agresywnym dochodzeniom i

przesłuchaniom przez komisje Kongresu. W wielu przypadkach spotykali się z prześladowaniem, a w niektórych przypadkach z czymś, co stało się znane jako „prześladowanie selektywne”. Po drugiej wojnie światowej rząd Stanów Zjednoczonych był coraz bardziej zaniepokojony utworzeniem rządów komunistycznych lub prokomunistycznych w całej Europie Wschodniej. Wiele osób w Stanach Zjednoczonych zaczęło czuć się zagrożonych przez Związek Radziecki. To z pewnością wzrosło w 1949 r., kiedy Związek Radziecki zdetonował swoją pierwszą bombę atomową, a komuniści odnieśli zwycięstwa w chińskiej wojnie domowej w tym samym roku. Wraz z wybuchem wojny koreańskiej w następnym roku, w wielu kręgach w Stanach Zjednoczonych koncepcja komunizmu pragnącego rozszerzyć się na cały świat była postrzegana jako bardzo realna możliwość. W styczniu 1950 r. Alger Hiss, urzędnik wysokiego szczebla w Departamencie Stanu, został skazany za krzywoprzysięstwo. Zostałby oskarżony o szpiegostwo, ale uległ przedawnieniu. Zamiast tego został oskarżony o kłamstwo podczas składania zeznań przed Komisją Izby Reprezentantów ds. Działalności Antyamerykańskiej, główną grupą zaangażowaną w przesłuchiwanie podejrzanych komunistów. 9 lutego 1950 r. senator Joe McCarthy przedstawił kartkę papieru, która według niego zawierała listę 205 osób pracujących w Departamencie Stanu, o których sekretarz stanu wiedział, że są członkami Partii Komunistycznej. McCarthy był szeroko omawiany w prasie, a termin makartyzm wywodzi się z kreskówki Herblocka „Washington Post” opublikowanej 29 marca 1950 r., przedstawiającej chwiejny filar, na którym ma stać słoń – symbol Partii Republikańskiej. 17 lipca 1950 r. aresztowano Juliusa i Ethel Rosenbergów. Oboje byli członkami Partii Komunistycznej i podczas wojny oboje pracowali nad Projektem Manhattan w Los Alamos National Laboratory. Ponieważ rząd amerykański chciał się dowiedzieć, jak Związkowi Radzieckiemu udało się tak szybko zdetonować bombę atomową, śledztwo doprowadziło do ujawnienia Rosenbergów, którzy zostali oskarżeni o kradzież tajemnic bomby atomowej dla Związku Radzieckiego. Rosenbergowie zostali uznani za winnych, choć wątpliwości budziła konstytucyjność i możliwość stosowania ustawy o szpiegostwie z 1917 r., na podstawie której byli sądzeni, a także dostrzegalna stronniczość sędziego Irvinga R. Kaufmana. Rosenbergowie zostali straceni 19 czerwca 1953 r., będąc pierwszymi amerykańskimi cywilami straconymi za szpiegostwo i pierwszymi Amerykanami których stracono za szpiegostwo w czasie pokoju. W związku z wieloma głośnymi sprawami, takimi jak sprawa Algera Hissa i Rosenbergów, wkrótce dyrektor FBI, J. Edgar Hoover, zaczął przydzielać coraz większą liczbę swoich agentów do prowadzenia dochodzeń w sprawie komunistów i podejrzanych o komunistów. Następnie stwierdzono, że FBI złamało prawo, biorąc udział w włamaniach, otwieraniu poczty i instalowaniu nielegalnych podsłuchów. Od 1947 roku Komisja Izby Reprezentantów ds. Działalności Antyamerykańskiej zaczęła przesłuchiwać osoby związane z Hollywood, wydając wezwania do sądu aktorom, reżyserom i niektórym scenarzystom. Pierwsza 10, znana jako „hollywoodzka dziesiątka”, odmówiła współpracy i powołała się na gwarancję wolności słowa i zgromadzeń, jaką gwarantuje Pierwsza Poprawka. Obrona została odrzucona, a ośmiu z dziesięciu zostało skazanych na rok więzienia, a dwóch na sześć miesięcy. Następnie świadkowie zwykle powoływali się na ochronę Piątej Poprawki, odmawiając przedstawienia jakichkolwiek dowodów, które mogłyby ich obciążać. Osoby przesłuchiwane mogły albo użyć tego jako obrony, albo wskazać innych komunistów. Senator McCarthy stanął na czele Stałej Podkomisji Śledczej Senatu. Następnie zaczął przeszukiwać katalogi kartkowe zagranicznego programu bibliotecznego Departamentu Stanu, w końcu namawiając ich do usunięcia książek uznanych za komunistyczne lub prokomunistyczne. Następnie rozpoczęły się tworzenie czarnych list, chociaż pod wieloma względami funkcjonowały one od listopada 1947 r., kiedy Eric Johnston, prezes Amerykańskiego Stowarzyszenia Filmowego, wydał komunikat prasowy, który stał się znany jako Oświadczenie Waldorfa. Jak się okazało, w okresie McCarthy’ego kilkaset osób zostało uwięzionych, a od 10 000 do 12 000 straciło pracę. Kilku uczonym, takim jak John D’Emilio, zdołało wykazać, że homoseksualizm był celem większej liczby osób niż komunizm. W branży filmowej ponad 300 aktorów, aktorek, pisarzy i reżyserów nie mogło znaleźć pracy z powodu czarnych list. W 1952 roku Sąd Najwyższy Stanów Zjednoczonych

głosował za utrzymaniem w mocy decyzji sądów niższej instancji w sprawie Alder przeciwko Board of Education of New York, zgodnie z którą stanowe panele ds. kontroli lojalności mogą zwolnić każdego nauczyciela uznanego za wywrotowego. W miarę narastania napięcia Arthur Miller przypuścił atak na maccartyzm w swojej sztuce *Tygiel*, używając procesów czarownic z Salem w 1692 r. jako metafory, w której oskarżenie było w opinii publicznej równoznaczne z winą. To Edward R. Murrow, dziennikarz telewizyjny CBS, skrytykował McCarthy'ego 9 marca 1954 r. w jego „Raporcie na temat Josepha R. McCarthy'ego”, stwierdzając, że senator znęcał się nad świadkami. Wkrótce potem, kiedy McCarthy zaatakował głównego doradcę armii amerykańskiej, Josepha Welcha, Welch odpowiedział: „Czy nie ma pan poczucia przyzwoitości, proszę pana? Czy w końcu zabrakło ci poczucia przyzwoitości?” Była to nagana, która powoli doprowadziła do odejścia od makartyzmu. Stopniowo nawet prezydent Dwight D. Eisenhower zaczął postrzegać McCarthy'ego jako osobę niezwykle odrażającą. W listopadzie 1954 roku, kiedy Republikanie stracili kontrolę w Senacie, McCarthy został wyrzucony z Rządowej Komisji ds. Operacji Senatu. Wkrótce potem został formalnie potępiony stosunkiem głosów 67 do 22 za postępowanie „sprzeczne z tradycjami Senatu”. McCarthy pozostał senatorem przez kolejne dwa lata. Zawsze dużo pił i zmarł 2 maja 1957 roku na marskość wątroby.

Meir, Golda

(1898–1978) izraelski polityk

Golda Meir, znana przez większość swojego życia jako Goldie Mabovitch, spędziła swoje młode lata w Kijowie na Ukrainie, gdzie pogromy i antysemityzm nękały jej życie. Jedyne wspomnienia Goldy z tego czasu to strach, głód i zimno. Zmęczona życiem w Kijowie rodzina Mabovitchów przeniósła się w 1903 r. na Białoruś, a następnie w 1906 r. do Milwaukee w stanie Wisconsin. Po ukończeniu gimnazjum Meir błagała rodziców, aby pozwolili jej uczęszczać do szkoły średniej i zostać nauczycielką. W wieku 14 lat uciekła z domu i zamieszkała z siostrą w Denver. Uczęszczała do szkoły średniej i pracowała w restauracji, gdzie podsłuchiwała debaty na temat syjonizmu, anarchizmu, socjalizmu i prawa wyborczego. Meir poznał Morrisa Meirsona w 1915 roku i wrócili do Wisconsin, aby mogła ukończyć szkołę średnią. Dzięki wsparciu rodziców w 1916 roku zapisała się do zwykłej szkoły nauczycielskiej w Wisconsin, a rok później uczyła jidysz. Meir i Meirsen pobrali się w 1917 roku, a ona rozpoczęła współpracę z ruchem Poalei Zion. Następnie Meir i Morris przenieśli się do Palestyny. Ich pierwsze dziecko urodziło się w 1924 r. W tym samym roku Meir została wybrana na funkcjonariuszkę Histadrut, gdzie poznała wpływowych syjonistów, w tym Davida Ben-Guriona, z którym była związana zawodowo przez większą część swojej kariery. W 1928 r. została wybrana na sekretarza Kobiecej Rady Pracy i rozstała się z mężem; jednak nigdy oficjalnie się nie rozwiedli. Meir pomogła założyć Mapai, główną izraelską partię robotniczą, która przewodziła każdemu rządowi koalicyjnemu przez pierwsze trzy dekady swojego istnienia. W połowie lat trzydziestych Meir została wybrana do zarządu Histadrut, stała się fundraiserem dla Agencji Żydowskiej i została wybrana na szefa Działu Politycznego tej agencji. Po ogłoszeniu przez Izrael niepodległości w 1948 r. Ben-Gurion mianował Meir ambasadorem Izraela w Związku Radzieckim. Niezadowolona z opuszczenia nowo powstałego Izraela, wróciła i została mianowana ministrem pracy i ubezpieczeń społecznych, na tym stanowisku pozostała do 1956 roku. Przyjęła hebrajskie imię Golda Meir. Jako minister spraw zagranicznych w latach 1956–1966 próbowała budować mosty z wschodzącymi niepodległymi krajami w Afryce poprzez program pomocy oparty na doświadczeniach Izraela w budowaniu narodu. W 1963 roku, w którym zdiagnozowano raka, Meir odeszła z Knesetu; jednak jej emerytura była krótkotrwała. Popierając fuzję Partii Mapai i układ wielopartyjny, została wybrana na sekretarza generalnego koalicji w 1966 r. Po śmierci premiera Eshkola w 1969 r. Golda Meir została trzecią kobietą premierem na świecie. Łącząc idealizm i praktyczność, Meir prowadziła pełne życie zawodowe i osobiste. Poświęciła swoją karierę przewodzeniu walce Izraela o przetrwanie i pokój. Obydwa te cele zostały udaremnione, gdy Egipt i Syria zaatakowały

Izrael podczas Jom Kippur w 1973 r. Meir obwiniano o przeszacowanie siły Izraelskich Sił Obronnych i błędną ocenę intencji otaczających je krajów arabskich. W 1974 roku zrezygnowała i przez kolejne cztery lata pracowała nad swoją autobiografią i spędzała czas z rodziną aż do swojej śmierci w 1978 roku.

Menchú, Rigoberta

(1959-) Gwatemalski działacz pokojowy

Rigoberta Menchú Tum, zyskała międzynarodową sławę dzięki poruszającemu świadectwu „Ja, Rigoberta Menchú” (1983), urodziła się 9 stycznia 1959 r. w biednej rodzinie Indian Quiché-Maya z Gwatemali, jednej z największych z 26 rdzennych grup etniczno-językowych Gwatemali. Jej porywająca opowieść o swoim życiu, społeczności i ich walce o pokój i sprawiedliwość na wyżynach, na plantacjach kawy i w miastach Gwatemali była głównym impulsem do otrzymania przez nią Pokojowej Nagrody Nobla w 1992 r. W uznaniu jej pracy na rzecz społeczeństwa sprawiedliwości i pojednania etniczno-kulturowego w oparciu o poszanowanie praw ludności tubylczej, komisja przyznająca nagrody stwierdziła, że „. . . Rigoberta Menchú wyróżnia się jako żywy symbol pokoju i pojednania ponad podziałami etnicznymi, kulturowymi i społecznymi we własnym kraju, na kontynencie amerykańskim i na świecie. . . . W swojej pracy społecznej i politycznej zawsze miała na uwadze, że długoterminowym celem walki jest pokój”. W 1999 roku jej narracja została zakwestionowana jako częściowo sfabrykowana. Zarzuty wywołały szeroko zakrojoną debatę na temat prawdziwości jej relacji i natury prawdy w narracjach zeznań. Wyzwania wobec konkretnych epizodów z jej relacji nie kwestionują ludobójczego charakteru kampanii przeciw powstańcom rządu Gwatemali; skrajności wyzysku, ucisku i przemocy, jakich doświadcza rdzenna ludność kraju; lub moralna odwaga Menchú lub zaangażowanie na rzecz pokoju i sprawiedliwości. W odpowiedzi na kontrowersje Komitet Nagrody Nobla podtrzymał swoją decyzję. Jak potwierdza obszerna literatura antropologiczna i historyczna, rdzenna ludność Gwatemali przez wieki była ofiarą wiktylizacji i ucisku ze strony potężniejszych grup. W tym kontekście można zrozumieć narrację, życie i walkę Rigoberty Menchú o sprawiedliwość. Jako nastolatka zaangażowała się w inicjatywy Kościoła katolickiego na rzecz sprawiedliwości społecznej i ruch na rzecz praw kobiet. Jej ojciec, Vicente Menchú, był działaczem politycznym, więzionym i torturowanym za rzekomy udział w śmierci właściciela plantacji. Po zwolnieniu wstąpił do Komitetu Związku Chłopskiego (CUC), a w 1979 r. Rigoberta uczyniła to samo. W następnym roku Vicente został zabity przez siły bezpieczeństwa podczas pokojowego protestu pod ambasadą Hiszpanii w Gwatemali. Wkrótce potem zaangażowała się w strajk robotników rolnych na wybrzeżu Pacyfiku i inne akcje antyrządowe, w wyniku czego w 1981 r. została zmuszona do ucieczki z kraju. Na emigracji stała się czołową postacią międzynarodowego ruchu na rzecz praw ludności tubylczej w Gwatemali. W 1983 roku przekazała swoje zeznania wenezuelskiemu antropologowi, który rok później opublikował jej relację. Książka wywarła ogromny wpływ i była używana w szkołach wyższych i na uniwersytetach na całym świecie. W 1999 roku amerykańska antropolog szczegółowo opisała liczne rozbieżności w jej relacji. Od tego czasu szalały kontrowersje. Przeważający konsensus uznaje wiele rozbieżności, potwierdzając jednocześnie zasadniczą prawdziwość relacji Menchú. Od 1992 roku otrzymała wiele wyróżnień i nagród, a w 2007 roku nadal aktywnie włączała się w walkę o prawa ludności tubylczej i kobiet w Gwatemali i Ameryce Łacińskiej.

Meksyk, reforma rolna

Do głównych przyczyn rewolucji meksykańskiej (1910–1920) należały wysoce nierówne wzorce własności ziemskiej w kraju i rosnący bezrolność wśród większości wiejskiej, zwłaszcza za rządów dyktatora Porfirio Díaza (1876–1910). Konstytucja z 1917 r., która od tego czasu rządzi Meksykiem, a wśród jej postanowień znalazło się kilka artykułów dotyczących kwestii gruntów, z których

najważniejszym jest artykuł 27, który częściowo stwierdza: „Naród będzie zawsze miał prawo nałożyć na własność prywatną takie ograniczenia, jakie może uzasadnić interes publiczny popytu, a także prawo do regulowania wykorzystania zasobów naturalnych. . . w celu ich ochrony i zapewnienia bardziej sprawiedliwego podziału majątku publicznego”. Artykuł 27 stanowił również, że tylko ejidos (niezbywalne grunty zbiorowe będące własnością wsi, zwykle rozdzielane przez wioski poszczególnym głowom gospodarstw domowych) i indywidualni obywatele Meksyku mogą posiadać meksykańskie prawa do gruntów lub podglebia. Na początku lat dwudziestych XX wieku pod silną presją międzynarodową art. 27 został złagodzony w serii poprawek do konstytucji, aby umożliwić zagranicznym firmom, w szczególności amerykańskim koncernom naftowym, uzyskiwanie koncesji na terytorium Meksyku na eksploatację zasobów naturalnych. Rzeczywiste wdrożenie art. 27 różniło się znacznie w zależności od skłonności poszczególnych prezydentów. W ciągu 23 lat od 1917 do 1940 r. około 30,6 miliona hektarów rozdzielono między wsie i osoby prywatne. Około jedna trzecia tej sumy (34 procent) została rozdzielona w latach 1917–1934 za prezydentury Venustiano Carranzy (1917–20), Alvaro Obregóna (1920–24) oraz Plutarco Callesa i jego podwładnych (1924–34), co stanowi kwotę do nieco ponad 10,5 mln ha. Pozostałe dwie trzecie (66 procent), czyli około 20,1 miliona hektarów, zostało rozdzielone przez administrację Lázaro Cárdenasa (1934–1940). Po 1940 r. powszechne żądanie ziemi znacznie osłabło, zarówno w wyniku agresywnego wdrażania postanowień konstytucji dotyczących reformy rolnej za rządów Cárdenasa; formalna reprezentacja producentów wiejskich we władzach krajowych i lokalnych za pośrednictwem Krajowej Konfederacji Chłopskiej (Confederación Nacional Campesino, czyli CNC); oraz wzrost migracji ze wsi do miast i towarzysząca temu zmiana w strukturze demograficznej kraju. Zdaniem jednego z czołowych uczonych „era przemocy agrarnej, która rozpoczęła się w roku 1810, ostatecznie zakończyła się reformą rolną przeprowadzoną w latach trzydziestych XX wieku”. Po 1940 r. rząd narodowy PRI faworyzował duże handlowe przedsiębiorstwa rolnicze kosztem mniejszych jednostek produkcyjnych, co skutkowało rosnącym zubożeniem mieszkańców wsi. Za prezydenta Luisa Echevarrii (1970–1976) rząd ponownie położył nacisk na sektor ejido, zwiększając całkowitą powierzchnię ejido o około 17 milionów hektarów. Była to ostatnia duża redystrybucja ziemi meksykańskiej. W 1992 roku rząd radykalnie zmienił charakter ejido, w efekcie go prywatyzując, zezwalając posiadaczom ejido (ejidatarios) na sprzedaż, wynajem, dzierżawę lub hipotekę swoich nieruchomości. Neoliberalne, wolnorynkowe i zorientowane na prywatyzację reformy pod rządami prezydenta Vicente Foxa (2000–2006) kontynuowały erozję ejido, choć instytucja ta pozostała ważna na wielu obszarach wiejskich, podczas gdy lokalne walki o ziemię (prowadzone przez ruch zapatystów w Chiapas na przykład) obiecał kontynuację w dającej się przewidzieć przyszłości.

Mobutu Sese Seko

(1930–1997) prezydent Konga

Mobutu Sese Seko, członek grupy etnicznej Ngbandi, urodził się w Lisala w Kongo Belgijskim w 1930 roku. Po otrzymaniu katolickiego wykształcenia od białych misjonarzy, rozpoczął życie publiczne służąc w belgijskiej armii kolonialnej. W 1960 r. był już pułkownikiem, a nowo niezależny premier Konga Patrice’a Lumumba mianował go szefem sztabu armii kongijskiej. Walka o niepodległość Konga pozostawiła po sobie walki etniczne, a wkrótce wojnę domową. We wrześniu 1961 r. wybuchły walki między wojskami kongijskimi a siłami Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) wysłanymi w celu uciszenia rosnącego niezadowolenia społecznego. Wyczuwając rosnące zamieszanie polityczne w Kongu, Mobutu przejął władzę 24 listopada 1965 r. w wyniku udanego zamachu stanu na prezydenta Kasavubu w następstwie walki o władzę między Kasavubu a jego premierem Moïse Tshombe. Mobutu ogłosił się prezydentem na pięcioletnią kadencję, postawił Moïse Tshombe przed sądem za zdradę stanu i skazał go na śmierć. Mobutu wziął pełną władzę wykonawczą w swoje ręce. Zamach stanu zapoczątkował powstanie Drugiej Republiki Konga i przywrócenie minimalnego prawa i porządku.

Mobutu mianował pułkownika Leonarda Mulambę swoim premierem i zainaugurował kampanię odbudowy kraju. Zostało to podkreślone przez utworzenie w 1966 roku Ruchu Rewolucyjnego (MPR), którego on sam był prezydentem. Następnie Mobutu wyeliminował wszelki sprzeciw wobec swojej kontroli, centralizując jednocześnie cały proces decyzyjny w ramach swojej własnej prezydentury. Rządy Mobutu zostały oficjalne dopiero w 1967 r., kiedy ustanowił on nową konstytucję. Jednak lata między 1967 a 1970 były świadkiem poważnych starć ze studentami, którzy rozczarowali się Mobutu i jego autorytarnymi rządami. Niemniej jednak w 1970 r. został ponownie wybrany na prezydenta. Podobnie jak wielu przywódców afrykańskich, którzy poszli w jego ślady, Mobutu rozpoczął kampanię na rzecz proafrykańskiej świadomości kulturowej, zmieniając w październiku 1971 r. nazwę kraju na Republikę Zairu. Nakazał wszystkim Afrykanom porzucenie swoich chrześcijańskich imion i księży ostrzeżono, że grozi im pięć lat więzienia, jeśli zostaną przyłapani na chrzczeniu dziecka z Zairois pod chrześcijańskim imieniem. Wojny Shaba z 1977 i 1978 r. zagroziły ugruntowanej konstytucyjnie prezydenturze Mobutu. Kilka tysięcy żołnierzy byłej armii Katanga byłego premiera Tshombe, wygnanych do Angoli, nabrało podejrzeń co do propozycji amnestii złożonych przez Mobutu. W 1977 roku ci sami żołnierze przekroczyli granicę prowincji Shaba. Utrzymujący się kryzys gospodarczy w połączeniu z atakiem wojsk Katangi zmusił Mobutu do zwrócenia się o pomoc zagraniczną w celu przywrócenia stabilizacji kraju. Francja, motywowana możliwością pokonania wojsk wspieranych przez komunistów w Afryce, przetransportowała drogą powietrzną 1500 elitarnych marokańskich spadochroniarzy do regionu Shaba. Armia rebeliantów wycofała się, ale rok później ponownie ruszyła w większej liczbie. Mobutu nie ustawał w swoich prośbach o pomoc międzynarodową i tym razem otrzymał pomoc od Belgii i Francji, przy wsparciu logistycznym Stanów Zjednoczonych. Rebelianci zostali ponownie pokonani. W zamian za pomoc Francja i Maroko nalegały, aby Mobutu zdemokratyzował swój coraz bardziej wrogi reżim. Mobutu odpowiedział pseudowyborami w tajnym głosowaniu, w którym 2000 kandydatów mogło ubiegać się o 270 mandatów w Radzie Legislacyjnej, a kolejnym 167 kandydatom – o 18 wybieralnych mandatów w biurze politycznym. Mobutu został wybrany ponownie. Pozostała część prezydentury Mobutu miała się skupiać na głośnych wysiłkach w zakresie stosunków zagranicznych, mających na celu polerowanie zszarganego wizerunku jego narodu. W 1982 r. przywrócił stosunki z Izraelem, a w 1983 r. wysłał wojska do Czadu w ramach misji pokojowej. W 1984 r. Mobutu zawiesił członkostwo Zairu w Organizacji Jedności Afrykańskiej, wspierając strajk Maroka w sprawie Sahary Zachodniej. Uznając trudną sytuację gospodarczą w Zairze, w 1990 r. Mobutu wezwał do dialogu między państwem a narodem Zairu. W wyniku dialogu w maju tego roku żołnierze zamordowali 100 demonstrujących studentów w Lubambashi. Mobutu ogłosił swoją rezygnację z funkcji przewodniczącego MPR, próbując wznieść się ponad problemy wewnątrz partii. Następnie powołał specjalną komisję, która do kwietnia 1991 r. miała opracować nową konstytucję, która ostatecznie umożliwiła swobodne działanie partii politycznych. W styczniu 1993 r. Wysoka Rada Republiki uznała Mobutu za winnego zdrady stanu i zagroziła postawieniem go w stan oskarżenia, jeśli nie uzna legalności parlamentu tymczasowego utworzonego na mocy nowej konstytucji z 1991 r. Po strajkach i zamieszkach Mobutu próbował umocnić swoją władzę. Zwołał ponownie uśpione zgromadzenie narodowe jako rywala Najwyższej Rady Republiki i utworzył konklawe, które mianowało premiera Faustina Birindwę. Ogłosił rozwiązanie Wysokiej Rady i odwołanie rządu Birindwy w styczniu 1994 r. Mobutu został obalony podczas pierwszej wojny w Kongu przez Laurenta-Désiré Kabilę. Kiedy w listopadzie 1996 r. rząd Mobutu wydał rozkaz zmuszający Tutsi do opuszczenia Zairu pod karą śmierci, wybuchł bunt. Ze wschodniego Zairu, przy wsparciu prezydentów Rwandy Paula Kagame i Yoweri Museveni z Ugandy, rozpoczęli ofensywę mającą na celu obalenie Mobutu. Chory na raka prostaty Mobutu nie był w stanie koordynować ruchu oporu. 16 maja 1997 r., po nieudanych rozmowach pokojowych, Mobutu udał się na tymczasowe wygnanie do Togo, ale mieszkał głównie w Maroku. Mobutu zmarł 7 września 1997 roku na wygnaniu w Rabacie w Maroku.

Montgomery, Alabama, bojkot autobusów

Bojkot autobusów w Montgomery w stanie Alabama był najwybitniejszym przykładem skutecznego oddolnego aktywizmu w ruchu na rzecz praw obywatelskich w latach pięćdziesiątych, pokazując jednocześnie ograniczenia takiego aktywizmu w przypadku braku wsparcia ze strony rządu federalnego. Bojkot skupiał się na przepisach Jima Crowa regulujących system autobusowy w Montgomery. W autobusach panowała segregacja – biali pasażerowie mogli siedzieć z przodu, a czarni – z tyłu autobusu. Kierowcy autobusów, z których wszyscy byli biali, byli uprawnieni do nakazania czarnym pasażerom opuszczenia miejsc, aby w razie potrzeby umożliwić białym. Bezpośrednim katalizatorem bojkotu było aresztowanie Rosy Parks, sekretarz oddziału Krajowego Stowarzyszenia na rzecz Awansu Ludzi Kolorowych (NAACP) w Montgomery za odmowę opuszczenia swojego miejsca, aby pozwolić usiąść białemu mężczyźnie. Aresztowanie Parksa w piątek 5 grudnia 1955 r. stało się punktem zbornym społeczności afroamerykańskiej. W ten weekend utworzono komitet o nazwie Montgomery Improvement Association (MIA), który podjął decyzję o bojkocie systemu autobusowego do czasu spełnienia szeregu ograniczonych żądań. Na swojego głównego rzecznika stowarzyszenie wybrało 26-letniego pastora kościoła baptystów przy Dexter Avenue, dr Martina Luthera Kinga Jr. Biali przywódcy w Montgomery początkowo wierzyli, że bojkot zakończy się fiaskiem ze względu na porę zimową i fakt, że większość Afroamerykanów w Montgomery korzystała z autobusów, aby dojechać do pracy. Firma autobusowa domagała się ugody. Z kolei władze miejskie, przy wsparciu organizacji rasistowskich, postanowiły podjąć próbę przełamania bojkotu poprzez naciski prawne, molestowanie i zastraszanie. Miasto zagroziło anulowaniem ubezpieczenia firm taksówkarskich należących do Czarnych, biletowanych samochodów przewożących więcej niż jednego pasażera i aresztowało przywódców stowarzyszenia pod zarzutem udziału w spisku. NAACP, choć nieco krytyczna wobec bojkotu, podjęła wyzwanie prawne wobec przepisów Montgomery'ego dotyczących segregacji transportu publicznego. Federalny sąd okręgowy wydał orzeczenie na korzyść NAACP, co doprowadziło do złożenia apelacji przez urzędników stanu Alabama do Sądu Najwyższego (Browder przeciwko Gayle). 13 listopada 1956 roku Trybunał orzekł, że segregacja transportu publicznego narusza klauzulę równej ochrony zawartą w Czternastej Poprawce. Autobusy zostały zintegrowane w ciągu miesiąca. Pomimo tego zwycięstwa reszta praw Jima Crowa regulujących stosunki rasowe w Montgomery pozostała nienaruszona, podobnie jak segregacja transportu na większości pozostałej części Południa. Co więcej, reakcja przywódców Montgomery pokazała, że wielu białych jest skłonnych przeciwstawić się nawet ograniczonym próbom uzyskania praw obywatelskich przez Afroamerykanów. Bojkot miał pewne pozytywne skutki. Wykazano potencjalną skuteczność pokojowego protestu, któremu towarzyszą agresywne działania prawne. Zapoczątkowało to także karierę publiczną Martina Luthera Kinga Jr., który wkrótce potem założył Konferencję Przywódców Chrześcijan Południa, aby w dalszym ciągu organizować dalsze pokojowe, oddolne protesty na całym Południu, rozpoczynając szersze i skuteczniejsze wysiłki z lat sześćdziesiątych.

Montoneros (argentyńscy partyzanci miejscy, lata 70.)

We wczesnych latach siedemdziesiątych w odpowiedzi na dyktaturę wojskową w Argentynie, w opozycji do władzy rządowej utworzyło się wiele lewicowych grup partyzantki miejskiej. Najbardziej zuchwałą i aktywną z tych grup byli Montoneros, którzy w latach 1970–1977 dopuścili się wielu głośnych porwań, napadów na banki, zamachów bombowych i zabójstw, zanim zostali zmiażdżeni przez wojsko w ramach szerszego rozprawienia się z „dywersją” i sprzeciwu wobec brudnej wojny w tym kraju. Większość Montoneros to młodzi, zniechęceni studenci uniwersytetów i potencjalni profesjonaliści z miejskiej klasy średniej, którzy angażowali się w akty przemocy, aby osiągnąć swoje cele polityczne. Wielu z nich to także kobiety, zgodnie z rewolucją seksualną, która przekształciła wówczas większą część Ameryki Północnej i Europy. W poprzednich dziesięcioleciach na argentyńskim

backcountry utworzyły się lewicowe grupy partyzanckie, chociaż większość z nich miała niewielki wpływ na życie polityczne kraju. Należą do nich Tygrysi ludzie (Uturuncos) z 1959 r., wzorowani na Ruchu 26 Lipca kubańskiego rewolucjonisty Fidela Castro; Ludowa Armia Partyzancka działająca na początku lat 60.; oraz grupa 17 października, utworzona w 1968 r. W marcu 1970 r. nowa grupa, Argentyński Front Wyzwolenia (Frente Argentino de Liberación), porwała konsula Paragwaju. W czerwcu 1970 r. inna grupa, domagająca się płaszcza obalonego prezydenta Juana Peróna i nazywająca siebie Montoneros, porwała i straciła byłego prezydenta Argentyny Pedro E. Aramburu w odwecie za egzekucję przez Aramburu w 1956 r. generała peronisty Juana José Valle i 27 jego rodaków po nieudanym powstaniu. Pod koniec 1970 roku w Argentynie działały co najmniej cztery lewicowe organizacje partyzanckie, trzy peronistyczne i jedna trockistowska, a każda z nich liczyła mniej niż kilkuset członków. W latach 1971–72 grupy peronistów, działające głównie w Buenos Aires i okolicach, przeprowadziły szereg sensacyjnych operacji na wzór Robin Hooda. Oprócz napadów na banki i zabójstw partyzanci porywali urzędników rządowych, prominentnych biznesmenów i dyrektorów międzynarodowych korporacji, których zwalniano w zamian za wypłaty gotówkowe na rzecz najbiedniejszych mieszkańców Buenos Aires. W 1973 roku grupy partyzanckie Peronistów połączyły się w Montoneros, na czele których stał Mario Firmenich, przywódca pierwotnych Montoneros utworzonych w czerwcu 1970 roku. Ogłaszając za swój cel tradycyjne związki zawodowe dekadentkie i skorumpowane, a za swój cel powszechną rewolucję społeczną, grupa dążyła do wywołania ogólnego kryzysu, który zapoczątkowałby okres radykalnej transformacji społecznej, wzmacniającej pozycję biednych i redystrybucję bogactwa kraju na korzyść robotników i chłopów. 20 czerwca 1973 r., podczas wydarzeń upamiętniających drugi powrót Peróna z wygnania, wybuchły zacięte walki między Montoneros a prozwiązkowymi siłami paramilitarnymi, w których zginęło dziesiątki, a może setki osób („masakra w Ezeizie”). Po ponownym wyborze Peróna na prezydenta we wrześniu 1973 r. rodzina Montoneros nasiliła ataki na związki peronistów, a najbardziej spektakularne było zabójstwo José Rucciego, sekretarza generalnego Konfederacji General del Trabajo. We wrześniu 1974 roku otrzymali szacunkowo 60 milionów dolarów w gotówce i 1,2 miliona dolarów na cele charytatywne rozdane biednym jako okup za uwolnienie kilku prominentnych biznesmenów. Armia, policja i powiązane prawicowe grupy paramilitarne (w szczególności „Potrójne A”, czyli Alianza Anticomunista Argentina) zareagowały na wzrost przemocy w Montonero powszechnym tłumieniem zorganizowanego sprzeciwu. Tysiące ludzi zostało uwięzionych i torturowanych, a tysiące innych stracono i „zniknęło” podczas brudnej wojny argentyńskiej (1976–1983). Szacuje się, że w 1976 roku było około 7 000 Montoneros. Rok później organizacja przestała istnieć jako realna siła partyzancka.

Maroko

Po ustanowieniu francuskiego protektoratu nad Marokiem w 1912 r. pojawiły się liczne ruchy nacjonalistyczne; po II wojnie światowej partie te, zwłaszcza Istiqlal (Niepodległość) kierowana przez Allala al-Yusufa, zmobilizowały opozycję wobec francuskiego reżimu. Istniała także mała, miejska Partia Komunistyczna, na czele której stał Mehdi Ben Barka. Sułtan Muhammad Ben Yusuf, król starej dynastii Alaouite, poparł żądania nacjonalistyczne. W 1947 r. wygłosił porywające przemówienie w międzynarodowym mieście Tanger, w którym dosadnie nie deklarował swojej lojalności wobec Francuzów. Odbierano to jako wsparcie dla sprawy nacjonalistycznej i stanowiło punkt zwrotny w walce. Po wybuchu zamieszek w głównym mieście portowym Casablance Francuzi natychmiast wyznaczyli twardego wojskowego, który miał przywrócić porządek. W miarę narastania niezadowolenia sułtan zażądał utworzenia własnego rządu. W 1953 roku Francuzi zesłali Muhammada na wygnanie, lecz on nie abdykował. Francuzi próbowali osadzić bardzo niepopularnego Muhammada Ben Arafę, księcia z rodu Glawi, na swojego marionetkowego władcę, ale ledwo uniknął zamachu dokonanego przez marokańskich nacjonalistów. Nasiliła się przemoc i Arafa uciekł. W obliczu narastającej przemocy i trwającej wojny w Algierii Francuzi przyznali Maroko niepodległość w 1956 r.

Mahomet powrócił na stanowisko króla Muhammada V w 1957 r. Maroko stopniowo umacniało swoją władzę nad znajdującym się pod kontrolą Hiszpanii terytorium na północy, ale Hiszpanie zachowali kontrolę nad niewielkim obszarem enklawy i kilka przybrzeżnych wysp, które posiadają do dnia dzisiejszego. W 1959 Tanger utracił swój specjalny status i został włączony do Maroka jako wolny port. Chociaż Istiqlal pozostał kluczową siłą w rządzie, Muhammad V miał szeroką władzę rządową i cieszył się poparciem społecznym, a także szacunkiem religijnym opartym na barace, czyli szczęściu. Po śmierci w 1962 r. jego syn objął stanowisko króla Hassana II. Hassan ustanowił nową konstytucję w 1962 r., ale nadal sprawował szeroką władzę wykonawczą. W 1959 r. doszło do rozłamu w Istiqlal i wyłoniła się nowa grupa, Union Nationale des Forces Populaire (UNFP), wspierana przez Bena Barkę. W związku ze wzrostem opozycji politycznej Hassan ogłosił w 1965 r. stan wyjątkowy z pełnymi uprawnieniami ustawodawczymi i wykonawczymi. Ben Barka udał się na wygnanie do Francji, gdzie został porwany i prawdopodobnie zabity przy współudziale rządu marokańskiego w 1965 r. Demonstracje polityczne przeciwko reżimowi była kontynuowana w dużych miastach Maroka pod koniec lat sześćdziesiątych, ale Hassan pozostał u władzy dzięki połączeniu lojalnych dworzan, oficerów armii i policji bezpieczeństwa. W 1971 roku uzbrojeni kadeci wtargnęli do pałacu królewskiego podczas przyjęcia urodzinowego Hassana, ale gdy nie udało im się zabić króla, próba zamachu stanu upadła. W 1972 roku Hassan przeżył atak lotniczy zorganizowany przez byłego lojalnego generała Mohammada Oufkira. Spiskowcy zamachu stanu, w tym Oufkir, zostali zabici lub uwięzieni. Pomimo ciągłych zarzutów o korupcję i nepotyzm Hassan pozostał u władzy. Z ekonomicznego punktu widzenia Maroko było krajem w przeważającej mierze rolniczym, ale fosforany były jego głównym eksportem i źródłem twardej waluty. Turystyka była kolejnym głównym źródłem dochodów. Wraz ze wzrostem liczby młodej populacji Maroko, podobnie jak wiele biednych krajów globalnego południa, miało coraz większe trudności z zapewnieniem młodzieży odpowiedniej edukacji i pracy. Wielu próbowało uciec przed biedą ze wsi, przenosząc się do miast, gdzie dołączyło do grona bezrobotnych, lub podróżując do Europy jako pracownicy migrujący. W latach 90. i później ta zniechęcona młodzież często sympatyzowała z ruchami islamistycznymi lub przyłączała się do nich. W 1975 r. Hassan zajął terytorium Sahary Zachodniej, dawniej należącej do Hiszpanii, jako część Maroka i rozpoczął tzw. „Zielony Marsz” setek tysięcy Marokańczyków, aby przejąć to terytorium. Wybuchła trwająca wojna; choć Organizacja Narodów Zjednoczonych zażądała referendum w celu rozstrzygnięcia tej kwestii, Maroko konsekwentnie opóźnia wybory i sprawa pozostaje nierozwiązana aż do dnia dzisiejszego. Chociaż Maroko odniosło pewne sukcesy w zakresie wspierania projektów w zakresie edukacji i opieki społecznej oraz modernizacji swojej gospodarki, nadal utrzymują się duże dysproporcje między obszarami miejskimi i wiejskimi oraz zróżnicowaną populacją i grupami plemiennymi. Po śmierci Hassana w 1999 r. władzę króla Mohammeda VI objął jego najstarszy syn. Dobrze wykształcony Mohammed VI chciał zmodernizować kraj; zliberalizował także system polityczny, uwalniając wielu więźniów politycznych z reżimu swojego ojca. W 2004 roku ustanowił także nowy kodeks rodzinny, aby zapewnić kobietom większą władzę. Islamiści, z których wielu sprzeciwiało się bliskim związkom Maroka z Zachodem i programom modernizacyjnym, pozostali głównymi przeciwnikami reżimu króla Muhammada VI.

Mossadeq, Mahomet

(1882–1967) irański nacjonalista

Mohammad Mossadeq przewodził ruchowi nacjonalizacji ropy naftowej w Iranie na początku lat pięćdziesiątych. Mirza Mohammad Khan (później Mossadeq al-Saltaneh) urodził się w 1882 roku w zamożnej rodzinie arystokratycznej ściśle powiązanej z rodziną królewską z dynastii Qajar. Jego ojciec, Mirza Hedayat Ashtiyani, służył w rządzie Qajar jako minister budżetu i finansów od 1874 do 1895. Mossadeq, będący pod głębokim wpływem postępowych poglądów swojej matki na temat ról kobiet

w społeczeństwie, próbował rozszerzyć prawa kobiet w Iranie. Kiedy zmarł jego ojciec, Mossadeq zastąpił go w zawodzie rodzinnym jako mostowfi (audytor). W wieku 14 lat został mianowany naczelnym mostowfi w prowincji Chorasán. Mossadeq, który wspierał rewolucję konstytucyjną, został wybrany do Pierwszego Zgromadzenia Narodowego jako poseł z Isfahanu. Jednak jego mandaty zostały odrzucone, ponieważ nie osiągnął jeszcze minimalnego wieku uprawniającego do pełnienia funkcji posła do parlamentu. Studiował finanse publiczne w Paryżu i uzyskał stopień doktora prawa na Uniwersytecie Neuchâtel w Szwajcarii w 1914 roku. Po powrocie do Iranu piastował kolejno kilka ważnych stanowisk, m.in. wiceministra finansów, gubernatora Fars, ministra finansów, gubernatora Azerbejdżanu i minister spraw zagranicznych. Po tym, jak Reza Khan usunął z tronu szacha Qajar podczas zamachu stanu w 1921 r. i ustanowił dynastię Pahlawi w 1925 r., Mossadeq stał się przywódcą nacjonalistycznej opozycji wobec dyktatury Pahlawi. Mossadeq został uwięziony w 1940 r. Kiedy w 1941 r. alianci zdetronizowali Rezę Szacha za sympatyzowanie z nazistami, a nowym szachem został jego syn Mohammad Reza, Mossadeq został zwolniony. W 1944 Mossadeq został wybrany na posła z Teheranu do 14. parlamentu. W tym czasie odegrał znaczącą rolę w uchwaleniu ustawy jednoartykułowej, która zabraniała rządowi udzielania koncesji zagranicznych bez zgody parlamentu. W październiku 1949 r. grupa polityków, studentów, kupców i cechów zebrała się na bazarze w Teheranie przed pałacem szacha, aby zaprotestować przeciwko sfałszowaniu 16 wyborów parlamentarnych. Protestujący pod przywództwem Mossadeqa utworzyli Front Narodowy. Pod przywództwem Mossadeqa Front Narodowy poprowadził ruch nacjonalizujący brytyjski przemysł naftowy. Ustawa o nacjonalizacji ropy naftowej została zatwierdzona zarówno przez Senat, jak i parlament w marcu 1951 r. Mossadeq został wybrany na premiera 30 kwietnia 1951 r. Rząd brytyjski i Anglo-Iranian Oil Company (AIOC) sprzeciwiły się ustawie o nacjonalizacji ropy naftowej i pozwały rząd Iranu przed Międzynarodowym Trybunałem w Hadze. Mossadeq próbował ustanowić irańską niezależność polityczną i gospodarczą oraz zdemokratyzować system ustanowiony przez Pahlawisów; opowiadał się zarówno za nacjonalizacją przemysłu naftowego, jak i reformami krajowymi. Jednak jego rząd upadł w sierpniu 1953 r. w wyniku zamachu stanu, który był wspierany przez Stany Zjednoczone, sprzeciwiające się nacjonalizacji ropy naftowej i rzekomym komunistycznym powiązaniom Mossadeqa. Mohammad Reza powrócił do władzy, a Mossadeq został uwięziony pod zarzutem działania przeciwko Iranowi. Następnie został umieszczony w areszcie domowym; Mossadeq zmarł 5 marca 1967 roku w wieku 85 lat. Uważany jest za bohatera narodowego.

Mountbatten, Louis, Lord (hrabia Mountbatten Birmy)

(1900–1979) Brytyjski przywódca polityczny

Lord Louis Mountbatten był najmłodszym synem księcia Ludwika Battenburga i księżniczki Wiktorii z Hesji. Jego matka, wnuczka brytyjskiej królowej Wiktorii, była córką drugiej córki królowej Wiktorii, księżniczki Alicji, która z kolei poślubiła wielkiego księcia Hesji Ludwika IV. Rodzina Battenbergów wywodziła się z małżeństwa morganatycznego od wielkiego księcia Hesji i Renu. Lord Mountbatten urodził się 25 czerwca 1900 roku we Frogmore House w Windsorze w Anglii. Do jego rodziny należały jego siostry, księżniczka Alicja, matka Filipa, księcia Edynburga; Królowa Szwecji Luiza; oraz brat George Mountbatten, późniejszy drugi markiz Milford Haven. Idąc w ślady ojca, Mountbatten wstąpił do marynarki wojennej w 1913 roku i służył na „Lwie” i „Elżbiecie” podczas I wojny światowej. Jego ojciec był pierwszym lordem morskim w chwili wybuchu konfliktu, ale ze względu na swoje niemieckie pochodzenie został zmuszony do rezygnacji. W trakcie wojny narastały nastroje antyniemieckie, co skłoniło króla Jerzego V do zrzeczenia się wszystkich niemieckich nazwisk i tytułów. W związku z tym nazwisko królewskie zmieniło się na Windsor, a Battenburg na Mountbatten. W latach międzywojennych Lord Louis kontynuował karierę w marynarce wojennej. Ożenił się z Edwiną Cynthią Ashley w 1922 r. Chociaż małżeństwo Mountbattena trwało aż do śmierci jego żony w 1960 r. i

wydawało się bliskie, przez cały czas trwania małżeństwa obie strony twierdziły, że doszło do cudzołóstwa i sensacyjnych romansów. Mountbatten, będący kapitanem na początku II wojny światowej, dowodził niszczycielami, tracąc niszczyciel Kelly w bitwie u wybrzeży Krety w 1940 roku. W pierwszych latach konfliktu brał udział w działaniach na Morzu Północnym, Morzu Śródziemnym i w rejonie Podejścia Zachodniego. W 1941 roku został komandorem i w stosunkowo krótkim czasie został szefem połączonych operacji. Na tym stanowisku przyjął kluczową rolę w planowaniu inwazji aliantów na Europę kontynentalną. Mianowanie go na stanowisko naczelnego dowódcy sojuszniczego Dowództwa Azji Południowo-Wschodniej w 1943 r. nadało mu stopień pełniącego obowiązki admirała. W rezultacie odegrał kluczową rolę w operacjach aliantów mających na celu wypędzenie Japończyków z Birmy, a w 1945 roku przyjął kapitulację Japonii na Malajach. Jego dowództwo wymagało umiejętności dyplomatycznych, aby zrównoważyć różnych dowódców alianckich na tym teatrze działań. Mountbatten za wybitne zasługi wojenne został nagrodzony szlachectwem zostając pierwszym wicehrabią Mountbatten z Birmy w 1946 r., a następnie hrabią Mountbatten z Birmy i baronem Romsey w 1947 r. W tym samym roku Mountbatten został mianowany wicekrólem Indii, a po podziale pozostał na stanowisku generalnego gubernatora co oznaczało to nadzorowanie dążenia Indii i Pakistanu do niepodległości i w tym procesie stał się bliskim przyjacielem przywódcy Indyjskiego Kongresu Narodowego Jawaharlala Nehru. Najwyraźniej te bliskie stosunki nie obejmowały przywódcy Ligi Muzułmańskiej w Pakistanie Mohammeda Ali Jinnaha. Podział Indii nie był sprawą łatwą, w jego wyniku doszło do wielu przemocy i śmierci. Niektórzy krytycy obarczali Mountbattena odpowiedzialnością za te trudności, ponieważ spieszył się z podziałem i niepodległością bez odpowiednich ustaleń dotyczących bezpieczeństwa. Po Indiach Mountbatten pozostał w marynarce wojennej i wykonywał szereg kluczowych obowiązków. Został pierwszym lordem morskim w 1955 r. i służył na ważnym stanowisku szefa sztabu obrony od 1959 do 1965 r. Mountbatten został zamordowany przez Tymczasową Irlandzką Armię Republikańską 27 sierpnia 1979 r. podczas wakacji w hrabstwie Sligo w Irlandii. Na jego łodzi podłożono bombę. W wyniku eksplozji zginęła teściowa jego najstarszej córki, baronowa wdowa Brabourne; czwarty syn jego starszej córki, Nicholas Knatchbull; i Paul Maxwell, członek załogi. Morderstwo zostało powszechnie potępione zarówno przez prezydenta, jak i premiera Irlandii. Mountbatten został pochowany w opactwie Romsey. Śledztwo doprowadziło do aresztowania i skazania Thomasa McMahona w 1979 r. za morderstwa; chociaż skazany na dożywocie, został zwolniony z więzienia w następstwie Porozumienia Wielkopiątkowego z 1998 r.

Mugabe, Robert

(1924-2019) prezydent Zimbabwe

Robert Mugabe kształcił się w szkołach misyjnych i uzyskał dyplom w szkolnictwie wyższym na Uniwersytecie Fort Hare w Republice Południowej Afryki. Jako młody człowiek wstąpił do Afrykańskiego Związku Ludowego Zimbabwe (ZAPU) wraz z Joshuą Nkomo, ale oddzielił się, tworząc Afrykański Związek Narodowy Zimbabwe (ZANU), który przewodził walce partyzanckiej przeciwko zdominowanemu przez białych reżimowi Iana Smitha w Rodezji. Po przedłużających się negocjacjach z Wielką Brytanią Zimbabwe ostatecznie uzyskało pełną niepodległość w ramach zasady jednoosobowej i jednego głosu w 1979 r. Mugabe początkowo przewodził rządowi koalicyjnemu ze swoim rywalem Nkomo, ale stopniowo przekształcił się w państwo jednopartyjne pod jego wyłącznymi rządami. W latach 80. Mugabe został okrzyknięty przez zachodnie rządy afrykańskim mężem stanu. Zimbabwe miało dwurasowy rząd i osiągnęło postęp gospodarczy; Reżimowi Mugabe udało się również podnieść poziom edukacji chłopców i dziewcząt, osiągając jeden z najwyższych wskaźników umiejętności czytania i pisanie w Afryce. W latach 90. Mugabe stawał się coraz bardziej dyktatorski i odmawiał oddania władzy nawet w obliczu wyborów w 2000 r., kiedy głosy wyborcze opozycji stanowiły wyraźną większość. Pośród powszechnych zarzutów o korupcję i fałszowanie głosów partia ZANU Mugabe

ogłosiła zwycięstwo w wyborach wiosną 2005 roku. Mugabe zachował także prawo do osobistego wyboru dwudziestu członków parlamentu. Nakazał także konfiskatę ziemi będącej własnością białych, która następnie została rozdana jego zwolennikom. Pod pretekstem rewitalizacji miast burzył także miejskie slumsy, które były ośrodkami politycznej opozycji wobec jego reżimu. Wynikający z tego kryzys polityczny przyczynił się do chaosu gospodarczego i spadku produktywności, a także powszechnego potępienia ze strony narodów europejskich, ale mimo zaawansowanego wieku Mugabe oznajmił, że jest zdecydowany pozostać przy władzy pomimo pozornego zwycięstwa opozycji w wyborach krajowych 29 marca 2008, wybory.

Musharraf, Pervez

(1943-2023) przywódca pakistański

Urodzony 11 sierpnia 1943 r. w Delhi w wykształconej rodzinie z klasy średniej, Pervez Musharraf wyemigrował wraz z rodziną do Pakistanu podczas rozbioru Indii pod koniec tej dekady. Edukacja Musharrafa obejmowała naukę w Pakistańskiej Akademii Wojskowej, Kolegium Sztabowym w Kwecie i Kolegium Obrony Narodowej. Bardzo szybko awansował na szczeble pakistańskiego wojska, mimo że on i jego rodzina nie należeli do wyższej klasy Pendżabu, która dominowała w pakistańskim korpusie oficerskim. Jego kariera wojskowa rozpoczęła się w 1964 r. od różnych dowództw, obejmujących jednostki artylerii i piechoty, a następnie dowodzenie jednostkami komandosów. Musharraf ukończył Królewskie Kolegium Studiów Obronnych w Wielkiej Brytanii, zanim premier Benazir Bhutto mianowała go szefemarmii. Brał udział w wojnach indyjsko-pakistańskich w 1965 i 1971 r. W 1998 r. Musharraf został szefem armii dwa dni po rezygnacji generała Jehangira Karamata, pierwszego szefa sztabu armii, który w historii ustąpił ze stanowiska. Niektórzy analitycy sugerowali, że mianowanie przez premiera Nawaza Sharifa Musharrafa niebędącego Pendżabem miało na celu uniemożliwienie mu zdobycia zbytnej władzy. Jednak Musharraf wraz z innymi oficerami wojskowymi wkrótce poczuli się sfrustrowani dyplomatycznymi wysiłkami premiera na rzecz rozwiązania kryzysu z Indiami. Kryzys, który z tego wyniknie, zakończy demokratyczny eksperyment Pakistanu. Generał Musharraf przejął rząd Pakistanu w wyniku bezkrwawego zamachu stanu 12 października 1999 r. i został 12 prezydentem Islamskiej Republiki Pakistanu 20 czerwca 2001 r. Zamach stanu rozpoczął się, gdy premier Nawaz Sharif próbował zwolnić Musharrafa i zastąpić go z dyrektorem pakistańskich służb wywiadowczych, czyli ISI, Khwają Ziauddinem. Gdy kryzys się rozpoczął, Musharraf natychmiast wrócił z kraju do Pakistanu i przy wsparciu wyższych urzędników wojskowych wylądował i przejął kontrolę nad rządem, ostatecznie wyganiając Sharifa. Następnie zawiesił Zgromadzenie Narodowe. W kwietniu 2002 r. Musharraf przeprowadził ogólnokrajowe referendum w celu legitymizacji swoich rządów, które zostały przedłużone na pięć lat. Większość pakistańskich partii politycznych jednak zbojkotowała wybory i szacuje się, że frekwencja wyborcza wyniosła około 3%. W październiku 2002 r. odbyły się wybory powszechne, w których promusharrafska partia PML-Q zdobyła szereg mandatów. 14 grudnia 2003 r. bomba eksplodowała zaledwie kilka minut po tym, jak kawalkada Musharrafa przejechała przez most w Rawalpindi. Jedenaście dni później kolejna próba zamachu na niego zakończyła się śmiercią 16 osób w pobliżu. Musharraf tymczasowo przełamał impas w grudniu 2004 r., uchwalając siedemnastą poprawkę, która zalegalizowała jego zamach stanu z 1999 r. W styczniu 2004 r. kolejne referendum przedłużyło jego prezydenturę do października 2007 r. Prezydenturę Musharrafa cechowało kilka istotnych kwestii. Po atakach na Stany Zjednoczone z 11 września 2001 r. Musharraf sprzymierzył się ze Stanami Zjednoczonymi w wojnie z terroryzmem. Radykałowie w Pakistanie w dalszym ciągu chcieli go zabić. W listopadzie Musharraf ogłosił stan nadzwyczajny i odwołał Sąd Najwyższy. Aresztował przywódców opozycji i ograniczył media. Pod koniec listopada jego nowy, osobiście mianowany Sąd Najwyższy odrzucił wszelkie zarzuty podważające jego legitymację jako prezydenta, a Musharraf zrzekł się roli wojskowej. 15 grudnia 2007 r. Musharraf zakończył stan wyjątkowy przed wyborami

zaplanowanymi na 8 stycznia. Jednakże zabójstwo Benazir Bhutto z 27 grudnia nasiliło sprzeciw wobec Musharrafa, a partia ta została zdecydowanie pokonana w opóźnionych wyborach parlamentarnych w lutym

muzyka

Od 1950 roku istnieje wiele stylów muzycznych i wielu ważnych muzyków, którzy wywarli wpływ na ludzi na całym świecie. Był to także okres, w którym – choć koncerty nadal się odbywały – dla wielu ludzi muzykę można było usłyszeć w radiu, telewizji, odtwarzane na gramofonach, magnetofonach, odtwarzaczach wideo, odtwarzaczach CD, a także na odtwarzaczach Walkman, odtwarzaczach MP3 i iPodach. Korzystanie z szaf grających stopniowo wypadło z łask; „musac” został zainstalowany w wielu hotelach, centrach handlowych i supermarketach, a w latach 90. XX w. pojawiły się – początkowo w Japonii, a później gdzie indziej – karaoke. Wiele dużych firm – HMV, Sony, CBS i inne – szybko dostosowało się do zmian technologicznych. Wraz z uzyskaniem niepodległości przez dużą liczbę krajów skomponowano także wiele hymnów narodowych i aktywnie wspierano lokalną muzykę, zarówno tradycyjną, jak i współczesną. Okres od 1950 roku to także pojawienie się muzyki filmowej wielu znanych kompozytorów muzyki filmowej, m.in. Ericha Wolfganga Korngolda (1897–1957), a także innych muzyków i śpiewaków. Nastąpiło również więcej zmian, w tym rosnące znaczenie muzyki w szkołach, przy czym większość szkół podstawowych i średnich na całym świecie uczy muzyki, a wiele milionów uczniów uczy się grać na instrumentach muzycznych, a masowa produkcja wysokiej jakości instrumentów zmniejsza koszty nabyć dobry instrument.

muzyka klasyczna i sceniczna

Muzyka klasyczna w tym okresie pozostała silna, a popularne dzieła muzyczne z wczesnych okresów - Bacha, Beethovena, Mozarta, Wagnera i innych - pozostały popularne; w istocie „Oda do radości” Beethovena stała się hymnem europejskim. Oprócz tego pojawili się nowi kompozytorzy muzyki klasycznej, jak Benjamin Britten (późniejszy baron Britten z Aldeburgh; 1913–1976), następnie Dmitrij Szostakowicz (1906–1975), a George Gershwin (1898–1937) wniósł „klasyczny jazz”. Było też wielu znakomitych solistów klasycznych tego okresu, z których kilku warto pamiętać: skrzypkowie Yehudi Menuhin (późniejszy lord Menuhin ze Stoke d'Abernon; 1916–99), Dawvid Ojstrach (1908–74), Alfredo Campoli (1906–91) i Nigel Kennedy (ur. 1956); wiolonczelistki Jacqueline du Pres (1945–87), Pablo Casals (1876–1973); Mściśław Rostropowicz (1927, 2007); flecista James Galway (ur. 1939); i gitarzysta klasyczny John Williams (ur. 1941). Byli też inni, jak na przykład pianista Richard Clayderman (ur. 1953), który sprzedał dziesiątki tysięcy nagrań. Ponadto istnieli ważni dyrygenci muzyki klasycznej, jak Herbert von Karajan (1908–89) z Wiedeńskiej Orkiestry Państwowej, Daniel Barenboim (ur. 1942); Andre Previn (1929-2019), Antal Dorati (1906–88); Włodzimierz Askenazy (ur. 1937), Zubin Mehta (ur. 1936); Raphael Kubelak (1914–96) i Leonard Bernstein (1918–90), który był także kompozytorem West Side Story (1957) i wielu innych. Należy także wspomnieć o kompozycjach miminialistycznych z lat 60. XX w. autorstwa Terry'ego Rileya, Steve'a Reicha i Philipa Glassa, a kompozytorami początku XXI wieku byli Oliver Knussen, Thomas Adès i Michael Daugherty. Śpiew, który był bardzo popularny przed latami pięćdziesiątymi XX wieku, odrodził się wraz z Konkursem Piosenki Eurowizji i innymi wydarzeniami. Urodzona w Australii sopranistka operowa i śpiewaczka koncertowa Joan Sutherland (ur. 1926) zyskała międzynarodowe uznanie dzięki rolom koloraturowym; popularną śpiewaczką operową jest także Nowozelandka Kiri Te Kanawa (ur. 1944). Inni sławni śpiewacy operowi to Trzej Tenorzy: Luciano Pavarotti (1935–2007); Placido Domingo (ur. 1941); i José Carreras (ur. 1946). Śpiewacy to brytyjskie duety Pearl Carr i Teddy Johnson oraz Lennie Peters (1939–92) i Dianne Lee (ur. 1950). Odrodziło się także zainteresowanie musicalami, m.in. dla pełnych widzów wystawionych przez Andrew Lloyd Webbera (ur. 1948) Jesus Christ Superstar (1971), Evitę (1978), Cats (1981) i Upiór w operze (1986). Koty stał się najdłużej wystawianym musicaliem w historii brytyjskiego teatru, a zamknięto go na

Broadwayu w Nowym Jorku dopiero w 2000 roku po 7485 przedstawieniach. Ogromny wpływ wywarli kompozytor Richard Rodgers (1902–79) i autor tekstów Oscar Hammerstein (1895–1960). Znani piosenkarze to Bing Crosby (1903–77); Cliff Richard (ur. 1940), współpracujący z zespołem wspierającym „The Shadows”; Franka Sinatra (1915–98); Tommy Steele (ur. 1936); Liberace (1919–87); piosenkarz i autor tekstów Barry Manilow (ur. 1943); Elton John (ur. 1947), także pianista i jeden z najpopularniejszych artystów końca XX wieku; Amerykanka Eartha Kitt (ur. 1927), która zasłynęła dzięki zmysłowemu stylowi wokalnemu. Muzyka protestacyjna odegrała ważną rolę, a wielu autorów tekstów i piosenkarzy ma główne przesłanie polityczne. Należą do nich Australijczyk Peter Garrett (ur. 1953) z Midnight Oil, obecnie polityk, oraz Raul Alarcon, który poprowadził „No Waltz” w proteście przeciwko chilijskiemu dyktatorowi, generałowi Augusto Pinochetowi Ugarte, adaptując muzykę z Błękitnego Dunaju Straussa. Inni to amerykańska piosenkarka Joan Baez (ur. 1941), która protestowała przeciwko wojnie w Wietnamie, i irlandzka „muzyczka ustna” Sinead O’Connor (ur. 1966). Niektóre grupy protestacyjne zebrały się w Woodstock w stanie Nowy Jork w 1969 roku. Muzyka ludowa od dawna jest popularna na całym świecie i przeżywa renesans, a tradycyjna muzyka ludowa Boba Dylana (ur. 1941) i innych piosenkarzy i autorów tekstów przyciąga dużą publiczność.

Połączenie

Na początku lat pięćdziesiątych do głównego nurtu weszła muzyka country i bluegrass. W tym samym czasie rock and roll nabierał kształtu z muzycznego skrzyżowania bluesa, rytmu i bluesa oraz pewnych zastrzyków tej samej muzyki country. Choć czasami słuchacze i sprzedawcy muzyki country i rocka wydawali się odmienni pod względem demograficznym i geograficznym, w miarę upływu dziesięcioleci twórczość muzyczna zapoczątkowała żywe wzajemne powiązania i fuzje między stylami. Z każdym nowym pokoleniem muzyków i słuchaczy w drugiej połowie XX wieku i na początku XXI wieku country i rock wracały do swoich początków w muzyce z wcześniejszych dni. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku artyści odrodzenia muzyki ludowej przywrócili popularną uwagę większości tej wcześniejszej muzyki. Artyści tacy jak Pete Seeger, Woody Guthrie, the Weavers i Leadbelly – którzy zajęli się muzyką jako narzędziem protestu społecznego podczas Wielkiego Kryzysu i II wojny światowej – zainspirowali nowe pokolenia piosenkarzy, autorów piosenek i muzyków. Muzycy ci odnaleźliby w muzyce narzędzie nie tylko do komentowania politycznego, ale także do osobistej introspekcji. Choć często ma on znacznie bardziej surowy i hałaśliwy charakter, taka osobista ekspresja emocjonalna jest czynnikiem definiującym bluesa. Wielu muzyków odrodzenia folku lat 60. czcilo bohaterów bluesa, takich jak Son House i Robert Johnson. Dziesięć lat wcześniej w Delcie Missisipi, gdzie ta muzyka miała swoją genezę, biały piosenkarz zaczął nagrywać płyty, które w sposób, jakiego nikt wcześniej nie robił, przekraczały granice country, bluesa, popu i folku. Nazywał się Elvis Presley. Presley dorastał w biedzie na wiejskich terenach Missisipi. Pracował jako kierowca ciężarówki w Memphis, kiedy pewnego dnia zatrzymał się w Sun Studios, aby nagrać urodzinową piosenkę dla swojej matki. Właściciel studia Sam Phillips usłyszał w stylu Presleya coś, czego od dawna szukał: białego piosenkarza, który miał w głosie brzmienie czarnej Delt. Pierwszy singiel Presleya, wydany w 1954 roku, był podręcznikowym ćwiczeniem na temat fuzji i nadchodzących zmian: stroną A był utwór „That's All Right Mama” napisany przez muzyka bluesowego Arthura „Big Boya” Crudupa, natomiast stroną B był utwór giganta bluegrassowego Billa Monroe’a. „Błękitny księżyc Kentucky”. Wczesne nagrania Presleya to jedne z najsilniejszych pomostów pomiędzy folkiem, bluesem, country, popem i rock and rollem. Jego głos także pozostał charakterystyczny, choć czasami oddalał się od energii tych korzeni. Od czasu do czasu na wczesnych sesjach Presleya w Memphis pojawiał się inny piosenkarz o charakterystycznym głosie, który później stał się potężną i długoletnią postacią w country, folku, gospel i rock and rollu. Autentyczny, choć tajemniczy wizerunek Johnny'ego Casha jako Człowieka w czerni był równie wyjątkowy jak jego muzyka, a jego burzliwe życie i zaangażowanie religijne przyciągnęły słuchaczy po obu stronach tego podziału do jego muzyki, która sięgała od folkowego „Folsom Prison Blues”, przez

ognisty „I Walk the Line”, po hybrydę korzeniowo-rockową „Get Rhythm”. To połączenie bluesa, country, rocka i gospel z szybszym, tanecznym rytmem podobało się nastolatkom w całym kraju i różnych ras w latach pięćdziesiątych, ale pod koniec tamtej dekady zaczął wymierać jako styl. Byłaby to jednak tymczasowa cisza, ponieważ Rosie Flores i inne przeszczepiarki z San Antonio i inne osoby ożywiły ją począwszy od lat 80. XX wieku. Inny piosenkarz o niezapomnianym głosie i mocnym stylu pisania miał znacznie krótszą karierę niż Presley czy Cash, ale jego muzyka zrobiła tyle samo, co ich muzyka, przeplatając rzeki dźwięków, które płynęły z country, rocka i folku w ciągu tej dekady i później. Hank Williams tak skutecznie połączył bluesa, tęsknoty i honky-tonk country, że jego wiejskie obrazy pomogły jego muzyce dotrzeć do słuchaczy popu i rocka. Piosenki takie jak „I'm So Lonesome I Could Cry” i „Hey Good Lookin'” stały się standardami w latach pięćdziesiątych XX wieku i przetrwały aż do XXI wieku, ciesząc się uznaniem publiczności popowej, bluegrass i country. Pod koniec lat pięćdziesiątych i na początku sześćdziesiątych muzyka country została pokryta cukrem smyczkami i aranżacjami chóralnymi, tworząc tak zwane brzmienie Nashville. Tamtejsi producenci starali się pozyskać rynek popowy, który był pogrążony w produkcjach, w których dźwięk był ważniejszy od treści. Producenci ci odnieśli sukces i wyszło z nich trochę dobrej lub przynajmniej interesującej muzyki – Patsy Cline przeszła do popowego sukcesu, podobnie jak Roger Miller i Jeannie C. Riley – ale niedługo potem niespokojne odgałęzienia zarówno country, jak i popu zaczęły kierować dźwięki w nowe kierunki. Jeśli chodzi o pop, w samochodowym mieście Detroit narodziło się brzmienie Motown i popularność artystów takich jak Smokey Robinson, The Temptations i Supremes, a także początek integracji muzycznej, gdy biali słuchacze tłumnie przybywali, aby słuchać czarnych artystów. W Memphis Stax Records, Booker T i MG okazały się siłami witalnymi.

Autor piosenek

Wielu artystów czerpało z odrodzenia muzyki ludowej i ją rozwijało. Najsilniejszym z nich była ewolucja autora piosenek ludowych od balladera opowiadającego historie o wydarzeniach lub historii do tego, który pisał i śpiewał z mocą własnych emocji, oraz równoległy powrót muzyka jako buntownika społecznego i komentatora niesprawiedliwości społecznej. W dekadzie lat 60. autor tekstów stał się główną i trwałą siłą w muzyce country i popularnej. Kupujący płyty i bywalcy koncertów zaczęli zauważać i zapamiętywać, kto napisał piosenki. Czas ten był wypełniony dobrymi, pełnymi pasji i oryginalnymi muzykami, takimi jak Tom Paxton oraz Ian i Sylvia Tyson, a także śpiewakami i muzykami, których darem było interpretowanie piosenek innych. Poetyckie i obrazoburcze obrazy Boba Dylana były dla wielu muzyką definiującą dekadę. Chociaż Dylan sam nie był wpływowym piosenkarzem, siła jego pomysłów mimo wszystko przyciągała ludzi do kupowania jego płyt i przychodzinia na jego koncerty. Inni artyści również nagrywali jego piosenki, w tym trzy czołowe artystki odrodzenia muzyki ludowej, Joan Baez, Judy Collins i Carolyn Hester, wśród tych, które uczyniły piosenki Dylana integralną częścią swojej twórczości. Urodzony w Minnesocie Dylan uważał trubadura Woody'ego Guthrie za niezbędnego bohatera i podobnie jak Guthrie Dylan nie chciał być związany cudzym wyobrażeniem o tym, kim lub czym powinien być artysta. W 1965 roku grał na gitarze elektrycznej na scenie słynnego Newport Folk Festival. To wstrząsnęło ówczesną sytuacją i zrodziło pytania o granice folku, rocka i country, które do dziś budzą żywe dyskusje. Gram Parsons był kolejnym autorem tekstów lat 60. XX wieku, którego dziedzictwo jako pisarz i wykonawca zatarło granice między rockiem a country, a dziedzictwo przetrwało pomimo jego przedwczesnej śmierci. Wychowany na Florydzie i w Georgii absolwent Harvardu przedostał się do Kalifornii niedługo po zrywającym z tradycją występie Dylana na scenie w Newport. Parsons dołączył do Byrds, zespołu rockowego, który pod wpływem Parsonsa szybko stał się bardziej folkowy i country. Lista piosenek, które napisał Parsons, obejmowała już klasyki country i folku „Brass Buttons” i „Luxury Liner”. Wydanie The Byrds z 1968 roku, Sweetheart of the Rodeo, zawierało kolejny utwór „Hickory Wind”, który być może jest piosenką, która najlepiej pokazuje miłość Parsonsa do tradycyjnego kraju i jego zrozumienie. Muzyka country była drzwiami, które

Parsons otworzył dla Emmylou Harris, która była jego partnerką w duecie przez ostatnie lata jego życia. Harris śpiewała w klubach folkowych w rejonie Waszyngtonu, kiedy Parsons ją po raz pierwszy usłyszał. Rok później, mając w ręku kontrakt nagraniowy na swój solowy debiut, zatrudnił ją do śpiewania w projekcie. Dwa lata później powrót do nadużywania narkotyków i alkoholu, który, jak sądził, pokonał, doprowadził do śmierci Parsonsa. Podczas gdy Harris szukała sposobów, aby pozostać wierną swojej wizji muzyki country, rockman Bruce Springsteen zbliżał się do folku, a artyści country, tacy jak Uncle Tupelo, the Tractors i piosenkarz i autor tekstów Marty Stuart – który zaczynał od bluegrass – byli w kierunku rockowych rytmów i stylów. Granice między root rockiem a alternatywnym country w ustawieniach zespołu nadal się zacierały, definiowane bardziej przez głośność i strój, a czasami przez treść liryczną, niż przez różnice w melodii. Piosenkarze i autorzy tekstów, tacy jak Stuart, Gretchen Peters i Mark Selby, choć zakorzenieni w country, również odnieśli sukces na listach przebojów dzięki piosenkom nagranych przez artystów popowych, bluesowych i rockowych. Peters, rozbawny autor tekstów i utalentowanego piosenkarza, który przeprowadził się z Kolorado do Nashville w połowie lat 80., mniej więcej w czasie, gdy Marty Stuart nagrywał hity z list przebojów, pisał muzykę, w której czuła się równie dobrze, jak występując na konwencji Folk Alliance, współautorsko pisząc z rockmanem Bryanem Adamsem i oglądając jej utwory wycinane przez nową tradycjonalistkę country Patty Loveless, blues rockmanka Bonnie Raitt i gwiazda popu country Shania Twain. Choć na swoim pierwszym wydawnictwie nagrała jedną z piosenek Gretchen Peters, Shania Twain wkrótce zaczęła nagrywać piosenki, które napisała sama lub wraz z mężem, producentem rockowym Robertem Johnem Lange. Im bardziej rockowe były, tym więcej kontrowersji towarzyszyła jej kariera w muzyce country, ale było to wyraźnie połączenie, które wpłynęło na wielomilionową sprzedaż muzyki i przyciągnęło do sekcji country w sklepach płytowych wielu słuchaczy, którzy nigdy wcześniej się tam nie zapuszczali. Mogło się wydawać, że Alison Krauss, znana z czystości głosu i szerokiego wyboru piosenek, zmierza w zupełnie innym kierunku niż Twain, ale łączyło ich więcej niż tylko wspólna scena. Twain dotarł do publiczności popowej i rockowej mieszkanką tekstów i stylu, która przekraczała obie te granice. Krauss oparła się na tradycyjnym bluegrassie i nadal go grała, ale zabierała swoich słuchaczy do prawdziwych bluegrassowych wersji piosenek popowych i rockowych, z którymi prawdopodobnie by się nie spotkali. Jest to cecha charakteryzująca wszystkich artystów zajmujących się fuzją muzyki country i rocka: muzyczna wyobraźnia, która widzi i słyszy ponad granicami, oraz zrozumienie tego, co można zmienić, a co może pozostać takie samo, gdzie serce muzyki leży. Okres od 1950 roku był świadkiem ogromnego wzrostu popularności muzyki popularnej, zwanej „muzyką pop”, jak ją zaczęto nazywać. Najwcześniejszym typem był prawdopodobnie blues, wywodzący się z tradycji afroamerykańskich i zyskujący popularność w Stanach Zjednoczonych w latach trzydziestych XX wieku, kiedy jazz przejął rolę sztuki charakteryzującej się niebieskimi nutami i improwizacją. W latach pięćdziesiątych płyty z muzyką jazzową sprzedawały się na całym świecie. Wśród muzyków jazzowych z lat 50. XX wieku jest wielu muzyków grających od lat dwudziestych XX wieku i lata trzydzieste XX wieku: Louis Armstrong (1901–71), Count Basie (1904–84) i Duke Ellington (1899–1974). Było także wielu ważnych osobistości politycznych, którzy publicznie grali jazz, w tym księżę Kambodży Norodom Sihanouk, król Tajlandii Rama IX (Bhumibol) i były prezydent USA Bill Clinton.

Popularne style

Muzyka country, często nazywana muzyką country i western, oficjalnie powstała w Tennessee w 1927 roku za sprawą Jimmiego Rodgersa i stała się popularna dzięki zwiększonej sprzedaży płyt. Ten styl muzyczny pozostał popularny w Stanach Zjednoczonych i Australii. Do australijskich muzyków country należą Slim Dusty (1927–2003); Każdego roku w Tamworth w Nowej Południowej Walii regularnie spotykają się australijscy entuzjaści muzyki country i zachodniej. Chociaż za okres rock and rolla zwykle uważa się koniec lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku, niektóre tradycje cofały się do końca lat dwudziestych XX wieku. Niemniej jednak większość najważniejszych muzyków rock and rolla

pochodzi z lat pięćdziesiątych XX wieku: Chuck Berry (1926-2017), Fats Domino (1928-2017) i Elvis Presley (1935–77) to trzy z najwcześniej znanych nazwisk w tym stylu, z tytułem Presleya „Króla Rock and Rolla”. Nagrał ponad 450 oryginalnych piosenek, między innymi „Blue Suede Shoes” (1956), „Jailhouse Rock” (1958), „Little Sister” (1961), „Viva Las Vegas” (1964) i „Suspicious Minds” (1969). The Beatles, w skład którego wchodził Paul McCartney (ur. 1942), John Lennon (1940–80), George Harrison (1943–2001) i Ringo Starr (ur. 1940), byli najśłynniejszym z wczesnych zespołów. Jim Morrison (1943–71) z The Doors zastosował tempo i teksty, które potrafiły oddać nastrój amerykańskiej młodzieży w 1967 r. Opuścił Stany Zjednoczone w 1971 r. i przeprowadził się do Paryża, gdzie zmarł trzy miesiące później. Inne grupy popowe to Abba, Adam and the Ants, Boomtown Rats, The Dead Kennedys, NXS, The Osmonds, The Rolling Stones, Spice Girls, U2 i The Who. Brytyjski serial telewizyjny Top of the Pops pomógł wypromować wiele grup, a także dużą liczbę wybitnych gwiazd popu, w tym Bono (ur. 1960) z U2, Boba Geldofa (ur. 1951), Boya George'a (ur. 1961), Gary Glitter (ur. 1944), gitarzystą i piosenkarzem rockowym Jimi Hendrix (1942–70), Michael Jackson (1958-2009), Mick Jagger (ur. 1943), Jonathan King (ur. 1944), Madonna (ur. 1958) i Marilyn (ur. 1962). Geldof stał się jeszcze bardziej sławny dzięki swoim nagraniom muzycznym Live Aid (1985), w ramach których zebrano pieniądze na jego apel dotyczący głodu w Etiopii; a Madonna zajmowała się pisaniem piosenek, graniem w filmach i wieloma innymi aspektami przemysłu rozrywkowego. Rock progresywny narodził się głównie w latach 60. w Wielkiej Brytanii, ale także w Europie, za sprawą takich zespołów jak Alice Cooper, na czele której stał Alice Cooper (ur. 1948), Pink Floyd (rozstawiony „Dark Side of the Moon”) i Genesis. W połowie lat 70. pojawił się punk rock, w którym hard rock grany był z dużą szybkością, z prostymi tekstami i mniej niż trzema akordami. Należą do nich Television, Ramones i Sex Pistols – ta ostatnia z Sidem Viciousem (1957–79) i Johnnym Rottenem (ur. 1956) zyskała rozgłos. Były to powszechnie używane gitary elektryczne, bas elektryczny i perkusja – wraz z rozwojem innych podtypów, takich jak grunge, z Kurtem Cobainem z Nirwany (1967–94), pop punk; Emo (naładowany emocjonalnie punk rock); i rocka gotyckiego. Były też grupy heavymetalowe, które miały zazwyczaj agresywne i porywające rytmy, muzykę mocno wzmocnioną i zniekształconą oraz wspaniałe teksty, a wielu słuchaczy było zaangażowanych w „masowanie głowami”. Grupy obejmowały AC/DC, Aerosmith, Black Sabbath (z Ozzyem Osbourne, ur. 1948), Deep Purple, Led Zeppelin, Meatloaf i The Sisters of Mercy. Inne rodzaje muzyki okresu od 1950 roku to funk, hip hop, salsa, soul i disco. Niektóre wczesne osiągnięcia w muzyce afroamerykańskiej obejmowały muzykę gospel, a także, na Karaibach, zespoły stalowe. Muzyka funk wywodzi się od Afroamerykanów, a najśłynniejszym muzykiem tego stylu jest James Brown (1933–2006), „ojciec chrzestny soulu”. Muzyka hip-hopowa składa się głównie z rapu powstał, gdy discjokeje próbowali powtarzać rytmy perkusyjne piosenek funkowych lub disco. Muzyka salsowa pochodzi w dużej mierze z Karaibów i stała się popularna w wielu krajach Ameryki Łacińskiej, Ameryki Środkowej i Południowej oraz w regionie Morza Śródziemnego. Jest również bardzo popularny wśród kubańskich emigrantów w Stanach Zjednoczonych. Muzyka soul wyrosła z afroamerykańskiej tradycji śpiewu gospel i bluesa z lat pięćdziesiątych XX wieku, a muzycy tacy jak Aretha Franklin stali się dobrze znani. Muzyka disco do tańca czerpie zasadniczo z funku, salsy i karaibskiej muzyki soul, popularnej w nocnych klubach. Muzyka reggae, częściowo kojarzona z ruchem rastafariańskim, stała się również popularna w Wielkiej Brytanii i innych miejscach, w których żyją duże społeczności emigrantów z Indii Zachodnich. Najśłynniejszy muzyk reggae, Bob Marley (1945–81), włączył hybrydę inspirowaną rockiem, dzięki czemu Marley stał się międzynarodową supergwiazdą. W latach 90. nastąpił rozwój muzyki New Age, reprezentującej jakąś formę połączenia z Matką Ziemią lub Gają. Obejmowały one odgłosy zwierząt, a także ciche piosenki, które miały wspomagać medytację i dodawać energii do sesji jogi, miały uspokajający wpływ i zasadniczo przedstawiały kulturowy sprzeciw oraz alternatywę dla punk rocka i heavy metalu. Znalazło to również odzwierciedlenie we wrocławskiej zainteresowania muzyką chóralną ze strony King's College Choir z Cambridge w Anglii; Mormoński Chór Tabernakulum z Utah; Walijskie chóry męskie; i brytyjskie orkiestry marszowe z kopalń węgla na

północy. Nastąpiło również odrodzenie się ogromnych estońskich chórów i ponowne zainteresowanie muzyką australijskich Aborygenów, przy czym prawdopodobnie najbardziej znaną grupą jest zespół Yothu Yindi. Podobnie nastąpiło odrodzenie pieśni zulu i innych pieśni afrykańskich, a także muzyki z odległych miejsc, takiej jak muzyka harfy z Paragwaju i muzyka tybetańska. Na całym świecie powstało również wiele muzyki, często określanej zbiorczo mianem muzyki świata, na przykład w Grecji Nana Mouskouri (ur. 1934). Wystąpiło także wielu afrykańskich piosenkarzy i muzyków o międzynarodowej sławie, z których najśłynniejszym jest prawdopodobnie Ali Farka Touré (1939–2006) z Mali. Było też wielu śpiewaków algierskich i egipskich. W Indiach muzyka grana na sitarze przez Ravięgo Shankara i innych jest popularna sama w sobie oraz w filmach Bollywood. W Chinach chińska muzyka operowa pozostała, mimo że Chiny stały się komunistyczne – chociaż podczas rewolucji kulturalnej w 1966 r. w muzyce chińskiej zaszły poważne zmiany, kiedy Jiang Qing (Madam Mao) brała udział w promowaniu nowych, rewolucyjnych tematów w muzyce. W innych częściach Azji Południowo-Wschodniej. Muzyka Gamelan na Jawie i Bali trwa nadal, a zainteresowanie muzyką pop jest duże, a „45” płyt z muzyką Sima Sisamoutha z Kambodży i innych było popularnych we wczesnych latach siedemdziesiątych.

